

The background of the entire image is a close-up, high-contrast photograph of peeling paint. The primary color is a vibrant, saturated red, which is being chipped away to reveal a layer of blue paint underneath. The texture is rough and uneven, with various sizes of flakes and holes. Some areas show the underlying wood grain, and there are small pieces of debris and fibers scattered throughout the paint layers. The lighting is somewhat uneven, creating subtle gradients of red and blue across the surface.

HILJAINEN VASTARINTA

**Toimittajat
Outi Autti ja
Veli-Pekka Lehtola**

Hiljainen vastarinta

HILJAINEN VASTARINTA

Toimittaneet
Outi Autti ja Veli-Pekka Lehtola

Tämä teos on lisensoitu Creative Commons
Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0
Kansainvälinen -lisenssillä

Copyright ©2019 Tampere University Press ja tekijät

Kannen kuva
childs-hand_sefayildirimeco, pixabay

Graafinen suunnittelu ja taitto
Sirpa Randell

ISBN 978-952-359-001-4 (nid.)
ISBN 978-952-359-000-7 (pdf)

PunaMusta Oy – Yliopistopaino
Tampere 2019

Sisällys

Jurnutuksen käsikirja <i>Veli-Pekka Lehtola ja Outi Autti</i>	7
Tekemättä jättämiset vastarintana <i>Kaisa Kärki</i>	27
Konfliktien välttelyä ja piiloon hakeutumista. Rokotekriittisten vanhempien vastustustaktiikat <i>Johanna Nurmi ja Suvi Salmenniemi</i>	55
”Lappalainen on kaukaa ovela ja laskelmallinen”. Saamelaisten arkipäivän vastarinta E.N. Mannisen teoksissa <i>Veli-Pekka Lehtola</i>	81
Vihollinen saa kasvot. Neuvostosotavangit suomalaisilla maatiloilla <i>Outi Autti ja Marjo Laitala</i>	109
Neuvostovaltaa vastaan. Inkerinsuomalaisten hiljaista vastarintaa 1930-luvulla <i>Anni Reuter</i>	131
Marginaalien vaiennettu vastarinta. Tutkimus nuorista kahdessa laitoksessa <i>Veronika Honkasalo ja Elina Pekkarinen</i>	163

Yhteiskunnallinen yrittäjyys ja itsensätyöllistäminen hiljaisena vastarintana <i>Eeva Houtbeckers</i>	197
Vastarinnan mitalla. Roller derby kilpaurheilun järjestyksiä haastamassa <i>Anni Rannikko, Päivi Armila, Veli Liikanen ja Pasi Torvinen</i>	217
Omapäisesti laitosvaltaa vastaan <i>Marjo Laitala</i>	245
Unohtamista uhmaten. Partisaanisodan muistelukulttuuri hiljaisena vastarintana <i>Kirsi Laurén</i>	269
Vähemmistöjen kulttuuriautonomialakiin kohdistunut vastustus Virossa 1918–1925 <i>Kari Alenius</i>	295
Kirjoittajat	319

Jurnutuksen käsikirja

Veli-Pekka Lehtola ja Outi Autti

Toisen maailmansodan aikana Yhdysvaltain armeijan strategisten ofensiivien toimisto laittoi liikkeelle käsikirjan *Simple Sabotage field manual* (1944), jossa se neuvoi yksittäisiä kansalaisia toteuttamaan vihollismaissa huomaamatonta sabotaasia ja arkipäivän vastarintaa. Eriytyisiä välineitä tai yhteyttä organisoituun vastarintaan ei välttämättä tarvittu. Toimiin viitattiin ”inhimillisinä elementteinä” tai ”virhemarginaalin laajentamisena”. Konkreettisten tihutöiden, kuten renkaiden tyhjentämisen tai polttoainetankkien vahingoittamisen, ohella käsikirjassa mainittiin sellaisia näkymättömpiä taktiikoita, joita saattoi käyttää kohtaamisissa miehittäjän kanssa, kuin tyhmäksi heittäytyminen, tahallinen virheiden tekeminen tai viivyttely määräysten toteuttamisessa. ”Ymmärrä väärin kaikenlaisia säännöksiä.” ”Vaikka osaisit kieltä, teeskentele, ettet ymmärrä ohjeita vieraalla kielellä.” ”Kysyttäessä anna pitkiä ja epäjohdonmukaisia selityksiä.”¹

Monista ”periferioiden” virkamiehistä tai erilaisten laitosten johtajista ja työntekijöistä lienee Suomessakin usein tuntunut siltä kuin heidän toimiensa kohteet olisivat lukeneet kyseisen käsikirjan. Tosiasiassa opas vain kirjasi ylös niitä käytäntöjä ja arkipäivän taktiikoita, joita alistetut kautta aikain olivat käyttäneet valtaapitäviä vastaan. Sabotaasin

¹ Simple Sabotage 1944.

käsikirja osoittaa kiinnostavasti, kuinka hyvin viranomaiset olivat selvillä näistä strategioista ja kuinka he käyttivät niitä hyväkseen silloin, kun se heille sopi.

Tämä kirja tekee näkyväksi vähän käsiteltyä hiljaisen vastarinnan ilmiötä sekä kokoaa yhteen ja esittelee sitä koskevaa tutkimusta. Valta-asetelmissa ja niihin liittyvissä konflikteissa on usein mukana avointa vastarintaa, jota on tutkittu esimerkiksi demokratian toteutumisen, kansalaistottelemattomuuden tai poliittisen aktivismin näkökulmista. Sen lisäksi valta-asetelmiin voi liittyä myös toisenlaista vastarintaa, jota ei välttämättä ensin edes huomata tai ymmärretä vastarinnaksi. Tämä vastarinta on saanut monia eri nimityksiä tapahtumakontekstista riippuen: sitä voidaan kutsua esimerkiksi hiljaiseksi, passiiviseksi, näkyvämmäksi tai arkipäivän vastarinnaksi.

Tässä kirjassa käytämme synonyymeina käsitteitä *hiljainen vastarinta* sekä *arkipäivän vastarinta* (*everyday forms of resistance*), joista jälkimmäisen termin kulttuuriantropologi ja politiikantutkija James C. Scott esitteli vuonna 1989². Scottin jälkeen arkipäivän vastarintaa eri nimityksineen on tutkittu eri oloissa ja taustoissa. Tutkimusten näkökulmat, teoreettiset mallit ja käsitteet ovat haarautuneet eri suuntiin. Yhteistä on käsitys siitä, että tämäntyyppinen vastarinta on alistettujen tai muuten marginaalisiksi jääneiden ryhmien tapa asettua poikkitehollin hallitsevien sääntöjen tai laajempien järjestelmien kanssa. Koska se ei julistaudu vastarinnaksi vaan pikemminkin pyrkii pysymään poissa julkisuudesta, se on riskitöntä matalan profiilin toimintaa, joka on näennäisesti epäpoliittista ja josta ei jää kiinni.

Hiljaista vastarintaa voi ilmetä tilanteissa ja tiloissa, joissa ihmisen toimintaa säädellään, hallitaan tai kontrolloidaan. Vastarinta liittyy aina valtasuhteisiin, jotka nekään eivät ole välttämättä vakiintuneita: kaikkialta löytyy vallan kiteytymiä, valtasuhteiden epäsymmetriaa ja erilaisia ristiriitatilanteita. Nämä toimivat hiljaisen vastarinnan tapahtumakehyksinä. Valtaa ei käytetä vain ylhäältä alaspäin, eikä hiljainen vastarinta ole ainoastaan alistettujen toimintaa. Sen taktiikoita voivat käyttää myös valtaapitävät, kuten yksi kokoelmamme artikkeli osoittaa.

² Scott 1989.

Hiljainen vastarinta voi saada monia erilaisia muotoja: se saattaa näyttäytyä esimerkiksi vaikenemisena ja jurnuttamisena, ulkopuolelle jättäytymisenä, asioiden välttämisenä, niiden vaikeuttamisena tai huomion siirtämisenä epäolennaiseen. Näkemyksemme on, että arkipäivän vastarinnan merkitys nousee pienten verkostojen signaaleista tilanteessa, jossa ei kyetä tai haluta lähteä julkiseen vastakkainasetteluun, mutta jossa ei myöskään haluta pysyä täysin passiivisina. Marginaaliin jäävää hiljaista vastarintaa ei myöskään voida nähdä erillisenä avoimesta vastarinnasta, vaan se on tärkeä osa avoimemman vastarinnan aktualisoitumisen prosessia.

Tutkimuksessa hiljaisen vastarinnan tapahtumakontekstit ja niissä esiintyvät ristiriidat nähtiin pitkään arkisina ja merkitykseltään vähäisinä. Merkittävänä on pidetty lähinnä avointa vastarintaa, joka julkisesti pyrkii muutokseen yhteiskunnan tasolla. Kun Scott julkaisi klassisen teoksensa 1980-luvun lopulla, hän moitti tutkijoita siitä, että näkyvien tai julkisten politiikan muotojen tutkiminen oli jättänyt lähes huomiotta pienten yhteisöjen tasolla tapahtuvan toiminnan. Sen ei katsottu täyttävän vastarinnan tai politiikan tunnusmerkkejä.

Näkyvällä politiikalla on yleensä selkeät strategiat ja tavoitteet, kun taas arkipäivän vastarinta vaikuttaa usein yksilöistä lähtevältä, satunnaiselta ja vähemmän ilmeiseltä. Se ei välttämättä purkaudu selkeästi poliittisina, juridisina tai käytännön tekoina, vaan pikemminkin välttää suoria vastakkainasetteluja. Tyypillistä arkipäivän vastarinnalle on käyttää epämääräisyyttä ja moniselitteisyyttä jopa tietoisena taktiikkana. Näin toimia ei voida ottaa suorana haasteena, johon voisi ja täytyisikin vastata. Scottin mukaan ”avoimet julistukset korvautuvat kiertoilmaisilla tai vertauskuvilla; selvä puhe mutinalla ja jupinalla; avoin vastakkainasettelu piilotetulla tottelemattomuudella ja uhmalla”.³

³ Scott 1989, 34, 55. Scottin erittelemistä tavoista haastaa valtaapitävät konkreettisia ovat salakuljetus tai salakalastus ja -metsästys, näpistely ja varkaus, panettelu, tuhopolito tai sabotaasi. Niistä voi myös jäädä kiinni ja tulla rangaistuksi. Symbolisia tapoja ovat erilaiset ”salatut koodit” (*hidden transcripts*), esimerkiksi tarinat ja esitykset, jopa keskustelut ja juorut, joissa kuvataan hallitsevalle taholle aiheutettuja nolauksia tai muuten vain omaa ”sankaruutta”. Kohtaamisissa valtaapitävien kanssa hyviä keinoja ovat veltoilu, välttely, teeskennelty tottelevaisuus, sarkasmi tai tietämättömäksi heittäytyminen, samoin kuin passiivisuus, laiskuus, tahallinen väärinym-

Noel Jackson ei pidä arkipäivän vastarintaa niinkään tietoisena toimintana kuin reagoitina ärtymystä aiheuttavaan tai epäoikeudenmukaiseksi koettuun toimintaan tai asenteeseen. Se nousee vahvasti kielteisten tunteiden tiedostamisesta, joka voi, mutta ei välttämättä, johtaa tekoihin. Se ei ole periaate, opinkappale tai ohjelma eikä edes valmiiksi muotoutunut idea, vaan perustuu Jacksonin mielestä enemmän vais-toon kuin mietittyyn mielipiteeseen. Se heijastaa kuitenkin kiukkua ja piilotettuja aggressioita.⁴ Myöskään Johansson ja Vinthagen eivät pidä sitä vahvana tietoisuutena, pyrkimyksenä tai itsenäisenä toimintamal-lina, vaan enemmänkin käytäntönä, joka on usein tilannesidonnaista reagoimista haasteisiin. Se ei myöskään välttämättä suuntaudu vain yhteen osoitteeseen, vaan voi ilmetä monilla tavoilla eri tilanteissa ja taustoissa.⁵

Tunnistamisen ongelmat

Arkipäivän vastarinnan peruspiirre on se, että se ei näy ja se näkyy. Toi-sin kuin julkinen vastarinta, joka tulee ja jää näkyviin esimerkiksi viral-lisissa asiakirjoissa ja arkistoissa, arkipäivän vastarinta ”harvoin nousee otsikoihin”, kuten Scott toteaa. ”Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että vas-tarinta ei jätä jälkiä; on pikemminkin niin, että jäljet täytyy houkutella esiin lähteistä”.⁶ Peittelyn mekanismit asettavat samanlaisia haasteita arkipäivän vastarinnan tunnistamisessa tutkijoille kuin ne ovat asetta-neet sen kohteillekin. Tämä on tietysti koko tämäntyyppisen vastarin-nan perusajatuskin.

märtäminen, epälojalisuus tai töiden välttely. Kaikki tämä edellyttää vain vähän tai ei lainkaan suunnittelua tai koordinaatiota; se perustuu hiljaiseen yhteisymmärrykseen ja epävirallisiin verkostoihin.

⁴ Noel Jackson 2014: Notes on Resistance. Blog, August 7, 2014. <https://noelbjackson.wordpress.com/tag/resistance/>. Thomson (2011, 439–456) käyttää termiä reaktiivinen strategia (*response strategy*), joka tarkoittaa erityisempiä kuin vain arkipäivän selviytymiseen tähtäviä toimia, jotka pitävät sisällään myös tunteiden tason selviytymismekanismeja.

⁵ Johansson & Vinthagen 2016, 418.

⁶ Scott 1989, 35, 49.

Monet tutkijat ovat varoittaneet vetämästä arkipäivän vastarinnasta liian suoraviivaisia johtopäätöksiä. Rajat tietoisien ja tiedostamattoman, tarkoituksellisen ja tarkoituksettoman, yksittäisen ja kollektiivisen toiminnan välillä ovat häilyviä. Tarkoituksellisesti vastarintaisten tekojen erottaminen muista kulttuurisista tai henkilökohtaisista ilmaisuista on vaikeaa. Vinthagen ja Johansson pelkäävät arkipäivän vastarinnan käsitteen leimaavan helposti vastarinnaksi muunlaisia esimerkiksi erilaisuuteen, poikkeavuuteen tai yksilöllisyyteen liittyviä tekoja.⁷

Asiaa mutkistaa valtasuhteiden moninaisuus. Törmäykset sisältävät usein eri elementtejä, kuten etnisiä ristiriitoja ja luokkaeroja samoin kuin ikään, seksuaalisuuteen ja uskontoon liittyviä ilmiöitä. Intersektionaalisesti samat vastarinnan teot voivat sijoittua monelle sektorille.⁸ Vastarinnan tekojen motiivit vaihtelevat: ei ole aina varmaa, milloin vastarinnan on tarkoitus jäädä pimentoon ja milloin sen on määrä tulla huomatuksi signaalina.⁹ Erilaisia keinoja voidaan käyttää arvaamatomasti, kuten Aileen Moreton-Robinson kuvaa aboriginaalinaisten toimia: ”Vastarintamme (*our resistances*) voivat olla näkyviä tai näkymättömiä, tietoisia tai ei-tietoisia, selkeitä tai hämääriä, vaillinaisia ja epätäydellisiä, tarkoituksellisia ja ei-tarkoituksellisia.”¹⁰

Scott päätteli 1980-luvulla arkipäivän vastarinnan jääneen tutkimatta ”vahingollisesti kapean” politiikkakäsityksen takia eli siksi, että köyhien tai alistettujen ryhmien ajateltiin olevan liian lamaantuneita kyetäkseen poliittiseen toimintaan. Arkipäivän vastarinnan ei siis nähty kuuluvan politiikan sektorille, koska sitä ei argumentoitu perinteisesti poliittiseksi retoriikaksi ymmärretyllä tavalla.¹¹ Myöhemmin esimerkiksi Kerkvliet laajensi termillään arkipäivän politiikka (*everyday politics*) arkipäivän vastarinnan koskemaan kaikkia alistetun ryhmän toimia, jotka hän näkee poliittisina, olivatpa ne haastavia tai myötäile-

⁷ Vinthagen & Johansson 2013, 2–9.

⁸ Johansson & Vinthagen 2016, 424.

⁹ Scott 1989, 58.

¹⁰ Moreton-Robinson 2000, xxiii.

¹¹ Scott 1989, 36.

viä, koska ne tietyillä sektoreilla perustuvat yleensä vallanpitäjän järjestelmien haastamiseen.¹²

Vaikea määriteltävyys on ollut tekijä, joka on tarjonnut valtaapitäville helpon tien: kun vastarinta on ”satunnaista” ja ”ei-rakentavaa”, jopa ”järjetöntä”, ainoa väylä on etsiä riittäviä rangaistuksia, keskustella yleisemmin olojen parantamisesta tai jättää asia kokonaan huomiotta. Tämä on ollut myös hallinnan strategia, sillä näin on voitu välttää pohtimasta sitä, millaisten periaatteiden ja arvojen pohjalta arkipäivän vastarinta on haastanut ”meidän” sääntöme ja ihanteemme. Toisaalta äärimmäisetkin reaktiot, esimerkiksi suuttumisen aiheuttamat erottamiset koulusta tai muut valtaapitävien langettamat rangaistukset, kertovat siitä, että alitajuisesti on ymmärretty kyseessä olevan kamppailu myös *meidän arvoistamme*.

Arkipäivän vastarinnan hiljaisuus ei tarkoita sitä, että sen tarkoituksena olisi jäädä kokonaan näkymättömäksi. Se ei kuitenkaan nouse esiin niissä kehyksissä, joissa vastarinnan perinteisesti odotetaan näkyvän: julkisella eli makrotasolla, jossa siihen voisi vastata tai puuttua. Tämä havainto on saanut monet tutkijat sijoittamaan sen ”yksityiselle” eli mikrotasolle, yksilön ja perheen piiriin.¹³ Näyttää kuitenkin siltä, että myös näiden välinen mesotaso on olennainen hiljaisen vastarinnan ymmärtämiseksi.

Yksittäiset teot voivat vaikuttaa irrallisilta ja erillisiltä, mutta kun niitä ilmenee tarpeeksi usein, ne voivat kertoa tyytymättömyyden rakenteista – niistä rakenteista, joista avoin vastarinta voi kasvaa. Siksi ”normaalin” aktivismin ja arkipäivän vastarinnan välille ei pitäisi rakentaa jyrkkää vastakohtaisuutta. Tähän liittyy myös Scottin jako vastarinnan välineelliseen ja symboliseen ulottuvuuteen. Välineellisessä merkityksessä vastarinnalla tavoitellaan omaa ja lähipiirin etua, mutta symbolisella ulottuvuudella pyritään muuttamaan epäreiluksi koettua järjestelmää.

Yksityiset teot tai vastarinnan ilmaisut voivat olla hyvinkin erilaisia sekä hyödyttää vain yksilöitä tai perhettä koko yhteisön edun sijaan,

¹² Kerkvliet 2009, 232.

¹³ Bartkowski 2013, 6–7.

mutta kun ne suuntautuvat samalle taholle, niissä voi erottaa vastarinnan kaavan ja yhteys laajempaan ristiriitaan tulee selvemmäksi. Epätasa-arvoisen suhteen jatkuessa syntyy myös jatkuvia, kulttuurisesti opittuja vastarinnan muotoja, jotka eivät toki pysy muuttumattomina, vaan niitä sovelletaan uusiin tarkoituksiin kaiken aikaa.¹⁴

Hiljaisen vastarinnan teot sijoittuvat usein suhteellisen suljettuun tilanteeseen, eivätkä ne ole suoraan luettavissa esimerkiksi historiallisista lähteistä. Tutkijan on käytettävä normaaliin verrattuna moninkertaista lähdekritiikkiä ja mikrohistoriallista otetta, koska hiljaisen vastarinnan teon tunnistaminen on vaikeaa. Virallisesti raportoidut tapaukset on usein verhottu tulkintoihin, joita raportointia pitää itsensä selvästi tosina väheksymällä koko välikohtausta tai esittämällä sen satunnaisena tai epäsosiaalisuuden, pikkurikollisuuden tai ”tämän ryhmän” normaalin uhman ilmaisuna.

Haastattelumethodin ja sen tuottaman suullisen aineiston kautta hiljaisen vastarinnan muotoihin voidaan päästä helpommin käsiksi, etenkin jos haastattelijalla on määrittänyt hiljaiseen vastarintaan liittyvän tutkimuskysymyksen ja jo haastattellessaan tietää, mitä etsii. Haastattelussa voidaan ohittaa historiallisen lähteen virallinen raportointi ja saada tietoa suoraan hiljaisen vastarinnan ilmaisijalta tai sen todistajalta. Tutkijalle hiljaisen vastarinnan ilmaisut avautuvat tällöin selkeämmin, mutta myös haastattelumethodiin liittyy tutkimuksellisia haasteita. Haastattelutilanne vaatii luottamusta ja avoimuutta. Muistitieto on kerroksellista, ja vastarintänäkökulma voi korostua haastatteluaineistoissa.

Toisaalta ihmiset eivät välttämättä itse edes näe pieniä tekojaan ”vastarintana”, vaan arkipäivän sanelemina toimina puolustaa omaa liikkumatilaansa. Voi myös pohtia sitä, mikä ero arkipäivän vastarinnalla on esimerkiksi ”normaaliin” herravihaan tai jurnuttavaan tyytymättömyyteen, joka ilmenee uhmakkaana selänkäntämisenä viranomaisille (ja ehkä pienelle kiusanteolle silmän välttäessä).

¹⁴ Scott 1985, 36, 299; Vinthagen & Johansson 2013, 2–9; Johansson & Vinthagen 2016, 421–422.

Johansson ja Vinthagen ovat kuvanneet vastarinnan rakentuvan vastustajan, kohteen ja tarkkailijan vuorovaikutuksessa. Vastustajan teko on (tiedostettu tai tietoinen) ”performanssi” kohdetta kohtaan.¹⁵ Määritelmä on hyvä, mutta monissa kohtaamisissa tarkkailijan ei välttämättä tarvitse olla ulkopuolinen taho paikan päällä, vaan luultavaa on, että kahdenkeskisestäkin tapaamisesta jompikumpi osapuoli kertoo tai raportoi muille. Performanssi tai sen kuvaus lähtee liikkeelle ja viestii hiljaisesta vastarinnasta kuin paikalla ollut tarkkailija. Parhaat performanssit voivat näin syntyä myöhemmin ja jäädä eloon kerrottuina tarinoina. Selvää on, että tulkintoja syntyy useita.

Joskus suoran tyytymättömyyden ilmaisu on turvallisesti mahdollista vain yksityisessä piirissä, esimerkiksi perheen sisällä ”keittiön pöydän ääressä”. Julkisessa vastarinnassa riskit kasvavat liian suuriksi, joten rangaistusten pelossa, alisteisen voimattomuuden tai keinojen vähäisyyden takia se pidetään pinnan alla. Yksityisen ja julkisen välisellä mesotasolla samaan sukuun, paikallisyhteisöön tai muuhun verkostoon kuuluvat ovat turvallisempaa yleisöä. Siinäkin on riskinsä, joten vastarintaa ilmaistaan usein enemmän symbolisesti kuin konkreettisesti tasolla. Yksityisen tason teoista, esimerkiksi salametsästyksestä tai -kalastuksesta, voidaan kertoa niin, että ilmiannettunakin tapaus olisi mahdollista esittää liian epämääräisenä ollakseen totta.

Määrittelemättömyys voimavarana

Hiljainen vastarinta vaikuttaa siis rakentuvan pienissä sosiaalisissa verkostoissa mesotasolla yksityisen ja julkisen välimaastossa. Perinteisen politiikkakäsityksen mukaan se ei ole millään tavoin tehokas strategia. Vastarinnan ihanteena pidetään usein sitä, että se pyrkii aktiivisesti muuttamaan vallitsevaa asiointilaa. Vastustuksen pienet muodot eivät välttämättä muuta rakenteita, eivätkä ne ole ”muutokseen tähtäviä”, joskin voivat aikaa myöten tehdä sitäkin esimerkiksi synnyttämällä teoista poliittista toimintaa.

¹⁵ Hollander & Einwohner 2004, Johansson & Vinthagen 2016, 422.

Muutoshakuisuus ei näytä olevan lainkaan edes asian ydin, pikemminkin päinvastoin. Ironista on, että vaatimus rakentavasta muutoshakuisuudesta esimerkiksi julkisen politiikan avulla näyttää kuuluvan juuri niihin rakenteisiin, joita hiljainen vastarinta uhmaa. Se, että arkipäivän vastarinta haastaa vallitsevan järjestyksen hallitsemattomammalla tavalla kuin suora poliittinen toiminta¹⁶, tekee arkipäivän vastarinnasta monin tavoin kiusallisen toimintatavan. Epämääräisyytensä ja epäjohtonmukaisuutensa (positiivisesti sanottuna joustavuutensa) kautta se rimpuilee sellaisia määrittelyjä vastaan, joita viranomaiset ja tutkijatkin haluaisivat kuulla.

Arkipäivän vastarinta tuntuu haastavan vallitsevat periaatteet ja asettavan kyseenalaisiksi niitä arvoja, joita hallitsevat ryhmät pitävät tärkeinä. Kun tätä haastamista ei määritellä käsitteellisesti tai nimetä, viranomaisten on helppo pitää niitä ymmärtämättömyytenä, huonotapaisuutena tai kiusantekona. Viranomaisten arvostaman selkeän argumentoinnin ja arvokkaan informaation sijasta vastarinnan ilmaisut kuulostavat mielivaltaisilta ja järjestyttömiltä. Myös esimerkiksi poliittisten toimijoiden näkökulmasta ne voivat vaikuttaa pelkästään ”hajottavilta”.

Miten siis hiljaisen vastarinnan merkitystä voisi kuvata? Scott toteaa, että toisin kuin hierarkkisilla järjestelmillä, arkipäivän vastarinnalla ”ei ole keskusta, ei johtajuutta, ei tunnistettavaa rakennetta, jota voitaisiin sen enempää käyttää hyväksi kuin neutralisoidakaan”. Tämä voidaan ymmärtää myös strategiana. Se, mikä johdetun koordinaation termein puuttuu, voidaan Scottin mielestä korvata joustavuudella ja sinnikkyydellä (*flexibility and persistence*). Hän toteaa, että arkipäivän vastarinnan muodot eivät antaudu avoimeen rintamataisteluun, vaan ne on ihailtavasti sopeutettu pitkäaikaiseen uuvutussotaan.¹⁷

Monien muidenkin tutkijoiden mielestä arkipäivän vastarinta korostaa Bartkowskin sanoin ”sitkeää, itsepäistä kestävyyttä, jonka tavoitteena on turvata yhteinen selviytyminen keskellä pahinta sortoa, jossa on vain vähän tilaa itsenäisille poliittiselle toiminnalle”. Siksi sillä on

¹⁶ Vrt. Kandiyoti 1998, 141.

¹⁷ Scott 1985, 298.

suuri merkitys pienen yhteisön tai mesotason verkoston jäsenten itsetunnolle.¹⁸ Thomsonin mukaan pienikin ”hienovaraisen ovela, epäsuora ja vastakkainasettelua välttävä teko – – tekee päivittäisen elämän siedettävämmäksi vahvan ja keskitetyn vallan alaisuudessa”.¹⁹

Arkipäivän kestävyys edellyttää pitkän linjan strategiaa, joka ei tähtää suoriin voittoihin. Pikemminkin se on väsytystaktiikkaa, jota paikallisella tasolla voidaan jatkaa vuosikymmenienkin ajan. Usein arkipäivän vastarinta sijoittuu keskustasta katsoen marginaalisille alueille, joille on tyypillistä se, että esimerkiksi viranomaiset ovat tulleet muualta ja ovat myös matkalla muualle. Paikallinen väestö pyrkii kuitenkin turvaamaan arkipäivänsä jatkuvuuden.

Kyse on pienestä toimijuudesta, joka näyttäytyy usein passiivisena: Marja-Liisa Honkasalon sanoin se on odottamista, sietämistä, jäämistä ja kärsimistä²⁰. Ihmisten on paikallisella tasolla pakko kyetä toimimaan niin, että arkipäivä voi pienistä vastarinnan teoista huolimatta jatkua ilman suuria mullistuksia. Tähän liittyy se, että tavoitteena eivät ole nopeat menestykset (vaikka niitäkään ei panna pahaksi), vaan hidas vastahanka, joka pyrkii kuluttamaan ja hiomaan vastapuolen periaatteita ja järjestelmiä mieluummin kuin kumoamaan niitä (vaikka sitäkään ei panna pahaksi).

Arjen vastarinnan eleet näyttävät siis kytkeytyvän vahvasti ilmaisan *itsesuhteeseen*, joka on myös yhteydessä pienyhteisön tai tietyn verkoston käsitykseen ihmisarvoisesta elämästä. Arjen vastarinta pyrkii säilyttämään itsekunnioituksen ristiriitaisessa tilanteessa, joka edellyttää tasapainoilua. Itsekunnioitusta voidaan ylläpitää esimerkiksi teeskentelemällä yhteistyötä valtaapitävän kanssa. Toisin tekemällä tai tekemättä jättämisellä voi välttää suostumista valtaapitävän vaatimuksiin tai sääntöihin. Hiljaisen vastarinnan kautta yksilö voi pitää kiinni itsemääräämisoikeudestaan, mikä vaikuttaa koko verkostoon.

¹⁸ Bartkowski 2013, 4–5.

¹⁹ Thomson 2011, 439–456.

²⁰ Honkasalo 2013.

Kirjan sisältö

Hiljaisen vastarinnan muotoja on lukuisia, ja tutkimuksessa on kehitetty monia tapoja ja termejä kuvaamaan niitä. Esimerkiksi historian-tutkimuksessa arkipäivän vastarinnan tapoja on tulkittu alempien kansanluokkien ”hiljaisena sissisotana”, joka on vienyt kärjätupiin ja synnyttänyt monenlaista pilkkaperinnettä vallanpitäjiä kohtaan.²¹ Toisaalta arkipäivän vastarinnan käsitettä on sovellettu kiinnostavasti monien erilaisten historiallisten pienyhteisöjen omapäisyyden tarkaste-luun.²² Vertailukohtana on yleensä aktiivinen vastarinta. Näiden väliin jäävät vielä omana muotonaan esimerkiksi tekemättä jättämiseen pe-rustuvat strategiat, kuten väkivallaton tai passiivinen vastarinta.

Lähtökohtamme on se, että nimitykset kuvastavat erilaisia näkö-kulmia, lähestymistapoja ja painotuksia, joita on hedelmällisintä tutkia suhteessa konkreettisiin tapauksiin. Kokoelmaamme varten otimme jopa hieman käänteisen lähtökohdan. Pyysimme artikkelien kirjoitta-jia ottamaan hiljaisen vastarinnan silmälaseiksi, joiden avulla he voi-sivat saada omiin tutkimusaineistoihinsa uutta näkökulmaa. Samalla saisimme tietoa historioista ja tapahtumista, joita hiljaisen tai arjen vas-tarinnan käsite nostaa esille.

Kirjan artikkeleiden mukana pääsemme seuraamaan mitä moninai-simpia hiljaisen vastarinnan tapahtumatilanteita. Erilaiset tapaukset avaavat ja jäsentävät hiljaisen vastarinnan esiintymismuotoja, samoin kuin sen mekanismeja ja motiiveja. Artikkelit sisältävät empiirisiä analyyseja, mutta myös teoreettisia ja metodologisia pohdintoja. Hil-jaisen vastarinnan strategioita, taktiikoita ja seurauksia tunnistetaan keskenään hyvin erilaisten historioiden ja tapausten valossa. Kokoel-man artikkeleissa tulevat esiin sosiologian, kulttuuriantropologian, kulttuurintutkimuksen, nuorisotutkimuksen ja historian-tutkimuksen näkökulmat. Tämä alleviivaa hiljaisen vastarinnan laajaa kirjoa, sen äänekkyyttä ja monialaisuutta.

²¹ Esim. Kimmo Rentolan ja Raimo Parikan tutkimukset 1990-luvulla, ks. Suomen-joki 2009, 30–31.

²² Esim. Teräs 2001, Torninoja-Latola 2011, Kaihovirta 2015 ja Viitaniemi 2016. Myös vallankäytön tutkimisen menetelmiä luotaava *Vallan teoriat historiantutki-muksessa* (Aalto et al. 2011) kertoo historiantutkijoiden kiinnostuksesta aiheeseen.

Kun hiljaista vastarintaa ”houkutellaan” esiin, tavanomaiset lähteet eivät tahdo riittää. Tämän kokoelman artikkelien lähdeaineistot sisältävät haastatteluja ja ”vastakarvaan” luettua kaunokirjallisuutta, runoja, kirjeitä ja omaelämäkertoja, sotavankileirien asiakirjoja, parlamentin keskustelu- ja päätöspöytäkirjoja, valiokuntien arkistoja sekä verkkokeskusteluja. Yhtä lailla aineistoina voi olla sanomalehtijuttu Pohjanmaalla asustelevasta entisestä neuvostosotavangista kuin havaintoja kahden itsensä työllistäjän ja osuuskunnan arkipäivän toimista. Useimmissa kirjan artikkeleissa hiljaisen vastarinnan ilmiötä on tarkasteltu kohdistamalla jo olemassa olevaan aineistoon toisenlainen katse. Tulevissa tutkimuksissa hiljaisen vastarinnan esiin saamista helpottaa käsitteen sisällyttäminen tutkimuskysymykseen jo aineiston tuottamisen tai keräämisen vaiheessa.

Veli-Pekka Lehtola toteaa kaunokirjallisuuden toimivan hyvin aineistona hiljaisen vastarinnan tutkimuksessa. Kirjailija E. N. Mannisen taitavien tilannekuvausten kautta Lehtola löytää saamelaiden ja suomalaisten virkamiesten kohtaamisista hiljaisen vastarinnan kertomuksia. Käänteisen näkökulman kautta ensin määritellään tilanne, jossa hiljaista vastarintaa olisi voinut esiintyä, ja sitten etsitään sitä asiaa koskevista dokumenteista. Hiljaisen vastarinnan voi halutessaan näin saada houkuteltua esiin siihen tähtäävillä tutkimuskysymyksillä myös historiallisista aineistoista. Myös Anni Reuterin käyttämä omaelämäkerrallinen aineisto voi auttaa hiljaisen vastarinnan löytämisessä, koska se antaa tilaa vastapuheelle ja tottelemattomille toimijoille.

Kokoelman aiheet kattavat ajallisesti noin sadan vuoden jakson, mikä tarjoaa lukijalle mahdollisuuden vertailla eri ajankohtien ilmiöitä keskenään. Useat kirjan artikkelit herättävät pohtimaan sitä, millainen toiminta on vastarintaa ja mitä taas ei ole mielekästä käsitellä vastarinnan kehityksessä. Millaisin edellytyksin toiminta muuttuu hiljaiseksi vastarinnaksi, ja millaisin ehdoin hiljainen vastarinta muuttuu avoimeksi vastarinnaksi? Missä mielessä esimerkiksi pimeä kaupankäynti, lasten kristillinen kasvatus, muistotilaisuuksien vietto tai hiljaisuus ovat vastarinnan muotoja?

Kaisa Kärki tarkastelee filosofisessa artikkelissaan niitä rajapintoja, joilla tekemättä jättämiset muuttuvat arkipäivän vastarinnaksi. Hän pyrkii löytämään tutkimukseen parempaa käsitteistöä, jonka avulla piileviä vastarinnan muotoja voidaan tavoittaa. Vastarinnalle on ominaista toiminnallinen ja vastustava luonne, mutta hiljainen toiminta voi tarkoittaa tekemättä jättämistäkin ja vastarinnan näkyvyys on usein tapauskohtaista. Hiljainen vastarinta on usein reagointia, joka seuraa tyytymättömyydestä järjestelmän heikkenevää toimintakykyä kohtaan, mutta siihen liittyy myös paljon luovuutta, kuten monet artikkelit osoittavat.

Veronika Honkasalon ja Elina Pekkarisen artikkeli käsittelee laitoksisissa asuvien nuorten vastarinnan tiloja. Kirjoittajat määrittelevät myös omaehtoisen luovan toiminnan vastarinnaksi, koska se tarjoaa nuorille mahdollisuuden paeta arkea, ottaa omaa tilaa ja ehkäistä tylsistymistä. Se, millaisin edellytyksin toiminta on hiljaista vastarintaa, on aina sidoksissa tapahtumakontekstiin. Tämän takia hiljaiseksi vastarinnaksi tarkoitettu teko voi ulkopuolisesta näyttää arkiselta puuhalta, josta mielenilmaukset ovat kaukana. Honkasalon ja Pekkarisen tekstissä esimerkki hiljaisen vastarinnan monitulkintaisuudesta on koulukotiin sijoitetun nuoren lenkkeily, jossa tärkeää oli juosta nimenomaan asutuksen keskellä. Satunnainen ohikulkija näkee vain juoksevan nuoren, vaikka tämän tarkoituksena on osoittaa, että ”minä olen ja minulla on oikeus olla olemassa täällä teidän keskellänne” ja että teidän stereotyyppianne koulukotinuorista ovat väärä.

Honkasalon ja Pekkarisen samoin kuin Lehtolan artikkelissa kiinnostavaa on myös se, mikä suhde valtaapitävien määrittelyillä voi olla hiljaiseen vastarintaan. Passiivisuus, välttely ja tahallinen väärinymmärtäminen on selitetty alistetun ryhmän tyhmyydeksi tai laiskuuksi tai psykopatologiseksi ilmiöksi, mielen häiriöksi tai sosiaalisesti sopeutumattomuudeksi. Tällöin hiljainen vastarinta, joka on todennäköisesti tilanteissa havaittu ja oikein ymmärretty, on ohitettu selittämällä asia alistettujen heikoilla ominaispiirteillä. Ohittaminen on tällöin ollut myös strategia, jolla hiljainen vastarinta on voitu hiljentää,

eikä katsetta ole tarvinnut suunnata omaan toimintaan. Parhaimmillaan tästä näkökulmasta voi seurata uusia historiantulkintoja.

Useiden artikkelien kehyksinä toimivat James C. Scottin näkemykset, joiden ohella useissa kirjan artikkeleissa hyödynnetään kiinnostavasti muun muassa Stellan Vinthagenin ja Anna Johanssonin sekä Jocelyn Hollanderin ja Rachel Einwohnerin tutkimuksia. Yksittäisissä artikkeleissa nousee esiin myös muita teoreetikkoja, joiden ajatuksia lukija voi soveltaa moneen muuhunkin artikkeliin. Kiinnostava on Alf Lüdtken ”omapäisyyden” (*Eigensinne*) käsite, joka viittaa yksilön tarpeeseen saada itselleen omaa aikaa ja tilaa suhteessa ylempiinsä tai vertaisiinsa. Lüdtke ei pidä omapäisyyttä tai oman tilan tavoittelua yhteisön sääntöjen ja käytäntöjen kyseenalaistamisena, vaan pikemminkin pieninä, merkityksellisinä tekoina näiden yhteisöjen sisällä. Se on pyrkimystä paeta hetkeksi ympäristön asettamia vaatimuksia ja paineita.

Marjo Laitalan artikkelissa omapäisyyden käsite on yhteydessä koulukotinuorten taktiikoihin liian tiukoiksi koettua kontrollia mutta myös yleistä moraalikoodistoa vastaan. Laitalan mukaan suljettuun lastensuojelulaitokseen sijoitetut nuoret ovat olleet aktiivisia toimijoita, jotka osoittavat runsaasti kekseliäisyyttä rikkoessaan koulukotielämän säännöksiä. Se ”ylenkatsoo, halveksii tai pilkkaa sääntöjä ja määräyksiä, sotkee järjestystä ja aiheuttaa harmia tai vaikeuksia muille sekä uhkailee tai lahjoo”. Kyse ei useinkaan ollut ilmeisen tavoitteellisesta toiminnasta, vaan tarpeesta raivata omaa tilaa ja lisätä autonomian kokemuksia.

Monessa artikkelissa viitataan myös Michel de Certeauun (2013 [1980]) ajatuksiin keinoista purkaa annetun tilan valmiita ehtoja. De Certeau lähestyy erilaisten yhteisöjen sisäisiä valtarakenteita ja valtasuhteita käsitteparin strategia–taktiikka avulla, jossa taktiikka edustaa hiljaiseksi vastarinnaksi luokiteltavaa aktiivista toimintaa.²³

De Certeauun avulla tutkimustaan jäsentävien Johanna Nurmen ja Suvi Salmenniemen artikkeli rokotekriittisten vanhempien vastarinnan taktiikoista tarttuu ajankohtaiseen aiheeseen, jolla on kaikupohjaa myös laajempaan ilmiöön eli modernin asiantuntijajärjestelmän kulttuuriseen rapautumiseen. Kriittisten vanhempien vastustuksen

²³ Ks. myös esim. Koivunen & Syrjämaa 2011.

kohteena ovat koululääketiede ja siihen nojaavat terveystieteet. Hallitsevan järjestelmän ja sen edustajien valta koetaan rokotuskriittisiä alistavana ja ohittavana. Nurmen ja Salmenniemen erityinen kontribuutio on ”väärän tietoisuuden sumentamien ryhmien” toimijuuden tarkastelussa. Koska rokotekriittisillä ei ole toimijuutta ja osallisuutta vallitsevan koululääketieteen kentällä, toimijuus hakeutuu vastatiedon tuottamiseen. Perusteluja hakiessaan piilossa pysyttelevä vastarinta kasvaa tehokkuusajattelua arvostelevaksi poliittiseksi yhteiskuntakriitikiksi.

Omassa artikkelissaan Kaisa Kärki esittelee Albert Hirschmanin teorian, joka jaottelee kiinnostavasti vastarinnan kahteen muotoon. Tietyissä oloissa ihmisten tyytymättömyys voi päätyä avoimeen artikulaatioon, *voicen*, toisinaan piilevään vastarinnan tekoon eli ”omilla jaloillaan äänestämiseen”, *exitiin*. Erving Goffmaniin viitataan muutamissa artikkeleissa niin totaalisen instituution sanallistajana samoin kuin puhuttaessa tarpeesta tuoda ”kulissien takaista” toimintaa enemmän kaikkien nähtäväksi.

Yhteiskunnallista yrittäjyyttä ja itsensä työllistämistä käsittelevässä artikkelissaan Eeva Houtbeckers hyödyntää moraalitalouden analyysia, joissa oikeudenmukaisuuden ja yhteisöllisyyden teemat ovat keskeisiä. Houtbeckers toteaa, että yhteiskunnallinen yrittäjyys tarjoaa toisin tekemisen tilan ja näin ollen myös mahdollisuuden hiljaiseen vastarintaan. Yhteiskunnallinen yrittäjyys ja itsensä työllistäminen näyttäytyvät matalan profiilin toimintana, joka haastaa yhteiskunnallisen yrittäjyyden mallitarinan (yritysten suuret kertomukset) ja asettuu vastarinnaksi ratkaistakseen yhteiskunnallisia ongelmia ja ympäristöongelmia. Ne pyrkivät luomaan Scottin sanoin ”tiloja, joissa on mahdollista tehdä toisin, vaikka vain hetkellisesti”.

Yksilölliset hiljaisen vastarinnan toimet voivat aiheuttaa kauaskantoisia seurauksia monella tasolla. Vähintäänkin hiljaisen vastarinnan teko on säilyttänyt alistetun itsekunnioitusta ja tunnetta itsemääräämisoikeudesta. Henkilökohtaiseen elämään tekemättä jättämisillä ja toisin tekemisillä on ollut paljon vaikutusta esimerkiksi Outi Auttin ja Marjo Laitalan artikkelissa neuvostosotavangeista suomalaisilla maati-

loilla. Sääntöjen mukaan vangit ja siviilit eivät saaneet olla tekemisissä toistensa kanssa. Määräyksiä kuitenkin rikottiin yleisesti muttei julki-
sesti – arkipäivän vastarinta ei vastustanut puolustusvoimia instituutiona, vaan sen laatimien sääntöjen byrokratiaa, vierautta ja hölmöyttä. Hiljaisen vastarinnan seurauksena sotavankeihin tutustuttiin, heidän kanssaan ystävystyttiin ja romanssejakin syntyi.

Anni Rannikko, Päivi Armila, Veli Liikanen ja Pasi Torvinen puolestaan kuvaavat roller derbyä paradoksien kautta hiljaisena, mutta äänekkäänä vastarintana urheilun maskuliinista ja kehollista suorituskykyä korostavia luokittelukriteereitä vastaan. Muuttaakseen urheilun normatiivisia käytäntöjä roller derby on pyrkinyt sisään kritisoiomaansa järjestelmään ja nakertamaan sen järjestyksiä sisältä käsin. Seurauksena on kuitenkin ollut, että se on joutunut joustamaan alkuperäisestä kapinastaan ja kritiikistään sekä mukautumaan kohti urheilun konventioita. Tämä on hajottanut alkuperäistä ”kapinajengiä” eri leireihin. Kirjoittajat kuvaavat vastarinnan etenemisen prosessia, jossa kritiikin *idusta* pyritään kasvattamaan jotain vakavasti otettavaa.

Samanlainen asetelma löytyy myös Nurmen ja Salmenniemen artikkelin rokotekriittisiltä ja vaihtoehtohoitoja kannattavilta. Heidän hiljaisella vastarinnallaan on myös yhteiskunnallisia seurauksia, kuten terveydenhuoltokustannusten kasvu, rokotettavien tautien säilyminen ja asiantuntijajärjestelmän mureneminen. Jotta *idusta* voitaisiin kasvat-
taa jotain suurempaa, omaa näkemystä tulisi pystyä tuomaan laajemmin esiin. Tällöin median rooli korostuu. Roller derbyä harrastavat keskustelevat harrastelehtensä nettisivuilla, mutta se on vastarinnan areenana hiljainen ja marginaalissa. Rokotekriittiset puolestaan joutuvat pitämään esimerkiksi facebook-sivustonsa salattuna.

Vähittäisestä hiljaisen vastarinnan onnistumisesta kertoo Kirsi Laurén, jonka artikkelissa ääni, puhuminen ja yhdessä muistelu nousevat hiljaiseksi vastarinnaksi vaikenemisen vaatimusta kohtaan. Poliittisista syistä sodanjälkeisessä Suomessa hiljennettiin partisaanihyökkäysten julkinen käsittely täysin eikä asiaa noteerattu valtion tasollakaan. Partisaanihyökkäyksiä kokeneet ja niissä omaisiaan menettäneet tunsivat, että heidän kokemuksensa ohitettiin ja mitätöitiin. Muistelupuhe levisi

vähitellen hiljaisena vastarintana perheistä laajemmalle yhteiskuntaan, muistotilaisuuksiin ja muistomerkkien paljastamisiin. Partisaanimuistot esittävät vastakertomuksen, joka on muokkautunut ja jaettu kollektiiviseen muisteluun perustuvan vastarinnan tuloksena, ”etteivät heidän kokemuksensa unohtuisi”.

Samanlainen huoli kokemusten unohtumisesta näyttäytyy Anni Reuterin artikkelissa, jossa käsitellään inkerinsuomalaisten vastarintaa kommunistista neuvostovaltaa ja sen harjoittamaa sortoa vastaan. Reuter esittää, että sorrosta kertoneet ja kommunistista neuvostovaltaa kritisoineet säilytetyt kirjeet (siis säilyttämisen teko) ovat jo hiljaista vastarintaa. Joutuessaan vääriin käsiin kirjeet olisivat olleet raskauttavaa todistusaineistoa, mutta inkerinsuomalaiset pitivät niiden säilymistä tärkeänä, etteivät heidän kokemuksensa unohtuisi. Myös Reuter kirjoittaa luovuudesta hiljaisena vastarintana viitaten runoiluun ja laulamiseen, joiden aiheina olivat iva ja pilkka neuvostojärjestelmää kohtaan. Valtaapitävät tunnistivat pilkkalaulut ja -runot hiljaiseksi vastarinnaksi ja pitivät niitä vaarallisina.

Perinteinen asetelma keikahtaa päälaelleen Kari Aleniuksen artikkelissa, jossa heikkojen aseena pidettyä hiljaista vastarintaa harjoittakin valtaapitävä enemmistö. Viron itsenäistyttyä virolaisenemmistö ei kansainvälisten ihanteiden takia halunnut suoraan tyrmätä etnisten vähemmistöjen oikeuksia, vaan hiljensi ja sabotoi niihin liittyvän lain valmistumista parlamentaarisin keinoin. Hidastelu, pitkittäminen, yksityiskohtiin takertuminen, toimikuntien työllistäminen asioita siirtelällä, keskustelun vieminen sivuraiteille ja epäloogiset kannanvaihdamiset tapahtuvat kaikki sääntöjen puitteissa.

Artikkeli on tavallaan empiirinen tapausesimerkki parlamentaarisen jarrutuksen käytöstä, joka levisi poliittisen toiminnan muotona Euroopassa 1800-luvun jälkipuolella ja 1900-luvun alussa. Artikkelin on tärkeä muistutus siitä, että heikkojen aseet voivat olla tilanteen vaatiessa kaikkien käytössä. Ne ovat käyttökelpoisia myös valtaapitäville silloin, kun he pyrkivät saavuttamaan tavoitteensa vastustuksesta huolimatta. Esimerkiksi monissa ympäristökiistoissa ja maankäyttöön liittyvissä kamppailuissa on nähty asetelmia, joissa valtaapitävät turvautuvat tur-

haan byrokraatiaan, väistelyyn, viivyttelyyn ja asioiden hankaloittamiseen turvatakseen omat intressinsä²⁴.

Poliittisen toimijuuden tutkimus on ansioistaan huolimatta rajoitunutta siinä mielessä, että sille määritellään tietty intentio, kohde, rakenne ja agenda. Hiljaisen vastarintaan perehtyminen osoittaa, että näin ei aina voida selittää koko kuvaa. Kysymmekin, onko se edes tarpeellista. Kuka määrittää ja millä tavalla, millaista on ”oikea” vastarinta? Onko sen oltava aina aktiivista, selkeää ja tietynlaista, ennen kuin se voidaan tulkita vastarinnaksi? Tällaiset kysymykset aiheuttavat myös tutkijoille epämukavuutta, johon he eivät ole tottuneet. Hiljaisen vastarinnan kaltaiset ilmiöt vihjaavat, että aina emme voi päästä metodikirjojen ja tieteessä vertaisarvioitujen aiempien tutkimusten ohjaamaan analyysiin.

Hiljainen vastarinta on tarkoituksellisesti monitulkintaista, koska näin se kykenee pakenemaan seurauksia. Selkeiden vastakkainasettelujen välttely vahvistaa hiljaisen vastarinnan toiminta-alaa, sillä suorassa kohtaamisessa yleensä vahvemman vastustajan kanssa hiljainen vastarinta voisi tulla helposti torjutuksi tai pois pyyhityksi.

²⁴ Esim. Kemijoen patoamisesta Autti 2013, 119–120.

Lähteet

- Aalto, Ilana, Boxberg, Laura, Ijäs, Ulla & Paalumäki, Heli (toim.) (2011) *Vallan teorit historiantutkimuksessa*. Historia mirabilis 7. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys.
- Autti, Outi (2013) *Valtavirta muutoksessa. Vesivoima ja paikalliset asukkaat Kemijoella*. Oulun yliopisto. Acta Universitatis Ouluensis E136.
- Bartkowski, Maciej J. (2013) Recovering Nonviolent History. *Recovering Nonviolent History: Civil Resistance in Liberation Struggles*, 1–30.
- Hollander, Jocelyn A. & Einwohner, Rachel L. (2004) Conceptualizing resistance. *Sociological Forum* 19:4, 533–554.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2013) Katveessa – Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede & Edistys* 38:1, 43–61.
- Jackson, Noel (2014) *Notes on Resistance*. Blog, August 7, 2014. URL <https://noelbjackson.wordpress.com/tag/resistance/>, June 7, 2018.
- Johansson, Anna & Vinthagen, Stellan (2016) Dimensions of everyday resistance: an analytical framework. *Critical Sociology* 42:3, 417–435.
- Kaihovirta, Matias (2015) *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kandiyoti, Deniz (1998) Gender, Power and Contestation: Rethinking Bargaining with Patriarchy. Teoksessa Cecile Jackson & Ruth Pearson (toim.) *Feminist Visions of Development: Gender Analysis and Policy*. London: Routledge, 138–159.
- Kerkvliet, Benedict J. Tria (2009) Everyday politics in peasant societies (and ours). *The Journal of Peasant Studies* 36:1, 227–243.
- Koivunen, Leila & Syrjämaa, Taina (2011) Tekijöiden ja yleisöjen valta näytelyissä. Antonio Gramscin ja Michel de Certeau'n teorit epävirallisen vallan tutkimuksessa. Teoksessa Ilana Aalto, Laura Boxberg, Ulla Ijäs & Heli Paalumäki (toim.) *Vallan teorit historiantutkimuksessa*. Historia mirabilis 7. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys ry, 40–59.
- Moreton-Robinson, Aileen (2000) *Talkin' Up to the White Woman: Aboriginal Women and Feminism*. Queensland: University of Queensland.
- Scott, James C. (1985) *Weapons of the Weak: Everyday forms of Peasant Resistance*. New Haven & Lontoo: Yale University Press.
- Scott, James C. (1989) Everyday forms of resistance. *Copenhagen Papers* 4, 33–62.
- Simple Sabotage* (1944) Simple Sabotage field manual by the Office of Strategic Services, 17 January 1944. Declassified per guidance from the Chief/DRRB CIA Declassification Center. https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2012-featured-story-archive/CleanedUOSSSimpleSabotage_sm.pdf, June 7, 2018.

- Suodenjoki, Sami (2009) *Kiistämisen rajat. Omapäinen suutari ja työväenliikkeen läpimurto maalaisyhteisössä 1900-luvun alussa*. Lisensiaatintyö. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Teräs, Kari (2011) *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Thomson, Susan (2011) Whispering Truth to Power: The Everyday Resistance of Rwandan Peasants to Post-Genocide Reconciliation. *African Affairs* 2011, 439–456.
- Torninoja-Latola, Jaana (2011) Omapäisesti valtaa vastaan. Elvi Sinervon arkipäivän politiikka vankilassa 1941–1944. Teoksessa Ilana Aalto, Laura Boxberg, Ulla Ijäs & Heli Paalumäki (toim.) *Vallan teorian historiantutkimuksessa*. Historia mirabilis 7. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys ry, 61–83.
- Viitaniemi, Ella (2016) *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen. Paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kivikirkon rakennusprosessi 1730–1786*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Vintheim, Stellan & Johansson, Anna (2013) ‘Everyday resistance’: exploration of a concept and its theories. *Resistance Studies Magazine* 1, 1–46.

Tekemättä jättämiset vastarintana

Kaisa Kärki

MITÄ TAPAHTUU, kun emme tee tiettyä tekoa vastustaaksemme jotakin? Voimme tarkoituksella jättää äänestämättä, jättää osallistumatta päätöksentekoon, kieltäytyä lihansyönnistä tai jättäytyä asepalveluksen ulkopuolelle. Osa tarkoituksellisista tekemättä jättämisistä vaikuttaa sisältävän vastarintaa jotakin asiaa, kuten kapitalismia, hallintoa, lihateollisuutta tai armeijaa, kohtaan. Tämä artikkeli tutkii sitä, onko yhteiskuntatieteissä riittävä käsitteellinen kieli tällaisista ilmiöistä puhumiselle. James Scottin ja Albert Hirschmanin mukaan sellaiset käsitteet kuin kansalaistottelemattomuus ja omatuntoperusteinen kieltäytyminen, jotka kuvaavat virallista, julkista ja näkyvää vastarintaa, eivät riitä tavoittamaan piileviä vastarinnan muotoja. Jotta voitaisiin erottaa piilevän vastarinnan piiriin kuuluvat tekemättä jättämiset muista tekemättä jättämisistä, tarvitaan kuitenkin teon filosofista analyysiä.

Outi Autti & Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Hiljainen vastarinta*

Tampere University Press 2019, 27–54.

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-000-7>

Johdanto

Teon filosofiaa on käytetty yhteiskuntatieteiden filosofiassa esimerkiksi analyttisen sosiologian perusolettamuksia systematisoitaessa¹. Perinteisesti teon filosofiassa teolla on viitattu tarkoitukselliseen ruumiinliikkeeseen². Mutta koostuuko vastarinta välttämättä toimijoiden *teoista*? Monet vastarinnan muodot vaikuttavat olevan sellaisia, että ne eivät edellytä tarkoituksellista ruumiinliikettä. Toimija voi esimerkiksi vastustaa alkoholipolitiikkaa kieltäytymällä juomasta alkoholia. Hän voi boikotoida yritystä olemalla ostamatta sen tuotteita. Hän voi vastustaa yliopistouudistusta jättämällä vastaamatta kyselyyn tai vastustaa parlamentaarista demokratiaa jättämällä äänestämättä. Tällaiset tilanteet sisältävät toimijan tarkoituksellisia tekemättä jättämisistä. Tekemättä jättämisistä koskevat käsitteet eivät tyhjene niihin tekoihin, joita toimija tekee teon sijaan. Esimerkiksi absolutismin käsitteen riittävä ehto ei ole mehun tai teen juominen vaan alkoholin tarkoituksellinen juomattomuus. Tällaisten ilmiöiden tavoittamiseksi tässä artikkelissa sovelletaan juuri *tekemättä jättämisten* filosofiaa. Väitän, että tekemättä jättämisten filosofiaa voidaan käyttää niin kuin teon filosofiaakin käsitteellistämään ilmiöitä, joita yhteiskuntatieteissä tutkitaan.

Tarkoitukselliset tekemättä jättämiset ovat tilanteita, joissa ei ole sattumaa, että toimija ei tee jotakin tekoa. Sen sijaan toimija tarkoituksella jättää jonkin teon tekemättä tai aikoo ainakin yrittää olla tekemättä sitä. Teko, jonka toimija jättää tekemättä, voi olla yksinkertainen tai monimutkainen: voin tarkoituksella jättää osallistumatta päätöksentekoon tai tarkoituksella jättää vastaamatta tiettyyn kysymykseen. Teon filosofiassa toimijan tekemättä jättämisistä on käytetty monenlaisia ilmauksia, mutta pitäydyn tässä tarkoituksellisen tekemättä jättämisen käsitteessä, josta käytän myös termiä intentionaalinen omissio³.

Tekemättä jättämisten filosofia ei ole yhtenäinen teoria – ainakaan vielä. Vastarinta taas on käsite, jota käytetään valtaosassa yhteiskuntatieteitä⁴, mutta se on käsitteenä epämääräinen ja sen tarkasta alasta on

¹ Katso esim. Hedström 2005.

² Davidson 1980, 50.

³ Tarkoituksellisen tekemättä jättämisen eli intentionaalisen omission käsitteen käyttö perustuu Clarlen käsitteellistykseen (2010, 2014).

⁴ Vinthagen & Johansson 2013, 11.

ollut erimielisyyttä⁵. Kuitenkin vastarinnan käsitteen peruselementistä voidaan muodostaa yhtenäinen käsitys. Tässä artikkelissa pyrin luomaan yhteyttä näiden käsitteellisten keskustelujen välille. Toisaalta pyrin soveltamaan vastarinnan peruselementtejä tekemättä jättämisten filosofiaan, toisaalta taas pyrin argumentoimaan vastarinnan käsitteen alle kuuluvaksi myös tekemättä jättämisiä pelkkien tekojen lisäksi. Artikkelin lopussa pyrin perustelevaan sitä, miksi yhteiskuntatieteiden ja filosofian pitäisi tehdä yhteistyötä toimijuuden teorian edelleen kehittämisessä.

Yhteiskuntatieteissä tekemättä jättämisiä on voitu ajatella vastarinnan muotoina ainakin James Scottin arkipäiväisen vastarinnan ja Albert Hirschmanin *exitin* käsitteiden alla. Scottin ja Hirschmanin teorioissa tarkoitukselliset tekemättä jättämiset nähdään implisiittisesti yhteiskuntatieteissä olemassa olevina ilmiöinä, joilla on syitä ja seurauksia. Sekä Scottin että Hirschmanin näkemykset viittaavat siihen, että perinteiset vastarinnan käsitteet – kuten kansalaistottelemattomuus ja omatuntoperusteinen kieltäytyminen, jotka kuvaavat virallista, julkista ja näkyvää vastarintaa – eivät välttämättä riitä tavoittamaan piileviä vastarinnan muotoja. Siksi tässä artikkelissa tällaiset piilevät ilmiöt pyritään asettamaan osaksi toimijuuden teoriaa.

Toimijan tarkoitukselliset tekemättä jättämiset ovat asioita, joita ei voi suoraan havaita. Siksi ne voidaan yhteiskuntatieteissä helposti niputtaa esimerkiksi epäluottamukseksi. Sosiologian filosofi Daniel Littlen mukaan teoreettinen käsite on hyödyllinen, jos se auttaa muotoilemaan hypoteeseja jonkin ilmiön taustalla olevista suoraan havaitsemattomista mekanismeista tai jos se auttaa tuomaan empiiristä järjestystä johonkin ilmiöön⁶. Tekemättä jättämisten käsitteellinen kieli voi osaltaan vastata molempiin vaateisiin yhteiskuntatieteissä. On mahdollista, että oleellisia mekanismeja jää huomaamatta, jos tutkijan on käytettävä epäselvää kieltä puhuessaan tekemättä jättämisistä. Tämän artikkelin tarkoituksena on osaltaan selvittää niitä eroja, joita tarkoituksellisilla tekemättä jättämisillä on keskenään, ja erottaa ne sellaisista ilmiöistä kuin tahdonheikkous ja teossa epäonnistuminen, joihin ne saattavat sotkeentua.

⁵ Hollander & Einwohner 2004, 549.

⁶ Little 2016, 26.

Tässä artikkelissa tarkoituksena on kehittää nimenomaan *ei-normatiivista* käsitteistöä tekemättä jättämisistä puhumiselle. Tavoitteena on hahmottaa paremmin, millaisia tekemättä jättämisistä ylipäätään on olemassa, ennen kuin arvioidaan niiden normatiivista statusta. Kun tekemättä jättämisestä puhutaan normatiivisessa mielessä, viitataan sellaiseen tekoon, jonka toimija on jättänyt tekemättä mutta joka hänen *olisi pitänyt* tehdä. Kun taas puhutaan tekemättä jättämisestä ei-normatiivisessa mielessä, tarkoitetaan sellaista tilannetta, jossa toimija ylipäätään jättää jotain tekemättä. Normatiivisessa mielessä toimijan tekemättä jättämiset ovat määriteltävissä ulkopuolelta, mutta mitä tulee tekemättä jättämisten tarkoituksellisuuteen, toimija itse tietää parhaiten, jättikö hän jonkin teon tekemättä tarkoituksella vai ei. Seuraavassa kehitän edelleen ei-normatiivista käsitteellistä kieltä tekemättä jättämisistä puhumiselle, koska jos yhteiskuntatieteilijän käytössä on vain normatiivisia käsitteitä tekemättä jättämisille, voi seurata käsitteellisiä epäselvyyksiä. Jos esimerkiksi voidaan puhua vain *epäonnistuneista teoista*, on mahdotonta käsitellä onnistuneita tekemättä jättämisistä. Jos käytössä on vain *laiskuuden* käsite, on vaikea puhua työläästä tekemättä jättämisestä.

Taustalla on ajatus, että myös normatiivinen tekemättä jättämisten käsittely hyötyy ei-normatiivisten käsitteiden käytöstä. Tällöin käytyt käsitteet eivät ennalta määrittele käsiteltävän asian normatiivista statusta vaan siitä voidaan kiistellä. Vastaavasti esimerkiksi lääketieteen etiikassa Michael Hickson on kyseenalaistanut omatuntoperusteisen kieltäytymisen käsitteen käytön⁷. Hoitohenkilökunnan kieltäytymisiä on kuvattu omatuntoperusteisen kieltäytymisen käsitteellä, mutta Hicksonin mukaan omantunnon käsite ei kuitenkaan ole välttämätön, kun pohditaan hoidossa tapahtuvien kieltäytymisten etiikkaa⁸. Hicksonin mukaan keskustelu kieltäytymisten etiikasta on ajautunut sivuraiteille, kun on koettu tarvetta määritellä omatunto ennen kuin on voitu puhua siitä, onko tällainen kieltäytyminen sallittavaa vai ei. Lääketieteen etiikassa omatuntoperusteinen kieltäytyminen on voitu määritellä esimerkiksi tilanteena, jossa toimija on kiinnostunut omatuntonsa suojelemisesta sen sijaan, että pyrkisi saamaan aikaan muu-

⁷ Hickson 2010.

⁸ Ibid., 174.

tosta tilanteeseen⁹. Tällöin ongelmana on, että hoitamisesta kieltäytymistä ajatellaan määritelmällisesti oman edun ajamisena¹⁰. Hicksonin mukaan kieltäytymisten motiiveja pitäisikin tutkia empiirisesti sen sijaan, että ne päätetään etukäteen käyttämällä niistä normatiivista käsitettä¹¹.

Tekemättä jättämisistä on ylipäätään tutkittu esimerkiksi teon filosofian lisäksi ainakin rikosoikeuden teoriassa ja etiikassa. Tavoitteena on ollut tutkia sitä, miten olemme moraalisisessa tai rikosoikeudellisessa vastuussa niistä asioista, joita emme tee. Esimerkiksi ero tappamisen ja kuolemaan puuttumattomuuden välillä on herättänyt keskustelua etiikassa. Vaikuttaisikin siltä, että vaikka itse toimijuuden teoria on jossain määrin laiminlyönyt tekemättä jättämisten tutkimusta, niiden teoriaa on kehitetty siellä, missä sitä tarvitaan – esimerkiksi lääketieteen etiikassa on käytännön syistä ollut tarvetta kehittää omatuntoperäisen kieltäytymisen käsitettä. Tässä artikkelissa käsitellään ensisijaisesti tarkoituksellisia tekemättä jättämisistä – ei vain niitä tekemättä jättämisistä, joista olemme vastuussa tai jotka ovat moraalisesti arveluttavia. Tarkoitukselliset tekemättä jättämiset voidaan erottaa niistä tekemättä jättämisistä, joista olemme moraalisesti vastuussa, sillä vaikuttaisi siltä, että olemme vastuussa myös monista ei-tarkoituksellisista tekemättä jättämisistämme. Esimerkiksi toimijaa, joka jättää huolehtimatta lapsensa ravitsemuksesta, voidaan pitää moraalisesti vastuussa siinäkin tapauksessa, että hän vain unohti ruokkia lapsensa.

Seuraavaksi avaan tarkemmin ei-normatiivisen tarkastelun kannalta keskeisiä käsitteitä ja vastarinnan minimaalista määritelmää, joka perustuu Jocelyn Hollanderin ja Rachel Einwohnerin systematisoimaan sosiologiseen keskusteluun vastarinnan peruselementeistä.

⁹ Childress 1997, 409.

¹⁰ Hickson 2010, 174.

¹¹ Ibid., 128.

Käsitteistä

Intentionaalinen omissio

Intentionaalaisella omisiolla tarkoitan toimijan tekemättä jättämistä, joka sisältää aikomuksen ainakin yrittää olla tekemättä tiettyä tekoa. Pelkkä aikomus jättää jotakin tekemättä ei kuitenkaan ole intentionaalisen omission riittävä ehto. Intentionaalisisessa omisiiossa toimija myös jättää teon tekemättä, ei vain *aio* tai *yritä* jättää sitä tekemättä. Omission ei-normatiivisessa käytössä jätämme joka hetki äärettömän määrän tekoja tekemättä, mutta vain osa näistä tekemättä jättämisistä on intentionaalisia.

Vaikka tarkoitukselliset tekemättä jättämiset voivat tapahtua samaan aikaan kuin teot, ne eivät kuitenkaan ole palautettavissa toimijan tekojen summaan. Joskus jotakin tekoa tai toimintaa voidaan kuvata myös tekemättä jättämisenä – toimija voi vaikkapa tarkoituksellisesti olla lopettamatta kuiskailua. Teon filosofisessa mielessä tällöin puhutaan kuitenkin teosta tai toiminnasta. Kuiskailun lopettaminen ei ole teko, jonka toimija voi jättää tekemättä, jos teko määritellään tarkoituksellisena ruumiinliikkeenä. Kuiskailun lopettamatta jättäminen ei siis täytä tarkoituksellisen tekemättä jättämisen välttämätöntä ehtoa – sitä, että toimija jättää jonkin *teon* tekemättä. Tarkoitukselliset tekemättä jättämiset eivät siis ole vain vaihtoehtoisia kuvauksia teoille. Toimija voi jättää nostamatta kättään tarkoituksellisesti ja jatkaa syömistä samaan aikaan. Tarkoituksellinen käden nostamatta jättäminen ei kuitenkaan tyhjene syömisestä kuvaukseen. Jotakin oleellista jää kuvauksen ulkopuolelle, ja tämä jokin on toimijan tarkoituksellinen tekemättä jättäminen.

Tekemättä jättämiset ovat yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle haastavia, sillä ne näyttävät ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmasta samalta: toimija ei tee jotakin tekoa. Vaikka tarkoitukselliset tekemättä jättämiset voivat olla vaikeasti havaittavia, ei kuitenkaan ole syytä ajatella, että niitä ei ole olemassa tai että niitä ei voitaisi tutkia. Yhteiskuntatieteissä postuloidaan tyypillisesti ilmiöitä, joita ei voi suoraan havaita. Vain toimija itse voi tietää, jättikö hän jonkin teon tekemättä tarkoituksellisesti, laiskuuttaan, huomaamattomuuttaan, tietämättömyyttään tai vastarinnasta. Siksi tarvitaan ensimmäisen persoonan

näkökulmaa, jotta erilaisia tekemättä jättämisiä voidaan tunnistaa toisistaan. Filosofinen analyysi voi auttaa hahmottamaan, mitä tarkoitetaan tekemättä jättämisisillä ja millaisia tekemättä jättämisiä ylipäätään on olemassa. Tekemättä jättämisten empiirinen tutkimus taas vaatii toimijoiden itsensä kuulemista. Niiden tutkiminen voi tapahtua välillisesti vaikkapa tutkimalla toimijoiden asenteita tiettyjä tekoja kohtaan.

Kaikki tarkoitukselliset tekemättä jättämiset eivät sisällä toimijan vastustusta mitään kohtaan. Toimija voi vaikkapa tarkoituksella jättää vastaamatta puhelimeen keskittyessään tiskaamiseen, vaikka hänellä ei olisi mitään puhelimeen vastaamista vastaan. Joissain tapauksissa vaikuttaisi kuitenkin siltä, että toimija tarkoituksella jättää jonkin teon tekemättä siksi, että hän vastustaa tätä tekoa tai jotakin, mitä se edustaa. Esimerkiksi:

- (1) Toimija voi vastustaa armeijaa jättämällä tarkoituksella osallistumatta kutsuntoihin.
- (2) Toimija voi vastustaa sotilasjuntaa jättämällä tarkoituksellisesti syömättä nälkälakossa.
- (3) Toimija voi vastustaa yhteiskuntajärjestelmää jättämällä äänestämättä.
- (4) Toimija voi vastustaa alkoholipolitiikkaa kieltäytymällä juomatta alkoholia.

Tällaisissa tapauksissa teko, jonka toimija jättää tekemättä, on jotakin sellaista, jonka tekemistä hän vastustaa. Tällaiset tekemättä jättämiset eivät ole olleet teon filosofiassa systemaattisen tutkimuksen kohteena, mutta ne mainitaan usein, kun tekemättä jättämisiä käsitellään. Clarke mainitsee pidättäytymisen, boikotoinnin ja paastoamisen esimerkkeinä intentionaalisista omissioista¹². Carl Ginet mainitsee äänestämättä jättämisen esimerkkinä tarkoituksellisesta tekemättä jättämisestä¹³. John Kleinig luettelee kieltäytymisen, välttämisen, lykkäämisen ja pidättäytymisen tekemättä jättämisten luokkaan kuuluvina asioina¹⁴. Gilbert Ryle mainitsee absolutistin ja kasvissyöjän, jotka tarkoituksella ja säännöllisesti jättävät juomatta alkoholia ja syömättä lihaa¹⁵.

¹² Clarke 2010, 158.

¹³ Ginet 1990, 1.

¹⁴ Kleinig 1986, 3.

¹⁵ Ryle 1979, 105.

Jotkut tarkoitukselliset tekemättä jättämiset siis ovat sellaisia, että ne vaikuttavat sisältävän toimijan *vastustuksen* tekoa kohtaan. Seuraavassa tarkastelen sitä, millaisia käsitteellisiä keinoja yhteiskuntatieteissä on tällaisista ilmiöistä puhumiselle. Ensin kuitenkin tarkennan, mitä tarkoitan vastarinnalla.

Vastarinta

Vastarinta on yleinen käsite yhteiskuntatieteissä. Vastarintatutkijoiden Stellan Vinthagenin ja Anna Johanssonin mukaan se on syvästi sosiologinen käsite, joka on keskeinen myös sukupuolentutkimuksessa, queer-tutkimuksessa, maaseutututkimuksessa ja poststrukturalistisessa suuntauksessa¹⁶. Sosiologiassa vastarinnan käsitettä on kuitenkin käytetty moninaisilla, epätarkoilla ja ristiriitaisillakin tavoilla¹⁷. Hollanderin ja Einwohnerin mukaan vastarinnan käsitteelliset epäselvyydet eivät kuitenkaan koske sen keskeistä ydintä, sillä on ilmeistä, että vastarinta pitää sisällään vastustavaa toimintaa¹⁸.

Analysoidessaan vastarinnan käsitteen määritelmiä sosiologian joulunaleissa Hollander ja Einwohner löysivät kaksi peruselementtiä, jotka esiintyvät lähes kaikissa vastarinnan määritelmässä. Toinen vastarinnan ydinelementti on *toiminnallinen* luonne siten, että toiminta käsitetään laajassa mielessä. Vastarinta ei näyttäytyä sosiologiassa pelkkänä toimijan ominaisuutena tai olotilana vaan sen nähtiin välttämättä sisältävän aktiivista toimintaa. Toinen vastarinnan ydinelementti on Hollanderin ja Einwohnerin mukaan *vastustava* luonne. Erilaisissa vastarinnan määritelmässä sitä luonnehtivat ilmaukset, kuten ”vastustaa”, ”hylätä” tai ”haastaa”¹⁹. Hollanderin ja Einwohnerin mukaan vastarinta siis välttämättä sisältää toimintaa ja tämä aktiivisuus tapahtuu vastustuksesta jotakin tai jotakuta vastaan²⁰.

Minimaalinen vastarinnan määritelmä, jota tässä käytän, perustuu Hollanderin ja Einwohnerin näkemykseen. Vastarinnan voidaan ajatella olevan perusluonteeltaan käyttäytymistä, joka syntyy toimijan

¹⁶ Vinthagen & Johansson 2016, 417.

¹⁷ Hollander & Einwohner 2004, 534.

¹⁸ Ibid., 546.

¹⁹ Ibid., 538.

²⁰ Ibid., 539.

vastustuksesta jotakin asiaa kohtaan. Minimaalisen määritelmän käytön tarkoituksena ei ole haastaa rajoitetumpia vastarinnan määritelmiä vaan löytää tapa puhua siitä siten, että ei olla rajoitettu tiettyyn diskurssiin tai tilanteeseen. Tällainen määritelmä ei esimerkiksi sisällä oletusta siitä, että vastarinnan pitäisi olla välttämättä *vaikuttavaa*. Samalla se ei sisällä oletusta, että vastarinta olisi vain ideaalisissa olosuhteissa toimivien mahdollisuus. Minimaalisen vastarinnan määritelmän mukaan vastarintaa voi esiintyä myös tilanteissa, joissa toimijalla on vähän mahdollisuuksia saada aikaan aktuaalista muutosta.

Oletan, että toiminnalla tässä yhteydessä voidaan tarkoittaa niin tekoja kuin tekemättä jättämissiäkin. Hollander ja Einwohner laskevat *vetäytymiset* vastarinnan piiriin, mutta he asettavat ne piilevän vastarinnan käsitteen alle. Piilevällä vastarinnalla (engl. *covert resistance*) he viittaavat vastarintaan, joka on tarkoituksellista mutta jota vastarinnan kohteet eivät havaitse²¹. Osa vastarinnasta on tarkoitettu näkyväksi, osa taas on tarkoituksella piilotettu²². Oletan, että vastarinnan ei tarvitse tulla havaituksi ollakseen vastarintaa. Jos vain havaittu vastarinta määrittyy vastarinnaksi, piilevät vastarinnan muodot suljetaan määritelmällisesti käsitteen ulkopuolelle. Seuraavassa oletetaan vain, että käyttäytyminen on vastarintaa toimijan *itsensä* mielestä.

Minimaalinen määritelmä ei määrää, mihin vastarinta voi kohdistua. Seuraavassa oletan, että toimijan vastustus vastarinnassa voi kohdistua monenlaisiin asioihin. Hollanderin ja Einwohnerin mukaan toimija voi vastustaa esimerkiksi potentiaalista raiskaajaa, työnantajaa, valtiovaltaa tai sukupuoleen kohdistuvaa oletusta²³. Jos oletetaan, että tekemättä jättämiset voivat kuulua vastarinnan käsitteen alle, täytyy kuitenkin huomata, että tarkoitukselliset tekemättä jättämiset eivät ole pelkkiä vastustusasenteita. Kun toimija jättää äänestämättä vastustaakseen demokratiaa, hän ei ole vain *asennoitunut* tietyllä tavalla demokratiaa kohtaan. Tällaisessa tarkoituksellisessa tekemättä jättämisessä toimijan vastustusasenne muuttuu käyttäytymiseksi – saa aikaan tietynlaisen toimimattomuuden.

²¹ Ibid., 545.

²² Ibid., 540.

²³ Ibid., 536.

Tässä minimaalisessa määritelmässä ei ole puhetta vallasta. Käsitteen käyttö tässä mielessä ei myöskään tarkoita, että vallan aspekti olisi poissuljettu vastarinnasta tai että se olisi merkityksetön. Vastarinnan käsitteen yhteydessä on keskusteltu siitä, voidaanko valtaa ja vastarintaa erottaa toisistaan käsitteinä²⁴. Mutta kun lähtökohtana on tekemättä jättämisten näkökulma, vallan ja vastarinnan suhde ei vaikuta olevan välttämätön, koska kyse on toimijan toimintaan liittyvien peruskäsitteiden analyysistä. Vastarinnan kokonaisvaltainen ymmärtäminen ilmiönä vaatii ymmärrystä vastustajien, vastarinnan kohteiden ja ulkopuolisten tarkkailijoiden vuorovaikutuksesta²⁵. Yhtä lailla kuin tutkimusta arkipäiväisestä vastarinnasta, tarvitaan myös tutkimusta siitä, miten valtaapitävät reagoivat heihin kohdistuvaan vallankäyttöön²⁶ ja siitä, mitä ovat jokapäiväiset vallankäytön ilmentymät²⁷. Vastarinnan peruskäsitteistöä kehitettäessä tarvitaan kuitenkin myös ymmärrystä toimijan itsensä näkökulmasta, jotta voitaisiin koherentisti puhua myös tarkoituksellisista toimimattomuuksista.

Teoriat tekemättä jättämisistä vastarintana

Voidaanko tekemättä jättämisten ajatella syntyvän vastarinnasta jotakin asiaa kohtaan? Miten tällaisia ilmiöitä on pyritty käsitteellistämään yhteiskuntatieteissä²⁸? Seuraavassa osoitan, että yhteiskuntatieteissä

²⁴ Vinthagen & Johansson 2013, 2.

²⁵ Hollander & Einwohner 2004, 548.

²⁶ Lilja & Vinthagen 2014, 108.

²⁷ Sivaramakrishnan 2005, 351.

²⁸ Tekemättä jättämisistä vastarinnan muotoina on voitu käsitellä ja havainnoida näiden valittujen teorioiden lisäksi ainakin väkivallattoman vastarinnan perinteen yhteydessä. Väkivallattomalla vastarinnalla on tarkoitettu sellaista toimintaa, jolla pyritään muuttamaan yhteiskunnallisia asiantiloja ilman aseellista väliintuloa. Väkivallaton vastarinta siis asemoituu käsitteenä suhteessa väkivaltaiseen vastarintaan. Tässä artikkelissa mielenkiinnon kohteena on kuitenkin tekemättä jättämiset vastarinnan muotoina. Niitä ei tarkastella erityisesti väkivallan vaihtoehtona, vaan lähtökohtana on erottelu tekojen ja tekemättä jättämisten, ei väkivallan ja väkivallattomien vaikuttamisen keinojen välillä. Monet väkivallattoman vastarinnan keinot myös ovat tekoja. Esimerkiksi mielenosoitukset ja vetoomukset vaativat tarkoituksellisia ruumiinliikkeitä eivätkä siis voi olla tekemättä jättämisistä. Lakko ja boikotti taas ovat välttämättä myös tekemättä jättämisistä. Toisaalta voidaan kysyä, ovatko tekemättä jättämiset vastarinnan muotoina välttämättä väkivallattomia. Esimerkiksi heitteillejättöä tai nälkiinnyttämistä voidaan ajatella myös väkivallan muotona.

tekemättä jättämissä on voitu ajatella vastarinnan muotoina ainakin James Scottin arkipäiväisen vastarinnan ja Albert Hirschmanin exitin käsitteiden alla. Scott ja Hirschman ovat nähneet tarkoitukselliset tekemättä jättämiset yhteiskuntatieteissä ilmiöinä, joilla on syitä ja seurauksia. Scottin ja Hirschmanin näkemykset viittaavat myös siihen, että virallista, julkista ja näkyvää vastarintaa kuvaavat käsitteet, kuten kansalaistottelemattomuus, eivät riitä tavoittamaan piileviä vastarinnan muotoja. Seuraavassa kuvaan tarkemmin Scottin ja Hirschmanin löydöksiä ja tarkastelen, voidaanko tekemättä jättämissä vastarintana ajatella arkipäiväisenä vastarintana tai exitinä ja ovatko nämä käsitteet riittäviä kuvaamaan tekemättä jättämisten monimuotoisuutta vastarintana.

Arkipäiväinen vastarinta

James Scott toi esiin alempien luokkien piilevän vastarinnan teoksissaan *Weapons of the Weak* (1985) ja *Hidden Transcripts* (1990), jotka perustuvat empiirisiin havaintoihin Intian maanviljelijöiden parissa. Scottin mukaan merkittävä osa alisteisessa asemassa olevien luokkien käyttäytymisestä voidaan lukea arkipäiväisen vastarinnan muotojen kategoriaan²⁹. Arkipäiväisellä vastarinnalla Scott viittaa alemman luokan vastarintaan, joka on tarkoitettu vähentämään tai kieltämään korkeamman luokan heille asettamia vaateita, kuten vuokria tai veroja, tai joka on tarkoitettu edistämään alemman luokan omia vaateita esimerkiksi työhön, maahan tai kunnioitukseen suhteessa näihin korkeampiin luokkiin³⁰. Näitä ns. ”brechtiläisiä” tai ”schweikiläisiä” vastarinnan muotoja Scott pitää keskeisenä osana suhteellisen voimattomien ryhmien toiminnan repertuaaria. Siihen kuuluu Scottin mukaan mm. hidastelu, yhteistyön teeskentely, viivästely, tietämättömyyden teeskentely, poissaolot, varastelu, salakuljetus, salametsästys, salamurhat, tuhopoltot, mustamaalaus, sabotaasi ja anonyymit uhkaukset. Tällaiset piilevät vastarinnan tekniikat ovat Scottin mukaan varteenotettavia vaihtoehtoja olosuhteissa, joissa avoin vastarinta on mahdotonta tai vaarallista³¹. Yhteistä näille tekniikoille on se, että ne ovat hiljaisia,

²⁹ Scott 1989, 36.

³⁰ Ibid., 36.

³¹ Ibid., 34.

piilotettuja, anonyymejä ja julkistamattomia vastarinnan keinoja³². Arkipäiväinen vastarinta on turvallisempaa, pienemmän mittakaavan toimintaa kuin avoin ja julkinen vastarinta, eikä se vaadi virallista koor dinaatiota³³.

Scottin mukaan avoimen poliittisen toiminnan kuvaukset ja analyysit ovat olleet merkittävässä osassa poliittisten ristiriitojen tutkimuksessa. Keskeinen kysymys on Scottin mukaan ollut, miksi tietyissä olosuhteissa ryhmät päätyvät turvautumaan väkivaltaisiin poliittisen toiminnan muotoihin väkivallattomien sijaan. Scott kuitenkin päätyi kritisoimaan kapeaa käsitystä siitä, mitä ajatellaan poliittisena toimintana. Hänen mukaansa on olemassa paljon sellaisia poliittisia tekoja, jotka tavanmukaisesti ohitetaan siksi, että niitä ei avoimesti julisteta poliittisiksi, tai siksi, että ne eivät ole ryhmän toimintaa tavanomaisessa mielessä. Arkipäiväistä vastarintaa pitäisi Scottin mukaan ajatella poliittisena toimintana. Jos se jätetään huomiotta tutkimuksessa, samalla jää huomiotta merkittävä osa alempien luokkien keinoista tuoda esiin poliittisia intressejään³⁴. Vinthagenin ja Johanssonin mukaan arkipäiväistä vastarintaa koskeva teoreettinen tutkimus onkin edelleen kesken³⁵. Heidän mukaansa yhteiskuntatieteissä julkista ja suoraa vastarintaa suositaan edelleen piilevien vastarinnan muotojen sijaan³⁶.

Scottin mukaan ei ole ihme, että arkipäiväinen vastarinta ei ole saanut riittävästi huomiota yhteiskuntatieteissä, sillä sen tarkoitus on välttää havaituksi tulemistä. Yhteiskuntatieteilijöiden huomio on Scottin mukaan keskittynyt sellaisiin vastarinnan muotoihin, jotka asettavat suoran uhkan valtaa pitävälle. Tällaisia suoran vastarinnan muotoja käyttävät esimerkiksi sosiaaliset liikkeet ja vallankumoukselliset ryhmät. Ne jättävät jälkeensä kirjallisia lähteitä, kuten manifesteja, jäsenluetteloita ja lehtiartikkeleita, jotka mahdollistavat niiden toiminnan rekisteröitymisen historiankirjoitukseen³⁷. Scottin mukaan alemmat

³² Ibid., 37. Voidaan kysyä, ovatko kaikki Scottin mainitsemat esimerkit varsinaisesti yksiselitteisesti hiljaista, piilotettua, anonyymiä ja julkistamatonta vastarintaa. Esimerkiksi tuhopolttot, vaikka onkin monessa tapauksessa anonyymi, on ainakin seurauksiltaan melko näkyvää toimintaa.

³³ Ibid., 35.

³⁴ Ibid., 33.

³⁵ Vinthagen & Johansson 2013, 11–12.

³⁶ Scott 1989, 38.

³⁷ Ibid., 34.

luokat voivat kokea valtion ja lait saavuttamattomina, sattumanvaraisina ja vieraina. Julkinen kollektiivinen toiminta lakien muuttamiseksi voi jäädä silloin keskiluokan ja älymystön tehtäväksi. Arkipäiväinen vastarinta ei välttämättä pyrikään muuttamaan tiettyä lakia vaan voi tapahtua tilanteessa, jossa on sopivampaa välttää tai kiertää jotakin lakia³⁸.

Arkipäiväisellä vastarinnalla voi kuitenkin olla vaikutuksia etenkin silloin kun se on ryhmän toimintaa. Scott mainitsee esimerkkeinä arkipäiväisen vastarinnan vaikutuksista asevelvollisten puutteen takia voimattoman armeijan, työvoiman viivästelyn aiheuttaman konkurssin, tuhopolttojen myötä tapahtuvan maanomistajien paon maaseudulle, talonvaltaajien takia käyttökelvottomaksi muuttuvan valtion tilan ja verovälttelyn takia epäonnistuvan veronkeruun³⁹. Esimerkkinä erityisen merkittävästä arkipäiväisen vastarinnan vaikutuksesta Scott mainitsee Yhdysvaltojen sisällissodassa ilmenneen jopa 250 000 ihmisen asepalveluksen välttelemisen, jossa asevelvolliset kieltäytyivät palvelemasta ns. ”riikkaan miehen sodassa”.⁴⁰ Scottin mukaan arkipäiväinen vastarinta voi jopa tuottaa samoja tuloksia kuin näkyvä kollektiivinen toiminta, mutta se sisältää pienemmän riskin tekijöilleen⁴¹. Toisin kuin julkinen vastarinta, se voi saada aikaan vaikutuksia ilman, että mikään taho esittäytyy sen tekijäksi ja asettuu kohteeksi vastatoimille⁴².

Osa arkipäiväisen vastarinnan muodoista sisältää myös tekemättä jättämisii. Scott mainitsee verojen välttelyn, työvoiman hidastelun ja kutsuntoihin osallistumattomuuden arkipäiväisen vastarinnan esimerkkeinä. Tekemättä jättämiset vastarinnan muotoina voivat olla nimenomaan piileviä. Kun toimija jättää osallistumatta kutsuntoihin armeijan vastustuksen vuoksi, hän ei välttämättä julista kantaansa missään. Silti toimijan näkökulmasta osallistumattomuus voi olla syntynyt vastustuksesta armeijaa kohtaan.

Arkipäiväinen vastarinta on Scottin mukaan välttämättä alemman luokan toimintaa⁴³. Mutta ovatko tarkoitukselliset tekemättä jättämi-

³⁸ Ibid., 57.

³⁹ Ibid., 35.

⁴⁰ Ibid., 42–43.

⁴¹ Ibid., 35.

⁴² Ibid., 40.

⁴³ Ibid., 36.

set vain alempien luokkien vastarintaa? Vaikuttaisi siltä, että myös sellaiset toimijat, jotka eivät kuulu esimerkiksi työväenluokkaan, voivat muun muassa boikotoida tiettyä yritystä⁴⁴. Myös yläluokkaiset ihmiset voivat vastustaa esimerkiksi patriarkaalista järjestelmää tekemättä jättämisillään. Globalissa kapitalismissa taas vastarinnan kohteet voivat olla niin monimutkaisia ja kaukaisia toimijalle, että suoraa tapaa vastustaa niitä voi olla vaikea löytää. Kapitalistinen järjestelmä on esimerkiksi sellainen vastarinnan kohde, jota vaikuttaa kuka tahansa voivan vastustaa jättämällä jotakin tekemättä. Uusia kapitalismin muotoja tutkineiden Luc Boltanskin ja Ève Chiapellon mukaan kapitalistinen hyväksikäyttö käy läpi sarjan kiertoreittejä ja se on luonteeltaan systemistä. Maailma on siksi vaikeasti tulkittavissa ja epäoikeudenmukaisuutta on vaikea vastustaa aiempien sosiaalisten liikkeiden keinoilla.⁴⁵ Ainakin kapitalistinen järjestelmä vaikuttaisi olevan sellainen nykyvastarinnan kohde, jota vastustetaan tekemättä jättämisillä vastustajan luokasta riippumatta.

Arkipäiväisen vastarinnan käsite on laajentanut käsitystä siitä, mitä yhteiskuntatieteissä on aiemmin ymmärretty vastarintana. Scott toi ensi kertaa esiin sen, että voimattomilla ihmisryhmillä harvemmin on keinoja tai resursseja avoimeen vastarintaan⁴⁶. Scottin mukaan arkipäiväistä vastarintaa käytetäänkin silloin kun avoin vastarinta on mahdotonta tai vaarallista⁴⁷. Käsitteen etu on, että se sisältää käyttäytymistä muissakin kuin ideaaleissa olosuhteissa. Arkipäiväisen vastarinnan keskustelu osoittaa, että piilevillä, epävirallisilla ja artikuloimattomilla vastarinnan muodoilla voi olla yhtä lailla eettistä ja yhteiskunnallista merkitystä kuin näkyvämmilläänkin vastarinnan muodoilla. Käsitteet, kuten kansalaistottelemattomuus ja omatuntoperusteinen kieltäytyminen, jotka viittaavat tällaisiin julkisiin lakia vastustaviin toimiin, eivät

⁴⁴ Voidaan kysyä, onko boikotointi arkipäiväistä vastarintaa Scottin tarkoittamassa mielessä. Oletan tässä, että yksityinen boikotti voi olla hiljaista vastarintaa, koska se ei välttämättä tule valtaapitävien tietoon, vaikka usein boikotteihin liittyykin julkinen esiintulo. Boikotteja ei ajatella yhteiskuntatieteissä kategorisesti arkipäiväisen vastarinnan muotoina vaan näkyvinä vaikuttamisen ja taloudellisen painostamisen tapoina. Julkiset boikotit eivät ole yhtä piilevä ilmiö kuin arkipäiväinen vastarinta, ja niihin liittyy oma kirjallisuutensa; esimerkiksi Gene Sharp (1973) on yksityiskohtaisesti kategorisoinut erilaisia boikotteja väkivallattoman vastarinnan muotoina.

⁴⁵ Boltanski & Chiapello 2005, 373.

⁴⁶ Hollander & Einwohner 2004, 539.

⁴⁷ Scott 1989, 34.

vaikuta olevan riittäviä tavoittamaan arkipäiväisen vastarinnan kirjoja. Scott toi esiin myös sen, että piilevää vastarintaa ei aina voida havaita ulkopuolelta, koska se on nimenomaan tarkoitettu huomaamattomaksi. Voimattomat ihmisryhmät ovat asiantuntijoita oman toimintansa tulkinnessa ja sen tarkoituksellisuuden paljastamisessa – siksi on kuultava itse toimijoita, jotta siitä voidaan päästä perille. Arkipäiväinen vastarinta myös osoittaa, että vastarintaa eivät ole pelkästään tarkoitukselliset teot vaan myös jotkut tekemättä jättämiset. Arkipäiväinen vastarinta kuitenkin sisältää aina vaateen⁴⁸. Siksi se on kapeampi vastarinnan muoto kuin mitä minimaalinen vastarinnan määritelmä vaatisi. Tekemättä jättämiset vastarintana myös vaikuttavat kuuluvan *kaikkien* toimijoiden toiminnan repertuaariin, eivät vain alempien luokkien.

Exit

Toinen käsite, jonka avulla tekemättä jättämisistä on voitu hahmottaa yhteiskuntatieteissä, on taloustieteilijä Albert Hirschmanin exit-mekanismi. Teoksessa *Exit, Voice and Loyalty* (1970) Hirschman käsittelee sitä, millaisissa olosuhteissa ihmiset päätyvät tyytymättömyyden avoimeen artikulaatioon, *voickeen*, ja milloin he taas valitsevat piilevän ”omilla jaloillaan äänestämisen”, *exitin*. Hirschmanin perusolettamus on, että kaikki taloudelliset, yhteiskunnalliset ja poliittiset organisaatiot ovat ajoittain taipuvaisia epäfunktionaaliseen toimintaan eli toimintaan, joka ei ole tehokasta, rationaalista, lainmukaista, hyveellistä tai muutoin tarkoituksenmukaista⁴⁹. Hirschmanin mukaan kaikenlaiset organisaatiot ovat alttiita heikkenemiselle⁵⁰ ja se useimmiten heijastuu tuotteiden tai palveluiden laatuun⁵¹. Exit ja voice ovat mekanismeja, joilla organisaation jäsenet tai asiakkaat reagoivat tähän laadun heikkenemiseen⁵².

Exit viittaa sellaiseen organisaation toiminnan heikkenemisen seuraukseen, jossa jotkut asiakkaat lakkaavat ostamasta firman tuotteita tai jotkut jäsenet jättävät organisaation. Exitin seuraus taas on, että fir-

⁴⁸ Ibid., 37.

⁴⁹ Hirschman 1970, 1.

⁵⁰ Ibid., 15.

⁵¹ Ibid., 4.

⁵² Ibid., 1.

man tuotot tai jäsenten määrä laskee.⁵³ Näistä merkeistä organisaation johto voi huomata, että laadun heikkenemistä on tapahtunut. Voice puolestaan on varsinainen pyrkimys *muuttaa* niitä käytäntöjä, joihin asiakas tai jäsen on tyytymätön. Voice on pyrkimys muuttaa epätydyttävää tilannetta siinä missä exit on pakoa epätydyttävästä tilanteesta. Voice voi ottaa monia muotoja, ja se voikin olla esimerkiksi kirjelmä johdolle, addressi korkeammalle taholle tai julkinen protesti.⁵⁴

Exit on Hirschmanin mukaan yksityinen, anonyymi, välillinen ja salainen, kun taas voice on sen vastakohta – poliittista toimintaa parhaimmillaan⁵⁵. Siinä missä taloustieteilijät ovat havainneet exitin paremmin kuin voicen, muut yhteiskuntatieteilijät ovat Hirschmanin mukaan olleet alttiita tunnistamaan voicen paremmin kuin exitin. Poliittisena toimintana exit on jopa leimattu rikolliseksi ja petolliseksi toiminnaksi.⁵⁶ Hirschmanin mukaan molemmat mekanismit pitäisi tunnistaa paremmin, ja hän pyrkikin osoittamaan yhteyden taloustieteellisten ja poliittisten mekanismien välillä⁵⁷. Exitin ja voicen käsitteitä onkin käytetty ylipäätään laajemmin yhteiskuntatieteissä rajoittumatta taloustieteelliseen keskusteluun.

Exit koostuu tekemättä jättämisistä, joista monet sisältävät vastarintaluonteen jotakin asiaa kohtaan. Esimerkiksi tietyn firman tuotteiden tarkoituksellinen ostamatta jättäminen firman epäeettisen toiminnan vastustamisena kuuluu exitin käsitteen alaan. Exit ja voice johtuvat toimijoiden tyytymättömyydestä tuotteen tai toiminnan laatuun. Mutta onko *tyytymättömyys* välttämättä vastarintaa? Exitin ala vaikuttaisi olevan toisaalta laajempi kuin tekemättä jättämiset vastarintana, sillä vastarinta sisältää vastustuksen. Tyytymättömyys voi olla vain tyytyväisyyden puutetta, eikä pelkkä välinpitämättömyys riitä täyttämään vastarinnan ehtoja. Vastarinta vaikuttaisi vaativan voimakkaamman vasta-asenteen kuin pelkän tyytyväisyyden puutteen. Toisaalta exitin ala on rajatumpi kuin tekemättä jättämiset vastarintana. Exit viittaa pääsääntöisesti jonkin toiminnan *lopettamiseen*. Tekemättä jättämiset

⁵³ Ibid., 4.

⁵⁴ Ibid., 30.

⁵⁵ Ibid., 16.

⁵⁶ Ibid., 17.

⁵⁷ Ibid., 18.

vastarintana eivät kuitenkaan edellytä toimintaa, joka päättyy. Siinä missä toimija ei voi olla lakossa ilman että hän olisi aiemmin työskennellyt, tarkoituksellinen työn tekemättömyys vastarinnan muotona ei edellytä työskentelyn tarkoituksellista lopettamista. Exit on väistämättä pakoa jostakin toiminnasta, teosta tai suhteesta, kuten asiakkuudesta tai jäsenyydestä. Toimimattomuus taas voi tapahtua ilman aiempaa jäsenyyttä tai asiakkuutta.

Hirschmanin käsitteellinen jaottelu kuitenkin soveltuu piilevän vastarinnan tunnistamiseen olemassa olevana ilmiönä. Exit on vaihtoehto julkisille ja näkyville poliittisen toiminnan muodoille. Siinä tyytymättömyys voi ottaa hiljaisen, näkymättömän muodon, jota ei aina osata suoraan tunnistaa tyytymättömyydeksi. Exit on kuitenkin mekanismi, jonka välttämätön ehto on organisaation toiminnan heikkeneminen. Exit ja voice eivät myöskään lähtökohtaisesti ole tekemättä jättämisten käsitteitä vaan mekanismeja, jotka liittyvät organisaation toimintaan ja sen herättämiin reaktioihin. Tässä mielessä exitiin siis kuuluu enemmän elementtejä kuin tekemättä jättämissiin.

Tekemättä jättämisten sanasto

Sekä Scott että Hirschman halusivat kohdistaa yhteiskuntatieteilijöiden huomion sellaiseen tarkoitukselliseen toimintaan, jota ei ollut aiemmilla, ilmeisen aktiivisen vastarinnan käsitteillä, tavoitettu. Scott painotti, että jos vain avoimen vastarinnan muodot sallitaan vastarinnan käsitteen alle, voidaan päätyä mittaamaan vain alempien luokkien kokemia toiminnan vaihtoehtojen rajoitteita. Silloin kun avoin vastarinta on mahdollista, sitä harjoitetaan, mutta silloin kun se on mahdotonta tai riskialtista, voidaan käyttää arkipäiväisen vastarinnan tai exitin keinoja.⁵⁸ Yhtä lailla Hirschmanin analyysi perustuu olettamukseen, että toimintatilanne vaikuttaa siihen, valitaanko tyytymättömyyden ilmaukseksi voice vai exit. Vaikka exit ei ole vain alempien luokkien repertuaariin kuuluvaa toimintaa, exit kuvaa tyytymättömyyden ilmauksia silloin, kun suoralla ilmaisulla ei ajatella olevan vaikutusta. Hyvät vastarinnan käsitteet siis Scottin ja Hirschmanin mukaan soveltuvat myös ei-ideaaleihin olosuhteisiin.

⁵⁸ Ibid., 51.

Joidenkin tutkijoiden mukaan vastarintatutkimus etsii edelleen peruskielenkäyttöään⁵⁹. Seuraavassa esitän ehdotuksen ei-normatiiviselle tekemättä jättämisten kategorisoinnille, joka sisältää myös tekemättä jättämiset vastarintana. Kyseessä on käsitteellinen kehys, joka Littlen mukaan on joukko toisiinsa liittyviä, korkeamman tason abstrakteja käsitteitä, jotka voivat mahdollistaa empiirisen todellisuuden representaation, kuvailun ja selittämisen. Kattava käsitteellinen kehys taas pitää sisällään kaikki tietyn alueen ilmiöt.⁶⁰ Seuraavasta on poissuljettu ilmiöitä, joiden kohdalla on epäselvää, kuuluvatko ne toimijuuteen filosofisessa mielessä. Esimerkiksi itsepetoksesta kärsivän toimijan ei-tarकोituksellinen tekemättä jättäminen, jossa hän luulee jälkikäteen tarkoituksella jättäneensä äänestämättä, on poissuljettu seuraavasta. Myös tiedostamattomasta vastarinnasta tapahtuvat tekemättä jättämiset on poissuljettu.

Käsitteistön tarkoitus on selkiyttää toisinaan hämmentävää keskustelua tekemättä jättämisistä ja luoda työkaluja niistä puhumiseen yhteiskuntatieteissä. Oletuksena on, että tekemättä jättäminen on se yleiskategoria, johon tarkoitukselliset tekemättä jättämiset ja teossa epäonnistumiset kuuluvat. Lähtökohtana on toimijan aie sen sijaan että puhuttaisiin tekemättä jättämisen seurauksista.

Preferenssi

Monet tekemättä jättämiset tapahtuvat tilanteissa, joissa toimija *preferoi* jotakin toista tekoa samalla kun tarkoituksellisesti jättää toisen teon tekemättä. Toimija voi vaikkapa syödä kasvisruokaa liharuuan syömisen sijaan. Tällöin lihan syömättä jättäminen on tarkoituksellinen tekemättä jättäminen. Ovatko kaikki tekemättä jättämiset sitten jonkinlaisia preferenssejä? Voidaanko teon *a* preferointi teon *b* sijaan erottaa pelkästä vastarinnasta tekoa *b* kohtaan?

Taloustieteen filosofi Daniel Hausmanin mukaan preferenssillä tarkoitetaan kokonaisvaltaista vertailevaa arviota⁶¹ tai totaalista subjektiivista vertailevaa arviota⁶². Hausman erottaa preferenssit pitämi-

⁵⁹ Lilja & Vinthagen 2016, 418.

⁶⁰ Little 2016, 27.

⁶¹ Hausman 2011, 6.

⁶² Ibid., 10.

sistä (engl. *likings*) siten, että siinä missä pitämiset ovat kognitiivisesti yksinkertaisia tunteita, preferenssit ovat arvioita, jotka vaativat muuta kuin omien tuntemusten konsultointia⁶³. Vasta-asetteet saattavat olla luonteeltaan vastaavalla tavalla kognitiivisesti yksinkertaisia kuin pitämiset. Vaikuttaisi siltä, että tekemättä jättäminen vastarintana on erotettavissa preferenssistä, sillä esimerkiksi tuotteen ostamatta jättäminen vastarintana sen tuottamistapaa kohtaan ei edellytä toisen tuotteen ostamista sen sijaan. Preferenssit ovat monimutkaisempia kuin vastustuksesta johtuvat tekemättä jättämiset siksi, että preferenssit ovat välttämättä *vertailevia*. Hausmanin mukaan preferenssit ovat kognitiivisesti mutkikkaampia kuin pelkät halut⁶⁴. Toimija, joka vaikkapa preferoi suklaajäätelöä, on harkinnut muitakin vaihtoehtoja⁶⁵. Tekemättä jättäminen vastustuksena ei kuitenkaan välttämättä sisällä vertailua muiden tekojen kanssa.

Preferenssit sisältävät kuitenkin tarkoituksellisia tekemättä jättämiä, sillä kun toimija preferoi tiettyä tekoa, hän samalla tarkoituksellisesti jättää jonkin toisen teon tekemättä siinä tapauksessa, että sen tekeminen on käynyt hänen mielessään. Preferenssissä toimija tekee kokonaisvaltaisen vertailevan arvion toiminnan vaihtoehtojen välillä. Toimija, joka vaikkapa valitsee paitaa vaatekaapista, preferoi tietyn paidan pukemista toisen sijaan. Tietyn paidan valitsemattomuus ei välttämättä ole tarkoituksellinen tekemättä jättäminen, sillä sen pukeminen ei ehkä ole tullut toimijan mieleen⁶⁶. Sellainen tekemättä jättäminen, joka ei ole edes tullut toimijan mieleen, ei voi olla tarkoituksellinen tekemättä jättäminen, sillä se ei voi sisältää aietta olla tekemättä jotakin tekoa. Toista tekoa preferoiva tekemättä jättäminen ei myöskään välttämättä sisällä vastustusasennetta.

Preferenssi voi siis sisältää tarkoituksellisen tekemättä jättämisen. Jotkut tarkoitukselliset tekemättä jättämiset ovat selkeästi preferenssitilanteita: toimija voi valita ostaa tietyn tuotteen toisen tuotteen ostamisen sijaan. Tällaisessa tilanteessa preferenssin käsitteen alle kuuluvat kuitenkin sekä tarkoituksellinen teko että tarkoituksellinen tekemättä

⁶³ Ibid., 6.

⁶⁴ Ibid., 9.

⁶⁵ Ibid., 9.

⁶⁶ Ks. esim. Mossel 2009, 312.

jättäminen. Siksi vaikuttaisi siltä, että preferensseillä puhutaan monimutkaisemmasta ilmiöstä kuin tarkoituksellinen tekemättä jättäminen eivätkä kaikki tarkoitukselliset tekemättä jättämiset edellytä preferenssiä tehdä jotakin muuta tekoa.

Pidättäytyminen

Kun toimija pidättäytyy tekemästä tekoa, hän estää jonkinlaisen impulssin teon tekemistä kohtaan. Teon filosofiassa kaikki tekemättä jättämiset on nähty pidättäytymisinä ja määritely sen perusteella, että niissä toimija estää itseään tekemästä jotakin⁶⁷. Kaikissa tarkoituksellisissa tekemättä jättämisissä ei kuitenkaan ole läsnä teko, jonka toimija estää. Esimerkiksi tarkoituksellinen äänestämättä jättäminen ei vaadi äänestämispulssin estämistä. Pidättäytyminen on myös jossain määrin epätarkka käsite, koska on epäselvää, missä vaiheessa pidättäytyminen muuttuu tavaksi. Toimija voi pidättäytyä yskimästä tietystä kokouksessa, mutta pidättäytyminen vaikkapa alkoholin käytöstä voi jatkaa koko toimijan eliniän.

Pidättäytyminen voi tapahtua sisäisesti *hillitsemällä* tai ulkoisesti *estämällä* teko. Hillitsemällä teon toimija ottaa jollain tavalla kontrolloivan suhteen omaan toimintaansa siten, että hän sisäisesti estää teon, joka muutoin olisi tapahtunut. Toimija voi esimerkiksi hillitä itseään juoksemasta pakoon haukkuvaa koiraa. Teon estäminen taas on tilanne, jossa toimija tekee itselleen mahdottomaksi tai hankalaksi teon tekemisen. Alkoholisti, joka kaataa viskin lavuaariin tarkoituksella onnistuu tekemättä jättämisessä viemällä itseltään mahdollisuuden tekoon. Estämiset pitävät sisällään positiivisia tekoja, joten ne eivät ole intentionaalisia omissioita teon kuvauksen perustasolla. Tähän teon estämisen kategoriaan kuuluvat myös erilaiset *teon välttämiset*.

Vastarinta

Tarkoituksellinen tekemättä jättäminen vastarintana on siis tilanne, jossa toimija ei tee tekoa vastustuksesta sitä kohtaan. Toimija on asettunut jollain tavalla tekoa vastaan. Esimerkiksi boikotoinnissa toimija voi kokea epäeettisen yrityksen tuotteen ostamisen epäeettisenä toimena.

⁶⁷ Esim. Brand 1971.

Vasta-asenne voi olla suuntautunut itse tekoon ja myös johonkin laajempaan asiaan mitä teko edustaa, kuten käytäntöön tai instituutioon.

Impulssin estäminen ei välttämättä kuulu tällaiseen tarkoitukselliseen tekemättä jättämiseen. Myöskään normin tai odotuksen rikkominen ei ole välttämätöntä tällaiselle tarkoitukselliselle tekemättä jättämiselle. Esimerkiksi toimija voi vastustaa lentomat kustamista jättämällä lentämättä ilman, että kukaan odottaa hänen lentävän, tai toimija voi vastustaa organisaatiouudistusta jättämällä vastaamatta kyselyyn ilman, että siihen vastaaminen olisi pakollista.

Monet intentionaaliset omissiot tapahtuvat ilman, että niitä vertaillaan minkään kanssa. Toimija voi vastustaa hallitusta jättämällä äänestämättä. Tätä tekoa ei välttämättä vertailla minkään muun teon kanssa: toimija ei välttämättä muodosta kokonaisvaltaista vertailevaa arvioita sen välillä, haluaako hän mieluummin äänestää vai jäädä kotiin nukkumaan. Vaikuttaisi siis siltä, että vastustamiset voivat olla tarkoituksellista toimintaa, vaikka niitä ei vertailtaisikaan mihinkään muuhun. Toimija voi tehdä tarkoituksellisia tekoja samalla kun tarkoituksella jättää jotain tekemättä siten, että kyseessä ovat erilliset prosessit. Vastustusasenne, joka on välttämätön tekemättä jättämiselle vastarintana, ei siis välttämättä ole vertaileva tekojen välillä.

Kun toimija tarkoituksellisesti *lykkää* tekoa, hän aikoo olla tekemättä sitä nyt mutta aikoo tehdä sen myöhemmin.

Toiminnan lopettaminen sisältää tarkoituksellisen tekemättä jättämisen, jossa toimija ei jatka teon tekemistä.

Toiminnasta vetäytyminen ei välttämättä ole spesifioitavissa oleva tarkoituksellinen tekemättä jättäminen. Toimija voi vetäytyä esimerkiksi yhdistystoiminnasta yhdellä tai useammalla tarkoituksellisella tekemättä jättämisellä. Teon filosofiassa tekemättä jättämiset nähdään yleensä jonkin spesifioitavissa olevan teon tekemättä jättämisinä⁶⁸. Esimerkiksi vuorovaikutuksesta vetäytyminen ei kuitenkaan välttämättä sisällä tällaista spesifioitavissa olevaa tekoa. Vetäytymiset voivat olla niini yleisluontoisia, että on epäselvää, minkä teon toimija tarkalleen ottaen jättää tekemättä. Toimija voi myös lopettaa kaikki tarkoitukselliset teot. Esimerkiksi masennusta on kuvailtu kaiken toiminnan

⁶⁸ Esim. Ryle 1979, 105.

lakkaamisena⁶⁹, mutta toki tällä on viitattu ei-tarkoitukselliseen toimimattomuuteen. Tällainen kokonaisvaltainen toimimattomuus voidaan myös nähdä sarjana tai ryhmänä tekemättä jättämisiä, mutta koska se on niin yleisluontoinen, on epäselvää, mitkä teot toimija lopulta jättää tekemättä.

Teon epäonnistuminen

Epäonnistuessaan teossa toimija yrittää tehdä teon mutta epäonnistuu. Epäonnistumiset eivät siis ole intentionaalisia omissioita, koska toimija ei aiokaan jättää tekoa tekemättä vaan yrittää ja aikoo tehdä sen. Eräänlainen epäonnistuminen on tahdonheikkoudesta johtuva omissio, jossa toimija aikoo tehdä teon, haluaa tehdä sen mutta lopulta ei edes yritä tehdä sitä. Tahdonheikkous ei kuitenkaan välttämättä ole normatiivinen käsite, kun taas *laiskuus* sisältää yleensä myös moraalisen arvion tällaisesta toimimattomuudesta.

Vastaväitteitä ja selvennyksiä

Voidaan kysyä, voiko vastarintaa asettaa teon filosofian perustasolle vai onko vastarinnassa välttämättä kyse korkeamman tason ilmiöstä? Teon kuvauksen perustasolla teon vastustuksesta on puhuttu esimerkiksi sellaisessa tilanteessa, jossa toimija vastustaa ulkopuolista voimaa, joka pyrkii saamaan aikaan tietynlaisen liikkeen⁷⁰. Esimerkki tällaisesta vastustavasta tekemättä jättämisestä on tilanne, jossa toimija pysyy paikoillaan vastustaen kovaa tuulta. Tällainen perustason kuvaus vastustuksesta on kuitenkin liian rajallinen kuvaamaan vastarintaa *yhteiskuntatieteissä*. Vastustamalla tekoa voimme vastustaa hyvinkin abstrakteja asioita kuten kapitalismia. Teon vastustukset eivät välttämättä ole suoranaisesti *liikkeeseen* kohdistuvia fyysisiä vastustuksia. Teon vastustus voi heijastella sitä, että teko *edustaa* jotakin vastustettua asiaa. Jos vastarinta määritellään minimaalisesti toimintana, joka syntyy vastustusasenteesta jotakin kohtaan, vaikuttaisi siltä, että toimija voi vastustaa tekoa ilman suoranaista ulkopuolista voimaa, joka yrittää saada toimijan tekemään teon. Siksi ainakin sellainen perustason vas-

⁶⁹ Hagen 2003, 109.

⁷⁰ Vermazen 1985, 95.

tustus, jossa toimija taistelee jotakin fyysistä voimaa vastaan, on liian rajoittunut.

Voidaan kysyä myös, onko vastarintaa mahdollista ajatella puhtaasti kognitiivisena ilmiönä. Minimaalisen vastarinnan määritelmän tarkoitus ei kuitenkaan ole redusoida vastarintaa pelkkiin kielteisiin asenteisiin. Oleellista minimaaliselle vastarinnan määritelmälle on, että vastarinta on jonkinlaista käyttäytymistä. Tekemättä jättämiset vastarintana eivät ole pelkkiä kognitiivisia ilmiöitä, vaan niissä vastustusasenne tekoa kohtaan *muuttuu* käyttäytymiseksi.

Esittämälläni vastarinnan käsitteellistyksellä on kuitenkin rajoitteen. Julie Zahlen mukaan teoria on sosiaalinen tai holistinen siinä tapauksessa, että se sisältää sosiaalisia predikaatteja tai viittaa sosiaalisiin entiteetteihin tai ilmiöihin, kuten instituutioihin, vallankumouksiin, valtioihin tai niiden ominaisuuksiin. Individualistinen teoria taas viittaa yksilöllisiin selityksiin, jotka puhuvat vain yksilöihin ja niiden ominaisuuksiin.⁷¹ Voidaanko yksilöllisiä selitysmalleja sitten käyttää kuvaamaan suhteita ja vuorovaikutuksia, eli voidaanko vuorovaikutussuhteita ymmärtää yksilön toiminnan kuvausten avulla? Kun käsitteellistetään valtasuhteita, tarvitaan myös vuorovaikutuksen taso vastarinnan kohteen ja toimijan – tai toimijoiden – välillä. Vastarinnan määrittäminen toimijan asenteiden ja toiminnan avulla ei kuitenkaan sulje pois vuorovaikutusta. Sosiologiassa on ollut erimielisyyttä sen suhteen, pitääkö vastarinnan käsite välttämättä sisällään vallan käsitteen. Esiintyykö vallankäyttöä kaikissa sellaisissa tilanteissa, joissa esiintyy vastarintaa? Tässä artikkelissa on käytetty vastarinnan *toimijan* näkökulmaa. Valtasuhteilla on toki tekemistä vastarinnan kanssa, ja vuorovaikutuksen käsitteellistäminen ja ymmärtäminen on välttämätöntä niiden tutkimukselle. Tämän artikkelin puitteissa tätä vuorovaikutusta ei kuitenkaan ole mahdollista käsitellä. Oletus on kuitenkin, että myös vuorovaikutuksen teoria hyötyy käsitteellisestä tarkuudesta mitä tulee tarkoituksellisen toiminnan tasoon.

⁷¹ Zahle 2003, 79.

Lopuksi

Tässä artikkelissa on pyritty tavoittamaan käsitteitä, joiden avulla arkipäiväisestä vastustuskäyttäytymisestä voitaisiin puhua. On todettu, että vastarinta voi olla tekemättä jättäminen, ei vain teko. Minimaalista vastarinnan määritelmää on käytetty asettamaan vastarinnaksi tulokittavat tekemättä jättämiset ei-normatiivisten tekemättä jättämisten käsitteiden joukkoon. Sekä Scott että Hirschman peräänkuuluttivat tarvetta paremmille käsitteille, joiden avulla epävirallinenkin ja piilevä vastustuskäyttäytyminen voitaisiin tavoittaa. Scottin analyysi arkipäiväisen vastarinnan keinoista osoitti, että vastarintaa voi tapahtua silloinkin, kun vallanpitäjät eivät sitä havaitse. Tarkoitukselliset tekemättä jättämiset taas liittyvät vastarintaan siksi, että tekemättä jättämiset, jotka eivät ole jollain tavalla tarkoituksellisia, eivät myöskään voi olla vastarintaa. Vastarinta on väistämättä jollain tavalla tarkoituksellista toimintaa.

Tässä artikkelissa tekemättä jättämisten filosofiaa on pyritty soveltamaan yhteiskuntatieteiden filosofiaan. Taustalla on ajatus, että filosofian ja yhteiskuntatieteiden välillä on luontevaa olla vuorovaikutusta myös käsitteellisesti. Oletuksena on, että tarvitaan yhteistyötä yhteiskuntatieteiden käsitteiden ja teon filosofisten käsitteiden välillä, jotta voidaan kunnolla ymmärtää toimijuutta yhteiskunnassa. Mitä vuorovaikutus tekemättä jättämisten filosofian ja vastarinnan teorioiden välillä voi sitten antaa? Hiljaisen vastarinnan analyysit osoittavat, miten moninainen ihmisen toimijuus voi yhteiskunnassa olla. Scottin ja Hirschmanin teoriat osoittavat, miten koetut mahdollisuudet vaikuttavat siihen, millaisia vastarinnan keinoja milloinkin käytetään. Arkipäiväisessä vastarinnassa ja exitissä tekemättä jättämiset eivät liity laiskuuteen tai teossa epäonnistumiseen vaan siihen, onko muita vastarinnan tai vaikuttamisen keinoja käytettävissä – tai näyttäytyvätkö ne houkuttelevina. Hiljaista vastarintaa empiirisesti tutkineiden näkemys onkin tärkeä toimijuuden teorian kannalta, koska hyvä toimijuuden teoria sisältää tarkoitukselliset vetäytymiset, hiljaisuudet, välttämiset ja näkymättömän vastarinnan. Tekemättä jättämisten filosofia taas on hyödyllinen yhteiskuntatieteille passiivisuuksien kategorisoinnissa, samoin kuin tekemättä jättämissiin liittyvien käsitteen käytöstä syntyvien väärinkäsitysten välttämässä. Hyvä vastarinnan teoria taas sisäl-

tää tekemättä jättämiset vastarintana. Siksi näiden teorioiden välille on pyritty hahmottamaan yhteyksiä.

Yhteiskuntatieteilijälle käyttökelpoinen käsitteistö tekemättä jättämistä yhteiskunnassa edellyttää aitoa vuorovaikutusta näiden alojen välillä. Teon teoriassa on esitetty toivomus kokonaisvaltaisemmasta toimijuuden teoriasta, joka sisältäisi yhtä lailla teot kuin tekemättä jättämisetkin⁷². Tekemättä jättämiset vastarintana vastaavat tähän toivomukseen osin, sillä vastarintaa tunnistamattomaan toimijuuden teoriaan nojaaminen voi johtaa piilevien vastarintailmiöiden ohittamiseen myös empiirisessä tutkimuksessa.

Filosofiassa tekemättä jättämissä koskeva käsitteistö on kuitenkin vielä kehittymätöntä verrattuna tekoja koskeviin käsitteisiin. Käsitteiden käytöllä on merkitystä sosiologiselle tutkimukselle, sillä se, mitä käsitteitä valitaan, vie tutkimusta väistämättä eri suuntiin⁷³. Littlen mukaan esimerkiksi *rakenteen* käsite korostaa pysyvyyttä siinä missä *prosessin* käsite korostaa muutosta⁷⁴. Teorianmuodostus ja käytetyt käsitteet eivät siis ole yhdentekeviä sosiologiselle tutkimukselle. Tekoihin keskittyminen korostaa näkyvää, ilmeistä ja aktiivista puolta yhteiskunnallisessa toimijuudessa, kun taas tekemättä jättämisten huomiointi tuo esiin rajoittuneen, passiivisen ja piilevän toimijuuden, josta joissain tapauksissa vain toimijat itse ovat tietoisia.

Vetäytymisten, hiljaisuuksien ja passiivisuuksien vähäinen huomio filosofiassa saattaa selittyä niin kutsutulla *toimijuuden vääristymällä*, jolla Soran Reader on kuvaillut länsimaiselle kulttuurille ominaista tapaa hahmottaa persoonuutta. Readerin mukaan ihmiselämän varjopuolet, kuten kärsimys, heikkous, haavoittuvaisuus, rajoitteisuus ja riippuvuus, eivät ole herättäneet filosofista mielenkiintoa siinä mitassa kuin teot, toimijuus, kyvyt ja aktiivisuus. Niillä on kuitenkin merkitystä niin metafyyisestisesti, eettisesti kuin poliittisestikin. Toimijuuden vääristymän takia olemme Readerin mukaan taipuvaisia ajattelemaan persoonia toimijoina silloinkin, kun he eivät ole sitä.⁷⁵ Readerin mukaan filosofien pitäisikin tutkia passiivisten, heikkojen, tarvitsevien,

⁷² Clarke 2014.

⁷³ Little 2016, 30, 41.

⁷⁴ Ibid., 29.

⁷⁵ Reader 2007, 579.

avuttomien ja hämmentyneiden kokemusta⁷⁶. Tekemättä jättämisten huomiointi yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa vaatiikin empiiristä kiinnostusta toimijan kokemusta, asenteita ja intentioita kohtaan. Jotta voidaan havaita tarkoituksellisia tekemättä jättämisistä ja vaikkapa erottaa vastustusintention sisältävät tekemättä jättämiset hiljaisesta tilanteeseen sopeutumisesta, on kuultava toimijoita itseään.

Tekemättä jättämiset vastarintana osuvat toimijuuden rajamaille. Voi olla, että toimijalla ei ole muuta mahdollisuutta vaikuttaa tilanteeseensa kuin tekemättä jättäminen: nälkälakkoon päätyvä mielipidevanki vaikuttaisi muin keinoin tilanteeseensa, jos pystyisi. Äänestämisestä kieltäytyjä ei välttämättä pidä muita järjestelmän vastustamisen keinoja toimivina. Vastarintaa esiintyy sellaisissakin tilanteissa, joissa toimijoilla ei ole mahdollisuutta julkiseen, näkyvään vastarintaan, ja toki tämä havainto täytyy huomioida vastarinnan teorioissa. Tästä huolimatta intentionaaliset tekemättä jättämiset ovat *toimijuuden* ilmentymiä, vaikkakin usein rajoittuneita sellaisia, sillä tekemättä jättämisessä toimija *tarkoituksellisesti* jättää tekemättä teon, jota hän ainakin omasta mielestään olisi vapaa yrittämään.

Tekemättä jättämiset herättävät filosofiassa, yhteiskuntatieteissä ja yhteiskuntatieteiden filosofiassa monia perustavanlaatuisia filosofisia kysymyksiä. Miten tutkia sellaista toimijuuden ilmentymistä, jota ei voi ulkopuolelta havaita? Voiko ei-millään olla vaikutuksia? Voivatko tekemättä jättämiset vastarintana asettaa aidon vaihtoehdon yhteiskuntajärjestelmälle⁷⁷? Näihin kysymyksiin vastaaminen on mahdotonta tämän artikkelin puitteissa, mutta ilman ei-normatiivista käsitteellistä kieltä tällaisista piilevistä ilmiöistä ei voida edes puhua. Teoreettista käsitteistöä huomaamattomalle vastarinnalle tarvitaan siksi, että sitä voitaisiin tutkia. Filosofien ja yhteiskuntatieteilijöiden yhteistyötä tarvitaankin sellaisen realistisen ja kokonaisvaltaisen toimijuuden teorian kehittämiseen, joka soveltuisi muihinkin kuin ideaalisiin tilanteisiin⁷⁸.

⁷⁶ Ibid., 604.

⁷⁷ Scottin (1990) mukaan ns. *vastarinnan turvaenttiiliteorioiden* mukaan vastarinta on vain varaventiili turhautumiselle, joka itse asiassa tekee yhteiskuntajärjestelmän jatkumisesta mahdollista. Toisaalta, jos taas tekemättä jättämiset vastarintana nähdään piilevänä viestintänä (engl. *hidden transcripts*), niiden voidaan nähdä kokoavan yhteistä kieltä vastarinnalle ennen kuin se ottaa julkisia muotoja (ks. Scott 1990, 191).

⁷⁸ Onko ajatus tällaisesta yhteisestä toimijuuden teoriasta lähtökohtaisesti absurdi? Sekä yhteiskuntatieteissä että toimijuuden filosofiassa tutkimuskohteena on ihmisen

Lähteet

- Boltanski, Luc & Chiapello, Ève (2005) *The New Spirit of Capitalism*. Käänt. Gregory Elliot. Lontoo & New York: Verso.
- Brand, Myles (1971) The Language of Not Doing. *Americal Philosophical Quarterly* 8, 45–53.
- Childress, James F. (1997) Conscience and Conscientious Action in the Context of MCO's. *Kennedy Institute of Ethics Journal* 7:4, 400–411.
- Clarke, Randolph (2010) Intentional Omissions. *Noûs* 44:1, 158–177.
- Clarke, Randolph (2014) *Omissions. Agency, Metaphysics and Responsibility*. New York: Oxford University Press.
- Davidson, Donald (1980) *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press.
- Ginet, Carl (1990) *On Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hagen, Edward H. (2003) The Bargaining Model of Depression. Teoksessa Peter Hammerstein (toim.) *Genetic and Cultural Evolution of Cooperation*. Cambridge & Lontoo: The MIT Press, 95–119.
- Hausman, Daniel (2011) Mistakes about Preferences in the Social Sciences. *Philosophy of the Social Sciences* 41:1, 3–25.
- Hedström, Peter (2005) *Dissecting the Social: On the Principles of Analytical Sociology*. New York: Cambridge University Press.
- Hickson, Michael W. (2010) Conscientious Refusals Without Conscience: Why Not? *Philo* 13:2, 167–184.
- Hirschman, Albert O. (1970) *Exit, Voice and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations and States*. Cambridge & Lontoo: Harvard University Press.
- Hollander, Jocelyn & Einwohner, Rachel (2004) Conceptualizing Resistance. *Sociological Forum* 19:4, 533–554.
- Kleinig, John (1986) Criminal Liability for Failures to Act. *Law and Contemporary Problems* 49, 161–180.
- Lilja, Mona & Vinthagen, Stellan (2014) Sovereign power, disciplinary power and biopower: resisting what power with what resistance? *Journal of Political Power* 7:1, 107–126.
- Lilja, Mona & Vinthagen, Stellan (2016) Dimensions of Everyday Resistance: An Analytical Framework. *Critical Sociology* 42:3, 417–435.
- Little, Daniel (2016) *New Directions in the Philosophy of Social Science*. Lontoo: Rowman & Littlefield International.
- Mossel, Benjamin (2009) Negative Actions. *Philosophia* 37, 307–333.

aktiivisuus. Teon filosofiaa on sovellettu yhteiskuntatieteiden käsitteellistykseen analyttisessä sosiologiassa ja analyttisessä marxismissa. Sekä yhteiskuntatieteissä että toimijuuden filosofiassa tavoitteena on löytää realistisia, ennustuskkyisiä malleja ihmisen toiminnalle. Toisaalta yhtenäistäviä pyrkimyksiä rajoittavat ainakin erot ajattelutavoissa, kielenkäytössä ja taustaoletuksissa sekä aktuaalisten vuorovaikutuksen foorumeiden vähäisyys.

- Reader, Soran (2007) The Other Side of Agency. *Philosophy* 82, 579–604.
- Ryle, Gilbert (1979) *On Thinking*. Oxford: Basil Blackwell.
- Scott, James C. (1985) *Weapons of the Weak: Everyday forms of Peasant Resistance*. New Haven & Lontoo: Yale University Press.
- Scott, James (1989) Everyday Forms of Resistance. *Copenhagen Journal of Asian Studies* 4, 33–62.
- Scott, James (1990) *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven & Lontoo: Yale University Press.
- Sharp, Gene (1973) *The Politics of Nonviolent Action. Part Three: The Dynamics of Nonviolent Action*. Boston: Extending Horizon Books.
- Sivaramakrishnan, Kalyanakrishnan (2005) Some Intellectual Genealogies for the Concept of Everyday Resistance. *American Anthropologist* 107:3, 346–355.
- Vermazen, Bruce (1985) Negative Acts. Teoksessa Bruce Vermazen & Merrill B. Hintikka (toim.) *Essays on Davidson, Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press, 93–104.
- Vinthagen, Stellan & Johansson, Anna (2013) ”Everyday Resistance”: Exploration of a Concept and Its Theories. *Resistance Studies Magazine* 1, 1–46.
- Zahle, Julie (2003) The Individualism-Holism Debate on Intertheoretic Reduction and the Argument from Multiple Realization. *Philosophy of the Social Sciences* 33:1, 77–99.

Konfliktien välttelyä ja piiloon hakeutumista

Rokotekriittisten vanhempien vastustustaktiikat

Johanna Nurmi ja Suvi Salmenniemi

KANSANTERVEYDELLISESSÄ KEHYKSESSÄ rokottaminen määrittyy rationaaliseksi, faktoihin perustuvaksi toiminnaksi ja rokotteisiin liittyvä huoli ja kyseenalaistaminen näyttäytyvät irrationaalisina uskomuksina tai tietämättömyytenä. Tässä asetelmassa rokotekriittisten vastarinta muotoutuu pyrkimykseksi horjuttaa koululääketieteen ja terveysviranomaisten valtaa ilman avointa vastarintaa, arkisten käytäntöjen kautta. Rokotekriittisten vanhempien haastatteluaineiston kautta tarkastelemme rokotuksista kieltäytymiseen liittyviä hiljaisen vastarinnan taktiikoita. Rokotekriittisyyttä voidaanankin tarkastella elämäntyyli liikkeenä, jossa arjen valinnat ja elämäntäytännöt näyttäytyvät sekä yksilöllisen että yhteiskunnallisen muutoksen keinoina.

Outi Autti & Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Hiljainen vastarinta*

Tampere University Press 2019, 55–80.

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-000-7>

Johdanto

Rokotekattavuus ja vanhempien asenteet rokottamista kohtaan ovat heittäneet keskustelua Suomessa. Lasten rokotuskattavuus on Suomessa korkea ja vain noin yksi prosentti pikkulapsista on rokottamattomia¹. Terveysviranomaiset ja poliitikot ovat kuitenkin ilmaisseet huolensa kattavuuden alueellisista vaihteluista sekä rokottamattomien tuhkarokkotapauksista, joita esiintyi esimerkiksi Pohjanmaalla loppuvuodesta 2018. Joidenkin alueiden alemman rokotuskattavuuden on tulkittu liittyvän rokote kriittisyyteen, jolla tarkoitetaan kyseenalaistavaa tai epäilevää suhtautumista rokottamiseen. Rokotteisiin liittyvä kritiikki kohdistuu yleensä erityisesti niiden turvallisuuteen ja tehokkuuteen.

Rokote kriittisyys sisältää laajan kirjon rokottamiseen liittyviä valintoja, sillä vanhemmat saattavat epäröinnistä huolimatta ottaa lapsilleen kaikki tai osan suositelluista rokotuksista tai kieltäytyä kaikista rokotuksista². Suomalaisten rokotuksiin liittyvistä asenteista tai rokotteisiin kriittisesti suhtautuvien määrästä ei ole kattavia arvioita, mutta kansainvälisissä tutkimuksissa on todettu kriittisten ja epäroivien asenteiden olevan yleisiä ja lisääntyneen vuoden 2009 sikainfluenssapandemian jälkeen³. Lasten rokottaminen osana neuvolajärjestelmän toimintaa on Suomessa vanhemmuuteen kiinteästi liittyvä institutionalisoitunut tapa, josta vain harva poikkeaa. On kuitenkin hyvä huomata, että rokote kriittisyys ei aina näy suoraan rokotuskäytännössä eivätkä kaikki rokotteita lapsilleen ottavat vanhemmat ole välttämättä rokotemyönteisiä. Rokote kriittisyys ja -myönteisyys eivät ole suoraan toistensa vastakohtia, vaan vanhempien eri rokotuksiin liittyvät asenteet ovat vaihteleva sommitelma erilaisia tietoja, kokemuksia, arvoja ja käytäntöjä.⁴

Rokote kriittikki voidaan asettaa osaksi laajempaa yhteiskunnallista kehitystä, jota leimaavat terveyden ja hyvinvoinnin yksilöllistyminen

¹ THL 2019.

² Suomessa usein käytetylle termille rokote kriittisyys ei löydy suoraa vastinetta englanninkielisessä keskustelussa. Kyse ei ole kategorisesta rokotevastaisesta asenteesta (*anti-vaccination*), vaan käsitteenä rokote kriittisyys tulee lähelle kansanterveystieteen ja rokotusohjelmista vastaavien instituutioiden käyttämää rokote-epäröinnin (*vaccine hesitancy*) käsitettä (ks. esim. Larson ym. 2014).

³ Yaqub ym. 2014; Brown ym. 2010.

⁴ Ks. myös Brunson & Sobo 2017.

ja kaupallistuminen sekä koululääketieteen auktoriteetin kyseenalaistuminen. Anthony Giddensin mukaan myöhäismoderneille yhteiskunnille on ominaista ”radikaalin epäilyn institutionalisoituminen”. Tieteelliseen tietoon kohdistuu epäilyä ja kyseenalaistamista, ja asiantuntijuudesta ja auktoriteetista kilpailevat useat toistensa kanssa ristiriidassa olevat tietomuodot. Tämä voi Giddensin mukaan synnyttää eksistentiaalista huolta, sillä ihmisiltä vaaditaan entistä hienovaraisempaa kykyä arvioida totuusväittämiä ja navigoida erilaisten kilpailevien totuusjärjestelmien keskellä⁶. Moni hakee tietoa erilaisista lähteistä etenkin internetin kautta ja haluaa ottaa entistä aktiivisemmän roolin terveyttä ja sairautta koskevista kysymyksissä. Samanaikaisesti uusliberalisoitua hyvinvointivaltio myös aktiivisesti velvoittaa ja vastuullistaa ihmisiä terveydestä ja hyvinvoinnista aiempaa enemmän.⁷

Kansalaisten rokottamiseen liittyy kriittiköä ja huolta ei ole Suomessa aiemmin tutkittu. Kansainvälisissä tutkimuksissa rokotekriittisyyttä on usein tarkasteltu yhtäältä terveysviranomaisten ja rokotuksista vastaavien instituutioiden näkökulmasta pyrkien tunnistamaan rokotuksista kieltäytymiseen vaikuttavia syitä⁸. Toisaalta ilmiötä on tulkittu hyvin toimeentulevien länsimaalaisten naisten uusliberalina ja individualistisena ”äitiyden projektina”. Tässä luvussa nostamme esiin poliittisen vastarinnan näkökulman, jonka avulla valotamme rokottamattomuuteen liittyviä poliittisia merkityksiä. Kysymme, *millaisia hiljaisen vastarinnan taktiikoita rokotekriittiset vanhemmat käyttävät* suhteessa terveydenhuoltoon, terveysviranomaisiin, julkiseen keskusteluun ja rokotemyönteiseen väestöön ja *millaiseen laajempaan poliittiseen vastarintaan ja kritiikkiin rokottamisen kyseenalaistaminen kytkeytyy*.

Tällainen arkipäivän hiljainen vastarinta on jäänyt pitkälti katveeseen vallitsevissa kollektiivisen toiminnan teorioissa, jotka ovat keskittyneet yhdistysten, sosiaalisten liikkeiden ja mielenosoitusten kaltaisten näkyvien poliittisten protestien tutkimukseen.¹⁰ Monet tutkijat

⁵ Giddens 1991, 3.

⁶ Emt., 21.

⁷ Ouellette & Hay 2008; Sointu 2013; Helén 2013.

⁸ Ks. esim. Dubé et al. 2013; Larson et al. 2014.

⁹ Reich 2014.

¹⁰ Haenfler ym. 2012; Edwards 2014.

ovat kritisoineet näitä teorioita liian kapea-alaisiksi ja peräänkuuluttaneet poliittisen vastarinnan muotojen moninaisuuden tunnistamista. Arkipäivän vastarinnan tutkimus on valottanut valtasuhteiden monimutkaisuutta, painottanut arjen ja paikallisyhteisön merkitystä poliittisten kamppailujen tilana ja jäljittänyt poliittisen toiminnan rajoituksia eri konteksteissa.¹¹ Se on myös tehnyt näkyväksi monien alistetussa asemassa olevien ryhmien poliittista toimijuutta ja purkanut vallitsevia diskursseja, joissa nämä ryhmät on toistuvasti esitetty poliittisesti passiivisina, alistuvina tai väärän tietoisuuden sumentamina.

Hyödynämme hiljaisen vastarinnan jäsentämisessä amerikkalaisen politiikantutkijan ja antropologin James Scottin ajatuksia arkipäivän vastarinnasta ja ranskalaisen kulttuuriteoreetikko Michel de Certeau'n jäsenystä strategiasta ja taktiikasta.¹² Sekä Scott että de Certeau tarkastelevat ”heikkojen aseita” eli niitä keinoja, joita altavastaajat ja marginalisoidut ryhmät voivat käyttää yhteiskunnallisissa kamppailuissaan. Koululääketiede ja siihen nojaavat terveystieteelliset ovat hallitsevassa asemassa yhteiskunnassa terveyden ja sairauden määrittelijänä: ne muodostavat de Certeau-laisesti ajateltuna strategisen voiman, jolla on institutionaalista valtaa asettaa pelisäännöt, joihin muiden toimijoiden tulee omaa toimintaansa suhteuttaa. Kansanterveydellisessä strategisessa kehyksessä rokottaminen määrittyy rationaaliseksi, faktoihin ja riskianalyysiin perustuvaksi toiminnaksi, kun taas rokotteisiin liittyvät huolet, epäilykset ja kyseenalaistukset näyttäytyvät irrationaalisina uskomuksina, huhupuheina, tietämättömyytenä tai ymmärtämättömyytenä¹³. Rokotekriittisten koululääketieteeseen ja terveystieteisiin kohdistuva kritiikki ja vastarinta muotoutuvat tässä asetelmassa taktiikaksi: pyrkimykseksi horjuttaa valtaa peitellysti, usein ilman avointa vastarintaa, arkisten käytäntöjen kautta. Taktiikalle on ominaista jatkuva pyrkimys löytää keinoja kiertää strategisen voiman asettamia rajoitteita ja näin kääntää niitä toimintamahdollisuuksiksi: toisin sanoen, harjoittaa vastarintaa ilman avointa haastamista.

¹¹ Bayat 2000; Scott 1985; Edwards 2014; Lilja & Vinthagen 2014.

¹² Scott 1989; de Certeau 1984.

¹³ Leach & Fairhead 2007, 23–35.

Aineisto ja lukutapa

Hyödynnämme hiljaisen vastarinnan tarkastelussa rokotekriittisten parissa tehtyjä haastatteluja. Rokotekriittisten vanhempien haastattelut toteutettiin vuosina 2016–2017.¹⁴ Heidät tavoitettiin julkisessa rokotekriittisessä Facebook-ryhmässä julkaistun haastattelukutsun kautta, jota ensimmäiset haastateltavat jakoivat eteenpäin myös salaisissa Facebook-ryhmissä. Haastatteluihin osallistui 25 naista ja yksi mies. Vaikka osallistujista valtaosa oli naisia, suurin osa kertoi tehneensä rokotepäätökset yhdessä puolisonsa kanssa.

Kaikilla haastatteluilla oli yksi tai useampi lapsi – lasten iät vaihtelivat muutamasta kuukaudesta yli 20 vuoteen. Kaikki olivat jättäneet ottamatta ainakin yhdelle lapselleen joko kaikki tai osan kansalliseen rokotusohjelmaan kuuluvista rokotuksista. Haastatteluilla vanhemmilla oli yhteensä 77 lasta, joista 35 oli kokonaan rokottamattomia, 29 osittain rokotettuja ja joista 12 oli saanut kaikki suositellut rokotukset vähintään kuuden vuoden ikään asti.

Luotettavan tiedon keräämisen varmistamiseksi tutkimuksen tavoitteena on ollut ymmärtää rokotekriittisyyttä ilmiönä samoin kuin perheiden rokotuspäätösten syitä ja taustoja, ei vaikuttaa rokotekriittisten henkilöiden rokotusvalintoihin. Haastatteluissa kartoitettiin osallistujien kokemuksia ja elämäntarinoita, jotka johtivat rokotusten kyseenalaistamiseen, heidän terveystietoisuuttaan ja -käytäntöjään sekä heidän kokemuksiaan kohtaamisista terveydenhuoltohenkilökunnan kanssa.

Olemme hyödyntäneet aineistomme jäsentämisessä vastarintaa koskevaa teoreettista keskustelua ja identifioineet haastatteluista arkisia taktiikoita, joiden avulla koululääketieteen ja terveydenhoitojärjestelmän strategista toimintalogiikkaa pyritään välttämään, kiertämään ja horjuttamaan. Kiinnitämme huomiota aineistossa esiin piirtyviin tietoon, asiantuntijuuteen ja terveyteen liittyviin valta-asemiin ja siihen, miten niitä haastetaan, myötäillen, neuvotellaan ja kyseenalaistetaan. Olemme tarkastelleet erityisesti sitä, millaista toimintaa liittyy tilanteisiin tai aiheisiin, joissa terveyteen liittyvät valtasuhteet aktivoituvat.

Rokotekriittiset vanhemmat harjoittavat myös avointa vastarintaa suhteessa terveydenhuoltoon, terveysviranomaisiin ja julkiseen keskus-

¹⁴ Haastattelut teki Johanna Nurmi.

teluun. He saattavat kyseenalaistaa avoimesti vallitsevia näkemyksiä rokottamisesta kollektiivisen toiminnan kautta, kohtaamisissaan terveydenhuoltohenkilökunnan kanssa, tai ottamalla osaa julkiseen keskusteluun tai sosiaalisessa mediassa käytäviin väittelyihin. Tässä luvussa keskitymme kuitenkin epäsuoran, hiljaisen vastarinnan keinoihin, jotka näyttäytyivät erityisen tärkeinä monille haastatetuille. Epäsuora vastarinta ei asetu avoimesti vallitsevaa kansanterveydellistä rokotemyönteistä diskurssia vastaan, vaan vastustaa sitä keinoin, jotka eivät kiinnitä itseensä huomiota. Olemme erottaneet aineistosta kolme hiljaisen vastarinnan taktiikkaa, jotka ovat 1) konfliktien välttäminen, 2) piiloutuminen ja salailu sekä 3) vaihtoehtoiset itsehoivan sommitelmat. Avaamme seuraavaksi näiden taktiikoiden ilmenemistä aineistossa ja pohdimme niissä ilmenevää poliittista kritiikkiä.

Konfliktien välttäminen terveydenhuollon kohtaamisissa

Monet haastateltavat kertoivat välttävänsä rokotuksiin liittyvää avointa vastarintaa ja konflikteja kohdatessaan terveydenhuoltohenkilöstöä. Aineistossa esiintyvä yleisin hiljaisen vastarinnan muoto oli suositeluista rokotuksista kieltäytyminen, mikä pyrittiin kuitenkin usein tekemään ilman avointa konfliktia terveydenhuollon työntekijöiden kanssa. Vaikka rokottaminen on Suomessa vapaaehtoista, esimerkiksi neuvolan työntekijöillä on terveysviranomaisten laatiman kansallisen rokotusohjelman edustajina valtaa, jota yksittäisen potilaan koettiin olevan vaikea vastustaa. Kuten Sofia¹⁵ totesi, ”*se on niin jotenki väärin mitenkään sanoa poikkipuolista sanaa [neuvolassa rokotuksista]. Et kylä se lääkäri on semmonen auktoriteetti kuitenkin monelle. (...) Pitää olla ite aika vahva, että voi pitää kiinni niistä ajatuksistaan.*”

Terveydenhuollon ammattilaisilla on auktoriteettiasema paitsi virallisen terveydenhuoltoinstituution edustajina, myös lääketieteellisen koulutuksensa ja ammatillisen kokemuksen kautta. Esimerkiksi neuvolan terveydenhoitajien kerrottiin usein vetoavan ammatilliseen tietoon ja kokemukseen rokotteista ja niillä ehkäistävästä sairauksista, mikäli vanhemmat kieltäytyivät ottamasta lapselleen rokotteita. Monet kuvasivat rokottamista ”automaationa”, jossa vanhemmille ei mielellään

¹⁵ Kaikkien haastateltavien nimet on muutettu.

anneta tilaa pohtia rokotuspäätöstä: ”*neuvolaan mentäessä on siellä se piikki jo pöydällä*” (Jessica) tai terveydenhoitaja usein vain ilmoittaa, että tällä käynnillä annetaan rokotuksia. Rokottamisen institutionalisoidun ja ”automatisoidun” toimintaketjun keskeyttäminen kysymällä rokotteesta tai kieltämällä sen antaminen tuntui monesta etenkin ensimmäisellä kerralla pelottavalta. Olga kuvasi seuraavalla tavalla tilannetta, jossa hän synnytyssairaalassa kieltäytyi ensimmäisen lapsensa tuberkuloosirokotuksesta¹⁶:

Sehän oli ihan järkyttävää, mitä kaubutarinoita [lääkäri] osasi keksiä, et aika vahva pitää olla semmosen vanhemman, joka varsinki siihen aikaan pystyi. Erittäin selkeänä jo näkemys piti olla kyllä itsellä silloin, et pystyi tämmöstä auktoriteettia vastustamaan.

Rokotusten viivästyttäminen sekä rokotuksesta kieltäytymisen ”pehmentäminen” pyytämällä lisää miettimisaikaa olivat taktiikoita, jotka ehkäisivät konfliktin syntymistä ja käänsivät avoimen rokotteiden vastustamisen hiljaiseksi vastarinnaksi. Koska taktinen toiminta ei voi nojata institutionaaliseen rakenteeseen, se hyödyntää aikaa – näin ajan manipuloinnista tulee keskeinen hiljaisen vastarinnan taktiikka¹⁷. Esimerkiksi kolmen lapsen äiti Helen kertoi haastattelussaan, että kun hän ensimmäisellä kerralla kyseenalaisti neuvolassa rokotuksen antamisen, terveydenhoitaja sai ylipuhuttua hänet ottamaan lapselle rokotteen. Tämän kokemuksen jälkeen hän pyrki välttämään suoraa kieltäytymistä ja tilanteita, joissa hänet voitaisiin suostutella rokotuksen ottamiseen. Samoin oli toiminut myös Olivia, joka oli keskeyttänyt toisen lapsensa rokotusohjelman ja jättänyt kolmannen lapsensa kokonaan rokottamatta: ”*En mä ole niin kaubean selkeesti sanonut sitä että me ei oteta mitään ikinä, koskaan, vaan mä oon sanonut että me katsotaan, me otetaan selvää, me tutkitaan ja sitten päätetään.*”

Olivia oli tietoisesti valinnut näennäisen myöntömyyden¹⁸ taktiikan neuvolassa, vaikka terveydenhoitajan pitämät ”palopuheet” rokotuksista suututtivatkin häntä: ”*Mä vastaan vaan kaikkeen että ymmärretään kaikki nämä [riskit] ja niinku otetaan kaikki syyt niskoillemme ja ihan*

¹⁶ Tuberkuloosirokote poistui lasten rokotusohjelmasta vuonna 2006. Nykyään tuberkuloosirokote annetaan vain riskiryhmiin kuuluville lapsille.

¹⁷ de Certeau 1984.

¹⁸ Scott 1985, xiv.

sama vaikka rokotetutki sairastuu niin sekin on sitte varmaan meidän vika.” Olivia otti vastaan terveydenhoitajan tarjoaman tiedon ikään kuin itselleen uutena informaationa huolimatta siitä, että hän oli ottanut rokotuksista ja niiden ehkäisemistä taudeista selvää myös itse ja että hänellä oli vahvoja eriäviä mielipiteitä. Tällainen tapa ”pacta järjestelmää jättämättä sitä” oli aineistossa yleinen.¹⁹

Koska neuvolan henkilökunnan suhtautuminen rokotuksista kieltäytymiseen tai niiden myöhästyttämiseen vaihtelee, osa haastateltavista oli päättänyt vaihtamaan neuvolan terveydenhoitajaa tai lääkäriä konfrontaation välttämiseksi. Esimerkiksi Melissa oli vaihtanut lääkäriä: ”[N]euvolalääkäri (...) on niinku tosi paha, ois voinu tehdä hänestä valituksen mut en jaksanut sit lähtee viemään asiaa eteenpäin. Hän todella siis oli hermostunut ja huusi ja sanoi meitä lapsentappajiksi.”

Muita hiljaisen vastarinnan keinoja, jotka tekivät rokotuksista kieltäytymisen mahdolliseksi johtamatta avoimeen konfliktiin, olivat neivolakäyntien väliin jättäminen, siirtyminen yksityisiin neivolapalveluihin tai kokonaan neivolapalveluiden ulkopuolelle jättäytyminen. Tämä tapahtui tyypillisesti epämiellyttävien neivolakokemusten jälkeen. Esimerkiksi Mian toiseksi nuorin, ikäisekseen paljon puhunut lapsi lakkasi puhumasta noin kuukauden kuluttua siitä, kun hänelle vuoden ikäisenä annettiin ensimmäinen rokote. Vielä lähes kolmevuotiaanakaan lapsi ei puhunut juuri lainkaan. Mia epäili tämän johtuneen rokotteesta, mutta neuvolan terveydenhoitaja ei yhtynyt näkemykseen ja kieltäytyi tekemästä haittailmoitusta. Tämän jälkeen Mia keskeytti lapsen rokottamisen eikä halunnut rokottaa myöskään myöhemmin syntynyttä nuorinta lastaan. Hän koki terveydenhoitajan ja lääkärin painostaneen häntä rokotuksiin ja neivolakäyntien keskittyneen liikaa rokotuksista keskusteluun. Mia päätyi lopulta lopettamaan neivolassa käymisen ainakin toistaiseksi: ”[Asuinpaikkakunnalla] ei oo yksityistä neivolapalveluu, jos olis niin me käytäis. (...) Koska musta olisi ihana käydä kuitenkin seuraamassa että kaikki muu on hyvin. Mutta en mä halua mennä sinne kun se on joka kerta sitä hirveitä painostusta.”

Neivolakäyntien harventamiseen tai lopettamiseen liittyi terveydenhoitajien asiantuntijuuden kyseenalaistaminen muutenkin kuin rokotusten suhteen. Monien muiden haastateltavien tavoin Mia totesi

¹⁹ de Certeau 1984, xiii.

pystyvän kokoneena vanhempana tunnistamaan tilanteet, joissa pitää ottaa yhteyttä terveydenhuoltoon. Myös neuvolassa annettuja imetykseen ja kiinteisiin ruokiin liittyviä ohjeita kyseenalaistettiin usein. Esimerkiksi kolmen lapsen äiti Jenny totesi, ettei ollut käynyt neuvolassa tavallisen ohjelman mukaisesti, koska hän oli päättänyt ”oman tien kulkemiseen mitä tulee näihin yleisiin ohjelmiin”. Näin henkilökohtainen kokemuksellinen tieto näyttäytyi monille koululääkietiedettä ja ammatillista asiantuntemusta vahvempuna tietomuotona.

Moni haastateltavista oli kokenut neuvolahenkilökunnan pelottelevan ja painostavan rokotusten ottamiseen tai jopa uhkailevan esimerkiksi lastensuojeluilmoituksen tekemisellä. Isabel kertoi haastattelussa neuvolan tekemästä lastensuojeluilmoituksesta. Sen perustana oli ainakin osittain perheen päätös olla rokottamatta kahta lastaan, joskin ilmoituksessa mainittiin myös muita perheen elämäntyyliin liittyviä poikkeaviksi miellettyjä käytäntöjä. Lastensuojeluilmoitus ei johtanut toimenpiteisiin kolmen siihen liittyvän pakollisen tapaamisen lisäksi, mutta ollessaan tekemisissä sosiaalityöntekijöiden kanssa Isabel ja hänen miehensä pehmensivät rokotekriittisyyttään. He sanoivat, että ovat toistaiseksi myöhästyttäneet rokotuksia, sen sijaan, että olisivat avoimesti kertoneet näkemyksensä, jonka mukaan rokottamatta jättäminen ei kuulu sosiaaliviranomaisille eikä sen tulisi olla syy lastensuojeluilmoituksen tekemiseen.

Avoin ja lopullinen kieltäytyminen rokotteista tuntui monista liian riskialttiilta. Sen sijaan he hyödynsivät taktista ”ajan manipulointia” pyytämällä lisää miettimisaikaa ja viivästyttämällä rokotteita²⁰. Vaikka kohtaamiset terveydenhuollossa herättivät usein tuotumusta, koettiin oma asema alistaiseksi suhteessa terveydenhuollon ammattilaisiin, ja siksi vaikeneminen, myötäily tai välttely näyttäytyi usein parhaana käytössä olevana keinona. Tällainen taktiikka ei suoraan aseta kyseenalaiseksi terveydenhuollon auktoriteettia, mutta lopputulos on kuitenkin sama kuin avoimessa vastarinnassa: lapsi jää rokottamatta, kun vanhemmat esimerkiksi kerta toisensa jälkeen sanovat haluavansa lisää miettimisaikaa.

Vältyäkseen konflikteilta rokotekriittiset saattoivat jättää mainitsematta lastensa rokottamattomuudesta myös käydessään esimerkiksi

²⁰ Ks. de Certeau 1984

yleislääkärin vastaanotolla. Ylipäänsä keskustelu rokotteista terveydenhuollon ammattilaisten kanssa pyrittiin minimoimaan. Ajoittain myös valehtelu saattoi toimia ulospääsykeinona mahdollisista konfliktitilanteista. Esimerkiksi Susan ei halunnut antaa sikainfluenssarokotusta tyttärelleen, joka oli saanut vauvaiässä annetusta viitosrokotteesta²¹ vakavan haittavaikutuksen, jonka neurologi myöhemmin totesi. Sikainfluenssarokotusten aikaan Susanin tytär oli hoidettavana sairaalassa, jossa Susan koki painostusta rokotteen antamiseen: ”[Sairaalassa] *hyökättiin tosi paljon sitä vastaan että miksi en rokota sitä sikainfluenssaa niin mä valehtelin että [tytär] on ollut kipeänä, kuumeessa, että sillä mä pääsin niin kuin koira veräjstä.*”

Piiloon hakeutuva vastarinta

Rokotekriittisten vanhempien vastarinta hakeutuu aktiivisesti piiloon ja hiljaisuuteen. Se voidaankin hahmottaa Hollanderin ja Einwohnerin mukaisesti piilevänä vastarintana.²² Monet haastateltavat kokivat, että rokotekritiikki kohtasi paljon vastustusta terveydenhuollon lisäksi myös julkisessa keskustelussa. Pandemrix-rokotteesta talvella 2009–2010 aiheutuneiden haittavaikutusten käynnistämän julkisen keskustelun olisi voinut ajatella muuttaneen yleistä asennetta sallivammaksi rokotteiden kyseenalaistamiselle. Monet haastateltavat kokivat kuitenkin ”Pandemrix-kohun” laannuttua ilmapiiriin muuttuneen entistä kielteisemmäksi rokotusten kyseenalaistamista kohtaan. MPR-rokotteesta kieltäytyviä vanhempia on arvosteltu julkisessa keskustelussa joukkosuojan heikentämisestä, ja pakollisia rokotuksia tai rokottamattomuuteen kohdistettavia sanktioita on viime vuosina nostettu poliitikkojen toimesta esiin.

Julkisen ilmapiirin vuoksi monet haastateltavista kertoivat haluvansa pitää rokottamattomuuden salassa. Aiheesta ei haluttu välttämättä puhua tuttavien tai edes ystävien kesken. Emma, joka työskentelee lapsiperheiden kanssa, kertoi, ettei koskaan ota rokotuksia puheeksi asiakasperheissä. Sen lisäksi että Emma pelkäsi rokotekriittisyyden pal-

²¹ Kurkkumätä, jäykkäkouristus, hinkuyskä, polio ja hemofilustaudit -yhdistelmärokote.

²² Hollander & Einwohner 2004.

jastamisen haittaavan suhteita asiakkaisiin, hän jäsensi rokottamattomiin suhtautumista varsin voimallisten ”vainon” ja ”sodan” metaforien avulla: ”*se on vaan ajan kysymys koska meillä on uudet noitavainot täällä päällä ja vainotaan rokottamattomia ja niitä jotka ei tanssi THL:n pillin mukaan, sitä sotaa käydään koko ajan että kumpi puoli voittaa.*”

Rokotekriittisyydestä käyty julkinen keskustelu vaivasi monia haastateltavia, ja he kokivat sen perustuvan väärinymmärryksille rokottamattomuuden syistä. Esimerkiksi Olivia koetti olla seuraamatta rokottamisesta käytävää mediakeskustelua, koska se ahdisti häntä oman marginaaliseksi koetun aseman vuoksi. Hänen mukaansa ”*ihmiset helposti syyllistää kollektiivisesti rokottamattomia*”, eikä hän tästä syystä yleensä kertonut lastensa rokottamattomuudesta tai halunnut väitellä asiasta. Vaikka jotkut haastateltavat osallistuivat ahkerasti rokotteita koskeviin keskusteluihin sosiaalisessa mediassa, toiset kertoivat välttelevänsä näihin keskusteluihin osallistumista. Esimerkiksi Tom kuvasi keskustelun vaikeutta seuraavasti:

[E]i tarvii tehdä mitään muuta kun kertoo että mietin onko vesirokkorokote järkevä, niin samantein sieltä tulee ja siellä on lääkäreitä ja kaikkee muuta (...) joutuu monta kertaa toteemaan että mä en haluu jatkaa enää keskustelua koska se menee niinku fanaattiseksi ja lasten kuolemalla uhkaamiseksi ja kaikkee. [Vaikka] ainoa mitä mä tein oli se että mä kysyin että onko se turvallinen tai onko se järkevä.

Julkisen paheksunnan, terveydenhuollon ammattilaisten kielteisten asenteiden ja painostavaksi koetun käytöksen sekä henkilökohtaisten riskien vuoksi rokotekriittisten yhteisöt rakentuvat osittain piilossa: salaisissa sosiaalisen median ryhmissä tai paikallisesti epävirallisissa tapaamisissa. Hiljaisen vastarinnan muodot auttavatkin rokotekriittisiä pysymään näkymättömissä terveysviranomaisilta tai ainakin huomiokentän marginaalissa: mitä vähemmän viranomaiset tietävät rokotekriittisyydestä, sitä vaikeampi heidän on kontrolloida tai rajoittaa sitä. Tällainen piiloutuminen salaisiin ryhmiin ja hakeutuminen samanmielisten pariin voidaan nähdä taktiikkana, jota James Scott kutsuu aktiiviseksi hiljaisuudeksi²³.

²³ Ks. Scott 1989, 35, 52.

Kuten Scott toteaa, piilossa toimiviin yhteisöihin liittyy usein myös piiloista yhteistoimintaa muiden vastarintaa harjoittavien kanssa²⁴. Tällaista yhteistoimintaa tapahtuu etenkin keskusteluryhmissä, joissa saatetaan jakaa rokottamattomuuteen myönteisesti suhtautuvien lääkäreiden nimiä, kokemuksia neuvolakäynneistä tai vinkkejä siitä, mitä neuvolan terveydenhoitajalle kannattaa sanoa, mikäli tämä yrittää suostutella perhettä rokotusten ottamiseen. Näiden toimien kautta muodostuu vastarintatoiminnan kaava²⁵, kun tietyt vastustamisen käytännöt yleistyvät.

Antropologi Roberta Raffaetàn mukaan Italiassa pakollisia rokotuksia vastustavat organisaatiot ovat harjoittaneet näkyvää vastarintaa julkaisemalla ohjeita siitä, miten rokotuksista kieltäytyvän perheen kannattaa toimia. Perheitä on ohjeistettu esimerkiksi kieltäytymään maksamasta sakkoja tai allekirjoittamasta paperia, jossa he myöntäisivät saaneensa tarpeeksi informaatiota rokotuksiin liittyen²⁶. Suomessa vastaavaa näkyvää organisoitua vastarintaa on ollut vain vähän. Esimerkiksi rokottamisen valinnanvapautta painottava Rokotusinfo ry oli julkisuudessa sikainfluenssan vastaisen Pandemrix-rokotuskampanjan aikana (2009–2010) ja rokotteeseen liittyvien haittavaikutusten selvittyä. Samoin vuonna 2016 uudistettuun tartuntatautilakiin liittyvä pykälä, joka edellytti terveydenhoitohenkilökuntaa ottamaan tietyt rokotukset, aiheutti julkista vastustusta. Muun muassa terveys- ja sosiaalialan ammattijärjestö Tehy vastusti rokotusten pakollisuutta.²⁷ Tutkimuksemme aineistossa rokottamisen vapaaehtoisuutta suojattiin kuitenkin merkittävän usein hiljaisen vastarinnan keinoin avoimen poliittisen konfliktin sijaan. Välttämällä rokotuksiin liittyvän valinnanvapauden korostamista poliittisena kiistakysymyksenä hiljainen vastarinta pyrkii ennaltaehkäisemään tilanteen, jossa keskustelu valinnanvapaudesta saattaisi kääntyä rokotekriittisiä vastaan. Tällainen skenaario nähdään mahdollisena nykyisessä ilmapiirissä, jossa rokottamattomuus tuomitaan usein jyrkästi ja rokotusten pakolliseksi tekeminen nostetaan aika ajoin keskusteluun.

²⁴ Scott 1989, 36.

²⁵ Mt., 36.

²⁶ Raffaetà 2012.

²⁷ Tehy 2016.

Itsehoivan sommitelmat hiljaisena vastarintana

Kolmas aineistostamme hahmottuva hiljaisen vastarinnan taktiikka oli vaihtoehtoihin hoidon ja elämäntyylin käytäntöihin turvautuminen. Haastateltavat pyrkivät ottamaan etäisyyttä koululääketieteeseen ja julkisen terveydenhuoltojärjestelmän hoitokäytäntöihin kokoamalla yksilöllisiä itsehoivan sommitelmia. Itsehoivaan ja elämäntyyliin liittyvät käytännöt nivoutuivat yhteen ulottuen käsittämään paitsi haastateltavien oman myös heidän lastensa terveyden edistämisen, josta täysi tai osittainen rokottamattomuus muodosti yhden osa-alueen. Vanhemmat kokivat vastuuta tehdä lastensa puolesta mahdollisimman hyviä, ”tietoisia” valintoja niin rokotusten kuin muidenkin terveyteen liittyvien asioiden kohdalla. Itsehoivan sommitelmien kautta nämä valinnat otettiin omiin käsiin sen sijaan, että päätösvalta annettaisiin virallisia suosituksia laativille asiantuntijatahoille. Haastateltavat kokivat vahvasti olevansa itse vastuussa lastensa terveydestä myös siinä tapauksessa, että seuraisivat suosituksia. Monet korostivat, että myös rokotusten ottaminen on lasten puolesta tehtävä valinta, josta vanhemmat vastaavat esimerkiksi siinä tapauksessa, että rokote aiheuttaisi haittaa. Tästä syystä eri vaihtoehtojen ja riskien punnitseminen nousi keskeiseksi: *”[R]okottamattomuus, kotisyntyys, homeopatia, ne on kaikki sellaisia valintoja että sä oot joutunut käyttämään matkan varrella omia aivojasi ja tiedostamaan ne riskit. Molempien kuppien riskit koska tässä elämässä mikään ei ole riskitöntä”* (Emma).

Itsehoivan sommitelmat rakentuivat monista erilaisista luonnonmukaisiksi koetuista aineksista ja käytännöistä, kuten vaihtoehtoisista ja täydentävistä hoitomuodoista (muun muassa homeopatia, osteopatia, yrtilääkintä, vyöhyketerapia), virallisista suosituksista poikkeavasta ruokavaliosta (kuten prosessoitujen elintarvikkeiden, maitotuotteiden tai vehnän välttämisestä sekä voim syömisestä margariinin sijaan), pitkäaikaisesta imetyksestä, kemikaalien ja lihyhygienisyyden välttämisestä ja luomuruoan suosimisesta. Itsehoivan sommitelmien taustalla oli usein myös pyrkimys olla tukematta ylikansallisia lääkeyhtiöitä, joiden katsottiin korruptoivan lääketieteellistä tutkimusta, lobbaavan terveysviranomaisia ja tekevän voittoa myymällä osittain tarpeettomia tai jopa vaarallisia lääkkeitä ja rokotuksia. Rokotekritiikki voidaan näin ollen hahmottaa elämäntyyliilikeeksi, jossa edistetään tietoisesti ja aktiivi-

sesti tietynlaista elämäntapaa yhteiskunnallisen muutoksen keinona.²⁸ Elämäntyyli liikkeet rakentuvat yksilöllisille toimintamuodoille, joihin kytkeytyy ajatus siitä, että näiden toimintamuotojen avulla voidaan saavuttaa sekä yksilöllistä että yhteiskunnallista muutosta.

Haastatteluissa esiin piirtyvät itsehoivan sommitelmat, joissa rokotekritiikki yhdistyy laajempiin elämäntyyliin ja arjen käytäntöihin, voidaankin nähdä yhteiskunnallisen vaikuttamisen taktiikkana. Nämä sommitelmat voivat tuottaa ”synkronoimattoman väärin käyttäytymisen ryöppyä”²⁹: rokottamattomuuden tai muiden vaihtoehtoisten terveyskäytäntöjen kohdalla joskus maantieteellisinä klustereina, joista Pietarsaari on toiminut viime vuosina esimerkkinä mediassa. Suoran vastakkainasettelun ja organisoituneen vastustuksen sijaan sommitelmat voivat mahdollistaa vastarintaa horjuttamalla vakiintuneiden tulkintojen pysyvyyttä ja luomalla uusia normatiivisia odotuksia³⁰ – rokotekriittisyyden kohdalla esimerkiksi odotuksia vastustuskyvyn rakentamisesta ”luonnollisin” keinoin rokotusten sijaan. Näin rokotekriittisyydellä on selkeä poliittinen pohjavire, joka ei palaudu pelkästään vanhempien huoleen rokotteiden mahdollisista haitoista oman lapsen kohdalla, vaan jonka kautta rakennetaan toisenlaista tapaa hoitaa terveyttä muilla kuin vain koululääketieteen keinoilla.

Itsehoivan sommitelmien avulla haastateltavat pyrkivät yhtäältä välttämään koululääketiedettä mutta toisaalta käyttämään sitä valikoivasti. Osana itsehoidon sommitelmaa vaihtoehtoiset hoitomuodot pyrittiin usein rokotekritiikin tavoin salaamaan lääkäreiltä ja hoitajilta. Näennäinen myöntövyys³¹ ja tottelevaisen potilaan roolin esittäminen olivat yksi hiljaisen vastarinnan muoto. Esimerkiksi Susan kertoi käyvänsä lasten kanssa lääkärissä hakemassa diagnoosin vaikkapa korvatulehdukseen, mutta jättävänsä antibiootit hakematta apteekista ja hoitavansa vaivat vaihtoehtohoidoilla: ”[J]a sit käydään katsomassa että se on parantunut: ’juu, antibiootti tehosi’, ’juu, hienosti tehosi kiitos’. (...) [E]n mä koskaan taistele jos ne antaa kaikkia ripulilääkkeitä ja kaikkia. (...) pääsee paljon vähemmällä. [nauraa]”.

²⁸ Haenfler ym. 2012, 2.

²⁹ Puar 2007, 222.

³⁰ Mt., 215, 222.

³¹ Scott 1989, 34.

Monet käyttivät terveydenhuollon palveluita Susanin tapaan diagnoosia varten, mutta hakivat hoidon vaihtoehtoisista hoitomuodoista. Haastateltavia huolestuttivat antibioottiresistenssi sekä rokotteiden ja lääkkeiden laajemmat terveysvaikutukset. He olivat huolissaan virusten muuntumisesta vaikeampia tauteja aiheuttaviksi tai helpommin tarttuviksi ja epäilivät, että yhtä tautia vastaan rokottaminen saa jonkin toisen taudin yleistymään (esimerkkinä mainittiin norovirustartuntojen yleistyminen Suomessa rotavirusrokotteen käyttöönoton jälkeen).

Esimerkiksi Emman haastattelussa itsehoivan sommitelma näyttäytyi vastarinnan keinona nykyiselle ”lääketiedeuskovaisuudelle”, jonka hän pelkäsi johtavan omien lastensa elinaikana esimerkiksi siihen, että antibioottien teho katoaa resistenttien bakteerikantojen lisääntyessä. Vaihtoehtohoitojen käyttö oli Emman mielestä ”*sitä hiljaista vastarintaa, mitä on tehtävä*” lääketieteen ideologisen valta-aseman kumoamiseksi. Tämä vastarinta merkityksellistyi sukupuolittuneesti:

Lääketiede on hirveän ylpeä tiede, se on miesten tiede. Taudit on voitettu kun meillä on antibiootit ja nyt ei olekaan antibiootteja kohta enää. (...) Ihmisiä on voitu leikata. Kirurgia perustuu tasan tarkkaan siihen et niille ihmisille annetaan sen jälkeen antibiootit että ne ei kuole tulehduksiin. No kohta ei leikata.

Monien muiden haastateltavien tavoin Emma näki, että tulevaisuudessa ihmisten terveys ja hyvinvointi rakentuisi koululääketieteen ja vaihtoehtoisten hoitojen yhdistämiselle. Esteeksi nähtiin se, että Suomi on ”takapajula”, jossa integratiivista lääketiedettä harjoitettavia lääkäreitä pidetään ”friikkeinä”.

Koululääketiedettä kyseenalaistettiin ajoittain myös sen omilla välineillä vetoamalla lääketieteelliseen diskurssiin ja tutkimuksiin perusteltaessa omia eriäviä kantoja. Tämä voidaan hahmottaa vastadiskursina, jossa vastarinta hyödyntää hallitsevaa diskurssia oman asemansa ja sen legitimitetin perustelemisessa.³² Haastateltavat saattoivat esimerkiksi viitata arvostetuissa lääketieteellisissä lehdissä julkaistuihin tutkimuksiin tai THL:n omiin selvityksiin ja muistioihin ja etsiä sieltä vallitsevia tulkintoja kyseenalaistavia tietoja. Tätä kautta pyrittiin horjuttamaan lääketieteen ja terveysviranomaisten valta-asemaa rokotta-

³² Foucault 1998, 76; ks. myös Lilja & Vinthagen 2014.

misen liittyvän keskustelun kehystäjänä sekä kiinnittämään huomiota siihen, että rokotuksiin liittyvä tieto on monimutkaista ja sisältää aina myös epävarmuuksia esimerkiksi mahdollisista rokotuksiin liittyvistä toistaiseksi tuntemattomista mekanismeista³³. Esimerkiksi Tom, jolla oli sairaanhoitajan koulutus, kyseenalaisti haastattelijan tulkinnan siitä, että lääketieteessä vallitsee konsensus rokotusten tehokkuudesta ja suhteellisesta turvallisuudesta:

Haastattelija: *Miksi sä luulet et lääketieteessä kuitenkin on se konsensus siitä että rokotteet toimii ja ne ehkäsee sairauksia ja että ne on niin turvallisia että niitä kannattaa käyttää?*

Tom: (...) *Kun ihmiset sanoo ja kaikki sanoo että ne on turvallisia ja ne on hyviä (...) sitä rupee iteki miettii et onks mä nyt vaan hullu ja luen väärin juttuja. Mutta sitte ku sitä asiaa rupee kattomaan laajemmin niin tosiasia on se että niin ei ole. Mullakin on kaksi kirjaa joissa on neljäsataa riippumatonta vertais[arvioitua] tutkimusta rokotteitten turvallisuuteen ja muuhun liittyen, en mä ole yksin eikä se ole konsensus.*

Vallitsevien koululääketieteen tulkintojen kyseenalaistaminen ja vaihtoehtoisen tiedon tuottaminen, kerääminen ja levittäminen ovat keskeinen osa itsehoivan sommitelmia ja niiden mahdollistamaa hiljais-
ta vastarintaa. Tietoa kerättiin monista eri lähteistä: tutkimuksista, internetsivustoilta, sosiaalisen median ryhmistä, omista ja tuttavien kokemuksista sekä vaihtoehtoisten diskursseista. Tietoa välitettiin etenkin sosiaalisen median sivustojen ja henkilökohtaisten sosiaalisten verkostojen kautta. Tätä kautta pyrittiin kyseenalaistamaan koululääketieteen ja terveysviranomaisten episteemistä pohjaa, jossa rokottaminen näyttäytyy teknisiin riskilaskelmiin perustuvana, yksiselitteisen rationaalisen toimintana. Erityisesti vanhempien omat kokemukset lastensa diagnosoiduista tai epäillyistä rokotehaitoista saivat tärkeän roolin rokotusten kyseenalaistamisessa. Terveysviranomaisten yleisen tason viestintä rokotusten turvallisuudesta tai neuvolan terveydenhoitajan vakuutus siitä, että rokotukset eivät voi aiheuttaa esimerkiksi allergiaa tai puheen kehityksen viivästymää, ei tuntunut vanhemmista uskottavalta, jos heidän kokemuksensa mukaan aiemmin terve lapsi alkoi rokottamisen jälkeen oireilla. Esimerkiksi Jenny kertoi:

³³ Ks. myös Leach & Fairhead 2007, 27.

Itsekin ku yritin kysellä vaikkapa tuolla lääkäriellä että vois-ko olla joku yhteys rokotteisiin, että lapsihan alko samoihin aikoihin, alko olla näitä vatsaongelmia ja muuta niin ”ei tietenkään”, se oli hyvin jyrkkä ei. (...) [S]e heikensi mun luottamustani siihen yleiseen totuuteen mitä sai kuulla.

Jakamalla omia kokemuksia ja kuultuaan muiden vastaavia kokemuksia sosiaalisen median ryhmissä monelle oli muodostunut käsitys, että Suomessa on laaja joukko vanhempia, joiden rokotushaittoihin liittyvät huolet ja epäilykset on systemaattisesti sivuutettu terveydenhuollossa. Tämä aiheutti epäilystä siitä, antavatko tilastot oikean kuvan rokotusten haittavaikutuksista: ”[Siitä syntyy] itseään ruokkiva kehä tältä osin, eli toisaalta koska niitä rokotehaittavaikutusilmoituksia tehdään hyvin vähän, niin sitten ei myöskään tuu asianmukasta kuvaa siitä että min-
kä verran rokotteet aiheuttaa meille haittavaikutuksia.” (Jenny). Näin rokotteiden haittaepäilyihin liittyvä vaihtoehtoinen tiedontuotanto ja -välitys toimivat keskeisinä vastarintatoiminnan kaavaa toteuttavina alustoina³⁴.

Hiljainen vastarinta poliittisena kritiikkinä

Rokotekriittisten hiljaista vastarintaa voidaan tulkita myös poliittisen kritiikin muotona. Vanhempien kritiikki kohdistui ennen kaikkea kahteen aiheeseen: ensinnäkin siihen, että terveys alistettiin työkeskeisen suoritusyhteiskunnan vaatimuksille sekä toiseksi medikalisaation, lääkkeellistymisen ja lääketeollisuuden valtaan.

Rokotekriittiset vanhemmat kritisoiivat usein voimakkaasti sitä, että rokotusten yhtenä tarkoituksena on säästää rahaa vähentämällä lääkärikäyntejä ja vanhempien poissaoloja työstä. He näkivät etenkin vesirokko- ja rotavirusrokotusten palvelevan ennen kaikkea työelämän ja julkisen talouden tarpeita, ei niinkään kansalaisten hyvinvointia. Koska nämä taudit käsitettiin lieviksi, niitä vastaan rokottamista ei pidetty perusteltuna muuten kuin taloudellisten säästöjen vuoksi. Sofia totesi: ”[V]esirokko[rokote] on hyvä esimerkki siitä, että rahan ja vanhempien poissaolojen takia se rokote on kehitetty. Sehän on ihan lehdissä sanottu, että se [aiheuttaa] niin paljon työstä poissaoloja.”

³⁴ Scott 1989, 36.

Vesirokkorokote on kiinnostava esimerkki rokotekriittisten hiljaisen vastarinnan ilmentämästä poliittisesta kritiikistä. Suomessa vesirokkorokotteen lisäämistä lasten rokotusohjelmaan perusteltiin sillä, että se tulee säästämään vuosittain 2 miljoonaa euroa terveydenhuollon kustannuksia sekä välillisesti 14 miljoonaa euroa, kun vanhempien poissaolot työstä vähenevät. Säästölaskelma perustui siihen oletukseen, että vesirokko häviää Suomesta rokottamisen myötä 2–3 vuodessa. Lisäksi THL on perustellut rokottamista myös vesirokon vaarallisuudella vakavasti sairaille ja raskaana oleville sekä vesirokon aiheuttamilla jälkitaudeilla.³⁵

Vuosituhanne alussa arvioitiin, että vesirokon hävittämiseen Suomesta vaadittaisiin 98–99 prosentin rokotekattavuus.³⁶ Näin suuri kattavuus vaatii huomattavaa yksimielisyyttä siitä, että vesirokko on sairaus, jota vastaan rokottaminen on tarpeellista. Terveysviranomaiset ja kansanterveystiede puhuvatkin rokottamisen yhteydessä rokotemyöntyvyydestä (*compliance*), joka on rokotusohjelmien onnistumisen kannalta tärkeää.³⁷ Kaikki eivät kuitenkaan suostu noudattamaan viranomaisten rokotussuosituksia eivätkä hyväksy määritelmiä tautien vakavuudesta, mikä vaikuttaa rokotemyöntyvyyteen ja sitä kautta rokotekattavuuteen. Näin rokotemyöntyvyys linkittyy kiinnostavalla tavalla Scottin ajatukseen hiljaisesta vastarinnasta, jonka yksi ilmenemismuoto on tottelemattomuus (*noncompliance*)³⁸.

Viranomaisten linjauksen vastaisesti haastatellut eivät nähneet vesirokkoa vaarallisena tautina, joka edellyttäisi kaikkien pikkulasten rokottamista. Heidän mukaansa kyseessä on aika ajoin toistuva kamppailu sairauksien määrittelystä harmittomiksi tai vaarallisiksi, mikä liittyy myös rokottamisen poliittiseen ja kansantaloudelliseen ulottuvuuteen. Linda pohti asiaa näin:

Tää on yks ja sama keskustelu mikä ollaan käyty silloin kun mun äiti on ollut pieni, tuhkarokosta, et se on normaali lastentauti. Mut nykyinhän sitä aletaan jo [sanoa], et vesirokko voi aiheuttaa pahoja jälkitauteja ja vammoja ja kuolemia ja kaiken maailman omituisia juttuja, mistä mä oon hyvin häm-

³⁵ Salo, Leino & Puumalainen 2016.

³⁶ Vesikari 2002; Salo, Leino & Puumalainen 2016.

³⁷ Dubé et al. 2013; Kurosky et al. 2016

³⁸ Scott 1985, xvi.

mentyny, et silloin ku minä olen ollu pieni lapsi niin se oli ihan normaali. Sä sait vähän näppyloitä ja kutisi ja oli inhottavaa, mut et mitä sitten?

Vastadiskurssin logiikan mukaisesti rokotekritiittiset vanhemmat käyttivät vastarinnan tukena samoja säästölaskelmia, joilla terveysviranomaiset perustelivat suositusta ottaa vesirokkorokote kansalliseen rokotusohjelmaan. Kun rokotteella pelättiin olevan sekä tunnettuja että mahdollisesti vielä tuntemattomia haittoja, haastateltavat tulkitsevat, että säästöt toteutetaan välittämättä niistä lapsista, jotka mahdollisesti saavat rokotuksesta haittavaikutuksia. Viranomaisten perimmäisenä motiivina nähtiin kustannussäästöt, mikä heikensi haastateltavien taipumusta yhtyä terveysviranomaisten näkemykseen vesirokosta vaarallisena tautina. THL:n mukaan 1,4 ihmistä kuolee vuosittain vesirokkoon³⁹, mutta haastateltavat kiistivät tulkinnan taudin yleisestä vakavuudesta:

Tokihan se aina sitten muuttaa sitä asetelmaa et jos tulee joku lääke tai rokote niin sitte (...) se joka valmistaa sitä lääkettä tietenkään toivoo sen myyvän. Ja sitte myöskin sillä lailla että totta kai ihmisiä kuolee, ja ihmiset, joilla on huono immuni-teetti, kuolee helpommin. Ja ne kuolee sitten johonkin että sit-ten ne voi kuolla siihen tuhkarokkoon, vesirokkoon, flunssaan tai flunssan jälkitauteihin. (Irene)

Irenen tavoin monet haastateltavat tunnistivat sairauskäsitysten olevan muuttuvia ja totesivat, että niihin kietoutuu monenlaisia tieteellisiä, taloudellisia ja teknologisia ulottuvuuksia. Markkinoille tuleva lääke tai rokote voikin ajan mittaan muuttaa käsityksiä sairaudesta, jota se hoi-taa tai ehkäisee.⁴⁰ Rokottamisen ja sitä kautta lastentautien harvinais-tumisen nähtiin myös voimistavan asenteita, joiden mukaan työstä ei saisi olla pois eivätkä lapset saisi sairastaa. Näin työelämän tehokkuus-vaatimusten koettiin ulottuvan jopa lapsiin. Esimeriksi Nora harmitte-li sitä, että lasten ei enää ”anneta sairastaa” rauhassa: ”[L]apset laitetaan [päiväkotiin] puolikuntoisina tai sairaina. (...) Ja sitten tulee jälkitauteja ja sairastutetaan muut. Ja se on mun mielestä kansantaloudellisesti, jos aatellaan ihan puhtaasti rabaakin niin se on tosi lyhytnäköistä.”

³⁹ Salo, Leino & Puumalainen 2016.

⁴⁰ Maldonado 2017.

Rokotekritiikin kautta siis kritisoitiin terveyden alistamista tehokkuusajattelulle ja julkisen talouden säästölogiikalle, minkä nähtiin vaikuttavan haitallisesti kansalaisten terveyteen. Kun terveysviranomaisten tulkintakehyksessä rokottamista perustellaan jälkitaution ehkäisyllä, rokotekriittiset esittivät rauhallisempaa elämäntahtia ja kotona rauhassa sairastamista vaihtoehdoksi esimerkiksi vesirokon ja tuhkarokon jälkitaution ehkäisyyn. Esimerkiksi Nora totesi, että rokotautien aiheuttamien jälkitaution riskin voi minimoida hoitamalla lapsen kotona ”ajan kanssa”, jopa kahden tai kolmen viikon ajan: ”*jälkitaution riski on, mitä mä oon niinku ite lukuun, niin on todella pieni jos hoidetaan kunnolla.*”

Toinen keskeinen poliittisen kritiikin muoto aineistossamme koski terveyden kaupallistumista ja taloudellisten eturyhmien valtaa terveyspolitiikassa. Kritiikki kohdistui ennen kaikkea lääketeollisuuteen ja elintarviketeollisuuteen, joiden nähtiin vaikuttavan rokotus- ja ravintosuosituksen muotoutumiseen ja lääkkeellistymisen kasvuun. Haastateltavat toivat esiin, että terveysviranomaisilla on usein sidoksia lääkemyhtiöihin, jotka rahoittavat rokotteiden kehittämistä ja testaamista. Monet mainitsivat, että esimerkiksi THL saa rahoitusta lääkevalmistaja GlaxoSmithKleinilta. Sidonnaisuuksien epäiltiin vaikuttavan terveysviranomaisten suosituksiin. Näin taloudellisten intressien pelättiin korruptoivan terveyspolitiikkaa ja koululääketiedettä⁴¹.

Mulla on ystäviä siellä lääkeyrityksissä niin se myös on muokannu mun mielipidettäni. Yks mun hyvä ystäväni, jolla ei vielä ollut lapsia niin joka ilta hän on ollu ravintolassa syömässä lääkäreiden kanssa koska se oli sitä hänen työtänsä. Tekee laskettelumatkoja lääkäreiden kanssa Alpeille ja Lappiin. Että se suomalaisen terveydenhuollon sidonaisuus niihin lääkemyhtiöihin, se on mulle niin selvää niin monelta suunnalta.
(Irene)

Haastateltavat eivät välttämättä kritisoineet lääketieteellistä tutkimusta sinänsä, vaan problematisoivat sen rahoituspohjaa ja sidoksia kaupallisiin intresseihin⁴². Moni pohti, voiko rokotevalmistajien tekemään tai

⁴¹ Vrt. Hess 2004.

⁴² Suomessa terveysviranomaisten ja lääketeollisuuden sidoksia on käsitelty julkisessa keskustelussa esimerkiksi H1N1-influenssaa ehkäisevän Pandemrix-rokotteen

rahoittamaan tutkimukseen luottaa, ja epäili, että lääketieteellisyys jättää julkaisematta itselleen epäedullisia tutkimustuloksia. Kritiikki kohdistui myös rokotetutkimusten tutkimusasetelmiin, kuten siihen, että rokotteiden pitkäaikaisia vaikutuksia ei ole tutkittu tarpeeksi tai että kaksoissokkotutkimuksia plasebovalmisteilla tai rokottamattomien ja rokotettujen terveyttä vertailevia tutkimuksia ei juuri tehdä: ”*Kun ei oo lääkeyhtiön intresseissä tehdä näitä tutkimuksia ja ei oo myöskään THL:n intresseissä tehdä näitä tutkimuksia, koska sit se saattais tarkoittaa, että rahoitukset lääkefirmoista jäis pienemmäksi*” (Linda).

Lopuksi

Rokottaminen yhdistää globaaleja, kansallisia ja yksityisiä tavoitteita ja käytäntöjä, eikä esimerkiksi kansallisissa rokotusohjelmissä ole kyse pelkästään lääketieteellisistä faktoista, vaan niihin kytkeytyy myös taloudellisia, kulttuurisia ja poliittisia merkityksiä.⁴³ Myös rokotuksiin liittyvät valinnat politisoituvat helposti. Aineistossamme rokotekriittisyyden syyt harvemmin palautuvat pelkästään omien lasten terveyteen liittyviin kysymyksiin, vaan taustalla vaikuttavat usein laajemmat poliittiset näkemykset ja erilaiset tavat tulkita tieteelliseen evidenssiin liittyvää epävarmuutta ja poliittisuutta⁴⁴. Kuten olemme osoittaneet, rokotekriittisten hiljaiseen vastarintaan kytkeytyy monenlaista poliittista kritiikkiä, joka liittyy lääkkeellistymiseen, medikalisaatioon⁴⁵, koululääketieteen ja terveysviranomaisten tietopohjaan ja hegemoniseen asemaan, hoitokäytäntöihin ja auktoriteettiin sekä lääketieteen ja kaupallisten intressien yhteen kietoutumiseen ja hyvinvoinnin alistamiseen taloudelliselle hyötyajattelulle. Ehdotamme, että rokotekriittisyyttä voidaan tarkastella elämäntyyliliikkeenä, joissa arjen valinnat ja elämäntavat näyttävät sekä yksilöllisen että yhteiskunnallisen muutoksen keinoina.

hankintaan ja rokotteen myöhemmin selvinneisiin haittavaikutuksiin liittyen. Ks. esim. Oikeuskanslerinvirasto 2011.

⁴³ Leach & Fairhead 2007.

⁴⁴ Mt., 25.

⁴⁵ Ks. myös mt., 39.

Rokotekriittisten vanhempien vastarinta kohdistuu ennen kaikkea ylikansallisten lääkeyhtiöiden valtaan suhteessa kansallisiin terveysviranomaisiin ja suosituksiin sekä terveysviranomaisten ja julkisten terveydenhuoltoinstituutioiden harjoittamaan yksilöiden terveyteen kohdistuvaan hallintaan. Haastateltujen näkökulmasta terveydenhuolto ja terveysviranomaiset pyrkivät kontrolloimaan väestön terveyskäyttäytymistä luomalla rokotuksista automatisoidun ja institutionalisoidun käytännön, joka sulkee pois vanhempien aktiivisen päätöksenteon ja valinnan mahdollisuuden. Näin instituutioiden koetaan minimoivan rokotuksiin kohdistuvaa kritiikkiä ja vastarintaa. Rokottamisen kyseenalaistaminen, sen epäileminen tai siitä kieltäytyminen horjuttaa kansanterveysinstituutioiden kertomusta rokottamisesta yksimielisesti hyväksyttynä länsimaisen lääketieteen saavutuksena. Tämän kertomuksen kyseenalaistaminen ja toisin valitseminen määrittävät rokottamista uudelleen, minkä lisäksi ne politisoivat rokottamisen, valinnan ja vastuun välisiä yhteyksiä samaan tapaan kuin esimerkiksi ylikansallisten yhtiöiden toimintaa kritisoivat kuluttajaliikkeet.⁴⁶ Rokotekriitikot voidaankin tämän kritiikin kautta asettaa osaksi pitkää terveyden vastakulttuurisen liikehdinnän historiaa, jolle on ollut ominaista länsimaisen lääketieteen ylivalan problematisointi ja potilasryhmien valtaistaminen⁴⁷.

Hiljainen vastarinta on usein tarkoituksella monitulkintaista ja vallan instituutioiden katsetta pakenevaa. Avointa hyökkäystä pyritään välttämään, sillä instituutiot reagoisivat siihen torjumalla nopeasti vastarinnan⁴⁸. Yksilöiden pienet hiljaisen vastarinnan teot kuitenkin vaikuttavat. Ensinnäkin ne voivat horjuttaa rokottamisen kansanterveydellistä diskurssia ja terveysviranomaisten asiantuntijavaltaa arkisten kohtaamisten ja valintojen kautta. Toiseksi ne saattavat myös heikentää poliittisten toimien vaikuttavuutta.⁴⁹ Esimerkiksi vesirokkorokotteen kohdalla rokotekriittisten vanhempien hiljainen vastarinta voi nakertaa säästöarvioita, joilla rokotteen käyttöönottoa perusteltiin, horjuttaen siten koko poliittisen toimenpiteen onnistumista. Lisäksi

⁴⁶ Zerilli 2005, 162.

⁴⁷ Saks 2002; Hess 2004.

⁴⁸ Scott 1989, 55.

⁴⁹ Scott 1985.

vesirokkorokotteen odotettua alhaisempi kattavuus voi johtaa tilanteeseen, jossa tauti ei häviä vaan siirtyy lastentaudista pienten vauvojen ja aikuisten harvinaisemmaksi mutta vakavammaksi taudiksi – kuten tapahtui esimerkiksi Yhdysvalloissa⁵⁰. Tällöin rokotussuosituksia vastustava vastarinta vaikuttaisi paitsi terveydenhuoltokustannuksiin, myös välillisesti itse taudin esiintyvyyteen. Näin yksilöllisillä hiljaisen vastarinnan muodoilla voi olla kauaskantoisia yhteiskunnallisia seurauksia.

⁵⁰ KTL 2008; Vesikari 2002.

Lähteet

- Bayat, Asef (2000) From 'Dangerous Classes' to 'Quiet Rebels': Politics of the Urban Subaltern in the Global South. *International Sociology* 15:3, 533–557.
- Brown, Katrina F., Kroll, J. Simon, Hudson, Michael J., Ramsay, Mary, Green, John, Long, Susannah J., ... & Sevdalis, Nick (2010) Factors underlying parental decisions about combination childhood vaccinations including MMR: A systematic review. *Vaccine* 28:26, 4235–4248.
- Brunson, Emily K. & Sobo, Elisa J. (2017) Framing Childhood Vaccination in the United States: Getting Past Polarization in the Public Discourse. *Human Organization* 76:1, 38–47.
- de Certeau, Michel (1984) *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Dubé, Eve, Laberge, Caroline, Guay, Maryse, Bramadat, Paul, Roy, Réal & Bettinger, Julie A. (2013) Vaccine hesitancy. *Human Vaccines & Immunotherapeutics* 9:8, 1763–1773.
- Edwards, Gemma (2014) *Social movements and protest*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, Michel (1998) *Seksuaalisuuden historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-identity. Self and Society in Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Haenfler, Ross, Johnson, Brett & Jones, Ellis (2012) Lifestyle movements: Exploring the intersection of lifestyle and social movements. *Social Movement Studies* 11:1, 1–20.
- Helén, Ilpo (2013) Elämän politiikka biologisen muokattavuuden aika-kaudella. Ensimmäinen kartoitus. *Sosiologia* 50:4, 327–341.
- Hess, David J. (2004) Medical modernisation, scientific research fields and the epistemic politics of health social movements. *Sociology of Health and Illness* 26:6, 695–709.
- Hollander, Jocelyn & Einwohner, Rachel (2004) Conceptualizing Resistance. *Sociological Forum* 19:4, 533–554.
- Kurosky, Samantha K., Davis, Keith L. & Krishnarajah, Girishanty (2016) Completion and compliance of childhood vaccinations in the United States. *Vaccine* 34:3, 387–394.
- KTL (2008) *Kansanterveyslaitoksen asettaman lasten vesirokkorokotustyöryhmän selvitys*. Kansanterveyslaitoksen julkaisu B 40/2008.
- Larson, Heidi J., Jarrett, Caitlin, Eckersberger, Elizabeth, Smith, David M. D. & Paterson, Pauline (2014) Understanding vaccine hesitancy around vaccines and vaccination from a global perspective: A systematic review of published literature, 2007–2012. *Vaccine* 32:19, 2150–2159.
- Leach, Melissa & Fairhead, James (2007) *Vaccine anxieties: global science, child health and society*. London: Earthscan.

- Lilja, Mona & Vinthagen, Stellan (2014) Sovereign power, disciplinary power and biopower. Resisting what power with what resistance? *Critical Sociology* 7:1, 107–126.
- Maldonado, Oscar Javier (2017) Evidence, Sex and State Paternalism: Intersecting Global Connections in the Introduction of HPV Vaccines in Colombia. Teoksessa Ericka Johnson (toim.) *Gendering Drugs: Feminist Studies of Pharmaceuticals*. New York: Springer, 129–158.
- Oikeuskanslerinvirasto (2011) *Sikainfluenssarokotteen hankinta* (OKV/1480/1/2009). URL <https://www.okv.fi/fi/ratkaisut/haku/?keyword=THL>. (Viitattu 22.11.2017.)
- Ouellette, Laurie & Hay, James (2008) *Better Living through Reality-TV*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Puar, Jasbir K. (2007) *Terrorist Assemblages*. Durham: Duke University Press.
- Raffaetà, Roberta (2012) When “to choose” is “to care”: the case of paediatric vaccinations. *Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society* 37:3, 8–23.
- Reich, Jennifer A. (2014) Neoliberal Mothering and Vaccine Refusal: Imagined Gated Communities and the Privilege of Choice. *Gender & Society* 28:5, 679–704.
- Saks, Mike (2003) *Orthodox and Alternative Medicine*. London: Sage.
- Salo, Heini, Leino, Tuija & Puumalainen, Taneli (2016) *Vesirokkorokotteen ottaminen rokotusohjelmaan toisi yli kolminkertaisen taloudellisen hyödyn*. THL-blogi. URL <https://blogi.thl.fi/vesirokkorokotteen-ottaminen-rokotusohjelmaan-toisi-yli-kolminkertaisen-taloudellisen-hyodyn/>. (Viitattu 27.12.2017.)
- Scott, James C. (1985) *Weapons of the weak: everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Scott, James C. (1989) Everyday Forms of Resistance. *Copenhagen Papers* 4, 33–62.
- Sointu, Eeva (2013) *Theorizing Complementary and Alternative Medicines: Wellbeing, Self, Gender, Class*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Tehy (2016) *Tehy ry:n lausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle tartuntatautilaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi* (HE13/2016 vp). URL https://www.tehy.fi/fi/system/files/mfiles/lausunto_tai_kannanotto/2016/05.04.2016_tehyn_lausunto_tartuntatautilaiksi_ja_eraiksi_sihen_liittyviksi_laeiksi_id_1850.pdf. (Viitattu 22.11.2017.)
- THL (2019) *Lasten rokotuskattavuus*. URL <https://thl.fi/roko/rokotusrekisteri/raportit2018/>. (Viitattu 1.3.2019.)
- Vesikari, Timo (2002) Vesirokkorokotus kaikille vai kohderyhmille. *Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim* 118:1, 81–85.
- Yaqub, Ohid, Castle-Clarke, Sophie, Sevdalis, Nick & Chataway, Joanna (2014) Attitudes to vaccination: A critical review. *Social Science & Medicine* 112, 1–11.

Johanna Nurmi ja Suvi Salmenniemi

Zerilli, Linda M. G. (2005) *Feminism and the Abyss of Freedom*. Chicago:
University of Chicago Press.

”Lappalainen on kaukaa ovela ja laskelmallinen”

Saamelaisten arkipäivän vastarinta
E.N. Mannisen teoksissa

Veli-Pekka Lehtola

SUOMESSA SAAMELAISTEN etnopolitiittinen toiminta alkoi muita Pohjoismaita myöhemmin. Avoimen vastarinnan sijasta saamelaiset ovat käyttäneet näkymättömämpiä arkipäivän vastarinnan muotoja, joista artikkelissa tarkastellaan toimintaa Tenon saamelaisten keskuudessa 1920- ja 1930-luvuilla. Aineistona on käytetty erityisesti E. N. Mannisen tekstejä. Hän kuvaa monella tasolla kulttuurista erilaisuutta, joka johtaa oppositioasenteisiin ja -reaktioihin silloin, kun yhteiskunnan omat järjestelmät joutuvat vastakkain enemmistöyhteiskunnan uusien sääntöjen kanssa. Erityisesti porovarkaudet nousivat Mannisen kuvauksissa näkyväksi merkiksi kahden kulttuurin erilaisista arvoista.

Johdanto

Saamelaiset aloittivat etnopolitiittisen toiminnan Norjassa ja Ruotsissa 1900-luvun alkuvuosina. Se oli vastausta uudisasutuksen paineeseen, joka kavensi saamelaisten maankäyttöä erityisesti poronhoitoalueella. Taustalla oli myös sulauttamispolitiikka, joka pyrki tukahduttamaan saamelaisten omat kielet ja kulttuurirakenteet. Kun saamelaisten oma yhteiskuntamuoto, ns. *siida*- eli lapinkyläjärjestelmä, oli hajonnut viimeistään 1800-luvun kuluessa, saamelaisten oli pyrittävä vaikuttamaan pohjoismaisen yhteiskunnan ehdoilla ja keinoilla. He alkoivat perustaa yhdistyksiä ja lehtiä asiansa ajamiseksi.¹

Suomessa samanlainen ”herääminen” tapahtui paljon myöhemmin kuin muissa Pohjoismaissa. Ensimmäinen saamelaisten oma yhdistys Suomessa, Samii Litto, perustettiin vasta vuonna 1945, toisen maailmansodan jälkimainingeissa. Ennen sitä saamelaiskysymyksistä keskustelivat julkisuudessa lähinnä suomalaiset. Näyttää siltä, että Suomessa ei syntynyt samanlaista painetta saamelaisia elinkeinoja kohtaan kuin eteläsaamelaisten alueella Norjassa ja Ruotsissa, missä avoin vastarinta alkoi. Suomessa saamelaiset myös pääsivät vaikuttamaan suomalaisessa paikallishallinnossa paremmin kuin naapurimaissa.²

Silti voi kysyä, eivätkö vahvistuvan suomalaisen hallinnon ja nopean modernisoitumisen vaikutukset herättäneet minkäänlaisia reaktioita tai oppositioasennetta Suomen saamelaisissa. Suomen Lappissa oli ollut jo 1890-luvulta lähtien käynnissä samanlainen nationalistinen kansakunnan rakentamisen hanke kuin Ruotsissa ja Norjassa (*”nasjonsbyggingprosjekt”*), jossa saamelaisia pyrittiin integroimaan pääväestöjen ihanteisiin.⁴ Naapurimaissa se aiheutti yhteiskunnallisia törmäyksiä valtionhallinnon ja saamelaisten välillä.

Vivian M. May on huomauttanut, että kun pienten yhteisöjen asenteita valtakulttuuriin tutkitaan, kyse ei ole vain selvästi tunnistettavista vastarinnan muodoista, vaan muunkinlaisiin toiminnan tapoihin tu-

¹ Saamelaisten poliittisesta historiasta ks. Jernsletten 1998, 70; Lantto 2005; Broch Johansen 2015; Lehtola 2015. Termin lappalainen muuttumisesta saamelaiseksi ja ilmiön taustasta ks. Lehtola 2009.

² Ks. esim. Lehtola 2016, 236–240.

³ Rautio Helander 2008, 86–95.

⁴ Ks. Lehtola 2012.

lisi kiinnittää huomiota.⁵ Näkyvän poliittisen toiminnan sijasta Suomessa näyttää syntyneen hiljaisempia reaktioita, kun perinteiset arvot, tavat ja toimintatavat tulivat uhatuiksi. Artikkelissani tutkin näitä näkymättömämpiä vastarinnan muotoja Utsjoen kunnassa eli Tenon saamelaisten keskuudessa 1920- ja 1930-luvuilla.

Saamelaisten poliittista historiaa on tutkittu viime vuosikymmeninä varsin runsaasti, mikä on kumonnut käsityksiä saamelaisista historian passiivisina uhreina. Saamelaispolitiikka on tapahtunut usein pohjoismaisen kansalaistoiminnan puitteissa, ja haastaessaan vallanpitäjät avoimesti toiminta on jättänyt jälkiä kirjoitettuihin lähteisiin. On kuitenkin huomautettu, että avoimeen vastarintaan osallistuu usein suhteellisen vähän ihmisiä.⁶ Tämä on näkynyt myös saamelaisten etnopolitiisessa toiminnassa, joka perustui pitkään tiettyjen avainhenkilöiden ja ns. saamelaiseliitin aktiivisuuteen.⁷

Oma ongelmansa näkyvänkin vastarinnan suhteen on ollut saada saamelaisten omaa ääntä esiin arkistolähteistä, jotka ovat olleet pääosin ulkopuolisten luomia.⁸ Vielä hankalampaa on jäljittää historiallisista lähteistä näkymätöntä vastarintaa, joka ilmenee esimerkiksi vastahankaisina asenteina, tekemättä jättämisinä tai väistelyinä. Kun suoraa haastamista ei tapahdu, myöskään virallisia dokumentteja ei synny. Arkipäivän vastarinta saattaa näyttää satunnaisilta yksittäistapauksilta, jotka voivat kuitenkin heijastaa sitkeää, usein jopa tiedostamatonta pyrkimystä turvata yhteisiä arvoja ja toimintamalleja paineen alla.⁹

Arkipäivän vastarintaan voisi päästä parhaiten käsiksi suullisen aineiston avulla. Norjan puolella esimerkiksi Harald Gaski on analysoinut 1800-luvun eppisiä joikutekstejä, joista hän on avannut saamelaisten reaktioita koloniaalisia isäntiä eli ”Varkaita” kohtaan.¹⁰ Suomen saamelaisalueen 1920- ja 1930-luvun asenteista tällaista ei ole juurikaan saatavilla. Ulkopuolisten luomista ja tulkitsemista arkistolähteistä tutkijan tulisi kyetä ”houkuttelemaan” esiin vastarintaa koskevia kertomuksia. Aineistoni arkisto- ja lehtimateriaalia olen käynyt läpi useissa

⁵ May 2015, 53–54; ks. myös Lester-Laidlaw 2015, 11.

⁶ Johansson & Vinthagen 2016, 421.

⁷ Jernsletten 1998, 44.

⁸ Rydving 1995, 69–92.

⁹ Bartkowski 2013, 1–2.

¹⁰ Gaski 1987; Gaski 2004.

tutkimuksissani, jotka ovat koskeneet Suomen saamelaisten historiaa 1900-luvun aikana.¹¹ Suomalaisen virkamiehen ja kirjailijan, E. N. Mannisen, tekstit valikoituivat kuitenkin päälähteekseni käänteisen näkökulman avulla.

Päättelin, että vastahankaisen asenteen on täytynyt ärsyttää saamelaisten kanssa työskenteleviä viranomaisia. Huomiota kiinnittää se, että 1920- ja 1930-lukujen suomalaisissa lähteissä mainittiin usein saamelaisten kielteisiä luonteenpiirteitä, jotka ärsyttivät viranomaisia. James C. Scottin luettelemista keinoista kyseenalaistaa ulkoisia ja henkisiä valtarakenteita näissä kuvauksissa toistuvat suoranaisen salakalastuksen ja porovarkauksien lisäksi hidastelu, välttely, teeskennelty myöntövyys, sarkasmi ja tietämättömäksi heittäytyminen samoin kuin passiivisuus, laiskuus, tahallinen väärinymmärtäminen ja epälojaalisuus. Suomalaiset viranomaiset tulkitsivat nämä usein kulttuurisesti tai rodullisesti alemman kansanryhmän rappeutuneiksi ominaispiirteiksi.¹²

Artikkelissani päätin epäillä virkamiesten omia tulkintoja ja tarkastella heidän paheksumiaan ominaisuuksia nimenomaan hiljaisena vastarintana. Mannisen toiminta ja tuotanto on asetelman kannalta hyvin kiinnostava esimerkki. Hän toimi 1920-luvun puolivälistä 1930-luvun alkuun Utsjoen nimismiehenä. Manninen oli ristiriitainen hahmo, joka virkamiehenä vastusti saamen kielen ja kulttuurin kehittämistä Suomessa, koska se oli ”kuolevan kansan” keinotekoista tukemista ja heikentäisi Suomen valtion yhtenäisyyttä. Hän oli taustaltaan suomalainen nationalisti, entinen upseeri, joka edusti jyrkkää suomalaiskansallista ajattelutapaa ja käytti saamelaisista julkisuudessa rodullistavia luonnehdintoja.¹³

Siirryttyään poliisimestariksi Ouluun hän kirjoitti koko joukon dokumentaarisia lehtiartikkeleita sekä kaunokirjallisia teoksia, jotka perustuivat hänen kokemuksiinsa saamelaisalueella. Huolimatta julkisesta saamelaiskannastaan Manninen osoittautui kirjailijana hyväksi havainnoitsijaksi ja ihmistuntijaksi kuvatessaan saamelaisia. Monista aikalaisistaan poiketen hän näki näiden asenteissa ja toiminnassa kult-

¹¹ Lehtola 2012.

¹² Ks. Lehtola 2012, 186–195.

¹³ Lehtola 2012, 292–295; saamelaisten rodullistamisesta ks. Isaksson 2001.

tuurisen strategian piirteitä, jotka suuntautuivat uuden suomalaisen yhteiskunnan toimintamuotoja vastaan.

Erityisesti Mannisen romaani *Tunturi uhkaa* (1938), joka kertoo nuoren nimismiehen kokemuksista saamelaispitäjässä, kuvaa perustavanlaatuista kulttuurista erilaisuutta saamelaisten ja suomalaisten välillä. Romaanissa ristiriita kärjistyy porosaamelaisen yhteisön kohdalla, kun porojen kontrollointiin ja perinteiseen tapaoikeuteen liittyvät käsitkset törmäävät erityisesti niin sanottujen porovarkauksien yhteydessä. Artikkelissani tutkin juuri sitä, miten Mannisen tekstit heijastavat ja jopa tietoisesti tuovat esille niitä kulttuurisia eroja ja ristiriitoja, jotka juontuvat ehkä pysyvempiinkin arkipäivän vastarinnan perinteisiin.

Kaunokirjallisen teoksen käyttäminen historiallisten ilmiöiden lähteenä on perusteltua, kun tavanomaisempi lähdemateriaali ei avaa vaikeasti erottuvaa ilmiötä. Mannisen kaunokirjalliset teokset olivat vahvasti dokumentaarisia, mutta en suinkaan pyri niitä analysoimalla ”todistamaan” historiallisia tapahtumia. Sen sijaan tavoitteeni on päästä kiinni pinnanalaisiin asenteisiin ja toimintatapoihin aikakauden sosiaalisissa ja etnisissä suhteissa, kuten myös niihin kipukohtiin, joita on haastatteluaineistojen puutteessa muuten vaikea tavoittaa. Pyrin tekstissäni erottamaan toisistaan asiakirjoihin perustuvat osat, jotka kerroin mennessä aikamuodossa, ja fiktiiviset kuvaukset, joista puhutaan preesensissä.

Suomalaisessa julkisuudessa saamelaisista käytettiin vielä koko 1900-luvun alkupuoliskon ajan yleensä nimitystä *lappalainen*, joten käytän sitä siteeratessani aikakauden tekstejä. Muuten käytän nimitystä *saamelainen*, joka on nykyisin vallitseva termi, perustuuhan se saamelaisten omakieliseen nimitykseen (pohjoissaameksi *sápmelaš*). Saamelainen-sana esiintyy joissakin suomenkielisissä teksteissä 1900-luvun alkupuolella, myös kirjailija Mannisen teoksissa, usein sellaisessa yhteydessä, jossa haluttiin korostaa saamelaisten omaa näkemystä jostakin asiasta.¹⁴

¹⁴ Ks. Lehtola 2009.

Saamelaisen väistelyn tarinat

*”Utsjoen lappalaiset ovat itsepintaisesti ja usein ihmeteltävällä luonnon kansan viekkauksella puoliaan pitäviä. – – Suomalaista ja norjalaista on aina vedettävä nenästä milloin se suinkin on mahdollista – se on lappalaisen mihinkään kirjoittamaton laki, se on vaistossa.”*¹⁵ Näin totesi julkisessa kirjoituksessaan vuonna 1925 nuori Utsjoen nimismies E. N. Manninen, joka oli vastikään saapunut uuteen toimeensa saamelaisten parissa. Epäilevä asenne saamelaisia kohtaan oli suomalaisille tyyppillinen, mutta saamelaisten aktiivisuuden ja kyvykkyyden korostaminen – toki kielteisissä asioissa – on hieman yllättävää. Se poikkeaa monien muiden suomalaisen sivistyneistön jäsenten näkemyksistä, joissa saamelaiset olivat passiivisuutensa takia nopeasti katoava kansa.¹⁶

Kuuden vuoden työskentely lähes täyssaamelaisessa pitäjässä ei muuttanut Mannisen kantaa. Vuoden 1933 reportaasissaan hän korosti Utsjoen saamelaisen olevan ”kaukaa ovela, laskelmallinen, suhteellisesti valistunut ja joustava”. Hänen mukaansa saamelainen antoi ulkopuoliselle aina sellaisen vastauksen, jollaista hän ajatteli tämän toivovan. ”Ahdistettuna hän vetäytyy kuoreensa ja lakkaa tietämästä mitään.” Nimismies antoi omakohtaisen esimerkin utsjokelaisten oveluudesta: kun hän muutti paikkakunnalta pois ja antoi pois liikoja tavaroitaan, ”ei mikään mennyt niin hyvin kaupaksi kuin vanhat lakikirjani”.¹⁷

Mannisen lausunnossa voi nähdä suomalaisen virkamiehen turhautuneisuutta toimintaan saamelaisalueella. Hänen alamaistensahan piti olla alistuvia luonnonlapsia, joita olisi helppo pitää kurissa ja järjestyksessä – olivathan saamelaiset jo historiallisesti tunnettuja sopeutuvaisuudestaan ja myötämielisyydestään esivallalle¹⁸. Utsjoen nimismies joutui kuitenkin heidän kanssaan lähes epätoivoon. Hän varoitti muita suomalaisia, että Utsjoen saamelainen oli ”poliittisesti ja yhteiskunnallisesti valveutuneempi kuin luullaankaan”.¹⁹

Mannisen tiukka asenne liittyi siihen saamelaisalueita koskevaan kiinnostukseen, joka oli kasvanut kaikissa Pohjoismaissa 1800-luvun

¹⁵ Rovaniemi 2.4.1925.

¹⁶ Ks. Lehtola 2012, 284–300.

¹⁷ Manninen 1933 V, 4.

¹⁸ T. Lehtola 1996, 181–189.

¹⁹ Manninen 1933 V, 4.

loppupuolelta alkaen. Syyt siihen olivat joko taloudellisia, kuten Ruotsissa kaivostoiminnan myötä, tai (sotilas)poliittisia, kuten Pohjois-Norjassa, jossa Venäjän uhkaa korostavat viranomaiset alkoivat puhua ”suomalaisvaarasta” (*finske fare*). Molemmissa maissa valtion kiinnostus saamelaisalueisiin synnytti erilaisia tapoja sulauttaa niin saamelaiset kuin suomalaisetkin pääväestöön.²⁰

Myös Suomen valtio oli alkanut yhä tehokkaammin kytkeä saamelaisaluetta emämaahan. Se tapahtui säättämällä Lapin elinkeinoja ja metsien käyttöä koskevia lakeja, kartoittamalla pohjoiset seudut tarkemmin ja rakentamalla liikenneverkostoa. Uuden sysäyksen kehitys sai Suomen itsenäistymisen (1917) ja Tarton rauhan (1920) myötä, jolloin kolonialistinen hallinto Lapissa vahvistui. Suomalaiset virkamiehet pyrkivät saamaan Utsjoen kaltaiset epävarmat alueet hallintaan. Näissä toimissa he saattoivat olla hyvin suoraviivaisia, ottamatta lainkaan huomioon saamelaisten erilaisia arvoja ja käytäntöjä.

Norjassa ja Ruotsissa 1900-luvun alussa syntynyt vastareaktio, jota on nimitetty etnopolitiittiseksi mobilisaatioksi, toi saamelaiset paikalliseen ja valtakunnalliseen politiikkaan, jossa he yrittivät turvata omat etunsa. Se, että Suomessa niin ei tapahtunut ennen toista maailmansotaa, ei tarkoita, etteikö oppositioasennetta saamelaisten parissa olisi ollut. Keinot vastata epäsymmetrisiin valtasuhteisiin vain olivat erilaisia kuin avoimessa vastarinnassa.

Mannisen romaani *Tunturi uhkaa* kuvaa monella tasolla sitä kulttuurista erilaisuutta, joka alkaa tuottaa ongelmia nuoren nimismiehen ja paikallisyhteisön välillä. Manninen rakentaa mentaalista vastakkaisuutta *lappalaisen* ja *lantalaisen* eli suomalaisen välille. Jo pelkästään ajankäytön tavat poikkeavat toisistaan. Romaanissa lappalainen katsoo, että ”kellon ollessa kaksitoista se on suunnilleen kymmenen. Ei missään tapauksessa niin paljon vielä, että se jotakin merkitsisi. Suomalainen pakkaa sellaista arvostelemaan ja väittämään, että lappalainen ei kerkeä mihinkään.” Ajankäytön lisäksi saamelaisten merkityksellinen

²⁰ Norjalaistamisena tunnettu asutus- ja kielipolitiikka tarkoitti tietoisista pyrkimystä sulauttaa vähemmistöt, mikä ulottui jopa lainsäädäntöön. Ruotsissa oli oma sulauttamisen tapansa, niin sanottu segregatiopolitiikka, joka piti porosaamelaisia ainoina oikeina saamelaisina ja suunnitteli erityistoimia heidän oikeuksiensa suojaamiseksi, kun taas muut saamelaisryhmät rinnastettiin ruotsalaisiin uudisasukkaisiin.

vaikeneminen, väistely tai määräysten kiertäminen olemalla tekemättä mitään nouseesuomalaisen virkavallan harmistuksen aiheiksi.²¹

Vaikka Mannisen polarisoivaa näkemystä voisi pitää essentialistisena, hän ymmärtää vastakkaisuuden myös kulttuurisesti kehittyneenä. Luonto muodostaa Mannisen romaanin tapahtumille vankan kehyksen, joka määrittelee saamelaiden elämänrytmiä ja joihin myös ajankäyttö mukautuu. Elämän epävarmuudesta tietoisien luonnonkansan kiireettömyys on kasvanut monien sukupolvien kokemuksesta luonnon parissa, missä elämä saattaa riippua valitusta toimintamallista.

Vastakohtana tälle Mannisen romaanissa lantalainen purnaa lappalaisen alkukantaisuutta ja hitautta, joka näyttää jopa tahalliselta tekemisen välttelyltä. Lantalainen tähtää varmuuksiin ja täsmällisyyksiin. Hänelle kaiken on oltava laskettavissa ja varmennettavissa. Esimerkiksi hänen tapansa tiedustella saamelaisen poroelon päälukua ”on lantalaisen kysymys, ei lappalaisen”. Kun joku sitä kysyy, vastauksena on joko hiljaisuus tai sarkastinen kommentti: ”Parempihan te olette laskumies kuin me.”²²

Mannisen mukaan luonnonelämän arvaamattomuus ja yllätyksellisyys estävät *lappalaista* määrittelemästä tulevaisuutta ja olemistaan liian tarkasti. Asenne on ristiriidassa *lantalaisen* tavalle hallita ja kontrolloida elämänsä ja ympäristöään. Hänelle ei sovi vain odottaa, mitä elämä tuo vastaan. Erityisen hyvin kahden elämänkäsityksen välinen vastakohta kiteytyy kunnanvaltuuston ainoassa suomalaisessa, Herperissä, joka ei siedä asioiden ”singuttelua ja venyttelyä”.

*Lappalaiset puolestaan hymähtelevät Herperin varmuudelle. Heidän käsityksensä, heidän elämäntavutensa mukaan mikään ei ole tässä maailmassa varmaa – paitsi Ipmelin, Jumalan, olemassaolo. Vain Herperille kaikki on varmaa. Koko pitäjän hokema on Herperiä matkien: 'Se on varma, ehdottomasti!' Oli kysymys mistä tahansa. – Ei, ei! Ihminen on erehdyväinen, poroasioissa erittäinkin.*²³

Mannisen romaanissa nimismies on ärtynyt siitä, että hän ei saa saamelaisilta kunnollisia vastauksia juuri mihinkään. Jos hän kysyy pelkkiä

²¹ Manninen 1938, 125, 230.

²² Manninen 1938, 125.

²³ Manninen 1938, 73.

kuulumisia, nämä arvailevat jo kuulustelun tarkoitusta ja vastailevat vältellen. Yleinen vastaus on: ”En tiä.” ”Vissiinki niin”, sanoo Kadja-Nilla, kun ei tahdo sanoa mitään. Utsa-Piennin vakiovastaus taas on *nuu-pat*, jolla Mannisen mukaan ”myönnetään, mutta uskotaan, mitä uskotaan” (sananmukaisesti ps. *nubat* = niinkö muka). Kirkkoherra taas tietää, että ”kun lappalainen ei tahdo asiasta puhuttavan, hän heittäytyy äänettömäksi, mykäksi. Yksinkertaisesti.”²⁴

Manninen rakentelee tukun humoristisia kohtauksia saamelais-ten ympäriryöreiden vastausten tiimoilta. Niiden on usein tulkittu naureskelevan saamelais-ten yksinkertaisuudelle, kuten olen itsekin todennut²⁵. Niissä voidaan kuitenkin nähdä myös ”ovelien” saamelais-ten väistelytaitoja ihaileva ulottuvuus. Mannisen korostamat kulttuuriset piirteet ovat tulleet esiin muussakin saamelaisia koskevassa kirjallisuudessa.

Paikallishistorioitsija Teuvo Lehtola on kuvannut historian saamelais-ten taktiikkaa ”viivyttelyn viisautena”, joka ilmeni usein yksilöiden toiminnassa, mutta jonka voi tulkita myös ryhmän historialliseksi toimintatavaksi. Ominaista sille oli kaksinainen asenne: kosketuksissa viranomaisten kanssa saamelaiset vakuuttelivat myönteisyyttään ja yhteistyön haluaan, mutta viranomaisten poistuttua toteuttivat omat näkemyksensä. Kyse oli ”sovinnollisesta itsepäisyydestä”, kun ei haluttu suoraan haastaa valtaapitäviä.²⁶

Saamentutkimuksessa on viitattu kaksoiskommunikaatioon olen- naisena osana saamelais-ten toimintaa. Se tarkoittaa monitasoista pu- hetapaa, jossa kertomus tietystä asiasta tarkoittaa ”koodia” ymmärtä- välle jotain muuta.²⁷ Monien muiden arkipäivän vastarinnan muotojen

²⁴ Manninen 1938, 150, 231–232. Saamentutkimuksessakin on korostettu sitä, että saamelais-ten haastattelutilanteissa suorat kysymykset harvoin tuottavat suoria vas- tauksia; ne eivät ole saamelainen tapa kysyä. Vastaukset lähtevät usein kertomuksen suuntaan. Helander & Kailo 1998, 11.

²⁵ Väitöskirjassani käsittelin Mannisen saamelaiskuvauksia hyvin kriittisesti ja ver- tailin niitä esimerkiksi saamelaiskirjailija Hans-Aslak Guttormin teksteihin, jotka muuntelevat samoja kohtauksia eri näkökulmasta, ks. Lehtola 1997, 166–188.

²⁶ T. Lehtola 1996, 189–191.

²⁷ Gaski 2004, 35–45; Gaski 1987, 12. Gaski on analysoinut tältä pohjalta tunnettua historiallista joikua noidan ja ”valkoisen varkaan” kamppailusta. Hänen mukaansa noita käyttää joiussa erilaisia, myös kielellisiä, keinoja tuottamaan kaksitasoista vies- tintää, jossa saamelaisille osoitettu sanoma on kokonaan toinen kuin ulkopuolisille suunnattu.

tavoin kaksoiskommunikaatio haastaa ulkopuolisen kontrollin tekemällä siitä pilkkaa. Se perustuu saamelaisten viestinnälle ominaiseen ironiaan, jossa tiettyssä asiayhteydessä käytetyt sanat ovat ristiriidassa todellisen tai tarkoitetun merkityksen kanssa. Ironian käsitteeseen liittyy usein kitkerä, jopa aggressiivinen sävy. Samalla tavoin ironialle – ja saamelaisten puhetavoille – tyypillisten eufemismien eli kiertoilmaisujen on todettu purkavan epämiellyttäviä tai jopa kiellettyjä kokemuksia tai tunteita. Arkipäivän vastarinta tuo siis monella tasolla esiin kiukun ja katkeruuden sanomaa.

Näkemyistä, että ”perinteiselle” saamelaiskulttuurille on ominaista syklinen aikakäsitys, joka on suuntautunut enemmän vuodenajan mukaisiin tehtäviin kuin kellonaikoihin, on joskus pidetty romantisoivana. Se kuitenkin perustui vahvasti luontosuhteeseen.²⁸ Selviytyäkseen luonnossa valmistelut oli hyvä tehdä harkiten moneen kertaan. Äkillisissä muutoksissa oli tärkeää säilyttää malttinsa, jotta todelliset vaikutukset ehtivät tulla näkyviin. Ulkopuoliselle tämä näyttäytyi helposti hitautena tai myöhästelynä. Näistä toimintatavoista muotoutui myös kulttuurisia taktiikoita suhteessa suomalaisiin. Tietoinen viivytys saattoi olla hyvä tapa pelata aikaa ja tehdä omia ratkaisuja tai viivyttää toimintaa kohtaamisen vaikutusten minimoiseksi. Kyseessä saattoi olla myös puolustusellinen asenne tai tietoinen tapa suhtautua ulkoiseen paineeseen, kuten virkamiesten vaatimuksiin tiettyjen velvollisuuksien täyttämisestä.

Tavoitteeksi saattoi tulla myös arjen vastarinnalle tyypillinen kaikenlaisen ulkopuolisen kontrollin väistäminen, jolla pyritään kyseenalaistamaan ja sekoittamaan ulkopuolisten luomia järjestyksiä. Virallisen järjestyksen pahin vihollinen on joustava ja epämääräinen elämänasenne, mukaan luettuna se, miten aika ymmärretään. Modernit tehokkuuden ja kasvun ihanteet ovat tyypillisiä virallisen vallan lähtökohtia, joiden perustana ovat aikasidonnaiset rakenteet. Hiljainen vastarinta pyrkii sumentamaan vallanpitäjän auktoriteettia ja legitimi-teettiä näillä alueilla.²⁹

Tehokkuutta korostavan ajattelun kannalta vetäytymisen ja sopeutumisen strategiat ovat hämmentäviä eikä niitä yleensä ole edes pidetty

²⁸ Esim. Mazzullo 2012.

²⁹ Johansson & Vinthagen 2016, 425–427.

strategioina. Ne saattavat kuitenkin heijastaa saamelaiden uhmaa esimerkiksi ”ei-toimintaan perustuvana toimintana”.³⁰ Vielä enemmän tämä pitää paikkansa toisen saamelaisille tyypillisen suhtautumistavan – vaikenemisen – kanssa. Olla sanomatta mitään ei kuulosta erityisen tehokkaalta strategialta. Saamelaiset itse ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että saamelaisille hiljaisuus ja vaikeneminen – *jávohisvuohta* – ovat muodostaneet oman opposition muotonsa, joka on kuulunut perinteiseen vuorovaikutukseen (*gulahallan*) jo lukuisten sukupolvien ajan.³¹

Vanhan sanonnan mukaan saamelaisen vaikeneminen ei ole hyväksynnän merkki, pikemminkin päinvastoin. Mitä suurempi loukkaus, sitä visumpi hiljaisuus. Katkeruus saattaa purkautua sukupolvia myöhemmin esimerkiksi tunteenomaisina reaktioina.³² Vaikenemistä on pidetty alistetun kansan toimintatapana silloin, kun on selvää, että sanoista ei ole hyötyä. Siihen liittyy varovaisuutta vaarantaa olemassa oleva tilanne – voisihan tilanne tulla vielä huonommaksi. Vaikeneminen on viisautta tilanteessa, jossa tiedetään, että ”sääsken ääni ei kuulu taivaaseen”, kuten inarinsaamelainen Uula Sarre 1920-luvun lopulla kuvasi saamelaisten suhdetta suomalaisiin päättäjiin³³. Tähän liittyy vahva tunne siitä, että suuryhteiskunnassa muut asettavat säännöt keskustelulle. Tutkimuksissa on todettu, että alistamisen ja rasismien uhrit usein turhautuvat ja vetäytyvät sen sijaan että taistelisivat vastaan. He kokevat, että heidän mielipiteensä ja ihmisarvonsa on leimattu huonoiksi ja pätemättömiksi.³⁴

Muiden alkuperäiskansojen tutkimuksen esimerkin mukaisesti³⁵ viimeaikaisessa saamentutkimuksessa on korostettu, että saamelaisten alistuneisuus tai selviytyminen ei ole ollut passiivista. Yhteisöjen sisällä on arvostettu henkilöitä tai tekoja, jotka ovat tehneet hiljaa olemises-

³⁰ Noel Jackson 2014: Notes on Resistance. Blog, August 7, 2014. <https://noelbjackson.wordpress.com/tag/resistance/>.

³¹ Nils-Henrik Valkeapään 50-vuotishaastattelu Lapin Kansa 1.11.1993; Magreta Saran puheenvuoro Yleisradion A-Stream -ohjelmassa, litteroinut HommaForum, ks. <http://hommaforum.org/index.php?topic=81488.5;wap2>.

³² Ks. Lehtola 2012, 180–182.

³³ Sarre 1929.

³⁴ Rastas 2009, 56–57; Keskinen, Rastas & Tuori 2009, 9.

³⁵ Vrt. Anishinaabe-tutkija George Vizenorin termi *survivance* (survival, ’selviytyminen’ + vivance, ’elinvomaisuus’), ks. Vizenor 1999, vii.

ta tai pärjäämisestä itsenäisyyttä ja omatoimista sitkeyttä korostavia strategioita. Tällaisena on tarkasteltu esimerkiksi pärjäämisen (*birgen*) ihannetta, joka sinänsä on yleinen, usein luterilaisesta moraalista nouseva ilmiö.

Pohjoissaamen käsite *birgen* on kuitenkin yleistynyt saamentutkimuksessa³⁶ vastakuvana ”uhripuheelle” eli käsityksille saamelaisista ”alistettuna kansana”, joka taistelee päivittäin epätoivoisesti olemassaolostaan. *Birgen* korostaa toimeentulemistä nimenomaan aktiivisena elämänasenteena, josta ollaan ylpeitä. Saamelaisille *birgen* on ollut elämänarvo, joka on korostanut lapsen itsenäiseksi kasvattamista, valittamatta ja omin avuin toimeentulemistä sekä vastuun ottamista omista teoista koko yhteisön hyväksi.³⁷ Hiljainen vastarinta on eräs foorumi tämän asenteen osoittamiseksi.

Muistakin yhteyksistä on tuttua, että pärjääminen voi kääntyä myös sosiaaliseksi normiksi, joka ohjaa käyttäytymistä myös haitallisiin suuntiin erityisesti stressaavissa ympäristöissä, kuten asuntolakouluissa tai muissa koloniaalisissa laitoksissa. Saamelaisten asuntolakokemuksia tutkinut Minna Rasmus on todennut, että tuloksena voi olla *birgenbággu*, pakonomainen tarve pärjätä yksinään ilman kenenkään apua. Näin lapsi kokee lunastavansa paikkansa oman yhteisönsä odotuksissa. Toimintatapa on kuitenkin synnyttänyt purkamattomia traumoja ja niistä aiheutuvia ongelmia, kuten häpeää ja epävarmuutta, oman identiteetin kyseenalaistamista. Se on johtanut ihmiset tietoisesti unohtamaan ja jopa liioitellusti kieltämään painostavat ja tuskalliset kokemuksensa.³⁸ Hiljaisuus siis tavallaan koteloi koloniaalisen menneisyyden kokemukset ja säilyttää ne näkymättöminä yli sukupolvien. Jo Mannisen aikana tämä hiljaisuus heijasti sitä vastarintaa, joka suuntautui suomalaisen yhteiskunnan vaikutuksia vastaan.

Valvotut rajat

Romaanissa *Tunturi uhkaa* Manninen kuvaa virkamiesten työtä saamelaisalueella monin paikoin sarkastisesti. Kiertokoulun opettaja on

³⁶ Balto 1997, 122–124; Aikio 2010, 7; Rasmus 2008; Fredriksen 2015.

³⁷ Balto 1997, 122–124; Aikio 2010, 7.

³⁸ Rasmus 2008, 94.

epätoivoinen siitä, että kristillinen tieto tarttuu oppilaisiin vain kausittaisesti, koska opetusta on muutamia viikkoja vuodessa. Se näkyy aikuisissakin, kuten villeissä ”Pannen veljeksissä”, porosaamelaisissa, joiden surutonta elämää hän kauhistelee: ”*Sanot heille niin tai näin, neuvot ihmisyyttä, puhut sielun asiaa – kuuntelevat kyllä kuuliaisesti. Mutta anna, että päästätät heidät silmän alta, kahta hullummat ovat ja keksivät jos jonkinmoisia konsteja.*”³⁹

Nimismies Mannisen tärkeimpänä tehtävänä oli valvoa Suomen lakien toteutumista sekä vahvistaa tietoisuutta valtakunnanrajasta, jonka piti suojata Suomen kansan itsenäistä rakentamista. Molemmat tehtävät olivat ristiriidassa sen kanssa, miten saamelaiset ymmärsivät perinteisen kulttuuriympäristönsä ja tapaoikeutensa. Tenojoki oli ikimuistoisista ajoista ollut saamelaisia yhdistävä tekijä, ja uusi hallinnollinen järjestelmä jätti yleensä perinteisen paikallisen tapaoikeuden huomioimatta.

Manninen tuskaili myöhemmässä reportaasissaan, ”miten voimatomia ovat lait täällä verrattuina maan tapaan”. Hän tarkoitti sitä, että saamelaiset tekivät lopulta monia asioita oman perinteensä mukaisesti, vaikka viranomaisilla olisi ollut omat vaatimuksensa.⁴⁰ Ongelmana oli, että maan tavasta huolimatta niin valtakunnan laki kuin virkamiesten toimintakin perustuivat suomalaiseen eli ulkopuoliseen järjestelmään. Mannisen romaanissa näkemys kiteytyy puuskahdukseen: ”*Suomen lain on laatinut joku, joka ei ole koskaan nähnytään poroa.*”⁴¹

Lainvalvonnan näkökulmasta Utsjoki oli sinänsä helppo paikka. Porovarkauksia lukuun ottamatta rikollisuudesta ei juuri raportoitu. Piispantarkastusten perusteella esimerkiksi kuuden vuoden aikana (1924–1930) Utsjoella tuomittiin vain yksi mies kavalluksesta, yksi näpistelystä ja yksi varkaudesta. Yhtään naista ei tuomittu.⁴² Varkauksien vähäisyys kuvasi sitä yleisesti saamelaisten parissa tunnettua hiljaista

³⁹ Manninen 1938, 30.

⁴⁰ Manninen 1998, 116.

⁴¹ Manninen 1938, 146, 149, 210.

⁴² Kertomus Utsjoen srk tilasta piispantarkastukseen 1924 (E. J. Ahola). Utsjoen piispantark. ptk 1924. OTA Eb:138. OMA; ks. Myös Kertomus kirkon ja koulun tilasta Utsjoen seurakunnassa 1920–22. J. E. Kaakinen 7.6.1923. UKA M Id:1. OMA, ks. myös Kylli 2005, 262.

sääntöä, että ”kuollutta omaisuutta”, toisin sanoen yksittäisten ihmisten omistamaa esineistöä, ei saanut ottaa.⁴³

Sen sijaan luonnonresurssien suhteen saamelaisten käsitykset olivat ristiriidassa valtion etujen kanssa. Saamelaisten näkökulmasta valtio kilpaili paikallisten kanssa luonnonantimista, jotka perinteisen tapaoikeuden mukaan kuuluivat saamelaisille perheille ja suvuille vanhojen lapinkylien ikimuistoisen nautinnan perusteella. Esimerkiksi saamelaisalueen metsiä hyödynsivät kilvan niin yksityiset tahot kuin valtiokin. Talolliset hakkasivat kylien lähimaastot ”liiankin puhtaiksi” niin, että viranomaiset kauhistelivat ”sellaista metsän hävitystä”.⁴⁴ Valtio taas hakkasi jo 1910-luvulla huomattavan määrän puutavaraa Enontekiöllä ja Inarissa muun muassa Norjaan myytäväksi.⁴⁵

Kuten monissa muissakin ”periferian” ympäristöissä, jossa paikalliset järjestelmät törmäävät viranomaisten rajoituksiin, myös saamelaisalueella salametsästys ja -kalastus nousivat esiin esimerkkinä siitä, miten perinteiseen tapaoikeuteen perustuvia maankäytön tapoja jatkettiin uusia sääntöjä uhmaten.⁴⁶ Samalla tavoin saamelaisten mielestä tilapäinen tarve esimerkiksi köyhyyden takia oli hyväksyttävä peruste laittomalle hirvenkaadolle. Perinteinen kalastustapa, kulkuttaminen, oli kielletty jo 1800-luvun lopulla, mutta monet harjoittivat sitä edelleen. Nimismiehet sakottivat salapyynnistä, mutta saamelaisilla oli omat verkostonsa ja keinonsa kontrolloida nimismiehen liikkeitä.⁴⁷

Näitä kontrollin piirteitä kuvaavat Mannisen reportaaseissaan antamat esimerkit, jotka liittyivät rajanvalvontaan ja ”luvattomiin” poroihin Suomen puolella. Norjan ja Suomen rajasulku vuonna 1852 pyrki estämään kaiken vapaan liikkumisen rajan yli. Kielto koski niin ihmi-

⁴³ Esim. Paulaharju 1921, 90–95.

⁴⁴ KM 1921, 28–29. Enontekiöllä rakennuspuuta oli kuljetettu jopa Norjan puolelle, jossa Koutokeinon kylän kerrottiin tulleen rakennetuksi suurimmaksi osaksi Suomesta luvattomasti hakatusta ja myydystä puutavarasta.

⁴⁵ KM 1921, 24; Korteniemi 1995, 6.

⁴⁶ Scott 1989, 38.

⁴⁷ Kertomus Utsjoen srk tilasta piispantarkastukseen 1924 (E. J. Ahola). Utsjoen piispantark ptk 1924. OTA Eb:138. OMA; ks. Myös Kertomus kirkon ja koulun tilasta Utsjoen seurakunnassa 1920–22. J. E. Kaakinen 7.6.1923. UKA M Id:1. OMA. Paikallinen kirkkoherra, joka olisi halunnut seurakuntalaisten olevan aktiivisempia hengen töissä, valitti, että Utsjoen miesväkeä vaivasi ”laiskuus kaiken muun paitsi kalastuksen ja metsästyksen suhteen”. Ärtynyt lausunto kuvasti paikallisten prioriteetteja.

siä kuin poroja.⁴⁸ Ihmisten kohdalla kielto oli vaikea toteuttaa, koska esimerkiksi monet Utsjoen asukkaat kävivät Norjan puolella töissä ja kaupoilla ja koska heillä oli tiiviit sukulaissuhteet Tenojoen yli Norjan puolelle. Erityisesti ensimmäisen maailmansodan aikana rajanvalvontaa kuitenkin tiivistettiin, ja Mannisen aikana asukkaiden oli hankittava monenmoisia asiakirjoja ja passeja käydäkseen Norjassa.

Norjan poronhoitajilla (jotka kaikki olivat saamelaisia) poroineen ei ollut asiaa Suomen Lappiin ja sen laiturille. Suomen nimismiehillä oli lupa takavarikoida rajan ylittäneistä poroista kymmenesosa. Sadan poron laumasta nimismies saattoi siis takavarikoida kymmenen poroa, tuhannen poron laumasta peräti sata poroa. Saamelaiset nimittivät säädestä ryöstöläiksi. Viranomaisten tuli tavoittaa laumasta yksi poro pysyäkseen osoittamaan porojen olleen Suomen puolella.⁴⁹

Valvoakseen rajasulun toteutumista nimismiehen oli vuosittain tehtävä yllätystarkastuksia. Niillä rangaistiin rajan ylittäneitä Norjan puolen porosaamelaisia, jotka talvisin laittomasti syöttivät porotokkiaan Suomen puolen jäkälämailla. Romaanissaan Manninen kertoo, että heti alkajaisiksi on suuri työ yrittää tehdä yllätystarkastuksen lähetovalmistelut salaa kyläläisiltä, koska muussa tapauksessa nämä alkavat heti sabotoida lähtöä, jotta sanansaattajat ehtisivät varoittamaan rajanylittäjiä:

Joku näkee, että Aslak (nimismiehen apulainen) on käynyt porohärrät tunturista ja on matkakampeissa menossa nimismiehen virkataloon. Muuta ei tarvita. Kaikille tulee kiire asioita toimittelemaan. Pitää saada lihapassi tai riekkopassi Norjaan vientiä varten. Joku on vailla jauhopassia, jota ilman valtio ei maksa rahtiavustuksia Norjasta tuoduista jauhoista. – Lensmanni kirjoittaa, biki työnny karvaisissa matkakampeissa istuvan miehen otsalle.⁵⁰

⁴⁸ Rajasuluista ks. Aarseth 1989.

⁴⁹ Esim. Kunink Norjan lähetystön kirje ministeri Erichille 11.5.1920. Liite 5 (suomennos). Porolaidunneuvottelukomission arkisto (PLNKA) 540 154:1. KA; Hallituksen esitys Eduskunnalle Suomen ja Norjan välillä tehdyn sopimuksen hyväksymisestä jne. N:o 9 VP 1922; Ks. myös Elfving 1933, 1571; Kaukiainen 1997, 75–79. Jos tavoitettujen porojen määrä kuitenkin nousi yli kolmensadan, niistä voitiin takavarikoida vain joka kahdeskymmenes poro.

⁵⁰ Manninen 1938, 125–126.

Nimismiehen keinot kääntyvät siis häntä itseään vastaan. Paikallisten hakemat asiakirjat ovat niitä samoja, joita nimismies itse oli vaatimalla vaatinut heitä ottamaan käyttöön. Aiempi välinpitämättömyys nimismiehen vaatimusten suhteen kääntyy nyt ”kuin yhteisestä ymmärryksestä” innokkaaksi haluksi hankkia kaikki lupakirjat samalla kertaa. Manninen piti äkillistä kiirettä nimenomaan merkkinä vastarinnasta, ei todellisesta tarpeesta.

Tekemistään lukuisista harhautuksista huolimatta nimismiehellä ja paikallisella oppaalla on vaikeuksia yllättää porosaamelaisia, joilla oli Suomen puolella niin sukulaisia kuin väärejäkin valmiina ilmoittamaan virkavallan tulosta. Paikallinen ”lähettijärjestelmä” alkaa toimia viimeistään yöpaikasta, josta nimismiehen tullessa joku lähti kiireen vilkkaa viemään sanaa tarkastajien tulosta porojen omistajille. Nimismiehelle ei riitä pelkkä havainto poroista, vaan hänen on saatava ”tunnustodiste”, edes yksi poro todisteeksi siitä, että poroja on ollut laittomasti liikkeellä.⁵¹

Mannisen kuvaus perustui tositapahtumiin, joita on luettavissa myös virallisista nimismiesten kertomuksista pitkin Norjan rajaa. Enontekiön nimismies L. I. Itkonen totesi usein, että omien valvontaverkostojensa avulla Norjan porosaamelaiset pystyivät tehokkaasti välttämään tarkastuksia. Viranomaisten monenlaiset salailutoimet eivät auttaneet, vaan nimismiehen matkasta tiedettiin jo hyvissä ajoin. Joskus Itkonen miehineen saattoi yötä myöten hiihtäen yllättää tokan niin, että hikinen viestinviejä saapui tokkaan tunnin pari myöhässä.⁵² Tekniikan kehittyessä varoittaminen saattoi tapahtua myös nykyaikaisilla välineillä. Leena Kaukiainen toteaa, että kun Norjan puolen Tenolle rakennettiin 1920-luvulla puhelinlinjat, tarkastukset vetivät yhä useammin vesiperän.⁵³

Tällä tavoin kulttuurisesti opittuja vastarinnan muotoja sovellettiin uusiin tarkoituksiin. Nimismies Itkonen koki tekniikan kehityksen ”kilpailussaan” porovarkaiden kanssa Enontekiöllä. Hänen veljensä Toivo Ilmari (T. I.) tuli vuonna 1916 keräämään tietoa paimentolaisuudesta tutkimustaan varten. Porosaamelainen, jota nimismies epäili po-

⁵¹ Manninen 1938, 126.

⁵² Kert rajantark vuonna 1898–1918. DIVa:1. ENA. OMA

⁵³ Kaukiainen 1997, 83.

rovarkaaksi, heittäytyi tuttavalliseksi tutkijaveljen kanssa ja pyysi tätä ostamaan hänelle Helsingistä uudenaikaisen kaksisilmäisen prisma-kiikarin entisen kaukoputken tilalle. Nimismiesveli totesi harmikseen, että uusinta mallia oleva kiikari paransi poromiehen mahdollisuuksia kontrolloida virkavallan liikkeitä porovarkauksien yllätystarkastuksissa.⁵⁴

Viestintäjärjestelmä kuvasi sitä tosiasiaa, että porosaamelaiset sen enempää kuin monet Tenon kalastajatkaan eivät olleet yhteistyöhaluisia nimismiehen kanssa laittomuuksien käräyttämiseksi. Nimismiehet, kuten Itkonen, ihmettelivät tätä suuresti, koska heidän mielestään saamelaiset ymmärsivät Ruotsin ja Norjan porojen aiheuttavan tuhoa jäkälämailleen.⁵⁵ He eivät halunneet nähdä sitä saamelaisten keskinäisenä lojaalisuutena, joka tuotti yhteistä oppositioasennetta viranomaisia kohtaan siitä huolimatta, että se nimismiehen näkökulmasta oli irrati-onaalista.

Saamelaisten asenteisiin vaikutti myös se, että rajatarkastusten voi nähdä suosineen paikallisia suomalaisia. Enontekiön nimismiehet käyttivät vuosisadan alkupuolella uskottuina miehinä vain suomalaisia talollisia – saamelaisia ei tähän luottamustoimeen kelpuutettu. Talolliset myös hyötyivät tarkastuksista, sillä takavarikoidut porot myytiin yleensä huutokaupoissa lähellä takavarikkopaikkaa. Ensimmäisinä paikalla olivat uskotut miehet ja kätyrit ostamassa porot edulliseen hintaan.⁵⁶

Porovarkauden mytologia

Paikalliset erityispiirteet ja arkipäivän vastarinnan muodot tulivat erityisen hyvin esille porosaamelaisten kulttuurisessa perinteessä, niin sanotuissa porovarkauksissa, jotka olivat lainvalvonnan kannalta hy-

⁵⁴ I. Itkonen L. Itkoselle Hetasta 25.12.1916. Kansio 3, LIA. KA. Nimismies Itkonen ei hätkähtänyt teknologian kehitystä, sillä hänellä oli omat konstinsa. Saamelaisalueella kasvaneena suomalaisena hän osasi ajaa porolla hyvin ja pukeutua saamelaisten tavoin. Niinpä saamelaiset ”eivät kauempaa kiikareillakaan saaneet selvää, mikä oikein on tuo ’guhkes Bergalak’ [pitkä Perkele]” – ja nimismies pystyi sen puolesta yllättämään pahanteosta.

⁵⁵ Kert rajantark 10.1.1915. DIVa:1. ENA. OMA

⁵⁶ Kert rajantark 7.9.–2.4.9.1899. DIVa:1. ENA. OMA

vin ongelmallisia. Ne nousivat myös Mannisen kuvauksissa näkyväksi merkiksi kahden kulttuurin erilaisista arvoista. Tämä nomadisen (ja kolttien kohdalla myös seminomadisen) yhteiskunnan sisäinen järjestelmä oli ristiriidassa enemmistöyhteiskunnan moraalisten ja juridisten periaatteiden kanssa.

Samalla lailla kuin Scott salametsästyksen yhteydessä esittää termin ”varkaus” lainausmerkeissä⁵⁷, myös puhuminen ”porovarkaudesta” on ongelmallista. Monen tutkijan mielestä se on juridinen termi sellaiseen kulttuuritaustaan sovellettuna, johon se ei sinällään sovi.⁵⁸ Robert Paine kutsuu tätä tapaa ”poronhoidon viestintäjärjestelmäksi” (*reindeer message system*), joka tuotti omaa hiljaiseen tietoon perustuvaa käsitystään tasa-arvosta ja yhteisön itsenäisyydestä.⁵⁹

Paine erottaa viisi tapaa ymmärtää nämä viestit, ja vain yhtä niistä hän katsoo porosaamelaisten tulkitsevan varkaudeksi. Erityisesti nuoremmissa poronhoitajamiehillä oli tapana kilpailla porojen varastamisessa eräänlaisen turnausmentaliteetin pohjalta. Teko voitiin tulkita myös varoitukseksi tunkeutumisesta toisen alueelle tai hälyttäväksi merkiksi omasta laajentumishalusta. Toisen poro oli sallittua teurastaa pakotetussa tilanteessa, hädän hetkellä kaukana omista poroista, jos teosta vain ilmoitettiin ja jos se vain myöhemmin korvattiin omistajalle. Vain viides luokka, aineellisen hyödyn ohjaama varkaus, tuomittiin Painen mukaan porosaamelaistenkin parissa. Siihen ei sisällynyt sano-
maa, vaan tekijä halusi pitää tekonsa visusti salassa.⁶⁰

Enontekiön nimismies Ilmari Itkonen kuvasi tilannetta 1910-luvun lopulla, että ”*muutamaman poron varastamista, ’syömäporon-ottoa’, ei varsinkaan sellaisen tekemänä, jolla itsellään on poroja, pidetä minään rikoksena; se on vain ’lainanottoa’, ottaja kun tietää, että toinen ’lainaaja’ menettelee aivan samoin hänen poroihinsa nähden. Vasta kun ’lainaaminen’ alkaa mennä yli jokapäiväisen kotitarpeen, niin että poroilta – ’papinkirjat’ eli korvamerkit pilataan tai ne väärennetään ottajain omiin merkkeihin, aletaan varkautta pitää vikana*”.⁶¹

⁵⁷ Scott 1989, 38.

⁵⁸ Martti Linkolan haastattelu.

⁵⁹ Paine 1999, 68–69.

⁶⁰ Paine 1999, 68–69; myös Solem 1933, 265–266.

⁶¹ Kertomus rajantark 10.10.1919. DIVa:1. ENA. OMA. Suomalaisissa lähteissä porovarkauksia nimitettiin myös ”urheilulajiksi”, ks. esim. Therman 1940/1990, 141; Kortelainen 1995, 65.

Poronhoitoon perehtyneen kansatieteilijä Martti Linkolan mukaan porovarkaus pienimuotoisena ”tarpeen sanelemana lainauskäytäntönä” toimi ylisuuren kapitalismin kontrollina, jonka myötä useampi ihminen pääsi omistukseen kiinni. Toisaalta se oli olosuhteiden sanelema toimintamuoto, jossa laajoilla alueilla kulkevien porojen etsimiseen tarvittavaa työtä säänneltiin.⁶² Porovarkaus pienessä mitassa kuului porosaamelaisen järjestelmän luonteeseen melkeinpä normaalina ”keskinäisenä resurssien jakona”.⁶³

Yhteisön sisäisenä järjestelmänä porovarkauskäytännöllä oli omat sääntönsä. ”Lainailun” piti tapahtua sellaisissa puitteissa, että lainattu tavara voitiin ottaa takaisin, eikä esivaltaa perinteisesti sallittu sotketavan asiaan. Halveksittavaa oli kannella viranomaisille. Varkausriidat hoidettiin yleensä perinteisellä tavalla: ”lainaamalla” takaisin.⁶⁴ Poronhoidon viestintäjärjestelmä oli hiljainen kommunikoinnin tapa, jota ulkopuolisen oli vaikea ymmärtää ja johon myös pienemmillä saamelaisryhmillä oli usein kielteinen asenne. Siihen liittyi omat ongelmansa, jos ”lainaamiset” laajenivat porosodan asteelle, jossa toisen omaisuutta tuhottiin ilman tarkoitusta.⁶⁵

Uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa valtion juridiset ja hallinnolliset koodit ja käytännöt pyrkivät alistamaan saamelaisten perinteiset toimintamallit. Niinpä ”porovarkaus” luokiteltiin kielteiseksi ja rangaistavaksi ilmiöksi, kun valtio haki oikeutusta oman maankäyttönsä turvaamiseksi. Perinteiset saamelaiset tavat jäivät dokumentoimatta paperille ja siten ilman virallista tunnustamista. Kun porovarkauksista ilmoitettiin poliisille tai nimismiehelle, ne menettivät kontekstuaalisen koodinsa ja tulkittiin teoiksi, jotka loukkasivat enemmistön lainsäädäntöä.⁶⁶

Romaanissaan Manninen käyttää porovarkausteemaa havainnollistaakseen erilaisten kulttuuristen järjestelmien törmäystä. Eräänlaisena *alter egona* Manninen kuvaa pitäjän nimismiestä, joka on joutunut kokemaan paikallisen tapaoikeuden vaikutuksen. Tullessaan paikka-

⁶² Martti Linkolan haastattelu.

⁶³ Pekka Sammallahden haastattelu.

⁶⁴ Therman 1940/1990, 195.

⁶⁵ Martti Linkolan haastattelu.

⁶⁶ Paine 1999, 63–81.

kunnalle hän on sijoitusmielessä hankkinut poroja, jotka ovat muiden paimenuksessa. Virkaintoisena miehenä hän alkaa suomalaisen oikeusjärjestelmän pohjalta valvoa porovarkauksia ja vie porosaamelaisia ”Pannen poikia” käräjille. Muutamia sakotetaan. Pannen poikien vastakeinot käyvät kuitenkin nimismiehelle kalliiksi:

*Seuraavalla kerralla tavatessanne pojat sanovat, että viime viikolla sinulla oli tosi kaunis ja lihava vaadin heidän porotokassaan – nyt sitä ei enää näy. Niin sanovat ja katsovat sinuun omalla tavallaan. Arvelet, että hukka sen vissiin tappoi. Seuraavana syksynä, kun porot on kerätty kesälaitumilta, saatkin kuulla, että susi sukulaisineen on sakottanut sinua entistä enemmän, paljon enemmän kuin sinä heitä viime kesänä. Puhupa vielä, ettei Pannen pojilla ole mahtia ja valtaa. On näet niin, että itsensä lensmanninkin porot ovat heidän paimenuksessaan. Ja on myöskin niin, että tunturin koivuilla ei ole puhelahjaa, ne eivät todista mitään.*⁶⁷

Manninen matkii tekstissään saamelaisten monimielistä ilmaisutapaa, jossa asioita sanotaan vertauskuvien ja kiertoilmaisujen avulla. Vaikka nimismiehen porot eivät ole oikeasti Pannen poikien paimennettavina, heidän valtansa ulottuu myös niihin porovarkauden kautta. Kiertoilmaiset lihavan poron ja suden välisestä yhteydestä (johon viitataan joskus myös ”kaksijalkaisen suden” vertauskuvalla) tekevät porovarkauden nimismiehelle selväksi. Tekijät siis rhvastelevat porovarkauksillaan nimismiehelle itselleen päin naamaa. Maininta tunturikoivujen puhumattomuudesta kuvaa nimismiehen tilanteen toivottomuutta – todistajia käräjäjuttua varten ei löydy.

Ironia on pohjavireenä myös Mannisen kuvauksessa erään porovarkausasian päätyemisestä käräjille. Yksi Pannen pojista on poikkeuksellisesti nostanut kanteen porovarkaudesta kirjan saamelaista päähenkilöä, Maareh’Ant’ia, vastaan. Nimismiehen saapuessa Pannen pojat ovat kuin syytettyinä, vaikka asianomistajina pitäisi esiintyä. Vasta kun selviää, että nimismies todellakin on vain muotoilemassa syytettä, veljekset alkavat rentoutua: ”*Helpotuksen huokaus pääsee Pieralta, hiki katoaa Ovlan otsalta, toisia veljeksiä ei haukotuta enää vähääkään.*”⁶⁸

⁶⁷ Manninen 1938, 40.

⁶⁸ Manninen 1938, 151.

Samanlaista kaartelua on Ant'in itsensä kuulustelu. Kokenut nimismies ei haluaisi hoitaa asiaa, mutta on puun ja kuoren välissä. Jos hän jättää Pannen poikien aloittaman asian hoitamatta, hänen poronsa vähenevät entisestään. Jos hän taas suututtaa vanhan poromiehen kautta paikalliset jokisaamelaiset, nimismies itse joutuu taas kärsimään. Yhtäkkiä keneltäkään ei liikenisi enää maitoa lensmannille – eikä muutaakaan apua.⁶⁹

Käräjillä asia muuttuu suoranaiseksi farssiksi. Nyt Ant väittää poronomistajan luvanneen hänen ottaa yhden poron. Pannu kuitenkin kieltää luvanneensa. Paikalle marssitetaan todistajia, jotka eivät tiedä tapauksesta mitään, vaan puhuvat ympäripyöreitä, mutta veloittavat palkkion ja matkakulut. Nuori virkaintoinen tuomari joutuu paikallisten silmissä naurunalaiseksi, kun hän ei tunne esiteltyjä poromerkkejä. Hän itse pitää tapausta selvänä, kunnes syytetyn asianajaja – paikallinen lakiasioiden tuntija – pääsee ääneen.

Asianajaja nostaa esille ”maantavan”, jota hänen mielestään tulee noudattaa silloin, kun kirjoitettua lakia ei ole olemassa. Asianajajan mukaan maantapa vaatii, että ihminen on hätätilassa oikeutettu tappamaan toisen poron tunturissa nimenomaan syödäkseen sen, kunhan ei myy eikä yritä muuten hyötyä siitä. ”*Jos suomalainen ottaa poron, se on varkautta – ehkä samanlaista varkautta kuin jos hän veisi naapurinsa lehmän laitumelta. Mutta näiden tapausten rinnastaminen porolappalaiseen on erehdys, suuri erehdys.*”⁷⁰

Perinteisen tapaoikeuden nostaminen saamelaisia koskevan oikeusjutun perusteluksi 1930-luvun romaanissa on kiinnostava seikka, joka – Mannisen dokumentaarisen pohjan huomioiden – kuvastanee tositapausta. Paikallisista lautamiehistä muun muassa herastuomari Fredrik Holmberg (joka siis mainitaan oikealla nimellään fiktiivisessä romaanissa) päätyy kannattamaan sitä päteväenä perusteluna: ”*Maantapaa saamenkansa on noudattanut ikimuistoisista ajoista. Se tapa on vanhempi kuin Suomen laki tuossa pöydällä, sillä lappalaiskulttuuri on tuhatvuotinen.*”

Se, miten tuomari lopulta ratkaisisi asian, jää romaanissa testaamatta, sillä tapahtumat vievät eri suuntaan. Pannen pojan poikkeukselli-

⁶⁹ Manninen 1938, 195.

⁷⁰ Manninen 1938, 210.

nen haaste on ollut häneltä vain tapa kiristää vanhaa poronomistajaa, jolta hän on pitkään vaatinut tunnustusta henkilökohtaisessa asiassa. Kun Ant paineen alla tulee – epämääräisesti kyllä – tunnustaneeksi Pannen pojan paremmaksi asiantuntijaksi poroasioissa, asianomistaja haluaa perua kanteensa viime hetkellä suuren sakon uhasta huolimatta.

Kuten nimismies on epäillyt, kyse oli Pannen pojan halusta tehdä suomalaiset virkamiehet naurettaviksi. Se, että tämän saavuttaakseen Panne on itse joutunut maksamaan kärjäkuluja, saa nimismiehen pohtimaan, kuka nyt taas huiputti ketä. Pannen pojalle maksu merkitsee kuitenkin vähemmän kuin yhteisön hyväksyntä: ”*Samalla hän vilkaisee lautakuntaan – näkee rivin loistavia naamoja, jotka sanovat: hyvin tehty Panne-vainajan poika! Me saamelaiset (sic) olemme viimeiseen asti yhtä. Me emme anna omiamme suomalaisten käsiin.*”⁷¹

Katkelmassa kiinnittää huomiota *saamelainen*-termin käyttö sanan *lappalainen* asemasta, mikä oli harvinaista vielä 1930-luvulla. Se korostaa paitsi saamelaisten keskinäistä ajattelu- tai puhetapaa myös kirjailijan ihailevaa sävyä saamelaisten omia järjestelmiä kohtaan.

Päätäntö

Suomalainen kirjailija Erik Therman totesi 1940-luvun alussa, että ”*vas-taanottavaisuudessaan ja kehityskelpoisuudessaan saamelaiset ovat yksi maailman konservatiivisimmista ja vastustuskykyisimmistä kansoista*”. Hänen mielestään saamelainen mieli ”*jatkuvasti kuin vesi taipumattomana taipuisuudessaan, torjuvana alttiudessaan, käsittää kaiken kokemansa saamelaishalla tavallaan ja selittää ja tulkitsee kaiken saameksi*”⁷². Thermanin näkemys kuuluu niihin tulkintoihin, joissa saamelaisten historiallista selviytymistapaa on kuvattu sovinnollisena sopeutumise-na, väistämisen strategiana tai viivyttelyn viisautena⁷³.

Tätä käsitystä on saamentutkimuksessa arvosteltu romantisoivana tai passivoivana eli sen on nähty väheksyvän saamelaisten omaa aktiivisuutta ja oletavan saamelaisten olleen kyvyttömiä vastustamaan

⁷¹ Manninen 1938, 225.

⁷² Therman 1939/1990, 85.

⁷³ Ks. esim. Lehtola 1994, 17–20.

valtaväestöjen pyrkimyksiä.⁷⁴ Ristiriita näyttäytyy uudella tavalla arkipäivän vastarinnan näkökulmasta. Se, että saamelaisten historiasta ei juuri löydy laajempia konflikteja pääväestöjen kanssa, ei tarkoita, että saamelaiset olisivat olleet passiivisia tai alistuneet uhreiksi. Vaikuttamisen tavat vain olivat toisenlaisia tilanteessa, jossa avoin konflikti olisi saanut viranomaiset ryhtymään vastatoimiin.⁷⁵

Muiden alistettujen ryhmien tavoin saamelaiset näyttävät käyttäneen arkipäivän vastarinnan muotoja vähintään puolitetoisena taktiikkana. Salakalastuksen tai -metsästyksen lisäksi se perustui yleensä ei-tekemiseen ja monimerkityksellisyyteen, johon oli vaikea vastata. Arkipäivän sankareita olivat ne, jotka onnistuneesti pystyivät hiljaisella tavalla asettumaan vastakkain viranomaisten kanssa ja uhmaamaan niitä järjestyksiä, joita muutkin olisivat halunneet uskaltaa vastustaa.

Vaikka toiminta ei ollut julkista ja laajasti näkyvää, se jätti oman jälkensä ihmisten tarinoihin samoin kuin asiakirjoihin, joissa niiden tulkinnat saattoivat olla aivan erilaisia, koska ne noudattelivat viranomaisten omia periaatteita. E. N. Mannisen tekstit tarjoavat erinomaisen aineiston saamelaisten ”vastakarvan” tutkimiseen. Vaikka hänen oma virkamiestoimintansa voidaan tulkita saamelaisvastaiseksi tai ainakin saamelaiskriittiseksi, teksteissään hän näyttää vahvasti tiedostaneen kahden kulttuurin väliset ristiriidat. Niistä on luettavissa jopa arvonantoa saamelaisten toimintatavoille, joita hän ainakin osittain tulkitsi kulttuurisina strategioina.

Saamelaisten kohdalla epäsuora oppositioasenne on monin paikoin hankala erottaa (muista) kulttuurisista perinteistä, koska vastarinta pohjimmiltaan heijastaa juuri kulttuurista erilaisuutta ja sen suhdetta valtarakenteisiin. Jos hallitseva valta ei tunnusta tätä erilaisuutta, vaan pakottaa toisen osapuolen noudattamaan omia arvojaan ja järjestelmiään, tuloksena on reaktioita ja vastustavia tekoja. Nämä voivat nousta joko omista kulttuurisista perinteistä, kuten arkipäivän vastarinnan muodot usein, tai niihin voidaan ottaa mallia valtayhteiskunnan omista toimintatavoista, kuten etnopolitiittisen liikkeen suhteen oli pitkälti kysymys.

⁷⁴ Kuokkanen 2013, 438.

⁷⁵ Scott 1989, 35.

Vastarinnan erottaminen myös viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen lähteistä vaatii sekin erityistoimia. Voi kysyä, kuinka paljon suomalaisen kirjallisuuden perinteiset saamelaisuuteen liittyvät kuvaukset, kuten viittaukset tyhmyyteen, hitauteen tai laiskuuteen, perustuivat arkipäivän puolitetoiseen tai jopa epätiedostettuun vastarintaan. Saamelaiset olivat usein tietoisia niistä odotuksista ja kuvista, joita ulkopuolisilla oli heistä, ja he saattoivat käyttää niitä hyväkseen omassa toiminnassaan. Hiljaisesta vastarinnasta johtuva ärtymys tai tuskaantuminen saattoi johtaa ulkopuoliset selittämään asiat kulttuurisesti tai rodullisesti omista saamelaiskuvauksissaan.

Virkamiehille rodullistaminen saattoi olla helpottava tapa saada asia pois mielestä. Toinen vaihtoehto nimittäin oli tunnustaa, että vetämättömiksi ja tyhmiksi sanotut saamelaiset vastustivat niitä ihanteita, joita viranomaisen hyväntahtoisesti pyrki tuomaan lahjana ”sivistyneemmästä” maailmasta. Rodullistaminen oli ehkä helpompi tapa suhtautua tähän kuin hyväksyä ”singuttelu ja venyttely” tietoisena totelemattomuutena, joka haastoi ja kyseenalaisti ne tehokkuuteen pyrkivän yhteiskunnan ihanteet, jotka viranomaisille olivat kaiken järkeväen toiminnan perusta.

Lähteet

- Aarseth, Bjørn (1989) Grenseoppgjørene og konsekvenser av disse for den nordsamiske bosetning i Norge. Teoksessa Bjørn Aarseth (toim.) *Grenser i Sameland*. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- Aikio, Aimo (2010) *Olmmošhan gal birge – áššit mat ovddidit birgema*. Karasjok: ČálliidLágádus.
- Balto, Asta (1997) *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Bartkowski, Maciej J. (2013) Recovering nonviolent history. Teoksessa Maciej J. Bartkowski (toim.) *Recovering Nonviolent History: Civil Resistance in Liberation Struggles*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1–30.
- Broch Johansen, Siri (2015) *Elsa Laula Renberg – historien om samenes store*. Karasjok: Davvi Girji.
- Elfving, Östen (1933) Suomen–Norjan porosopimuksesta. *Suomen Kuvalehti* 1933, 1571–73.
- Fredriksen, Lill-Tove (2015) ”... mun boadán sin manjjs ja joatkkán gubkkelebbui...” *Birgenangoansttat Jovvna-Ánde Vesta románatrilogiijas Árbbolaččat*. Tromsø: Romssa universitehta.
- Gaski, Harald (1987) *Med ord skal tyvene fordrives. Om samenes episk poetiske diktning*. Kárášjohká: Davvi Media.
- Gaski, Harald (2004) When the thieves became masters in the land of the shamans. *Nordlit: Special Issue on Northern Minorities* No. 15. Tromsø: University of Tromsø, 45–60.
- Helander, Elina & Kailo, Kaarina (1998) *No beginning no end. The Sami Speak Up*. Edmonton: University of Alberta.
- Isaksson, Pekka (2001) *Kumma kuvajainen. Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Jackson, Noel (2014) *Notes on Resistance*. Blog, August 7, 2014. URL <https://noelbjackson.wordpress.com/tag/resistance/>.
- Jernsletten, Regnor (1998) *Samebevegelsen i Norge: idé og strategi 1900–1940*. Tromsø: Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø, 70.
- Johansson, Anna & Vinthagen, Stellan (2014) Dimensions of Everyday Resistance: An Analytical Framework. *Critical Sociology* 1, 1–19.
- Kaukiainen, Leena (1997) *Avoin ja suljettu raja. Suomen ja Norjan suhteet 1918–1940*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Kerkvliet, Benedict J. Tria (2009) Everyday politics in peasant societies (and ours). *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 36, No. 1, January 2009, 227–243.
- KM 1921. Komiteanmietintö n:o 20 1921: *Komisionilta, joka on asetettu antamaan lausuntonsa niistä asioista, joilla on yhteyttä Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntain verollepanojen ja isojakojen kanssa*. Helsinki: Valtioneuvosto.

- Kortelainen, Yrjö (1968) *Jääkaudesta nykyaikaan, mutta entäs sitten? Tornionlaakson vuosikirja*. Tornio: Tornionlaakson kotiseututoimikunta, 125–150.
- Kuokkanen, Rauna (2013) Violence against women, indigenous self-determination and autonomy in Sami society. Teoksessa K. Anderson (toim.) *L'Image du Sápmi 2*. Örebro: Örebro University Press, 436–452.
- Lantto, Patrik (2005) Raising their Voices: The Sami Movement in Sweden and the Swedish Policy, 1900–1960. Teoksessa Art Leete & Ulo Valik (toim.) *Studies in Folk Culture, vol. V: The Northern Peoples and States: Changing Relationships*. Tartu: Tartu University Press, 203–234.
- Lehtola, Teuvo (1996) *Lapinmaan vuosituhannet. Lapinmaan ja saamelaiden historia*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka (1994) *Saamelainen evakko. Rauban kansa sodan jaloissa*. Helsinki: City Sámit.
- Lehtola, Veli-Pekka (2009) Saame-sanan juuria suomalaisessa julkisuudessa. Teoksessa Janne Ikäheimo & Sanna Lipponen (toim.) *Ei kiveäkään kääntämättä. Pentti Koivusen juhlakirja 2009*. Oulu: Oulun yliopiston arkeologian laitos 2009.
- Lehtola, Veli-Pekka (2012) *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamisia 1896–1953*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtola, Veli-Pekka (2015) *Saamelaiset – historia, yhteiskunta, taide*. Oulu: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka (2016) '... inte som någon nådegåva utan för att samerna ärligen har förtjänat det.' Samerna som politiska aktörer i det efterkrigstida Finland. Teoksessa Mats Wickström & Charlotta Wolff (toim.) *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 236–270.
- Länsman, Anni-Siiri & Lehtola, Veli-Pekka (2015) Global Trends, Local Contradictions. Challenges of Transnational Sámi Politics in 2000s. Teoksessa Kari Alenius & Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Transcultural Encounters*. Oulu: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 79–94.
- Lester, Alan & Laidlaw, Zoe (2015) Indigenous Sites and Mobilities: Connected Struggles in the Long Nineteenth Century. In Indigenous Communities and Settler Colonialism. Teoksessa Zoe Laidlaw & Alan Lester (toim.) *Land Holding, Loss and Survival in an Interconnected World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1–23.
- Manninen, E. N. (1938) *Tunturi uhkaa*. Helsinki: WSOY.
- Manninen, E. N. (1998) *Kahdentoista härjän raito. Lehtikirjoitukset 1930-luvulta*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Mazzullo, Nuccio (2012) The sense of time in the north: a Sámi perspective. *Polar Record* 48:246, 212–222.
- May, Vivian M. (2015) *Pursuing Intersectionality, Unsettling Dominant Imaginaries*. New York: Routledge.

- Paine, Robert (1999) 'Reindeer theft'? Notes on how a culture is put at odds with itself. *Acta Borealia* 16:1, 63–82, DOI:10.1080/08003839908580488.
- Paulaharju, Samuli (1921) *Kolttain mailta*. Helsinki: WSOY.
- Rasmus, Minna (2008) *Bággu vuolgit, bággu birget. Sámemánáid ceavzinstrategijjat Suoma álbmotskuvlla ásođagáin 1950–1960-logus*. Oulu: Giellagas-instituutti.
- Rautio Helander, Kaisa (2008) *Namat dan nammii. Sámi báikenamaid dáruiduhttin Várjjaga guovllus Norgga uniovdnaáiggi loahpas*. Dieđut 1. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta.
- Rydvig, Håkan (1995) *The End of Drum-Time. Religious change among the Lule Saami, 1670's–1740's*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Sarre, Uula (1929) Haluaako Suomi säilyttää Lapin kansan ja kielen? *Rovaniemi* 42 (27.4.).
- Scott, James C. (1989) Everyday forms of resistance. *Copenhagen Papers* 4, 33–62.
- Simple Sabotage* (1944) Simple Sabotage field manual by the Office of Strategic Services, 17 January 1944. Declassified per guidance from the Chief/DRRB CIA Declassification Center. URL https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2012-featured-story-archive/CleanedUOSSSimpleSabotage_sm.pdf.
- Therman, Erik (1939) *Bland noider och nomader*. Helsinki: Söderströms.
- Thomson, Susan (2011) Whispering Truth to Power: The Everyday Resistance of Rwandan Peasants to Post-Genocide Reconciliation. *African Affairs* 3, 439–456.
- Vinthege, Stellan & Johansson, Anna (2013) 'Everyday Resistance': exploration of a concept & its theories. *Resistance Studies Magazine* 1, 1–46.
- Vizenor, Gerald (1999) *Manifest Manners: Narratives on Postindian Survivance*. Lincoln: Nebraska University Press.

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Lauri Itkosen arkisto (LIA)

T. I. Itkosen kirjeenvaihto v. 1916.

Porolaidunneuvottelukomission arkisto (PLNKA)

Oulun maakunta-arkisto (OMA), Oulu

Enontekiön nimismiehen arkisto (ENA)

Nimismiehen kertomukset 1915

Oulun tuomiokapitulin arkisto (OTA)

Piispankertomukset 1924

Veli-Pekka Lehtola

Utsjoen seurakunnanarkisto (USkA)
Kunnankertomukset 1924

Haastattelut

Martti Linkola 15.5.1995 (Helsinki).
Pekka Sammallahti 12.2. 2008.

Lehdet

Lapin Kansa 1.11.1993
Rovaniemi 2.4.1925.

Vihollinen saa kasvot

Neuvostosotavangit suomalaisilla maatiloilla

Outi Autti ja Marjo Laitala

ARTIKKELISSA TARKASTEELLAAN suomalaissiviilien ja neuvostoliittolaisten sotavankien välistä kanssakäymistä hiljaisena vastarintana viranomaisia ja heidän sääntöjään vastaan. Jatkosodan aikana suomalaisille maatiloille sijoitettiin pakkotyöhön tuhansia sotavankeja, ja heidän kohtelunsa ja käsittelynsä oli tarkasti ohjeistettua ja rangaistusten uhalla säädelyä. Vangit ja siviilit eivät saaneet olla tekemisissä toistensa kanssa, vankeja tuli vartioida, pitää vapaa-ajat lukkojen takana ja vihollismaan kansalaisina heitä tuli jatkuvasti varoa. Sota-ajan muistavien haastatteluihin perustuva tutkimuksemme osoittaa, että arki muodostui monessa talossa päinvastaiseksi.

Johdanto

Dagestanilainen Halit Hamid kutsuttiin asepalvelukseen vuonna 1940. Hän päätti karata junasta, joka kuljetti sotilaita rintamalle Baltiaan. Pakoyritys epäonnistui ja Hamid päätyi ensin neuvostoliittolaisten omalle työleirille Itä-Karjalaan ja sieltä myöhemmin suomalaisten sotavangiksi. Sotavankileiriltä hänet toimitettiin monien muiden vankien tapaan suomalaisten siviilien avuksi maa- ja metsätöihin. Hamid työskenteli halkotyömaalla Äänislinnan (Petroskoi) seudulla, kun hän rakastui paikalliseen opettajaan. Pari sai lapsen ja meni poikkeusluvalla naimisiin vuonna 1943. He päätyivät asumaan Pohjois-Pohjanmaalle, missä vaimo jatkoi opettajan töitä. Uuden nimen saanut Hamid autteli koululla, nyt Toivo Hamidina.

Heti sodan päätyttyä Toivo Hamidin vaimo kuoli ja hän joutui luovuttamaan tyttärensä vaimon sukulaisten hoitoon. Samaan aikaan voimistuivat Neuvostoliiton Suomelle esittämät vaatimukset palauttaa viipymättä maassa yhä piileskelevät sotavangit takaisin kotimaahansa. Viranomaiset organisoivat karanneiden vankien etsintöjä, mutta Hamid välttyi palautukselta. Paikalliset asukkaat päättivät, että Hamidin kuuluu saada jäädä, ja nimismieskin katsoi asiaa sormiensa läpi. Toivo Hamid vietti vanhuuden päiviä vielä muutamia vuosia sitten Pohjois-Pohjanmaalla.¹ Hänen tarinaansa liittyy toimintaa, joka on ominaista hiljaiselle vastarinnalle: piilottelua, totuuden muuntelua ja tekemättä jättämistä. Määräysten rikkominen ei kuitenkaan ollut avointa vastarintaa, vaan siinä *asetuttiin vastaan* kaikessa hiljaisuudessa.

Artikkelimme käsittelee neuvostosotavankien ja suomalaissiviilien kohtaamia vankityövoimaa käyttäneillä maatiloilla sekä hiljaisista vastarintaa, jonka maatilojen väki yhdessä vankien kanssa kohdisti viranomaisten antamiin sääntöihin. Olemme haastatelleet 37:ää henkilöä Pohjois-Pohjanmaalla ja Lapissa vuosina 2016–2017. Ilmoitimme tutkimuksestamme kolmessa paikallislehdessä Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin alueella ja pyysimme vangit muistavia ottamaan meihin yhteyttä. Vankien pidosta ja kohtelusta annettujen yksityiskohtaisten määräysten lähteenä olemme käyttäneet Oulussa sijainneen sotavankileirin

¹ Rintakumpu 2013. Hamidin tarina on julkaistu *Kalajokilaaksossa* 30.8.2013.

asiakirjoja². Kytkemme sotavankien pitoon liittyvän ilmeisen tottelemattomuuden erityisesti James C. Scottin³ määrittelemään arkipäivän vastarinnan käsitteeseen ja tarkastelemme vankien ja suomalaissiviilien kohtaamisia ja suhteita. Millaisia hiljaisen vastarinnan keinoja kanssakäymiseen liittyi tiukkojen viranomaismääräysten puristuksessa? Tarkastelemme miksi ja miten määräyksiä rikottiin sekä pohdimme tottelemattomuuden yleisyyttä. Miten ristiriita arkisten välttämättömyyksien ja ylhäältä annettujen tiukkojen sääntöjen välillä ilmeni ja mitä siitä seurasi?

Suomalaiset ottivat jatkosodassa, erityisesti sen hyökkäysvaiheessa, yhteensä 64 000–67 000 neuvostoliittolaista sotavankia. Sodan aikana toimi kaiken kaikkiaan 35 vankileiriä, joista osa vain lyhyen aikaa, osa eri nimillä ja usean eri tahon alaisuudessa. Pääleirin alaisuudessa oli yleensä useampia alaleirejä ja lukuisia tilapäisiä työmaaleirejä. Suojeluskuntien yliesikunnasta muodostetun kotijoukkojen esikunnan tehtäviä olivat leirien perustaminen sekä vankien siirrot, huolto ja vartiointi. Paikallisesti merkittävä rooli oli kuntien työvoimalautakunnilla, jotka välittivät vangit maataloilille ja valvoivat ohjeiden mukaista vankien käyttöä.⁴ Kun suomalaisia oli aseissa enimmillään – kesällä 1941 – 476 000 miestä⁵, lautakuntien oli osaltaan yritettävä löytää ratkaisuja vaikeaan työvoimapulaan ennen kaikkea maataloudessa. Myös energiatuotanto sekä vienti- ja tuontikuljetukset tarvitsivat kipeästi työvoimaa. Ensimmäisen kerran maaseudun työvoimapulaan haettiin ratkaisua vankityövoimalla syyskesällä 1941. Tuolloin kaikista sotavangeista noin joka neljäs eli yhteensä yli 12 000 vankia oli sadonkorjuutöissä maataloilla. Työvoimapulan lisäksi yksi keskeinen syy sille, että vankeja ryhdyttiin käyttämään työvoimana, oli sotavankileirien suuri vankikuolleisuus⁶.

Vastuu maatilalle lähetetyn vangin käsittelystä ja vartioinnista siirrettiin työnantajalle. Kirjalliset ohjeet ja määräykset vankien käsittelystä perustuivat presidentti Risto Rytin allekirjoittamiin asetuksiin:

² Vankileirin arkisto. Tyrnävän osuusmeijerin arkisto, säilytyspaikkana Kansallisarkisto Oulu. Oulussa sijainneen sotavankileiri 19:n, myöhemmin sv. leiri 21:n arkistoinneistot, jotka koskivat sotavankien pitoa ja kohtelua.

³ Scott 1989.

⁴ Suolahti 2015, 39–40; Westerlund 2009, 91–92.

⁵ Suomen sota 1941–1944 osa 6 1956; 47–48.

⁶ Danielsbacka 2013, 236–237; Hokkanen 2004; Westerlund 2009, 96.

*”Älköön kukaan ilman asianomaisen sotilasviranomaisen lupaa puhutello sotavankia tai muuten seurustelko hänen kanssaan, älköönkään antako mitään vangille”*⁷ Määräyksen rikkojaa odotti sakko tai vankeusrangaistus. Vangin karkuun avustamisesta tai karanteenin vangin suojelemisesta seurasi kuolemanrangaistus, elinkautinen vankeus tai vähintään kuusi vuotta kuritushuoneessa.⁸ Lisäksi jaettiin ohjeita, jotka käsitelivät vangin kohtelua, sairastapauksia, vangin ruokaa ja vaatetusta, siisteyttä, seurustelua vangin kanssa ja puolustusvoimille maksettavaa korvausta vangin työstä⁹. Yksityiskohtaiset ohjeet vaihtelivat tarkkuudeltaan ja painotuksiltaan leireittäin.

Maatilan arkea asetusten ja määräysten puristuksessa

Maatiloille annetuissa ohjeissa painotettiin sotavankien vartiointia. Sotavankeja oli vartioitava jatkuvasti ja heidät oli vapaa-aikana pidettävä lukittuna majoituspaikassaan. Aseella varustetun vartiomiehen tuli olla 17–60-vuotias mies, eikä hän missään tapauksessa saanut olla ”vajaakykyinen tai nainen”. Vartijan tuli estää karkaamiset ja vankien kommunikointi ulkopuolisten kanssa. Maataloustöissä oleva vanki sai tehdä töitä talon välittömässä läheisyydessä nimetyn vartijan silmälläpidon alaisena. Vankia oli vartioitava, jos tämä liikkui metsässä, tiellä tai yli 300 metrin päässä talosta. Yksityiskohtaisemmat ohjeet määrsivät esimerkiksi sotavankeja kuljettavan vartijan paikan ja etäisyyden suhteessa vankeihin sekä vartijan vartiointiasennon ja aseiden patruunoiden määrän.¹⁰

Sotavangille annettavasta ruuasta määrättiin yksityiskohtaisesti kansanhuoltoministeriön vahvistamien sotavankien päiväannosten mukaisesti. Koska sotavankeja ei saanut päästää siviiliasuntoihin, ruokailukin ohjeistettiin tapahtuvaksi ulkona tai majoituspaikassa. Majoituksen järjestämisestä annettiin työnantajille tarkkoja ohjeita karkaamisten estämiseksi. Samalla pyrkimyksenä oli estää kanssakäy-

⁷ Asetukset A397/1942 ja A97/1943.

⁸ Vankileirin arkisto. Viittaa lakiin rikoslain muuttamisesta 20. pv:ltä elokuuta 1942. Oikeushenkilön rangaistusvastausta säädetään luvussa maanpetoksesta 20.8.1942/683, erityisesti pykälät 2 ja 3.

⁹ Vankileirin arkisto.

¹⁰ Vankileirin arkisto.

minen suomalaissiviilien kanssa. Vangit tuli majoittaa erilleen muista, majapaikan ovet tuli lukita, ja ikkunoiden tuli olla ulkoapäin ristikoit-
dut. Jos vankeja oli yli 15, majoitusalue tuli aidata kaksi metriä korkeal-
la piikkilanka-aidalla. Jos majoituspaikka oli metsässä tai yksinäisellä
paikalla, leiriä tuli vartioida myös yön aikana. Karkaamistapauksessa
vartijan oli ensin huudettava ”stoi”, ’seis’, ja jos vanki ei totellut, oli am-
muttava kohti.¹¹

Luvaton seurustelu ja oleskelu vankien kanssa kiellettiin yksiselite-
teisesti. Sotavankeihin tuli suhtautua aina varovasti, ja ainoastaan var-
tija tai työnjohtaja saivat olla yhteydessä vangin kanssa. Hekään eivät
saaneet keskustella tämän kanssa asiattomasti eivätkä päästää sivullisia
seurustelemaan vankien kanssa. Vartijat ohjeistettiin estämään edellisen
kaltainen toiminta vaikka pakkokeinoin.¹²

Eino¹³ kertoi äitinsä lukeneen ohjeet vankien pidosta ennen van-
gin tuloa. Säännöt tuntuivat tiukoilta, ja perhe oli todennut, että ”*ei
se nyt meidän koti oo vankila*”. Joissakin paikoissa määräyksiä pyrittiin
noudattamaan erityisesti alussa mahdollisuuksien mukaan, mutta
useimmiten vartiointi jätettiin kokonaan tekemättä¹⁴ tai toteutettiin
jonkinlaista näennäisvartiointia enemmänkin viranomaisten antamien
rangaistusten pelossa. Sekä tekemättä jättäminen että yhteistyön tees-
kentely viranomaisten kanssa ovat arkipäivän vastarinnan muotoja¹⁵.
Ristiriidasta sääntöjen ja käytännön välillä kertoo myös Einon muiste-
lema tilanne, missä talon kaksi vankia olivat pyytäneet lupaa käydä ta-
paamassa naapuriin sijoitettua vankia. Äiti oli epäroinyt, koska sääntö-
jen mukaan vangeilla olisi pitänyt olla mukanaan vartija, täysi-ikäinen
mies. Perheen alaikäinen poika lähti viimein saattajaksi:

*ja niin sitä lähetettiin käymään ja eihän ne mitään tehny ja
rinnakkain kulettiin ja sen jälkeken sitten ei enää näitä luhin
ovia pantu lukkoon.* (Eino)

Ohjeiden mukainen vartiointi oli mahdotonta usein juuri resurssien vä-
hyiden takia, eli määräysten noudattamisesta tingittiin käytännöllis-

¹¹ Vankileirin arkisto.

¹² Vankileirin arkisto.

¹³ Haastatelluille on annettu peitenimet.

¹⁴ Vrt. Kaisa Kärjen artikkeli tässä kirjassa.

¹⁵ Scott 1989.

tä syistä. Vaaditunlaisia vartijoita tai aseita ei ollut, eikä talonväellä ollut aikaa vartioida esimerkiksi ojankaivuussa ollutta vankia. Armas kertoi 50 sotavangin ryhmästä, joka tuotiin Ounasjokivarteen kylän maataloilille työvoimaksi ja majoitettiin tyhjäin taloon. Ryhmää oli vartioinut kaksi suomalaista sotilasta. Sotavangit olivat karanneet heti ensimmäisenä iltana, ja vartijoilla oli tullut hätä: ”*he joutuu visbin linnaan tästä, päästivät karkuun*”. Vangit olivat kuitenkin käyneet poimimassa vaaran laidasta marjoja ja sieniiä:

Sankot täynä tulhan pihale ja ruvethan keittämbän. No helepokus pääsi pojiltaki että no hyvä ettette karannu. Eihän ne ois, viienkymmenen miehen kans, ei siihen kaks miestä, ei siitä mithän ois tullu. (Armas)

Maatiloilla työskennelleet vangit yöpyivät samassa pihapiirissä tilan väen kanssa, eikä heitä Juhanin mukaan lukittu yöksi:

Ne oli joka talossa täällä ni ei niitä mikkään vartioinu eikä ne ollu missään lukon takana yöllä. Meilläkin talvella ne nukku pirtissä, kesällä ne nukku paljo tuossa kesäpuolella ja tuolla takana oli sellainen luhti, saivat tulla ja mennä millon halus sinne.

Myös Väinö kertoi, että heillä sotavangit yöpyivät pirtissä talonväen kanssa. Tiedettiin kyllä, että pirtin nurkkaan olisi pitänyt tehdä pieni lukollinen koppi, mutta sitä ei tehty, vaan vankeja kohdeltiin kuten muitakin ihmisiä. Kesällä sekä maatilan väki että vangit yöpyivät ”kesäpuolella” piharakennuksissa. Tilanne oli maatiloilla hyvin erilainen kuin kymmenien tai satojen sotavankien savottatyömailla, joilla vartiointi oli yleensä enemmän ohjeiden mukaista. Suureen vankijoukkoon verrattuna maatilalle tulleet yksi tai kaksi vankia tuntuivat vaarattomilta ja tulivat vähitellen tutuiksi ja läheisiksi. Heidät alettiin pian nähdä työntekijöinä, rengin asemassa, joten lukkojen takana pitäminen tuntui liioittelevalta ja epäinhimilliseltä:

Siitä se sitte alako, se todettiin, että tämä taitaaki olla tavallinen ihminen, jotta ei ole joo mikään roisto. Tietenki ko kaks valtakuntaa on sotatilassa, niin sitähan ei tiää millä tavalla käyttäytyy. (Olli)

Kanssakäyminen maatilalle tulleen neuvostosotavangin kanssa alkoi usein jännittyneissä merkeissä tilanteen outouden ja puolustusvoimien

antamien tiukkojen ohjeiden takia. Joissakin perheissä oli etukäteen pelätty, että tulija olisi vaarallinen, ja sotaan liittyvä propaganda oli saattanut ruokkia ennakkoluuloja. Kotitalalle oli tulossa viholliskansan edustaja, joka sanomalehdissä ja filmikatsauksissa esitettiin usein epäinhimillisenä ja saastaisena¹⁶. Vangin saavuttua maatilalle pelot kuitenkin hälvenivät.

Siviilien ja vankien välinen kommunikointi oli yllättävän sujuvaa. Sotavankien joukossa oli sukulaiskansoihin kuuluneita, suomea hyvinkin puhuvia vankeja, ja suomea aiemmin osaamattomat olivat oppineet kieltä vankileirillä tai viimeistään työskennellessään suomalaisten kanssa. Joskus sotavangille annettiin perheissä suomalaiset nimet, jos venäjänkielinen nimi oli suomalaiselle vaikea lausua. Hankalat nimet muuttuivat Paavoiksi, Juhaneiksi ja Pekoiksi. Venäjääkin opittiin: *”Meillä oli yksi, Teppa Matvejevitš ja kun hän oli opettaja, – opetti meille venäjää, avot harasoo”* (Ilmari). Kielen oppiminen vaihteli perusasioiden ymmärtämisestä hyvinkin sujuvaan kielitaitoon:

Nehän oli kaksi ja puoli vuotta reilusti täällä, minähän puhuin täyttä päätä venäjää. Ivana opetti mulle venäjän ja minä hänelle suomen. Ni minähän olin loppuaikana melekein tulkina jo (Juhani).

Vangit tekivät kaikkia maatilantoita: *”Kaikissa näissä, heinän teossa ja kaikissa mitä siinä nyt oli”* (Eila). *”Nehän oli rankametsissä, olivat talon töissä, ruokkivat hevoset ja kävivät ne navetassakin”* (Ilmari). Työajan pituudeksi oli ohjeissa määrätty enintään 10 tuntia päivässä ja yksi lepopäivä viikossa. Vankien tuli tehdä ahkerasti työtä, eikä laiskottelua suvaittu. Jos vanki esiintyi sopimattomasti tai oli haluton työhön, siitä oli ilmoitettava sotavankileirin päällikölle, joka järjesti vangin vaihdon. Sairaat ja haavoittuneet vangit piti palauttaa vankileirille.¹⁷ Leiriltä tulleet vangit saattoivat kuitenkin olla niin nälkiintyneitä ja huonokuntoisia, etteivät he heti olleet työhön kykeneviä: *”Ei, veikkone ne olhe, hyväkuntosia, kyllä niitä ensin piti ruokkia ja saunottaa ja vaatettaa”* (Armas).

¹⁶ Esim. SA-filmien jatkosodan katsaukset, joissa propagandaa neuvostosotilaista; ennakkoluuloista ja viholliskuvasta myös Danielsbacka 2013, 59–60; Luostarinen 1986, 319–339.

¹⁷ Vankileirin arkisto.

Haastatteluissa vankeihin suhtauduttiin empaattisesti. ”Kyllä vankeihin suhtautumisessa vaikuttaa aika paljon se, että miten yleensä ihmisiin suhtautuu” (Marjatta). Vangin palautus leirioloihin pyrittiin estämään vankien ahkeruutta korostamalla sekä sairaita ja haavoittuneita vankeja salaa itse kuntoon hoitamalla. Lisäksi huolehdittiin siitä, etteivät vangit leirille palauttamisen pelossa rehkiisi liikaa:

Minä äitille sanoin, että kun ne varmasti uuvuttaa ittesä kun ne niin kauheasti rehkii, kun ne pelkää että heidät palautetaan leirille. – äiti niille sano että kyllä se riittää kun teette tavalliseen tahtiin työtä että ei teitä palauteta leirille ei tartte pelätä (Eino).

Haastatellut näkivät vangit sodan pelinappuloina, joiden oli ollut pakko jättää perheensä ja lähteä sotaan. Vangit olivat useimmiten nuoria miehiä, jotka muistuttivat omista sotaan lähteneistä pojista. Eino kertoi, että nuori vanki oli toisinaan mennyt perheen äidin luo ja kertonut ikävöivänsä omaa äitiään. Äiti oli yrittänyt lohduttaa itkevää vankia. Annikki puolestaan kertoi lapsena nähneensä sotavankeja perunamaatöissä. Sotavangit olivat lapset nähtyään viittilöineet heitä luokseen. ”Ja ne hirviästi halas meitä ja joku itki ja niillä oli siis omia lapsia ikävä”.

Eino kertoi, että hänen kodissaan oli pirtissä pitkä pöytä ja ruokailua aloitettaessa vangit olivat menneet sivuun penkille. Äiti oli kuitenkin kutsunut vangit pöytään, ja siitä lähtien syötiin yhdessä. Myös Olli korosti yhteistä ruokailua ja sitä kautta perheeseen kuulumista: ”Hetihän se että se kuulu mejän perheeseen, se oli sammaa perhettä, sammaa ruokakuntaa. Aamula lähti töihin ja iltasella palasi sieltä, söi samassa pöydässä ja tarinoi samoja asioita”. Armas puolestaan kertoi, että maatiloilla sotavankien päiväannoksista ei piitattu: ”Ne sai syyä niin palion ko massu veti. Kukhan ollu rajottamasa sitä”. Ruokailuun liittyvistä säännöistä poikettiin, koska erikseen tapahtuva ruokailu ei sopinut maaseudun tapakulttuuriin. Haastatellut painottivat yhteistä ruokailua, ja heille se oli keskeinen merkki siitä, että vankeja kohdeltiin tasavertaisesti.

Sääntöjen mukaan vangin vaatteisiin tuli maalata valkoisella maalilla v-kirjain¹⁸. Osa työnantajista maalasi sen, osa ei, ja jotkut antoivat

¹⁸ Vankileirin arkisto.

vangeille vaatteita omistaan. Juhani muisteli kahta talossa ollutta vankia:

Se oli Ivanalle kauhistus että semmonen vaate pitää panna päälle että vanki. Meillä oli tuola vintisä vanhoja miesten puseroita ja takkeja housuja ni sieltähän se äiti haki. Ne sovitti kampeet ja ei niihin veetä pantu ja Ivana oli hyvillään ja Nikolai että nyt ei olla enää maalivaatteisa.

Juhani jatkoi kertoen, että Ivana pyöräili pyhäisin tervehtimään sotavankitovereitaan yllään valkea paita, suorat housut ja pikkukengät. Hiljainen vastarinta tekemättä jättämisenä ja toisin tekemisenä ilmeni tapauksessa konkreettisesti paitsi vaatetuksessa myös pyöräreken ja sen kohteen kuvauksessa. Sotavangit eivät sääntöjen mukaan olisi saaneet liikkua yleisillä paikoilla muulloin kuin työmatkoillaan ja silloinkin vain saattajien kanssa. Elokuvisa, kahviloissa ja juhlissa käynti oli kielletty, eivätkä eri työnantajien vangit saaneet olla tekemisissä toistensa kanssa.¹⁹ Näistäkään määräyksistä ei juuri piitattu. Aapo muisteli sunnuntaista näkymää Piippolan kylän raitilla: puolen tusinaa sotavankia kävelyllä, v puseroiden selkään maalattuna eikä vartijaa näkynyt missään. Jos paikkakunnalla oli useampia vankeja maataloissa töissä, nämä saattoivat käydä toistensa luona kylässä ja viettää vapaapäiviään yhdessä:

Vanha-Heikki tiesi että on siellä [talon nimi] kansa vanki. Hoksashan se sen ja rupes huutamaan sinne, toiselle pellolle, molotti venäjää. No sehän tulla harppas sieltä, se oli kysynyt että saako hän käyvä puhetteles, ja nehän porisi kappaleen aikaa siinä ja sitte se meni takasin sinne. Ja sitten se tulla hilppi joka pyhätienuo sieltä. (Kalevi)

Vankien keskinäisessä seurustelussa ei maaseudulla nähty mitään väärää. Päinvastoin perheet saattoivat kertoa vangille lähistöllä olevista muista vangeista ja kannustaa tapaamisiin. Nähtiin, että vangit ilahtuivat, kun saivat olla tekemisissä maanmiestensä kanssa ja puhua omaa kieltään.

Vankien määräysten vastainen kyläily ja kylän raitilla liikkuminen tarvitsi toteutuakseen paikallisyhteisön hyväksynnän, jolloin hiljainen vastarinta laajeni mautiloilta koko kyläyhteisöön. Näin tehdessään

¹⁹ Vankileirin arkisto.

hiljainen vastarinta samalla voimistui ja määräysten voima vastaavasti heikkeni. Scottin²⁰ mukaan vastarinnan ei tarvitse olla kollektiivista, mutta arkipäivän vastarintaan liittyy yhteistyötä. Vankien vapaa liikkuminen ei olisi onnistunut ilman laajempaa hyväksyntää, jolloin voidaan puhua kollektiivisesta hiljaisesta vastarinnasta.

Annetut ohjeet kanssakäymisen rajoittamisesta eivät siis päteneet. Asetusten ja määräysten takana oleva ajatus siitä, että maatilalle tullut, usein nälkiintynyt nuori mies voisi olla vaarallinen ja uhata kansakuntaa, tuntui liioitellulta ja vieraalta. Scott²¹ toteaaakin, että alemmat luokat voivat kokea valtion tason ja lait vieraina. Hiljainen vastarinta maatioilla ei pyrkinyt lakien tai määräysten muutokseen, vaan sen kautta pyristeltiin irti tarpeettomiksi tai vieraiksi koetuista säännöistä. Käytännöllisten syiden lisäksi määräysten noudattamisesta luovuttiin myös inhimillisistä syistä. Sotavankeihin haluttiin tutustua eikä heitä eristetty sosiaalisesti. Tutustuminen vankiin aiheutti sen, että jos ohjeisiin pyrittiin alussa edes hieman mukautumaan, niistä luovuttiin pian turhina.

Pohjanmaan maatioilla sota saattoi tuntua kaukaiselta asialta. Työikäiset miehet olivat toki rintamalla, mutta monessa kodissa arki jatkui pitkälti samoissa uomissa kuin ennenkin. Poikkeustilanne konkretisoitui sotavangin saavuttua taloon ja talonväen saadessa ohjeet vartioinnista ja sellaisesta vangin kohtelusta, joka ei kuulunut millään tavoin maaseudun kulttuuriin. Maalaistalon tavat joutuivat vastakkain armeijan sääntöjen, hierarkian ja toimintatapojen kanssa, eivätkä puolustusvoimien määräykset sopineet uuteen soveltamisympäristöön. Haastatellut muistelivat naureskellen puolustusvoimien tiukkoja ohjeita ja kokivat niiden pilkuntarkan noudattamisen tuntuneen hölmöltä. Sarkasmi ja naureskelu kohdistuivat myös puolustusvoimien auktoriteetteihin ja hierarkioihin. Nauru ja huumori ovat tärkeä osa hiljaista vastarintaa, ja huumorin kautta vastarintaa voidaan ilmaista peitetyksi²². Rehvakkaastikin ohjeiden ja säännösten yläpuolelle asettumalla vähennetään niiden arvoa ja saadaan tilaa ja oikeutusta sääntöjen rikkomiselle. Naureskelulla myös rakennetaan vastarinnalle myönteistä

²⁰ Scott 1989, 36–37.

²¹ Scott 1989, 57.

²² Scott 1989, 36 määrittää arkipäivän vastarinnan keinojen mitätöivän tai vähentävän valtaa pitävän vaatimuksia.

ilmapiiriä, haetaan hiljaiselle vastarinnalle varovasti laajempaa yleisöä, ja se on vaaraton tapa testata, onko keskustelukumppani tai laajempi yleisö asiasta samaa mieltä. Haastattelujen aikana osa muistelijoista testasi huumorin turvin myös tutkijan kantaa sääntöjen rikkomiseen.

Tarkastuskäynneillä hiljainen vastarinta kiteytyy

Määräysten vastaisen menettelyn takia maatiloilla jännitettiin sotilasviranomaisien tai kunnan virkamiesten tekemiä tarkastuskäyntejä. Tarkastusten asetelma on kiinnostava vastarinnan kohteen kannalta. Toisella puolella on tarkastaja ja hänen edustamansa instituutio, ja toisella maatilan väki, johon sotavanki kuuluu. Työnsä kautta tarkastajat näkivät vangin vain sotavangin roolissa ja vihollismaan kansalaisena, joka pyrkii toimimaan Suomen vahingoksi, mutta maatilan välle vanki oli tilan työntekijä ja osalle ystävä. Tarkastuskäynneissä nämä roolit joutuivat ristiriitaan.

Einon perheessä tarkastavan majurin käynti hermostutti talon väkeä. Tarkastaja oli heti tullessaan todennut, että jos vankia kohdellaan niin kuin talon omaa väkeä, vanki täytyy palauttaa leirille. Pirtin nurkkaan oli tehty ohjeiden mukainen vankikoppi, jonka oveen oli hankittu munalukko. Koppi tehtiin kuitenkin tarkastajien käyntiä varten, eivätkä vangit komerossa yöpyneet:

Kyllä oltiin totisena. Se oli aika tarkka kaveri ja jotenkin semmonen... ei sen kanssa uskallettu leikkiä puhua. Sitä piti teeskennellä sitte että sitä noudatetaan, joo. Mutta se kävi tuntuun turhauttavalta isäntäväestäkin, semmosia luotettavia työntekijöitä pitää lukkojen takia. (Eino)

Tarkastuksen lopuksi majuri oli kysynyt sotavangilta, onko tällä valittamista:

Niin Ivan pokkana sanoo että, kun nyt on kesä ja näin kuumaa – – tuo isäntä aina toimittaa hänet tuonne pirttiin sinne koppiin ja pannee oven lukkoon ja hänkin haluais olla tuolla luhtiaitasa yötä. Niin se majuri sano että eikö Ivan ymmärrä että kun Ivan on sotavanki niin sen täytyy alistua näihin sääntöihin. Niin Ivan sano että kyllä Ivan sen ymmärtää mutta kun majuri kysyi. Ja sitte se majuri rupes kehuamaan isää että

tässä talossahan on tunnollinen isäntä että tämä on esimerkillistä että näinhän sitä pittää menetelläkin ettei vanki pääse määräämään, vaan isäntä sanoo. Ja kun sitte majuri lähti auttoltaan pois, niin kyllä sitä porukkaa nauratti kaikkia. (Eino)

Kertomuksissa on piirteitä Scottin²³ voimattomien ryhmien toiminnan arsenaalista, jota käytetään silloin, kun avoimeen vastarintaan asettuminen on mahdotonta eikä huomiota haluta kiinnittää omaan toimintaan. Sääntöjen kanssa kiumurrettiin, koska niitä vastaan ei uskallettu asettua avoimesti. Tarkastajien tullessa käymään perheet hiljaisen vastarinnan keinoina teeskentelivät noudattavansa annettuja ohjeita ja tekevänsä yhteistyötä viranomaisten kanssa. Näin mahdollisten rangaistusten tai vangin leirille palauttamisen riskit saatiin minimoitua.

Arjen vastarinnan keinot ovat turvallisia, koska peiteltyinä ne eivät johda rangaistuksiin, niiden käyttö ei vaadi organisointia ja niiden kautta voidaan saavuttaa omalta kannalta tärkeitä päämääriä²⁴. Sotavankien isäntäperheissä päämääränä oli jatkaa arjen toimia entiseen tapaan määräyksiin tarttumatta. Hiljainen vastarinta ja siihen liittyvä sääntöjen noudattamatta jättäminen vaatii myös taktista viisautta, rajojen vaihkaista tunnustelua esimerkiksi huumorin turvin sekä peiteltyä säännöistä neuvottelua valtaa pitävien kanssa. Valtaa pitävät osallistuvat neuvotteluihin ja käyvät määräyksistä rajanvetoa, vaikka tämä voi jäädä kokonaan implisiittiseksi. Ilmari kertoi tilanteesta, jossa tarkastaja oli sattunut paikalle ruokailun aikaan ja nähnyt kaikkien syövän yhdessä. Hän oli vaatinut vankeja eri pöytään ja heille eri ruokaa. Talon vanha isäntä oli vedonnut talon tapoihin ja maalaisjärkeen:

Kuuleppas nyt, herra Louhimaa, nämä miehet on täällä jotka tekee ne työt, kun meitä ei ole täällä kuin vanhuksia ja lapsia, nää tekee ne maataloustyöt, heil on nyt puintityö käynnissä, ja ne syöpi samaa ruokaa samassa meidän pöydässä, pistä palttou naulaan ja tuu syömään samaan pöytään. (Ilmari)

Tarkastaja oli taipunut ja tullut syömään muiden kanssa.

Eino oli 14-vuotias noutaessaan kirkonkylältä heille annetut kaksi vankia. Vankikuljetuksesta vastannut majuri oli käynyt läpi listaa van-

²³ Scott 1989, 34–35.

²⁴ Scott 1989, 34–35, 49

kien sijoituspaikoista ja katsonut Einoa pitkään. ”*Sano että kovin on nuori ja pieni tämä isäntä, mitenköhän tässä nyt käypi*”. Miehet muista taloista olivat kuitenkin vakuuttaneet, että Eino pärjää vankien kanssa siinä missä hekin, ja ”*sitte majuri anto ne vangit ja minä ohjasin kärryihin ne ja lähdettiin kotimatkalle*”.

Joskus sotilasviranomaiset ja tarkastajat ymmärsivät ainakin jossain määrin, että tiukkojen määräysten pilkuntarkka noudattaminen oli siviilioloissa mahdotonta ja liikaa vaadittu. He joutuivat olosuhteiden pakosta itsekin joustamaan sääntöjen noudattamisesta²⁵. Valtaa pitävien oma epärointi sääntöjen suhteen vahvistaa väistämättä hiljaista vastarintaa ja säännöistä piittaamattomuuden käytäntöjä.

Tarkastajien oli vastattava avoimen vastarinnan tekoihin, mutta hiljainen vastarinta oli helpompi jättää huomiotta, sillä se tapahtuu useimmiten yksityisellä, ei (poliittisella) julkisella areenalla²⁶. Tarkastettavan perheen sotavangin kanssa viettämä yhteinen aika ei uhannut sotavankeihin liittyvää julkista keskustelua, vaan puolustusvoimat ja valtio dominoivat sitä edelleen. Hiljainen vastarinta, jos sitä edes huomattiin, ei julkisen ulkopuolisena uhannut myöskään vankeinpäiden normeja. Arkinen vastarinta ei tarkastuksissa ollut tarpeeksi näkyvää, eikä se ulottunut eikä kohdistunut puolustusvoimiin instituutiona. Se pysytteli mautilojen ja kylien arjen raameissa, joissa ainoastaan haluttiin jatkaa elämää entiseen tapaan. Tarkastajien halu joustaa riippui myös siitä, mitä sääntöä oli rikottu. Jotkut rikkeet olivat vakavampia kuin toiset: vangin uimassa käyntiä katsottiin helpommin läpi sormien, mutta esimerkiksi radion kuuntelu oli jo huolestuttavampi rike²⁷.

Toisin tekemisen seurauksia

Mautiloilla vangit paitsi työskentelivät myös viettivät vapaa-aikaa yhdessä talonväen kanssa. Sunnuntaina saatettiin käydä yhdessä kalassa, kuunnella radiota tai käydä naapurissa kylässä. Vankeja opetettiin aja-

²⁵ Hollander & Einwohner 2004, 549 muistuttavat, etteivät valtasuhteen osapuolet suinkaan ole yhtenäisiä, vaan molemmista puolista löytyy variaatiota ja erilaisia kiteytymiä hierarkioiden sisällä.

²⁶ Julkisen ja yksityisen alueista Habermas 2004.

²⁷ Vankileirin arkisto.

maan pyörillä, ja hauskat muistot siitä naurattivat kertojia edelleen. Vähitellen sotavangin katsottiin kuuluvan omaan joukkoon. Väinö totesi, että vankia pidettiin lopulta melkein kuin omana poikana, ja Juhani kertoi ystävydestä vangin kanssa:

Ivana oli kaheksantoista ja hällä oli kotona samanikänen veli ku minä. Meistähän tuli niin ystävät heti, se piti ku omana veljenään mua koko ajan.

Sotavangit saattoivat osallistua maaseudun kyläilykulttuuriin joko isäntäperheensä mukana tai yksin. Kyläläiset olivat kiinnostuneita taloissa olevista sotavangeista ja tulivat heitä tapaamaan. Olli muisteli, että perheessä työskennellyt Nikolai ehti tutustua myös kyläläisiin: ”*tänäänkin päivänä ne muistelee, että se oli se vanki se Nikolai, että sillä lailla jäi kyllä myönteinen kuva kyläläisillekki*”. Jos vankeja oli isompi, perheistä erillään majoittuva joukko, kyläläiset saattoivat vieraila heidän luonaan esimerkiksi illanvietoissa. Armas muisteli 50 vangin ryhmää, joka teki Ounasjokivarressa maa- ja metsätöitä. Vapaa-aikanaan he marjastivat, kylästelivät ja liikkuiivat mielensä mukaan. Ryhmä asui kylässä autiossa talossa lopulta keskenään, koska kahdesta kylän ulkopuolisesta vartijasta luovuttiin turhina: ”*Ei ne [vartijat] kö häittäne vain on täällä, komentelevat nukkumhan ennenkö niitä väsyttää. Nehän illalla halus vielä vähän tanssia ja laulaa*”. Kyläläisiä kiinnostivat sotavankien vieraat tavat ja taidot erityisesti hevosten käsittelyssä. Ounasjokivarressa nähtiinkin ennennäkemättömiä kasakoiden hevosenäytöksiä, joita joukolla kokoonnuttiin seuraamaan.

Joissakin haastatteluissa ystävyden myöntäminen oli kuitenkin vaikeaa eikä hyviä välejä haluttu haastattelijalle heti myöntää. Tämä voi johtua siitä, että määräysten varjot ulottuivat vielä haastattelu-tilanteeseen. Tiedettiin hyvin, että kanssakäyminen, saatikka ystävyystyminen, ei ollut sallittua. Johannes kertoi tehneensä jatkosodan aikana metsätöitä Venäjän Kemistä kotoisin olleen vangin, Heikin kanssa. Heikki oli opettanut Johannekselle venäjää. Haastattelun nauhoituksen aikana Johannes kielsi, että heistä olisi tullut ystäviä, mutta nauhurin sulkeuduttua hän mainitsi vangin kertoneen kotioloistaan ja näyttäneen kuvia kahdesta lapsestaan, tuolloin 2- ja 4-vuotiaista tyttäristä. Ystävydestä kertonee myös se, että Johanneksen ensimmäisen pojan etunimeksi laitettiin myöhemmin Heikki. Myös Armaksen oli vaikea

myöntää ystävyyttä sotavangin kanssa. Kun haastattelija kysyi, jäikö vankijoukosta kukaan erityisesti mieleen, Armas oli pitkään hiljaa ja totesi epäröiden: ”*No. Mitähän mie siihen sanosin*”. Armaksen vaimo puuttui tällöin puheeseen, patisti miestänsä ja toisti haastattelijan kysymyksen. Lopulta Armas sanoi: ”*No olihan se Nikolai se yks*”.

Ounasjokivarressa sotavankien majapaikkana olleen talon ympärillä oli ohjeiden mukainen piikkilanka-aita, jonka portin kyläläiset huolehtivat yöksi lukkoon. Avain annettiin kuitenkin vangeille ja heitä vain kehoitettiin tulemaan aamuksi kotiin. Liisa ja Armas totesivat: ”*Sil-lähän niitä lapsiaki syntyi. Se on sitä ihmisyyttä*”.

Vartiointisääntöjen rikkominen mahdollisti vankien ja suomalaisnaisten seurustelusuhteet²⁸. Marjatta kertoi kotonaan evakkona asuneesta nuoresta Kertusta, joka oli ihastunut perheessä työskennelleeseen sotavankiin, Pekkaan. Kerttu ja Pekka halusivat lähteä myöhäiselle kuutamohiihdolle, ja 8-vuotias Marjatta oli passitettu nuorenparin seuraan esiliinaksi. Martta puolestaan muisteli kihertäen pientä teerenpeliään sotavangin kanssa ja tämän huonolla suomen kielellä kirjoittamaa lappusta:

se osas vähä suomee se, oliko se Nikolai – – ja tietysti ku oli tota nuori mies ja minäkin olin nuori olevinnaan – – jottain varmaan se vanki aatteli että jottain ois mukava tuon tytön kanssa jutella. Sitten se pyys kynää ja paperia yhen kerran – – niin se piirsi siihen ja sitte tuli mulle näyttämään, ja siihe oli kirjoitettu että Marta saunase että Martta saunassa, se oli Marta saunase, ja se näytti sitä ja nauro oikkee makkeesti ei siinä mittää ollu sen kummempaa.

Suhtautuminen vankien ja suomalaisnaisten seurustelusuhteisiin oli vaihtelevaa. Osa, kuten Eino, piti nuorten sotavankien ja paikallisten naisten suhteita luonnollisina: ”*eihän se niitä rajoja kato kun rakastuu*”. Einon kotitilalla työskennellyt Nikolai oli aikaisemmin ollut toisella maatilalla. Nikolain ja soteleskeksi jääneen nuoren emännän välille oli syntynyt seurustelusuhde. Vilho puolestaan kertoi talosta, jossa oli kaksi vankia: ”*Ja siinä oli aikaikäset, täysikäset tyttäret, niin nehän tekevät lapset niile sitte*”. Myös Ilmari kertoi mutkattomasta suhtautumisesta: perheen sotavanki oli heinäniityllä tutustunut evakossa olleeseen inke-

²⁸ Esim. Danielsbacka 2013, 147–148.

riläisnaiseen. Teppa-vanki ja tilan työmies Olli olivat sunnuntaiaamuna tulleet yhtä aikaa kotiin. Teppa oli pyytänyt Ollia salaamaan asian isännältä, joka oli samassa hetkessä pukannut kamarin ikkunan auki ja huutanut: ”*tulkaapas sulhasmiehet kahville mulla on täällä valmis kahvi*”.

Samoin kuin vankien kanssa syntyneistä ystävyysuhteista osan kertojista oli vaikea puhua suomalaisnaisten ja sotavankien seurustelusuhteista. Taustalla lienee jälleen määräysten selkeä rikkominen, mutta asiaan tuntui liittyvän paljon häpeää ja puhumattomuutta. Neuvostotilaiden jälkeläisiä²⁹ on arvioitu Suomessa syntyneen joitakin satoja³⁰.

Syyskuussa 1944 tehdyn välirauhansopimuksen mukaan Suomen tuli luovuttaa kaikki maassa olevat Neuvostoliiton kansalaiset. Kun selvisi, että sotavangit on palautettava välittömästi, monissa perheissä alettiin pohtia vankien tulevaa kohtaloa. Yleinen käsitys oli, että vankien katsottiin kotimaassaan olevan maanpettureita ja heitä voisi odottaa jopa kuolemantuomio. Haastatellut kertoivat hyvin samankaltaisia tarinoita itkuntäyteisistä eron hetkistä. Lähdön haikeus liittyi paitsi epätietoisuuteen vangin tulevasta kohtalosta myös syntyneisiin ystävyysuhteisiin ja siihen, että eron arveltiin olevan lopullinen.

Ko sota loppu, ne pakola panthin pois täältä, ei meinahet lähettiä milhän, ja Venäjä vaati ja vaati, mutta me emmä uskalla jättää teitä tänne. Mejät on käsketty lähettää tejät Rovaniemele ja sieltä junhan ja – Pietarhin. Kyllä me jälähkin kuullimma, että niitä oli karannukki siitä, ja sitte pötkiny Ruotshin (Armas).

Armas kertoi palautuksen kynnyksellä perheensä antaneen neuvoja pakkoa suunnitteleville vangeille, mutta perhe ei uskaltanut rangaistusten pelossa toimia enempää paon auttamiseksi. Tasapainoilun tilanteessa yhdistyivät Hirschmanin³¹ *voice* ja *exit*. Hirschman toteaa ihmisten ilmaisevan avoimesti tyytymättömyyttään ”voice” tai vetäytyvän tilanteesta ”exit”. Perheen isä otti kantaa vankien palautuksiin ja neuvoi vankeja karkaamaan, mutta taktisella viisaudella³² suojasi itsensä ja perheensä kehottamalla vankeja karkaamaan vasta Rovaniemeltä Kemiin

²⁹ Vihreälehto 2016; Wilms-Narvola 2011.

³⁰ Danielsbacka 2013, 148; Westerlund 2011.

³¹ Hirschman 1970, ks. myös Kaisa Kärjen artikkeli tässä kirjassa.

³² Scott 1989, 35.

menevästä junasta, jolloin karkaamisia ei voitaisi enää yhdistää heihin. *Että me ollaan vaan sitte vappaat teistä. Ja niitähän karkas pois ja Ruot-sista tuli kirjeitäki.* (Armas)

Juhani puolestaan kertoi tarinan paikkakunnan miehistä, jotka auttoivat inkeriläisen sotavangin Haaparannan kautta Ruotsiin. Vanki oli kirjoittanut isännille myöhemmin, kertonut hyvistä oloistaan ja menneensä naimisiin. Monet haastatellut puhuivat vankien auttamisesta pakoon Ruotsiin, joko sen suunnittelusta, toteuttamisesta tai tästä kuullusta. Paikkoja tai nimiä ei kuitenkaan mainittu, ja puhe oli kuulo-puheen ja peittelyn värjäämää. Rangaistusten kovuus vaikutti aiheen arkuuteen vielä nytkin. Vangin auttaminen Ruotsiin oli raju vastarin-nan teko, koska kiinnijäämisen seuraukset olisivat olleet kohtalokkaat sekä vangille että auttajalle. Karkaamisessa auttavia suomalaissiviilejä odotti maanpetossyyte, kuolemanrangaistus tai pitkä vankilatuomio.

Kun virallinen sotavankien palautus päättyi marraskuussa 1944, oli Neuvostoliittoon kuljetettu noin 44 000 vankia³³. Lopullisesti luovu-tuksen takaisin kotimaahan vältti ja Toivo Hamidin tavoin Suomeen jäi ehkä parisen sataa henkilöä³⁴. Lisäksi arviolta 800 Suomen armeijan riveissä taistellutta heimosotavankia pakeni suomalaisten avustamina Ruotsiin³⁵. Sodan aikana kotialueen vankileireiltä ja niiden alaisilta työmailta oli karannut hieman yli 1 100 vankia. Heistä reilut 900 saatiin kiinni elävänä tai ammuttiin, ja loput olivat sodan päättyessä kar-kuteillä, osa heistäkin oli paennut Ruotsiin³⁶.

Vankien kohtalosta on harvoin saatu tietoa jälkepäin. Jotkut so-tavangin kanssa ystävyystyneet alkoivat kysellä vankien perään sodan jälkeen Neuvostoliiton hajottua. Tätä ennemminkin oli saatu ja kir-joitettu kirjeitä. Tietoja etsittiin muun muassa sota-arkistosta ja ystä-vyyssseuroilta. Olli kertoi yrittäneensä saada yhteyttä perheessä ollee-seen Nikolaihin sota-arkiston kautta: ”*Sieltähän tuli tietoja, osote että on Valko-Venäjäällä ja tuli aika tarkkaki osote vielä sieltä*”.

Olli kirjoitti osoitteeseen kirjeen ystävyysseuran avustuksella ja kutsui Nikolain Suomeen perheen kustannuksella.

³³ Westerlund 2009, 143.

³⁴ Pekkarinen & Pohjonen 2005, 168 päätyvät siihen, että peitetarinan turvin maa-han jäi 50–100 sotavankia. Viralliset arviot Suomeen pysyvästi jääneistä sotavangeista liikkuvat 200:n ja 290:n välillä.

³⁵ Mertanen 2004, 279.

³⁶ Mikkola 1976, 121–124.

No sieltä tuli kirje, mutta se kirjeen lähettäjä ei ollu Nikolai, se oli varmaan kyläpäällikkö tai joku. Ja se vastasi siihen, että se Nikolai ellää. Ja ne teki meille sitten toivomuksen, me tultais sinne voitonjuhlaan, onko se toukokuun 7. päivä. Ja siitä ei puhuttu mitään siitä että hän tulis Suomeen. Se oli varmaan sillä tavalla, ettei sieltä ei yksinkertaisesti päässyt.

Olli ja hänen sisarensa epäilivät kyläpäällikön tarkoituspieriä poliittiseksi ja päättivät olla lähtemättä voitonjuhlaan. Hieman myöhemmin he yrittivät uudelleen saada yhteyttä Nikolaihin, mutta tämä oli ehtinyt kuolla. ”Mutta se, että se ei oo koskaan meidän lasten mielestä jäänyt pois. Se on aina, aina ollut, ja aina ollut se myönteinen henki”.

Vanhan sotavangin vierailu saatiin toteutettua Pattijoella 1990-luvulla kahteenkin eri otteeseen³⁷. Feodor-vanki oli lähettänyt ensimmäisen kirjeen Kaukasukselta vuonna 1960, jonka jälkeen oli käyty harvakseltaan kirjeenvaihtoa. 1980-luvun lopussa Feodorille lähetettiin kutsu saapua Suomeen. Vuonna 1991 hän tuli käymään ensin tyttärensä kanssa, muutaman vuoden päästä toisen kerran yksin.

Sotavankien lähtemättömät jäljet

Jatkosodan aikainen tilanne maataloilla tekee siitä kiinnostavan hiljaisen vastarinnan näkökulmasta. Sotavangin mukana maatilan arkeen tulleet valtion asetukset ja puolustusvoimien säännöt tekivät maaseudun tavallisista toimista yhtäkkiä vääränlaisia ja kiellettyjä. Pelkkä keskustelu vangin kanssa kääntyi yllättäen vastarinnaksi ja toisin tekemiseksi, samoin kuin inhimillisuus ja tasavertainen kohtelu. Suomalaisviilien ja neuvostovankien kanssakäymisessä voidaan nähdä erilaisia hiljaisia vastarinnan muotoja, jotkut näkyviä, jotkut huomaamattomampia. Ne heijastavat vankeinpidoon sääntöjen moninaisuutta: oli monenlaisia sääntöjä ja sen mukaisesti monenlaista vastarintaa. Hiljainen vastarinta saattoi ilmetä hyvin piilevänä, kuten Hollander ja Einwohner³⁸ esittävät, esimerkiksi sarkasmina, naurahduksena tai lähimmäisen kunnioittavana ja inhimillisenä kohteluna. Puolustusvoimien ja lainsäädännön määräykset muodostavat institutionaalisen ra-

³⁷ Härkönen 2013; haastatteluaineisto.

³⁸ Hollander & Einwohner 2004.

kenteen, jonka tarkoituksena on ollut määrittää ja ohjata ihmisten toimintaa. Haastatteluaineistomme luo väylän toisenlaiseen toimintaan, ihmisten kokemuksiin puolustusvoimien rakenteiden toimivuudesta maaseutukontekstissa, jossa esimerkiksi yhteisön sosiaaliset rakenteet perustuvat erilaiselle pohjalle. Se, minkä näemme hiljaisena vastarintana, on muodostunut paikallisesti, perhekohtaisesti ja jopa yksilökohtaisesti³⁹ – jossakin pidemmälle menevänä ja vastarinnaksi tunnistetumpana kuin toisaalla.

Kaisa Kärki⁴⁰ kirjoittaa tarkoituksellisesta tekemättä jättämisestä, joka on myös jatkosodan aikaisilla maatiloilla ollut ilmeinen vastarinnan keino. Vankien pitoon annettuja sääntöjä jätettiin tarkoituksella noudattamatta: esimerkiksi *v* jätettiin maalaamatta ja vartiointi tekemättä. Lisäksi aineistossamme tulee esille tarkoituksellista toisin tekemistä, kuten vangin kanssa keskustelu ja ajanvietto hänen kanssaan. Tähän liittyy Kärjen⁴¹ mainitsema preferenssi, johon kytkeytyy teon tarkoituksellisuus. Kun maatilan väki on viettänyt aikaa sotavangin kanssa tai antanut hänen lähteä tansseihin, vangin koppiin lukitsematta jättäminen tai vartiointin laiminlyönti on ollut tarkoituksellista. Etusijalle on tällöin asetettu maaseudun perinteiset toimintatavat.

Mitä tarkoituksellisella sääntöjen noudattamatta jättämisellä tai toisin tekemisellä tavoiteltiin? Seurauksena saattoi kuitenkin olla mitavia rangaistuksia, jopa kuolemanrangaistus. Vankikoppien rakentamatta jättämisessä ei ollut kyse vastarinnasta puolustusvoimia kohtaan instituutiona, vaan tällä tavoin pikemminkin vastustettiin instituution laatimien sääntöjen byrokratiaa, vierautta ja hölmöyttä. Hiljaista vastarintaa sanelivat maatilojen arvot ja tavat, jotka olivat räikeässä ristiriidassa sääntöjen noudattamisesta aiheutuvien vieraiksi ja epäinhimilliseksi koettujen toimien kanssa. Motiivina oli myös ihmisten kohtelu ja kohtelun konteksti: ”*ei meidän koti mikään vankila ole*”. Myös ystävystyminen sotavangin kanssa vaikutti sääntöjen noudattamatta jättämiseen.

Arkipäivän vastarinnan on oltava ainakin jossakin määrin näkyvää ja tarkoitettua, jotta se voidaan tunnistaa vastarinnaksi. Hollander ja

³⁹ Vastarinnan eri asteista ks. Hollander & Einwohner 2004, 536.

⁴⁰ Kärki tässä kirjassa.

⁴¹ Kärki tässä kirjassa.

Einwohner⁴² mainitsevat kaksi ryhmää, jotka voivat tunnistaa hiljaisen vastarinnan eleen. Ensimmäinen on vastarinnan varsinainen kohde ja toinen muut havainnoijat: sivustakatsojat, median edustajat tai tutkijat. Aineistomme perusteella näemme kolmantena vastarinnan tunnistajana hiljaisen vastarinnan ilmaisijan itsensä. Tällöin hiljainen vastarinta voidaan asettaa kolmelle toiminnan kehälle: mikro-, meso- ja makrotasolle. Mikrotaso viittaa tässä tapauksessa yksilöön itseensä ja hänen lähipiiriinsä, mesotaso naapurustoon ja kyläyhteisöön ja makrotaso valtioon, sen instituutioihin ja instituutioiden edustajiin.

Kun arkipäiväinen vastarinnan ele kumpuaa ilmaisijan itsesuhteesta, motiivina on itsekunnioituksen säilyttäminen ja tasapainoilu ristiriitaisessa tilanteessa. Vastustettavaan kohteeseen voi säilyttää hyvät suhteet esimerkiksi yhteistyötä teeskentelemällä, mutta toisin tekemisellä ei tarvitse osallistua hölmöyksiä pitämiinsä toimiin. Hiljainen vastarinta palvelee ilmaisijaansa siten, että hän voi sen kautta pitää kiinni itsemääräämisoikeudestaan. Maatiloilla muita havainnoijia olivat perheenjäsenet, naapurit tai kyläläiset. He olivat samaan yhteisöön kuuluvina turvallisempaa yleisöä, ja heille vastarintaa voitiin ilmaista selkeämmin ilman pelkoa seurauksista. Vastarinnan suoranaisena kohteena olivat puolustusvoimien määräykset. Hiljaisen vastarinnan tilanteet kiteytyivät erityisesti tarkastajien käynteihin, jolloin avoimen vastarinnan näyttäminen ei ollut mahdollista.

Vastarinta ei aina ole puhdasta. Vaikka valtaapitävän toimia vastustettaisiin, sen joitakin rakenteita voidaan samaan aikaan tukea.⁴³ Näin oli myös sotavankien tapauksessa. Vaikka hölmöjä sääntöjä ja sotavankien sosiaalista eristämistä vastustettiin, puolustusvoimia instituutiona tuettiin. Hiljaisen vastarinnan tavoitteena ei ollut puolustusvoimien toimintatapojen muuttaminen vaan se, ettei omia toimintatapoja tarvitsisi muuttaa puolustusvoimien kaltaisiksi. Tällä tavoin voidaan yhtyä Hollanderin ja Einwohnerin⁴⁴ näkemykseen siitä, että vastarinta ei ole aina vain poliittista, vaan se voi olla myös identiteetteihin perustuvaa. Tässä tapauksessa se perustui sekä henkilökohtaisiin että maaseutuyhteisön kollektiivisiin identiteetteihin. Vaarana puolustusvoimien

⁴² Hollander & Einwohner 2004, 541.

⁴³ Hollander & Einwohner 2004, 549.

⁴⁴ Hollander & Einwohner 2004, 537.

määräysten vastustamisessa oli kuitenkin se, että vastarinta saatettiin tulkita puolustusvoimien vastustamiseksi ja sodanaikaisen maanpuolustustahdon heikkoudeksi, jopa maanpetturuudeksi. Tämän takia avoin vastarinta ei ollut mahdollista.

Haastatteluissa ilmeni vaikenemista erilaisista asioista ja hiljaisuus näyttäytyi moniulotteisena vastarinnan muotona. Aineistomme ei anna kokonaista kuvaa neuvostosotavankien kohtelusta, koska meihin yhteyttä ottaneilla kertojilla oli hyviä muistoja sotavangeista. Moni haastateltu tiesi kuitenkin tapauksia sotavankien epäinhimillisestä kohtelusta, kuten raa'asta väkivallasta tai vankien ihmisarvoa alentavista tilanteista. Vankien huono kohtelu herätti haastatteluissa sääliä ja inhoa, ja julmuuksien muistelu hiljensi kertojia. Puolustusvoimien säännöissä määrättiin vankien asiallisesta kohtelusta⁴⁵, eikä omavaltainen rankaiseminen ollut sallittua. Kaltoinkohtelu on siis ollut määräysten rikkomista. Hiljaisuus saattoi kertoa muistojen kipeydestä, mutta myös haluttomuudesta puuttua sääntöjen rikkomiseen hankaluuksien tai rangaistusten pelossa. Tietämättömyyden teeskentely⁴⁶ on arkipäivän vastarinnan keino. Se ulottui haastattelutilanteeseen myös silloin, kun puhuttiin vankien ja suomalaisnaisten suhteista, ystäväystymisestä vangin kanssa sekä muiden määräysten rikkomisesta erityisesti tapauksissa, joiden seuraukset olivat vakavia – kuten karkaamisen avustamisessa. Hiljaisen vastarinnan keino toimi myös suhteessa tutkijaan, johon ei aroista asioista puhuttaessa uskallettu täysin luottaa.

Toivo Hamidin tarinassa kiteytyy tavallisten suomalaisten sodanaikainen hiljainen vastarinta. Hamidin Suomeen jääminen kertoo kaikkien vanginpitoa koskevien keskeisten viranomaismääräysten rikkomisesta. Tekemättä jättämisillä ja toisin tekemisillä on ollut suuria vaikutuksia pitkälle sodan jälkeen, tähän päivään saakka. Haastatteluissa oli ajoittain vaikea muistaa, että puheenaiheena olivat pakkotyötä tehneet vihollisotilaat. Maatilalle tullessaan vihollinen sai kasvat ja inhimillistyi tutustumisen kautta yksilöksi. Sotavangeista puhuttiin kuin talon rengeistä, ystävästä tai perheenjäsenistä, ja haastatteluissa yhä mietittiin, mikä tutuksi tulleen vangin kohtalo lopulta oli.

⁴⁵ Vankileirin arkisto. Sääntö inhimillisestä kohtelusta perustui Geneven sopimukseen.

⁴⁶ Scott 1989.

Lähteet

- Danielsbacka, Mirkka (2013) *Sotavankikohtalot. Neuvostosotavangit Suomessa 1941–1944*. Helsinki: Tammi.
- Habermas, Jürgen (2004) *Julkisuuden rakennemuutos: Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. Tampere: Vastapaino.
- Hirschman, Albert O. (1970) *Exit, Voice and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations and States*. Cambridge & Lontoo: Harvard University Press.
- Hokkanen, Petri (2004) Sotavankien käyttö maataloustyövoimana. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948*. Jyväskylä: Minerva, 67–86.
- Hollander, Jocelyn & Einwohner, Rachel (2004) Conceptualizing Resistance. *Sociological Forum* 19:4, 533–554.
- Härkönen, Eero (2013) *Härkösen ryssät*. Pattijoen kotiseutuyhdistys. URL <http://pattijoenkotiseutuyhdistys.fi/sivu.php?p=39>. (Viitattu 19.2.2018.)
- Luostarinen, Heikki (1986) *Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44*. Tampere: Vastapaino.
- Mertanen, Tomi (2004) Neuvostokansalaisia Suomesta Ruotsiin. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948*. Jyväskylä: Minerva, 257–280.
- Mikkola, Timo (1976) *Sotavankikysymys Suomessa vuosina 1941–1944*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta.
- Pekkarinen, Jussi & Pohjonen, Juha (2005) *Ei armoa Suomen selkänahasta. Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1981*. Helsinki: Otava.
- Rintakumpu, Juhani (2013) Väinö Töllin isä auttoi Hamidoa. *Kalajokilaakso* 30.8.2013. Keski-Pohjanmaan Kirjapaino Oyj.
- Scott, James C. (1989) Everyday forms of resistance. *Copenhagen Papers* 4, 33–62.
- Suolahti, Ida (2015) *Yhteinen vihollinen, yhteinen etu. Sotavankien luovutukset ja vaihdot Suomen ja Saksan välillä jatkosodan aikana*. Helsingin yliopisto, Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta 40.
- Suomen sota 1941–1944 osa 6* (1956) Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja. Helsinki: Kivi.
- Vihreälehto, Ira (2016) *Tuntematon sotavanki. Venäläistä isoisääni etsimässä*. Jyväskylä: Atena.
- Westerlund, Lars (2009) *Sotavankien ja siviili-internoitujen sodanaikainen kuolleisuus Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Westerlund, Lars (2011) Neuvostosotavankien suomalaiset naisystävät ja heidän lapsensa 1942–1945. Teoksessa Lars Westerlund (toim.) *Saksalaisten ja neuvostosotilaiden lapset Suomessa, Norjassa, Tanskassa, Itä-vallassa, Puolassa ja Itä-Karjalassa*. Helsinki: Museovirasto, 9–104.
- Wilms-Narvola, Noora (2011) Vieraat miehet taloissa – naisten ja sotavankien suhteet jatkosodan aikana. *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 2001:31, 79–86.

Neuvostovaltaa vastaan Inkerinsuomalaisten hiljaista vastarintaa 1930-luvulla

Anni Reuter

1930-LUVUN NEUVOSTOLIITOSSA maatalous kollektivisoitiin väkivaltaisesti, luterilainen kirkko hävitettiin ja inkerinsuomalaisia karkotettiin, vangittiin sekä surmattiin. Suomalaisuudesta, kristinuskosta ja talonpoikaisuudesta tuli monella tapaa vastakulttuuria, jota neuvostovalta mitätöi, pilkkasi, tuomitsi ja tuhosi. Monien inkerinsuomalaisten vastarinta ilmeni poliittista terroria, maatalouden kollektivisointia ja kirkon tuhoa vastaan. Vastarinta tapahtui useimmiten hiljaisuudessa tai julkisuudelta salaa, sillä Stalinin ajan diktatuurissa pelko paljastumisesta ja ankarasta rangaistuksesta olivat aiheellisia.

Hiljainen vastarinta totalitaristisissa oloissa

1930-luvun Neuvostoliiton tutkimuksessa inkerinsuomalaisten on osoitettu olleen Stalinin vainojen uhreja¹ ja ”kärsimyshistorian” koki-joita, minkä vuoksi heitä on kuvattu hiljaisiksi kärsijöiksi². Harvoissa tutkimuksissa on noussut esiin inkerinsuomalaisten neuvostovallan vastainen vastarinta 1930-luvulla, tosin poikkeuksena mainittakoon kristittyjen inkerinsuomalaisten lainvastainen maanalainen toiminta.³ Inkerinsuomalaisten hiljaista vastarintaa neuvostovaltaa vastaan stalinistisen terrorin leimaamalla 1930-luvulla ei ole aiemmin tutkittu.

Inkeri oli vaikeasti hallittava rajamaa jo Ruotsin vallan aikana, jolloin hallinto ei saanut kuriin talonpoikia, jotka liikkuiivat rajan yli ja käyttivät sitä hyväkseen.⁴ Venäjän valloitettua Inkerin inkerinsuomalaisista tuli maaorjia, ja vasta maaorjuuden lakkauttaminen jälkeen (vuonna 1861) maalaisväestön varallisuus lähti kasvuun sekä erilaiset suomalaiskansalliset, kulttuuriset ja poliittiset pyrkimykset nostivat päätään Inkerissä. Kulttuuriautonomian vaatimus voimistui inkerinsuomalaisten keskuudessa vuoden 1917 helmikuun vallankumouksen jälkeen Inkerin tultua osaksi Neuvostoliittoa ja johti kapinointiin ja itsenäisyyttä tavoitelleeseen kansannousuun, joka kuitenkin epäonnistui.⁵

Inkerinsuomalaisuutta luonnehti 1920-luvulla ja vielä 1930-luvun alussa itsenäinen pienviljelys, suomen kielen puhuminen ja korkea lukutaito verrattuna muihin tuon ajan pienviljelijöihin Neuvostoliitossa.⁶ Inkerinsuomalaiset olivat pääasiassa luterilaisia, mutta Inkerin kirkko sai 1920-luvulla vapaakirkollisista liikkeistä vahvan kilpailijan samaan aikaan, kun uskonnonvastaisuus kasvoi maassa.⁷ Inkerinsuomalaiset asuivat valtaosin maaseudulla 1930-luvun monietnisessä Leningradin ympäristössä, jossa suomalaiset muodostivat toiseksi suurimman etni-

¹ Esim. Gildi 2007; Lahti-Argutina 2001.

² Miettinen 2004.

³ Kazmina & Shlygina 2002; Myllyniemi 2015; Suni 2000.

⁴ Kepsu 2017.

⁵ Esim. Suni 1995.

⁶ Esim. Matley 1979; Suni 1995.

⁷ Myllyniemi 2015.

sen ryhmän venäläisten jälkeen.⁸ Inkerin johtoasemiin nousi Suomen sisällissodan hävinneitä punapakolaisia, jotka ”tekivät ristiretkiä” – heidän itsensä käyttämän ilmaisun mukaan – inkeriläiskyltiin. He pysäyttivät inkeriläisten sosialistien alulle panemat uudistukset, ottivat Inkerin sivistyselämän johtajuuden, tekivät propagandaa maaseudulla maatalouden kollektivisoimiseksi, toimivat muun muassa pappien ilmiantajina, avustivat vangitsemisissa sekä ahdistelivat inkerinsuomalaisia luterilaisia ja ”kulakkeja”.⁹

Vuodesta 1930 lähtien inkerinsuomalaisiin kohdistettiin massaterroria Neuvostoliitossa. Vuosikymmenen alussa terrori liittyi maatalouden kollektivisointiin Leningradin monietnisisellä alueella ja vaikutti suomalaisten lisäksi muihinkin etnisiin ryhmiin koko Neuvostoliitossa. Valtaosa Neuvostoliiton maalaisväestöstä vastusti kollektivisointia, jonka monet talonpojat tulkitsivat ”maorjuuden paluuksi”.¹⁰ Kula-keiksi luokiteltujen talonpoikien syrjintä, omaisuuden takavarikointi ja karkotukset kaukaisiin Neuvostoliiton kolkkiin ajoittuivat 1930-luvun alkuun.¹¹

Kommunistinen hallinto hyökkäsi paitsi itsenäisiä maanviljelijöitä myös vanhaa sivistyneistöä sekä uskonnollista johtoa vastaan koko Neuvostoliitossa. Ankara uskonnon vaino kohdistui kaikkiin kirkkokuntiin 1930-luvulla. Inkerin luterilaisen kirkon työntekijöitä vangittiin, lähetettiin pakkotyöhön, karkotettiin ja teloitettiin. Viimeiset jumalanpalvelukset pidettiin Inkerin kirkoissa usein naissaarnaajien voimin ennen kuin kirkot suljettiin ja muutettiin klubeiksi, voimistelusalaisiksi, varastoiksi tms.¹² Vuonna 1937 Inkerin kouluissa kiellettiin suomenkielinen opetus, ja venäjän kielestä tuli pakollinen aine kaikissa Neuvostoliiton kouluissa vuonna 1938. Suomalaiset kyläneuvostot, kulttuurilaitokset ja suomenkieliset lehdet lakkautettiin.¹³

⁸ Davies 1997 mukaan. Vuoden 1926 väestötietojen mukaan Leningradin alueen suomalaisia oli noin 132 000 henkeä.

⁹ Esim. Suni 1995; Myllyniemi 2015, 218–220; Jääskeläinen 1982.

¹⁰ Fitzpatrick 1996.

¹¹ Esim. Kazmina & Shlygina 2002; Suni 1992; Nevalainen 1992.

¹² Esim. Myllyniemi 2015.

¹³ Esim. Jääskeläinen 1982.

Inkerinsuomalaisiin kohdistettiin terroria ja pakkokeinoja, joita luonnehditaan nykykielellä sellaisilla termeillä kuin ”kansanmurha”¹⁴ ja ”etninen puhdistus”¹⁵. ”Etninen puhdistus” ilmeni kokonaisten suomalaiskylien väestön karkottamisina Neuvostoliiton rajaseudulta vuodesta 1935 lähtien, joukkovangitsemisina sekä teloituksina erityisesti vuosina 1937 ja 1938. Neuvostojohdo käsitti suomalaiset epäluotettaviksi, koska heillä oli läheiset kulttuuriset ja historialliset siteet Suomeen, minkä lisäksi heitä pidettiin mahdollisina läntisten hallitusten aseina Neuvostoliittoa vastaan. Myös monet muut etniset ryhmät, erityisesti diasporassa elävät vähemmistöt Neuvostoliiton raja-alueilla, joutuivat vainon kohteiksi.¹⁶

Venäläinen emigranttirunoilija Alexander Galitš ehdotti Ranskassa vuonna 1974, että Neuvostoliiton vastarintaliikettä tulisi kuvata käsitteellä ”hiljainen vastarinta” (silent résistance). Tätä hän perusteli sillä, että sadattuhannet ihmiset tukivat hiljaisesti julkisuudessa tai puolijulkisuudessa esiintyneitä toisinajattelijoita, joiden toiminta ilman hiljaisen massan tukea olisi ollut mahdotonta.¹⁷

James C. Scott toi hiljaisen vastarinnan käsitteen tutkimuksen piiriin termillä ”arkipäivän vastarinta” (*everyday resistance*). Se käsitti päivittäisiin rutiinitoimiin liittyvän vastarinnan, joka on yleistä totalitaristisissa oloissa, joissa avoin vastarinta, kuten mielenosoitukset ovat mahdottomia tai vaarallisia järjestää.¹⁸ Alistetut ryhmät ottavat Scottin mukaan käyttöönsä totalitaristisissa oloissa piilotettuja vastarinnan muotoja, jotka jäävät usein huomaamatta valtaapitäviltä. Alistetut ryhmät kritisoivat vallanpitäjiä kätkeytyksi ”takahuoneissa” julkisuudelta piilossa. He käyttävät kielellisiä keinoja, kuten huhuja, juoruja, kielikepposia, metaforia, kansantarinoita, rituaaleja ja anonyymisyyttä, jotka pitivät yllä alistettujen ihmisten omanarvontuntoa ja rohkeutta, mutta piilottavat vastarinnan.¹⁹ Scottin tutkimuksia on kuitenkin kritisoitu ”kulttuurin ohentamisesta”, koska hän ohitti muun muassa us-

¹⁴ Gildi 2007.

¹⁵ Martin 1998.

¹⁶ Martin 1998.

¹⁷ Kozlov 2011, 25.

¹⁸ Scott 1985.

¹⁹ Scott (1990) kirjoitti julkisista ja piilotetuista käsitteistä (public and hidden transcripts).

konnon merkityksen vastarinnassa.²⁰ Arkipäivän vastarintaa esiintyy periaatteessa myös demokraattisissa valtioissa, esimerkiksi niiden totalitaarisissa laitoksissa (kuten vankiloissa)²¹ ja vastakulttuureissa, kuten punaisten keskuudessa sisällissodan jälkeisessä Suomessa²².

Tarkastelen tässä artikkelissa inkerinsuomalaisten 1930-luvun hiljaista vastarintaa, neuvostovaltan vastustamista ja kyseenalaistamista²³. Vastarinnan hiljaisuudella tarkoitan piilotettua, ei-julkista vastustamista. Inkerinsuomalaisilla vastarinnan piilottamisen pyrkimyksenä oli mitä ilmeisimmin pysytellä rangaistustoimien ja kielteisten seuraamusten ulottumattomissa. Vastarinnasta kiinnijäämisen riski oli suuri Neuvostoliitossa 1930-luvulla, ja sitä seurannut rangaistus oli usein ankara, vapauden tai jopa hengen menetys, erityisesti terrorin vuosina 1937 ja 1938, jolloin myös täysin viattomia, passiivisia ja kommunismia tukeneita ihmisiä vangittiin ja teloitettiin. Totalitarismiin pyrkinyt valtio ponnisteli kohti poliittisen, sosiaalisen ja henkisen elämän valvontaa. Valtaapitävät käsittivät luovuuden ilmaisu, jopa runouden ja vitsit, vaarallisina, ja niistäkin saattoi seurata rangaistus.²⁴

Tämän artikkelin tarkoituksena on vastata kirjeitä, runoja ja muistitietoa analysoimalla seuraaviin tutkimuskysymyksiin: mitä vastaan inkerinsuomalaisten vastarinta kohdistui? Minkälaista heidän hiljainen vastarintansa oli 1930-luvun Neuvostoliitossa?

Kirjeitä ja muistitietoa vallasta ja vastarinnasta

Selvittääkseni inkerinsuomalaisten hiljaista vastarintaa tarkastelen kertomuksia vastarinnasta ja niistä neuvostovaltan muodoista, joita vastaan hiljainen vastarinta kohdistui. Käytän aineistona inkerinsuomalaisten 1930-luvun kirjeenvaihtoa Stalinin Neuvostoliitosta, aikaisten runoja ja myöhempää muistitietoa.

²⁰ Ortner 1995.

²¹ Goffman 1969.

²² Peltonen 1996.

²³ Mogliani & Rochat (1995, 112) määrittelivät vastarinnan ”vastustamiseksi ja kyseenalaistamiseksi”.

²⁴ Passerini 1987, 7–8.

Tutkin aikalaiskirjeiden²⁵ ja runojen avulla aikalaisten ajatusmaailmaa ja hiljaista vastarintaa. Kirjeet ja runot ovat Inkerissä, karkotuspai-koissa ja vankiloissa kirjoitettuja. Keskityn tässä artikkelissa Inkerin ta-
pahtumiin. Kirjeenvaihto näyttää tyrehtyneen terrorin huippuvuosiin tai talvisotaan tultaessa. Viimeinen suomalaisarkistoista ja -lähteistä löytämäni kirje on päivätty joulukuulle 1938²⁶. Käyttämäni muisti-tietoaineistot koostuivat arkistoista kokoamistani²⁷ ja itse tekemistäni inkerinsuomalaisten elämäkerrallisista haastatteluista (yhteensä 25) pääosin 1990-luvulta²⁸ sekä elämäkerrallisista kirjoista. Omaelämäker-ralliset kertomukset luovat mahdollisuuksia ”vastapuheelle” ja ”tottele-mattomille toimijoille”²⁹. Tämän mahdollisuuden inkerinsuomalaiset usein käyttivät ja rikkoivat hiljaisuuden inkerinsuomalaisten historian pitkään vaietuista kipukohdista omakohtaisten kokemusten avulla. Vaikka 1930-luvulla kirjoitettujen kirjeiden ja pääasiassa 1990-luvulla kerättyjen haastattelujen välillä on pitkä aika, ne kertovat paljolti sa-moista hiljaisen vastarinnan keinoista sekä syistä, miksi vastarinnan katsottiin olleen tarpeellista.

Kommunistisen ajatusmaailman omaksuneita inkerinsuomalaisia ei ole mukana kirjeiden kirjoittajissa. Kyse saattaa olla inkerinsuoma-laisen enemmistön kielteisestä asennoitumisesta maatalouden kollekti-visointiin, vainoihin ja kommunismiin 1930-luvulla. Aineisto voi olla valikoitunut ja luoda kuvan aktiivisemmasta vastarinnasta kuin mistä keskimäärin Inkerissä oli kyse. Valikoitumiseen viittasi se, että moni kirjeen kirjoittaja asui lähellä Leningradia, esimerkiksi vastarinnan keskuksiksi mainitussa Keltossa³⁰. Aineiston mahdollisen valikoitumi-sen takia analysoin myös kahta kommunistisen koulutuksen saaneen inkerinsuomalaisen elämäkertaa. Niissäkin päähenkilö joutui kom-

²⁵ Analysoin kolmea kirjekokoelmaa: 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkiston Inkeri-kokoelmaa, 2. SKS:n arkiston A. Reuterin arkiston kirjeitä sekä 3. kirjeitä kirjassa Inkerin suomalaiset GPU:n kynsissä – karkoitettujen kirjeitä (Kurko 1943). Kirjeitä on yhteensä 170. Tässä artikkelissa käsittelen lähinnä Inkeristä lähe-tettyjä kirjeitä.

²⁶ Kirje ”Venäjältä” 8.12.1938 (Kurko 1943, 79).

²⁷ Haastattelut kokosin SKS:n, Turun ja Itä-Suomen (Joensuu) yliopistojen arkis-toista.

²⁸ A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

²⁹ Tamboukou 2015, 70.

³⁰ Jääskeläinen 1982.

munistisesta koulutuksesta ja urasta huolimatta sortotoimenpiteiden uhriksi suomalaisen taustansa takia.³¹ Muistitietokin sisälsi ainoastaan muutamia kolhooseihin ja kommunismiin myönteisesti suhtautuneita haastateltavia. Neuvostoliiton kaatuminen, sen ideologisen pohjan sortuminen ja Stalinin ajan terrorin esille tuominen on saattanut hiljentää joitakin sosialismiin uskoneita inkerinsuomalaisia tai muuttaa heidän näkemyksiään kriittisemmiksi neuvostoaikaa kohtaan.

Analysoin kertomuksia (*narrative*) ja kielellisiä ilmauksia (*discourse*) vallasta ja vastarinnasta genealogisen lähestymistavan avulla.³² Tämä tarkoitti tutkimuksessa arkistotyöskentelyä sekä erilaisten lähteiden ja aineistojen tarkastelua suhteessa valtaan ja kertomuksiin vastarinnasta. Kertomusten analyysi tapahtui kolmella eri tasolla: sisällön, muodon ja historiallisen kontekstin. Genealoginen analyysi pysyttelee analyysin pintatasolla. Etsin aineistosta kertomuksia vastarinnasta ja siihen liittyviä kielellisiä keinoja, minkä lisäksi etsin toistoja ja hahmotin yhteyksiä.³³ Tutkimusaineistoni puitteissa en pystynyt aina selvittämään intentiota vastarintaan, vaan määrittelen tutkijana itse, oliko kyse vastarinnasta.³⁴

Karkotusten, poliittisen vainon ja terrorin vastustus

<i>Näin minä vankilan pihasta pikkaisen palan</i>	<i>Kuulin vain avainten kilinän, ovien räiskeen</i>
<i>Ja pohjoisen taivaan pienoisen alan</i>	<i>Askelten kolinan, kämmenten läiskeen</i>
<i>En nähnyt mä kansamme kaunist omaa</i>	<i>Näin edessä vahdin ja takana vahdin</i>
<i>En kuullut mä kieleemme sointia somaa --</i>	<i>Ja tunsin vain päälläni sorron mahdin --</i>

En kuullut mä kirkkomme kellojen kaikuu --
Mut kuulin mä ystävän kuiskaavan sanan
Kyll' Herramme pelastaa kansansa oman
Me uskomma uutehen huomeneen koittoon!
*Ja Walon ja Totuuden suurehen voittoon!*³⁵

³¹ Konkka 2001; Putkinen 2015.

³² Tamboukou 2015, 63–78.

³³ Tamboukou 2015, 63–78.

³⁴ Ks. Hollander & Einwohner 2004.

³⁵ Antti Jääskeläisen runo Leningradin vankilassa 11.10.1931 lyhennettynä. Runo kokonaisuudessaan julkaisemattomassa runokokoelmassa Anni Reuterin arkistossa

Inkerinsuomalaisen vangitun talonpojan Antti Jääskeläisen runosta voi havaita voimakkaan vastarinnan etoksen. Runosta ilmenivät inkerinsuomalaisuuden piirteet, jotka olivat hänen mielestään vaarassa tuhoutua: oma kansa, perhe ja suku, suomen kieli ja kristinusko. Neuvostovalta loi omalla vallankäytöllään vastarintaa inkerinsuomalaisissa. Inkerinsuomalaisten vastarinta suuntautui 1) poliittista terroria, karkotuksia ja hajaannusta, 2) maatalouden pakkokollektivisointia sekä 3) inkerinsuomalaisen seurakuntaelämän ja kulttuurin tuhoamista vastaan. Käsittelem näitä omissa luvuissaan.

*”Koko Neuvostoliitto on muodostunut äärettömäksi pakkotyöleiriksi, jossa kidutetaan ihmisiä mitä raskaimmalla työllä ja nälällä.”*³⁶ Inkerinsuomalainen kirjoittaja kuvasi jo vuonna 1933 Neuvostoliittoa pakkotyöleiriksi kauan ennen Aleksandr Solženitsynin Vankileirien saaristoa³⁷. Tästä ja monista muista kirjeistä ilmeni, että monilla inkerinsuomalaisista oli tieto neuvostovallan poliittisesta terroristista jo 1930-luvun alussa. Henkilökohtaisissa kirjeissä poliittisesta vainosta tiedotettiin inkerinsuomalaisten kesken Neuvostoliiton sisältä aina Suomeen asti.

Analysoimissani kirjeissä kuvattiin lähes poikkeuksetta kriittisesti neuvostojärjestelmää. Inkerinsuomalaisten 1930-luvun kirjeiden sisältöä voi pitää toisinajatteluna ja neuvostovallan vastarintana, ja viranomaisten näkökulmasta niitä luonnehtii ”neuvostovastaisuus”³⁸, sillä kirjeissä kuvailtiin karkotuksia, vangitsemisia, ihmisten katoamisia ja kidutuksia sekä neuvostoelämän arkisia varjopuolia, kuten nälkää, puutetta sekä huonoja asumis- ja työoloja.³⁹ Monet kirjeistä suorastaan kannustivat vastarintaan: *”Neuvostomaan monimiljoonaiset kansat on saatettu mielettömän kommunistisen kokeilun alaiseksi ja pakkotyövängiksi, jolle parhaiten soveltuvat ’kansainvälisen’ sanat: ’Työn orjat, sorron yöstä nouskaa!’*⁴⁰ Kirjeet, runot ja haastattelut toivat esille inkerinsuomalaisille tyypillisen kielellisen vastarinnan keinon: ironian, jonka

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa.

³⁶ Kirje Inkeristä kesäkuussa 1933 (Kurko 1943, 64).

³⁷ Solženitsynin kirja ilmestyi venäjäksi vuonna 1973 ja seuraavana vuonna suomeksi.

³⁸ Ks. Kozlov 2011.

³⁹ Ks. esim. Kurko 1943.

⁴⁰ Kirje Pietarista 14.3.1931 (Kurko 1943, 68).

avulla kommunistien kieltä käytettiin heitä vastaan, mutta jota ei oltu tarkoitettu valtaapitävien nähtäväksi tai kuultavaksi.

Kirjeet tuotiin vaivasta ja vaaroista huolimatta Suomeen kertomaan inkerinsuomalaisten kohtaamasta terrorista. Monet kirjeistä kuljetettiin postin ulkopuolella viranomaissensuurin ja salaisen poliisin eksytämiseksi, esimerkiksi Neuvostoliiton sisällä karkulaisten ja luotettujen autonkuljettajien mukana. Suomen Leningradin konsulaatti harjoitti mitä ilmeisimmin omalta osaltaan hiljaista vastarintaa välittämällä salaa yksityiskirjeitä rajan yli Suomeen.⁴¹ Inkerinsuomalaiset kävivät kirjeenvaihtoa rajan yli Suomeen, vaikka 1930-kuluessa se hankaloitui, aiheutti ihmisten vainoa⁴² ja muuttui raskauttavaksi seikaksi esimerkiksi oikeudessa⁴³.

Kirjoittajat jättivät kirjeensä usein allekirjoittamatta. Nimikirjain tai nimikirjaimet, nimimerkin omaiset allekirjoitukset tai vihjaukset kirjoittajasta olivat tyypillisiä. Nimettömänä toimiminen olikin yksi tärkeä vastarinnan kätkemisen muoto. Myös kiertoilmaisuja käytettiin sensuurin hämäämiseksi, kuten ”*onko vasikka omilla laidunmaillaan jo?*”, jonka voi tulkita tarkoittavan piilotettua kysymystä ilmiantajasta.

Myös huhuja liikkui Inkerissä ja laajemmin Neuvostoliitossa. Huhujenkin lähde oli nimetön ja epäselvä, kuten huhujen luonteeseen kuuluu, mutta niistä saatiin tärkeitä tietoja esimerkiksi karkotuksista ja suomalaisiin kohdistuneesta terrorista. Kun media oli neuvostovaltan hallussa ja sisälsi propagandaa, saattoi huhu kertoa esimerkiksi, että Kirovin murhaaja ei ollut kansanvihollinen vaan NKVD:n agentti⁴⁴.

Inkerinsuomalaisten hiljainen vastarinta 1930-luvulla kohdistui kirjeiden ja haastattelujen perusteella useimmiten neuvostovaltaa ja vallankäytön epäkohtia vastaan. Jotkut katsoivat uuden sortokauden inkerinsuomalaisia vastaan koittaneen Venäjällä 1930-luvun alussa.⁴⁵ Neuvostoliitto nähtiin usein Venäjän seuraajana: se oli ”*kotka*”, joka

⁴¹ Esim. miehen s. 1919 haastattelu vuonna 2000. SKS:n arkistossa A. Reuterin arkisto.

⁴² Kirje 27.9.1935 (Kurko 1943, 76). Jääskeläinen 2011, 39.

⁴³ Esim. Gildi 2007.

⁴⁴ Putkinen 2015, 71.

⁴⁵ Esim. kirje Pietarista 14.3.1931 (Kurko 1943, 67).

*”armotta repii ja raatelee ja ottaa kaiken mikä on ottamisen arvoista.”*⁴⁶ Neuvostoliiton salainen poliisi GPU – kertomuksissa usein *”GPU:n miehet”* tai vanhan järjestelmän mukaan *”Tshbeka”*, myöhemmin NKVD⁴⁷, KGB:n edeltäjä – oli kertomuksissa merkittävässä roolissa. Tämä on ymmärrettävää, sillä salaisen poliisin tehtävänä oli tarkkailla ja tukahduttaa neuvostovallan vastainen liikehdintä sekä toteuttaa käytännön tasolla poliittista terroria.

Usein Inkerissä vaikuttavien suomenkielisten kommunistien ja kylän ”köyhien” tai kolhoosilaisten nähtiin liittoutuneen neuvostovallan kanssa ja heidät katsottiin siten usein vastapuolen edustajiksi. Tämä liittyi osaltaan siihen, että suomalaiset kommunistit toimivat ilmiantajina ja kolhooseihin agitoijina, ja osallistuivat vangitsemisiin sekä esimerkiksi pappien, luterilaisten aktiivien sekä laajemmin inkerinsuomalaisten neuvostovastaisiksi tai jopa neuvostovallan vihollisiksi mustamaalaamiseen⁴⁸. Suomesta tulleita punapakolaisia saatettiinkin syyttää *”todelliseksi Inkerin orjuuttajiksi”*, jotka häpesivät omaa suomalaisuuttaan⁴⁹. Suomalaisen kommunistien kansalliset pyrkimykset muuttuivat Neuvostoliitossa 1930-luvun kuluessa neuvostovastaisiksi, ja monet inkerinsuomalaisia ahdistelleet kommunistit joutuivat itse vainoetuiksi, kun neuvostojohdon epäluulo vähemmistöjä kohtaan kasvoi.⁵⁰

Syrjinnän arkinen toteutus ilmeni inkerinsuomalaisten kertomuksissa viranomaisten mielivallasta: kotitarkastuksissa, kiduttamisissa, karkottamisissa ja vangitsemisissä, ”kulakkien” mustissa listoissa, ”kansanvihollisiksi” tuomitsemisissä ja passirajoituksissa, jotka estivät monelta Inkerissä asumisen. Viranomaisten toiminnan kielteisiä vaikutuksia ja oikeutusta vastustettiin kielellisin keinoin kuvaamalla vainotut paitsi viattomiksi (*”ei ollut mitäkii syytä”*⁵¹) usein myös hyveelliseksi

⁴⁶ Inkerinsuomalaisten talonpoikien Hätähuuto Inkeristä 1931. Ulkoministeriön arkisto.

⁴⁷ Valtion poliittinen hallinto (GPU) muuttui vuonna 1934 koko Neuvostoliiton kattavaksi Valtion yhdistyneeksi poliittiseksi hallinnoksi (OGPU). Stalin ja Neuvostoliiton johto käyttivät GPU:ta ja NKVD:tä poliittisen terrorin työvälineenä. NKVD hallinnoi laajoja alueita Neuvostoliitossa, kuten vankileirejä ja karkotusalueita.

⁴⁸ Suni 1995; Myllyniemi 2015.

⁴⁹ Kirje Inkerissä kesäkuussa 1933 (Kurko 1943, 67).

⁵⁰ Esim. Suni 1995; 2000; Myllyniemi 2015.

⁵¹ Naisen s. 1925 haastattelu vuonna 1990 (JoY 435).

ihmisiksi: ”Ennen kaikkea karkotettiin työtä rakastavat talonpojat”.⁵² Karkotettujen kerrottiin olleen ”Inkerin parhaimpia”⁵³ tai ”rebelligisiä turpeenpuskijoita”.⁵⁴ Karkotettuja ja vangittuja myös pyrittiin saattamaan matkaan, käymään katsomassa pitkienkin matkojen päässä sekä tukemaan lähettämällä heille rahaa, ruokaa ja muuta heidän tarvitsemaansa.⁵⁵

Ihmisten tarkkailusta ja ilmiantojärjestelmästä tiedettiin yleisesti. Myös inkerinsuomalaisten joukkoon solutettiin ilmiantajia, jotka saivat korvauksen tarkkailusta ja raportoivat salaiselle poliisille. Monet kuitenkin kieltäytyivät GPU:n ja myöhemmin NKVD:n ilmiantajaksi ryhtymisestä, vaikka tämä saattoi johtaa vangitsemiseen.⁵⁶ Ilmiantajaa inkerinsuomalaiset saattoivat nimittää halventavasti, esimerkiksi Jeesuksen kavaltajan mukaan ”juudakseksi”.⁵⁷ Ilmiantajia saatettiin pitää moraalisesti muita alempiarvoisempina ja kuvailla ”sairaiksi” ihmisiksi, joiden taipumusta tarkkailuun ja kanteluun neuvostojärjestelmä ruokki. Ilmiantajaksi ryhtymiseen liitetyn häpeän voi tulkita hiljaiseksi vastarinnaksi.

Kun karkotusjunat lähtivät Inkeristä vuodesta 1930 lähtien, inkerinsuomalaiset lauloivat härkävaunuissa usein Lutherin taisteluvirren.⁵⁸ Jumala ompe linnamme -virttä laulettiin mielenilmauksena myös Suomessa keisarivallan politiikkaa vastaan 1900-luvun alussa⁵⁹. Laulusa on nähtävissä ajatus Jumalan tuesta vaaran aikana mutta myös taistelutahdosta, jossa Jumala edustaa taistelijan miekkaa ja kilpeä. Virren vastakkainasettelua hyvän ja pahan välillä voi tulkita niin hengelliseksi kuin maalliseksi. ”Vanhan vainoojan” voi ajatella olevan saatanan ja

⁵² Miehen S. M. haastattelu vuonna 1944 (SKS, Inkeri-kokoelma I).

⁵³ Miehen kirje 31.10.1931 (Jääskeläinen 1982, 15). Myös ”Hätähuuto Inkeristä”. Talonpoikien anomus Suomen hallitukselle 1931. Ulkoministeriön arkisto.

⁵⁴ Naisen S. P. haastattelu vuonna 1944 (SKS, Inkeri-kokoelma I).

⁵⁵ Esim. kirje Jukspariok 26.12.1931; ”Erään inkerinsuomalaisen muistelmä” (Kurko 1943, 59).

⁵⁶ Esim. Aatami Kuortti kieltäytyi ryhtymästä ilmiantajaksi ja sai kuolemantuomion, joka kuitenkin lievennettiin 10 vuoden leirituomioksi. (Kuortti 1989.)

⁵⁷ Esim. naisen s. 1915 haastattelu vuonna 1972. A. Reuterin arkistossa SKS:n arkistossa.

⁵⁸ Esim. naisen s. 1917 haastattelu vuonna 1967. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa. Ks. myös Sihvo (1990, 239) ja Ronkonen (1989).

⁵⁹ Rantanen 2013.

tsaarin ajan Venäjän sijaan Neuvostoliitto: ”*Jumala ompi linnamme / ja vahva turva aivan / on miekkamme ja kilpemme / ajalla vaaran, vaivan. / Se vanha vainooja, / kavala, kauhea, on kiivas, kiukkuinen ja julma, hirmuinen. / Vain Herra hänet voittaa*”. Suurin osa paikalla olleista vartijoista oli venäläisiä ja suomea taitamattomia sotilaita, jotka eivät ymmärtäneet virren sanoja, mikä teki laulamisesta eräänlaista hiljaista vastarintaa.

Joskus karkotettavia ja vangittavia varoitettiin etukäteen vangitsemisesta tai karkottamisesta niin, että he saattoivat paeta kotikylästä esimerkiksi metsään tai muuttaa muualle.⁶⁰ Perheen kanssa pakeneminen oli kuitenkin vaikeaa, ja joskus perheen- tai suvun jäsen saattoi piileskellä kotinsa lähistöllä sukulaisten avustamana tai muuttaa kaupunkiin. Kun perhettä odotti karkotus, perheen vanhempi saattoi jopa tappaa itsensä ja lapsensa.⁶¹ Kollektivisointi, pakkotyöt ja talonpoikien ylivoimaiset verot aiheuttivat pakolaisvirran Inkeristä Suomeen 1930-luvun alussa.⁶² ”*Olisi päästävä täältä pois, missä kurjuus ja täysorjuus vallitsevat. Päästä sinne vapauden maahan nauttimaan ihmisoikeuksista*”, kirjoitti inkeriläismies ennen pakoaan Suomeen.⁶³

Moni pakeni karkotuspaikoista takaisin kotiin Inkeriin⁶⁴. Pakolaisten piilottelu inkeriläiskylissä vaikuttaa olleen tavallista 1930-luvulla, ja usein karkureista näytettiin tiedettävän kylissä, joissa saattoi elää yksittäisiä pakolaisia tai jopa kokonaisia pakolaisyhteisöjä.⁶⁵ Pakolaisia ei usein paljastettu viranomaisille inkerinsuomalaisten keskinäisen solidaarisuuden takia, mikä saattoi joskus ylittää ideologisetkin erimielisyydet.⁶⁶ Pakolaisia ja vangitsemisen uhan takia piileskeleviä sukulaisia pyrittiin suojelemaan ja piilottamaan, vaikka se saattoi olla vaarallista

⁶⁰ Esim. naisen s. 1921 haastattelu (JoY 438).

⁶¹ Inkerin liitto: ”Selostus Inkerissä viime aikoina tapahtuneista suomalaisen väestön karkotuksista ja muista sortotoimenpiteistä” 10.8.1935, Kansallisarkisto. Esim. Kaapre Tynnin kokoelma.

⁶² Kansallisarkisto. Ulkoasiainministeriön Pariisiin lähetystön arkisto (Fa45. IIg4). Kansainliitto 1930–1931: ”Inkerin kysymyksessä” (no 1382).

⁶³ Kirje on kirjoitettu 1931 tai 1932. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

⁶⁴ Ks. esim. Flink 1995. Monissa haastatteluissa kerrotaan paoista. Esim. miehen s. 1919 haastattelu vuonna 1999. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

⁶⁵ Esim. miehen s. 1919 haastattelu vuonna 1999. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

⁶⁶ Inkerinsuomalainen mies kertoi minulle Hatsinassa 5.10.2013 kommunisti-isänsä tienneen pakolaisista, muttei paljastaneen näitä.

piilottajallekin ja tämän perheelle: ”Isä ko vankittii, ni ko tulliit etsimään, hiä mänj peittoo, ni äitj olj raskaana tytön kanssa 37-vuonna. Se ko tulj oman kylläist, aina pelkäsiit ja laulettiin virttä. Isä oli sanont äidil, et viel ko saisin tiän yön olla koton. Äidilt ko kyssyit, missä isä, niä hiä sanoi, mist mie tiijän. Se otti pistoletin hänel päähän, sanoi, että riittää viimeistä minuuttia peitellä. Hiä ko olj raskas, niä hän pelästyi syntyiks lapsi kesken aikaa.”⁶⁷

Inkerinsuomalainen vastarinta neuvostojärjestelmää, kommunistista ideologiaa ja ateismia vastaan kanavoitui suureksi osaksi 1930-luvulla suomalaiskristillisen arvomaailman ja moraalin kautta: ”Emme millään tapaa haluaisi jäädä tämän jumalattoman hallituksen ja näitten roistojen alamaisiksi.”⁶⁸ Aikalaiset saattoivat viitata luterilaisen maailmankatsomuksen ja kommunistisateistisen ideologian ja moraalin vastakkainasetteluun: ”Toiset touhuavat ’uudessa moraalissa’ ja materialistisissa opeissa, mutta me elämme vanhan luterilaisen opin mukaan.”⁶⁹ Luterilaisuuden lisäksi Inkerissä vaikutti vapaita kristillisiä suuntia, joiden jäsenet joutuivat luterilaisen kirkon aktiivien lailla vainotuiksi ja kokoontuivat salaa esimerkiksi hautausmailla.⁷⁰

Ulkomaalaiset radiokanavat olivat tärkeä neuvostovastaisen informaation lähde, ja ne yleistyivät neuvostoyhteiskunnassa vasta 1950-luvulla⁷¹. Sen sijaan inkerinsuomalaisilla näin näyttää käyneen jo parikymmentä vuotta aiemmin. Suomen radiosta kuunneltiin inkerinsuomalaisissa kodeissa 1930-luvun alussa ainakin uutisia, jumalanpalveluksia ja viihdettä joko oman perheen tai yhdessä kyläläisten kanssa.⁷² Pian radion kuuntelusta tuli kuitenkin salaista vastarintaa, kun radiolähettämiä takavarikoitiin⁷³ ja läntisten radiokanavien kuuntelusta tuli kiellettyä ja vaarallista ilmiantajien takia⁷⁴. Kommunistista

⁶⁷ Esim. naisen haastattelu Turussa 13.11.1997 (TKU).

⁶⁸ Kirje 26.2.1935 (Kurko 1943, 69).

⁶⁹ Kirje 12.3.1930 (Kurko 1943, 54).

⁷⁰ Kolomainen 1998; Sihvo 2000, 57. Inkerissä oli myös uskonnollisia ääriilijkeitä, kuten kuohittujen lahko, jonka jäseniä vangittiin, karkotettiin ja vainottiin (Lavonen 2012).

⁷¹ Fitzpatrick 2011, 3.

⁷² Naisen s. 1921 haastattelu (JoY 434). Miehen kirje Inkeristä 5.11.1930. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

⁷³ Esim. kirje Inkeristä 10.7.1930 (Kurko 1943, 53).

⁷⁴ Kirje Inkeristä 27.9.1935 (Kurko 1943, 76). Myös Taina 2017, 104.

ideologiaa kannattavien naapurien pelättiin kantelevan Suomen radion kuuntelusta, jolloin radion kuuntelua peiteltiin soittamalla levyltä musiikkia⁷⁵. Ilmianto saattoi aiheuttaa radion omistajan vangitsemisen.⁷⁶

Inkerinsuomalaisten hiljaisen vastarinnan taustalla 1930-luvulla olivat heidän tiiviit yhteytensä ja verkostonsa emämaahan Suomeen. Suomalaisten uutiskanavien ja sinne ulottuvien sukulais- ja muiden verkostojen ansiosta inkerinsuomalaiset tiesivät paremmin kuin moni neuvostokansalainen, mitä lännessä tapahtui ja mitä Neuvostoliitosta ulkomailla puhuttiin, eikä heidän tarvinnut nojautua pelkästään neuvostopropagandan välittämiin tietoihin.⁷⁷ Monien mielestä kommunistisissa lehdissä valehdeltiin⁷⁸. Valheiden katsottiin olevan voitolla neuvostoyhteiskunnassa – ”Täällä on paljon kärsimystä totuuden tähden”, kuvattiin tilannetta vuonna 1931 Inkerissä.⁷⁹

Toisinajattelu ja neuvostoyhteiskunnan kritisointi tapahtui usein moraalisin perustein ja kohdistui demokratian, ihmisoikeuksien ja oikeudenmukaisuuden alennustilaan. Idealin ja todellisuuden kuilun katsottiin olevan suuri, kuten vuonna 1930 juuri ennen karkotuksia Inkeristä lähetetty kirje osoittaa: ”Meidän yhteiskunnassamme huolimatta kaikista teoreettisista opinnimityksistä, jotka kulkevat täällä vapauden varjon alla, me tunnemme itsemme täällä yhteiskunnan orjiksi, ja näkyy jo ilmeitä siitä, että ihmisiä myydään poliittisilla GPU⁸⁰ markkinoilla. Se on yleinen mielipide täällä.”⁸¹

Vaikka dominoiva kommunistinen kulttuuri hallitsi Neuvostoliitossa yhteiskunnallisia instituutioita ja mediaa sekä pyrki totalitarismiin, sen valta ei ollut totaalista. Siitä esimerkkinä ovat stalinismin aikana Neuvostoliitossa laajalle levinneet kommunistisen hallinnon vastaiset vitsit eli *anekdootit*, joita kerrottiin myös inkerinsuomalaisten keskuudessa⁸². Runous ja itse seipitetyt laulut näyttävät kuitenkin olleen anekdootteja yleisempiä inkerinsuomalaisilla. Tämä saattaa olla

⁷⁵ Taina 2017.

⁷⁶ Naisen s. 1920 haastattelu (JoY 451 ja 452).

⁷⁷ Vrt. Fitzpatrick 2011.

⁷⁸ Esim. naisen s. 1921 haastattelu (JoY 438).

⁷⁹ Kirje Inkeristä 1931 (Kurko 1943, 58).

⁸⁰ Neuvostoliiton salainen poliisi.

⁸¹ Inkerissä 12.3.1930 (Kurko 1943, 54).

⁸² Esim. Putkinen 2015, 73–74.

yhteydessä siihen, että neuvostoanekdootteihin liittyi kokemus neuvostojärjestelmän osana toimimisesta, kun taas inkerinsuomalaiset kokivat usein olevansa ulkopuolisia, sorretun vähemmistön edustajia.

Moni purki runoissa, lauluissa ja kirjeissä luovalla tavalla tuntojaan ja toisinajatteluaan luotettujen ihmisten kesken. Inkerin maaseudulla nuoret kokoontuivat edelleen keinuille laulamaan ja monissa perheissä runo- ja lauluperinteet elivät vahvoina.⁸³ Neuvostoyhteiskuntaa kritisoivaa runoutta lausuttiin ääneen turvallisiksi koetussa seurassa, lähetettiin kirjeissä ja sovitettiin tunnettujen laulujen sävelmiin. Niiden laulamisesta moni myös tuomittiin vankeuteen.⁸⁴ Vapaa, usein runollinen tai ironinen ilmaisu, riiteli virallisen kommunistisen kielenkäytön kanssa ja osoitti sen valheellisuuden.

Etnisten ryhmien tapoja, rooleja ja etnistä identiteettiä yritettiin muuttaa väkivaltaisesti Neuvostoliitossa⁸⁵. Tätä kehitystä monet inkerinsuomalaiset yrittivät hiljaisuudessa vastustaa. Inkerinsuomalaiset talonpojat kirjoittivat salaa vuonna 1931 Suomen hallitukselle kirjeen, jonka he otsikoivat nimellä *Hätähuuto Inkeristä* ja pyysivät siinä apua Suomesta: ”*Pian on kauniista, ihanasta Inkeristämme musta muisto vain jäljellä, jos ei heti saavu apua joltain taholta.*” Inkerinsuomalaiset talonpojat vastustivat salaisessa joukkokirjeessä karkotuksia ja sitä, että heidän identiteettinsä kiinnittyminen maanviljelykseen heikentyi poliittisten päätösten seurauksena: ”*Me olemme maata viljeleväistä kansaa, mutta nyt maanomistusoikeus on otettu meiltä pois.*” Opettajia pidettiin kirjeessä kommunistien vakoilijoina ja propagandan välittäjinä lapsille. Yhteensä 80 talonpoikaa allekirjoitti asiakirjan nimikirjaimin paljastumisuhan takia.⁸⁶ Talon ulkopuolella kiersi vahti tarkkailemassa, ettei ulkopuolisia pääse taloon. Kirje vietiin salaa Suomen Leningradin konsulaattiin ja sieltä edelleen Suomeen. Suomen hallitus käsitteli karkotuksia ja antoi karkotuksia vastustavan nootin Neuvostoliiton hallitukselle. Allekirjoittaneet kuitenkin kavallettiin ja monet heistä vangittiin.⁸⁷

⁸³ Esim. naisen s. 1921 haastattelu (JoY 438).

⁸⁴ Esim. Putkinen 2015, 98.

⁸⁵ Terry ym. 2011.

⁸⁶ Inkerinsuomalaisten talonpoikien anomus Suomen hallitukselle 1931. Ulkoministeriön arkisto.

⁸⁷ Jääskeläinen 1982. Miehen kirje 6.1.1972 ja haastattelu 1999. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

Uutiset karkotuksista ja terroristia levisivät kirjeiden ja pakolaisten kertomusten välityksellä 1930-luvulla niin Neuvostoliiton sisällä kuin rajan yli Suomeen sukulaisille ja ystäville, eduskuntaan ja lehdistölle ja Suomesta edelleen muualle Eurooppaan. Koska Inkerissä mielenosoitusten järjestäminen oli mahdotonta, Helsingissä pidettiin karkotusten vastainen hiljainen mielenosoitus, johon osallistui muun muassa inkerinsuomalaisia opiskelijoita ja jossa Inkerin lippu oli suruhunnutettu. Mielenosoitukset päättyivät Neuvostoliiton suurlähetystön edustalle tai ohittivat sen.⁸⁸ Hiljainen mielenosoitus oli mielenkiintoinen yhdistelmä hiljaista ja julkista vastarintaa.

Tiedot Suomessa järjestäytyneestä vastarinnasta kantautuivat Inkeriin asti: ”*Oli rohkaisevaa kuulla ja nähdä miten Inkerin asia saatettiin ei ainoastaan Suomen, mutta myös muiden kansojen tietoon. On kuitenkin masentavaa huomata, että ratkaisevammin auttaa ei voida, ei täällä eikä muualla. Inkerin äänen täytyy nyt vaieta, ihmisten kärsien kuolla pois. Tiedot karkotusalueilta ovat – – kaameat. Kuitenkin lähettävät – – talonpojat sydämelliset kiitoksensa saamastaan avusta – – monien tuhansien karkotus on nimittäin keskeytynyt ja nähtävästi peruutettu.*”⁸⁹ Suomessa organisoitulla vastarinnalla saattoi olla jonkinlaista, lähinnä hetkellistä, vaikutusta. Monet näkivät Inkerin ja inkerinsuomalaisten sekä usein koko Neuvostoliiton tavallisen kansan tilanteen synkäksi, jopa toivottomaksi.

Kolhoosien ”ikiorjuuden” vastustaminen⁹⁰

*Tulkaa tytöt kolhoosii / siel’ on hyvä ellää
Traktorilla ajellaa / eik’ leipää ole kellää!*⁹¹

Inkerinsuomalaisten mustaa huumoria edustavat *tsastuskat* eli pilkkarunot ja -laulut liittyivät usein kommunistisen propagandan valheellisuuteen. Naurun ja pilkan avulla pilkattiin propagandan lupauksia

⁸⁸ Esim. Jääskeläinen 1982.

⁸⁹ Kirje 10.6.1931. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

⁹⁰ Inkerinsuomalaisten talonpoikien kirje Suomen hallitukselle 1931. Ulkoministeriön arkisto. Ks. myös Jääskeläinen 1982.

⁹¹ Runoa esitettiin myös kutsumalla poikia kolhoosiin (Sihvo 1992, 336).

sekä mitätöitiin vastapuolen valta-asema⁹² ja sen legitimizeetti. Toisinajattelu kommunistien puhetta ja käytäntöjä vastaan näyttääkin olleen hyvin tavallista. Inkerinsuomalaisten kertomuksissa, pilkkarunoissa ja sutkauksissa, jotka kertoivat elämästä kommunistisessa maassa, ilmeni yhteys niin naurun ja väkivaltaisen vallankäytön kuin kommunismin ja komiikan välillä samaan tapaan kuin Luisa Passerini havaitsi tutkiesaan tavallisten ihmisten suhdetta fasismiin⁹³.

Maanviljelyksen kollektivisointi oli yksi inkerinsuomalaisten hiljaisen vastarinnan pääkohde. Kollektivisoinnin ajatus oli vieras suurelle osalle inkerinsuomalaisista maanviljelijöistä eikä sopinut heidän arvo maailmaansa.⁹⁴ Talonpojat halusivat pysyä itsenäisinä eivätkä alistua kolhoosin johtajan, sen ”isännän”, rengeiksi. Harva oli halukas luovuttamaan omaa maataloan ja omaisuuttaan kolhoosille vapaaehtoisesti ilman korvausta. Esimerkiksi Pietarin lähellä sijaitsevan Vanhakylän yli sadasta maatalosta vain kahdeksan kaikkein köyhintä taloa liittyi kolhoosiin, jonne heillä ei ollut juuri mitään omaisuutta tuotavana.⁹⁵ Talonpoikien ja ”kulakkien” omaisuuden ankaraa verottamista ja pakkolunastamista kuvattiin tyypillisesti ”ryöstöksi”, mikä ilmensi koke-musta omaisuuden viennin laittomuudesta.⁹⁶

Inkerissä kollektivisoinnin vastustaminen näyttää olleen aktiivisinta 1930-luvun alussa. Suomen konsulaatti raportoi, että 1930-luvun ensimmäisinä vuosina inkeriläisten talonpoikien vastarinta oli vielä avointa ja niin voimakasta, että neuvostohallituksen oli peräännyttävä. Vuoden kuluttua ensimmäisestä kollektivisoinnin yrityksestä neuvostohallitus antoi ankarat ohjeet kollektivisoinnin toteuttamiseksi. Sen mukaan kollektivisoitavaksi määrättiin joka päivä ainakin yksi kyläkunta asukkaineen. Samalla kyläkokouksissa julistettiin kollektivisoinnin vastustajat kansanvihollisiksi, joita odotti usein äänioikeuden vienti, omaisuuden riisto ja karkotus.⁹⁷

⁹² Peltonen 1996, 269.

⁹³ Passerini 1987, 69.

⁹⁴ Suni 2000, 82.

⁹⁵ Jääskeläinen 1982. Myös Kurko 1943, 23.

⁹⁶ Esim. kirje Inkeristä kesäkuussa 1933 (Kurko 1943, 62).

⁹⁷ Kansallisarkisto. Ulkoasiainministeriön Pariisin lähetystön arkisto: Fa 45. IIg4, Kansainliitto 1930–1931. Suomen pääkonsulivirasto, Pietari, Petrograd no. 348, ”Inkeriläisiin kohdistuneista viimeaikaisista pakkotoimenpiteistä”.

Neuvostovalta epäonnistui monella tapaa saamaan kollektivisoinnille oikeutuksen suurelta osalta inkerinsuomalaisia. Kielteiset kertomukset kollektiivituloista ja kollektivisoinnin saavutuksista olivat osa kollektivisoinnin vastustamista: *”Elämä Intolassa ei ota kohotakseen, vaan luisuu alaspäin. Hevoset väsyvät, lehmät eivät lypsä, vilja vähenee, ihmiset tuskaantuvat. Siinä on kaikkea sitä, mikä ei ole hyvää”*, kirjoitettiin Inkeristä vuonna 1934.⁹⁸ Kolhooseihin liitetyt lohduttomat kuvaukset toimivat varoituksina siihen liittymiselle. Myös kolhoosien ja sovhoosien nimet, kuten ”Uusi elämä”⁹⁹, kuvasivat monen mielestä tragikoomisella tavalla kolhoosielämää. ”Uusi elämä” kolhoosissa kun tarkoitti usein pitkiä ja raskaita työpäiviä, työnjohtajien käskyvaltaa, työntekijän vaikeaa irtisanoutumista, köyhyyttä, olematonta palkkaa sekä elämistä yhdestä lehmästä saadun maidon varassa.¹⁰⁰

Inkerinsuomalaisten vastarinnan muodot muuttuivat 1930-luvun kuluessa avoimesta, julkisesta ja äänekkäästä vastarinnasta esimerkiksi kyläkokouksessa hiljaisemmaksi ja piilotetummaksi, kun ymmärrys vastarinnan vaarallisuudesta ja vainoista lisääntyivät. Neuvostoagitaattorit uhkailivat yhä useammin, että kollektivisoinnin vastustajat karkotetaan heidän varallisuudestaan riippumatta.¹⁰¹ Kollektiivituloaan liittymättä jättäminen ei ollut enää hiljaista vastarintaa neuvostojärjestelmän näkökulmasta vaan neuvostovallan vastustamista, josta saatettiin rangaista kulakkien listalle joutumisella ja karkotuksella.

Joillekin Inkerin kylille oli tyyppillistä, etteivät talonpojat liittyneet kolhoosiin uhkailusta huolimatta vaan ryhtyivät passiiviseen vastarintaan. Kommunistisen koulutuksen käynyt Matti Putkinen kuvaa kolhoosiin painostamista ja sen vastustamista kotikylässään: *”Iskureiden äänensävy alkoi muuttua. Nyt, kevätpuolella talvea, saimme kuulla jo suoranaisia uhkauksiakin. – – Pääsiäisen aattona 1931 – – Joukko aseistettuja miehiä oli rynnännyt sisälle neljään nukkuvaan kotiin, komentanut perheet ylös sängyistä ja antanut käskyn tunnin sisällä olla valmiita lähtemään. – – Jos tämän pääsiäisyön tarkoituksena oli ollut uppiniiskaisten talonpoikien nujertaminen, niin se epäonnistui täydellisesti. – –*

⁹⁸ Miehen kirje 21.4.1934 Inkeristä Siperiaan. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

⁹⁹ Naisen s. 1922 haastattelu (JoY 788).

¹⁰⁰ Esim. kirje Inkeristä 27.9.1935 (Kurko 1943, 72–74).

¹⁰¹ Esim. miehen kirje Inkeristä Suomeen keväällä 1931. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

Pääsiäisen jälkeen taloissa alettiin kuivattaa leipää korpuiksi. Perunoita muutettiin rahaksi enemmän kuin tavallisesti ja seteleitä neulottiin vaatteiden vuorien väliin. Talonpojat valmistautuivat ottamaan kohtalonsa vastaan tyyneästi ja rauhallisesti – – mutta eivät liittymään kolhoosiin. Ne, jotka vielä menivät iskureiden pitämiin kokouksiin, istuivat siellä vaiti kuin epäjumalankuvat. Vain poskilihasten kiukkuiset värähdykset juorusivat, että ukkojen ajatukset eivät liikkuneet aivan samoilla raiteilla kuin iskurien.¹⁰² Talonpoikien varustautuminen karkotukseen ja hiljaisuus kyläkokouksessa ei näyttäydä myöntymisen tai alistumisen vaan hiljaisen vastarinnan merkinä.

Talonpojat reagoivat kollektivisointiin yllä mainitun kolhoosiin liittymättömyyden lisäksi muidenkin passiivisen vastarinnan keinoin, kuten jättämällä kyntötyöt, kylvöt ja heinän tekemättä. Tämänkaltainen passiivinen vastarinta oli niin laajaa, että viranomaiset olivat huolissaan siitä, että esimerkiksi kevätkylvöjä uhkasi ”perikato”¹⁰³. Maataloustöitä laiminlyöntiin silloin, kun talonpojat eivät olleet motivoituneita työntekoon, sillä he eivät tienneet, kuka korjaisi sadon tulevaisuudessa, eivätkä he saaneet korvausta tehdystä työstä: ”Ilmoitan kuulumisia neuvostolan vapaasta maasta. – – Nyt meillä on heinäaika, mitä ennen sanottiin kiireeksi ajaksi. Mutta nyt meillä ei ole kiirettä heinien kanssa, sillä koko tuo työ on vastenmielistä, siitä ei ole mitään hyötyä meille itsellemme. Emme saa työstä muuta kuin vaivat palkaksi.”¹⁰⁴ Työnteon lopettamisen, siirtämisen tulevaisuuteen tai sen kanssa hidastelun voi tulkita vastarinnaksi samoin kuin ironian käytön Neuvostoliiton vapauden kuvauksissa.

Monet ajattelivat kolhoosiin liittymisen tarkoittavan samalla uskonnosta ja kristillisestä moraalista luopumista: ”Meitä uhkailtaan monella tavalla. Me emme ole kuitenkaan liittyneet, sillä kollektiivit niiden esimiesten mukaan ovat uskonnonvastaisia liittoja”¹⁰⁵. Kolhoosista kerrottiin jopa maailmanlopun odotuksen sävyttämiä huhuja, joiden mukaan siihen liittyvät ”kurjia kumartavat” saisivat ”pedon merkin ot-

¹⁰² Putkinen 2015, 21.

¹⁰³ Suni 1992, 305.

¹⁰⁴ Miehen kirje Inkeristä 22.7.1931. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

¹⁰⁵ Kirje Inkeristä 10.11.1931 (Kurko 1943, 55).

saansa”¹⁰⁶. Nämä kertomukset ja huhut eivät houkuttelleet liittymään kolhoosiin, vaan toimivat epädemokraattisissa oloissa vastarinnan työkaluina.

Inkerinsuomalaiset talonpojat vastustivat maatalouden pakkokollektivisointia Suomeen lähetetyssä salaisessa joukkokirjeessä, jonka mukaan kollektivisointi tarkoitti menemistä ”vapaaehtoisesti ikiorjuuteen”¹⁰⁷. Monet kolhoosijärjestelmän piirteet muistuttivat inkerinsuomalaisia talonpoikia maaorjuudesta, jonka ikeessä vanhin 1930-luvulla elossa ollut sukupolvi oli syntynyt. Historiallisia vertauksia ja orjuuden käsitettä käytettiin vastarinnan välineenä: ”Kolhooseihin jätettyjen inkeriläisten elämä on särjetty. He ovat orjaraukkoja, jotka on pakotettu tekemään työtä ennen itse omistamallaan pelloilla. He tuntevat menettäneensä kaiken, mutta heidän on huudettava ja vakuutettava, että he ovat neuvostovaltion vapaita kansalaisia. On oltava tyytyväinen ja ahkera, vaikka ei saa kunnon ruokaa eikä vaatteitakaan. Olihan Keltosakin ennen vanhaan orja, jolla oli yli 60 hevosta ja kaikki omia hevosia. Nyt orjalla on yksi lehmä, sekin harvassa tapauksessa, mutta sekään ei ole oma, kun nykyinen orjakin on valtion omaisuutta.”¹⁰⁸ Maaorjan elämän keisarin aikana saatettiin nähdä olleen jopa parempaa kuin neuvostovaltion ”orjan” elämä kolhoosisa. Aikalaiset ja monet tutkijat ovat katsonet kolhoosijärjestelmän muistuttaneen maaorjuutta, sillä molemmissa epäitsenäiset maanviljelijät sidottiin asumaan tiettyssä paikassa ja työskentelemään nimellisellä korvauksella, minkä lisäksi he elivät usein käytännössä pienen maapalan viljelyn tai lehmän varassa.¹⁰⁹

Yksi hiljaisen vastarinnan muoto oli laajamuotoinen piilottelu ja kätkeminen. Inkerinsuomalaiset talonpojat kätkivät niin liinavaatteita, arvoesineitä, ruokaa, viljaa, rahaa, tapojaan, ajatuksiaan kuin ihmisiäkin. Inkerinsuomalainen nainen muistelee: ”Meiän kylä ol’ sellane, jot kukka ei lähe kolhoosihe, vieke meit, kuivikkusi leivän, viegää meit kaik Siperi aka, kolhoosi emme lähe!” Ja siin kolhoosis meije ommii kylän isäntii tul’ olema kol vain neljä, a toist ollit kaik tu pakolla kylläähe. Meil panti oikeen suuret maksut. Nii suuret tulumaksut panti eikä niitä kukka

¹⁰⁶ Esim. miehen runo Siperiasta 21.2.1932. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

¹⁰⁷ Inkerinsuomalaisten talonpoikien anomus Suomen hallitukselle 8.5.1931. Suomen pääkonsulinvirasto, Pietari, no. 464. Ulkoministeriön arkisto.

¹⁰⁸ Kirje Inkeristä 24.1.1938 (Kurko 1943, 77). Lyhennetty.

¹⁰⁹ Fitzpatrick 1996.

*ennä jaksant maksaa. Sit meilt vieti hevoset, lehmät. Paremmat pöyvät, tuolit ja, stiivanit, kaik vietii poikke. Vaatteita peitetti [piilotettiin] ain, kuoppi kaivetti ja vietii tyynyasjat ja vuoteasjat ja ne kaik peitetti. Meil ei anneta kyläneuvostosta millastakka paperi et sä piäsesit Lenikraati työhö. Ja Lenikraati työhö ei oteta. Sit myö käytti metsäs marjas ja Leninkraati mööt.”¹¹⁰ Naisen perhe eli metsän antimilla ja kävi laitonta torikauppaa kieltäydyttyään liittymästä kolhoosiin. Aluksi itsenäiset maanviljelijät yrittivät maksaa heille määrätyt verot, mutta kun heidän omaisuutensa oli vaarassa tulla takavarikoiduksi suurien verorästien takia, he kuten monet muut kätkivät osan omaisuudestaan. Moni inkerinsuomalainen pyrki heidän laillaan kolhoosin sijaan töihin Leningradiin, mutta sinne ei usein myönnetty tarvittavia asiakirjoja. Vaihtokauppa ja muu kaupankäynti oli tavallista, vaikka se ei periaatteessa ollut luvallista. On vaikea sanoa, oliko pimeä kauppa hiljaista vastarintaa, hengissä selviämisen edellytys vai molempia. Joka tapauksessa luvaton kaupankäynti oli lainvastaista ja yksityisyrittäjäys mitä suurimmassa määrin kommunistisen ideologian vastaista. Inkerinsuomalaisten tärkeitä elinkeinoja olivat olleet maataloustuotteiden kauppa sekä sivuelinkeinot Pietaris-
sa,¹¹¹ eivätkä he aina luopuneet totutuista tavoista ja tuloista niiden tullessa laittomiksi. Tähän voi ajatella liittyneen myös yksityisyritteliäisyyden ja itsenäisen maanviljelyksen puolesta käytyä vastarintaa heille usein vierasta kommunistista ideologiaa vastaan.*

Kollektivisoinnin vastustus Neuvostoliitossa liittyi talonpoikien taloudelliseen pärjäämiseen ja jopa hengissä selviytymiseen, sillä suurimmalla osalla talonpoikia toimeentulo laski tai jopa romahti kollektivisoinnin takia, vaikka poikkeuksiakin oli.¹¹² Useat inkerinsuomalaisten kirjeet ja jotkut haastatellut kertoivat elintason laskusta, kovasta veropolitiikasta, maatalouden heikosta tilasta, tavaroiden ja ruuan puutteesta sekä suoranaisestä nälänhädästä. Usein hengissä selviytymiseksi turvaututtiin kolhooseissa lehmänpitoon, jota kuitenkin verotettiin ankarasti, mitä monet kritisoivat. Kun itsenäinen maanviljelys kävi kannattamattomaksi tai johti kulakkien listalle joutumiseen, monet maanviljelijät lopettivat viljelyn, teurastivat eläimensä, myivät omai-

¹¹⁰ Naisen s. 1920 haastattelu (JoY 451).

¹¹¹ Engman 1992, 173.

¹¹² Fitzpatrick 1996.

suutensa ja etsivät töitä muualta, usein Leningradista.¹¹³ Monet inkerinsuomalaiset perheet lähettivät lapsiaan leningradilaisiin kouluihin pakoon kollektiivitalouksiin tai karkotukseen joutumista.¹¹⁴ Maaseudulta käynnistyi ”kansan virtaus kaupunkiin”.¹¹⁵

Inkerinsuomalaiset liittyivät kolhoosiin usein vasta pakon sanelemana, mutta monet myös erosivat, kun se oli mahdollista: ”Yhteistaloudessa oli jo 200 henkeä, mutta nyt siitä on suurin osa eronnut.”¹¹⁶ Kollektiivisen maanviljelyksen tehottomuus, huono tuottavuus ja kolhoosilaisten juominen ja krapulapäivät Inkerin kolhooseissa¹¹⁷ mitä todennäköisimmin ilmensivät hiljaista vastarintaa kollektiivitalouksiin usein painostettuina liittyneiden inkerinsuomalaisten keskuudessa. Neuvostoliiton nälänhätä heti kollektivisoinnin alettua vuosina 1932–1933 viittasi laajaan vastarintaan kollektivisointia vastaan, mikä ei jäänyt Staliniltakaan huomaamatta. Hän kirjoitti talonpoikien hiljaisen vastarinnan olevan näennäisesti vaaratonta, sillä siihen ei liittynyt verilöylyä, mutta käytännössä se oli – Stalinin sanoin – hiljaista ”nälkäsotaa” neuvostovaltaa vastaan.¹¹⁸

Uskonnon ja oman kulttuurin puolesta

*”Meidän kirkost tehtiin klubi, siel on hyvä tanssii /
alttarilta omin lupin, piru soittaa valssii.*

*Läsöpiätään alttarilla Lenin-setä näyttää /
syntisille joka ilta sananvuoroo käyttää.*

*Missä ennen riippui risti, punalippu liehuu /
siellä kurjan kommunistin propaganda riehuu.”*

Pilkkarunossa kommunismi edusti uskonnonvastaisia ja valheellisia asioita, mikä näkyi ”kurjan kommunistin” samaistamisena ”piruun” ja ”syntisiin” sekä heidän puheidensa nimittämisenä propagandaksi.

¹¹³ Myös Suni 2000, 81.

¹¹⁴ Jääskeläinen 1982, 60; Suni 2000, 86; Myllyniemi 2015, 260.

¹¹⁵ Esim. miehen J. K. haastattelu vuonna 1944 Suomessa. SKS:n Inkeri-kokoelma.

¹¹⁶ Kirje Inkeristä 12.3.1930 (Kurko 1943, 54).

¹¹⁷ Esim. miesten A. H. ja J. H. haastattelut vuonna 1944. SKS:n Inkeri-kokoelma.

¹¹⁸ Scott 1985, 47.

Kommunistien menettelytapoja ja johtajia halvennettiin esimerkiksi kutsumalla Leniniä ”läsöpääksi”. Tulkitsen termin tarkoittavan jotain ”läskipään” kaltaista, jolla voidaan viitata niin pään muotoon kuin henkilön typeryyteenkin. Toisessakin runossa Lenin sai samanlaisen pilkkanimen: ”*Lenin-setä läsöpiä / hiä ei kuule eikä niä / mihi meijät viijää / sitä hiä ei tiijä*”.¹¹⁹ Runossa Leniniä syytettiin sokeudesta ja kuuroudesta inkerinsuomalaisten pakkosiirroille ja heihin kohdistuvaan terroriin, joskaan ei välttämättä tarkoituksellisesta sorrosta.

Jopa stalinismin huippuaikana inkerinsuomalaista kulttuuria, pilkkaa ja runoutta käytettiin kommunistisen ideologian vastavoimana. Edellä kuvattu neuvostojohtajien kuvien asettaminen kirkkoon sai ihmiset kiistämään johtajakultin oikeutuksen ja toimimaan aktiivisesti poistamalla näiden kuvat kirkosta: ”[Kosemkinan] *kirkosta poistivat kommunistit alttarikuvat ja toivat tilalle Leninin ja muiden neuvostovaltioiden kuvia sekä alkoivat muuttaa kirkkoa tanssisaliksi. Asettivat radionkin yhteen nurkkaan, mutta eivät saaneet sitä toimimaan. Sen jälkeen jättivät kirkon, jolloin seudun naiset heittivät seiniltä neuvostoberain kuvat ja asettivat alttarikuvat paikoilleen.*”¹²⁰ Tästä, kuten monista muistakin lähteistä, nousi esiin naisten rooli vastarinnessa.

Kertojat kuvasivat usein, kuinka heidän kotonaan, kotikylässä ja sukulaisten luona Inkerissä 1930-luvulla lapset ja nuoret kasvatettiin vielä kristinuskoon ja suomalaisuuteen. Kirkossakäynti, suomen puhuminen sekä uskonnolliset ja suomalaiset juhlapyhät olivat luonnollinen osa elämää ja loivat yhteisöllisyyttä inkerinsuomalaisten välille, jotka asuivat eri kylissä.¹²¹ Nuoret ja lapset elivät kuitenkin jo arvojen ja maailmankatsomusten ristitulessa, kun kouluissa siirryttiin uskontoon neutraalisti suhtautumisesta uskonnonvastaisuuteen 1930-luvulla¹²². Inkeriläismies kuvasi lapsuuttaan 1930-luvun alun Inkerissä: ”*Koulussa oli poliittista ja uskonvastaista propagandaa, mikä ei kylänlapsille oikein sopinut. Kotona puhuttiin uskonnosta, käytiin kirkossa ja koulussa puhutaan kokonaan toista. Se ei mennyt kenenkään päähän oikeastaan. Koulussa pioneerijärjestyön ei tavalliset lapset liittyneet ollenkaan.*” Hä-

¹¹⁹ Sihvo 1992, 336.

¹²⁰ Kirje Pietarista 14.3.1931 (Kurko 1943, 66).

¹²¹ Esim. miehen s. 1926 haastattelu (JoY 436a).

¹²² Myllyniemi 2015.

nen mukaansa suurin osa ”tavallisista” lapsista ei liittynyt pioneereihin koulun propagandasta huolimatta, mutta monet kolhoosissa asuvat liittyivät ja he saivat myönteistä erityiskohtelua.¹²³

Uskonto piti piilottaa Neuvostoliitossa, kun sen harjoittaminen kävi yhä vaarallisemmaksi. Kouluissa siirryttiinkin uskonvastaiseen taisteluun, ja suoranainen uskonvaino levisi maassa 1930-luvulla.¹²⁴ Kotien yksityisyydessä järjestetty kristillinen kasvatus oli hiljaista vastarintaa uskonvastaisuudelle ja ateistiselle kasvatukselle lastentarhoissa, koulussa ja muissa oppilaitoksissa. Tällaisella toiminnalla saattoi olla vakaviakin seurauksia, kuten muustakin uskonnollisuudesta, esimerkiksi karkottaminen.¹²⁵ Jotkut lapsista ja nuorista jättivät koulunkäyntinsä kesken, kun uskonnonvastaisuus sekä painostus pioneereihin liittymisestä tai uskonnosta luopumisesta kävivät voimakkaiksi. Esimerkkinä voidaan mainita tilanne, jossa opintojen jatkamiseksi vaadittiin allekirjoittamaan paperi Jumalasta kieltäytymisestä¹²⁶. Rippikoulussa, uskonnollisissa toimituksissa ja kirkossa käytiin usein salaa esimerkiksi syrjäiteitä pitkin¹²⁷. Kristillisistä perinteistä tuntui myös kommunistisessa koulutuksessa käyvän nuoren vaikealta luopua, mutta kirkossa käymisestä kiinnijääminen saattoi aiheuttaa vaikeuksia, kuten oppilaitoksesta erottamisen.¹²⁸ Myös kommunistiseen puolueeseen saatettiin kieltäytyä liittymästä, vaikka se saattoi estää työssä ylenemisen tai johtaa erottamiseen.¹²⁹

Usein inkerinsuomalaiset naiset olivat hiljaisen vastarinnan toimeenpanijoita ja johtajia. Naisten merkittävä asema inkerinsuomalaisten uskonnollisissa vastarinnassa saattaa selittyä osaksi sillä, että heihin kohdistui miehiä harvemmin joukkomittaisia vainoja ja vangitsemisiä.¹³⁰ Esimerkiksi Inkeristä 1933 lähetetyssä kirjeessä kerrotaan, että useissa Inkerin kylissä miesten määrä on vähentynyt vangitsemisten ja

¹²³ Miehen s. 1919 haastattelu vuonna 1999. A. Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

¹²⁴ Ks. esim. Myllyniemi 2015.

¹²⁵ Esim. Jääskeläinen 1982.

¹²⁶ Naisen s. 1915 haastattelu (JoY 758, 759).

¹²⁷ Jääskeläinen 1982, 127.

¹²⁸ Esim. Putkinen 2015, 84.

¹²⁹ Esim. Taina 2017, 53.

¹³⁰ Sihvo 2015, 266–267.

karkotusten takia: ”Kolpinon kylän 100 miehestä on enää jäljellä 4.”¹³¹ Kun kirkon työntekijöitä karkotettiin ja vangittiin, saarnaajina alkoivat toimia maallikot, yhä useammin naiset: ”Uskonnon vaino on kova. Viime kesänä vangittiin kirkonmiehiä – ei ole pappia, mutta vielä ihmiset kokoontuvat kirkkoon, mitkä eivät ole suljettu, rukoilemaan Jumalaa. – Kävin viimeksi Kelton kirkossa neljä viikkoa takaperin, se pysyy mielessä kaiken ikäni. Oli vain enemmän naisia, ei näkynyt montakaan miestä. Tunnelma oli sellainen outo, jota en voi sanoa. Rukoushetki aloitettiin laulaen virsi, sitten rukoiltiin Jumalan armoa. Eräs nainen luki raamatusta Jumalan sanaa, selitti sitä voimakkaasti meille kuulijoille, loppurukous ja virsi laulettiin vielä lopuksi. Tämä oli mieleenpainuvaa. Mikä on aikamme? Kun ei ole pappia toimitetaan hätäkaste kirkkokäsikirjan mukaan. Kuolleitten haudat siunaa joku hautajaisvieraista...”¹³² Luterilaisessa kirkossa tunnettiin hätäkaste, jota alettiin käyttää samaan aikaan, kun maallikot alkoivat myös hoitaa hautaan siunaamista.¹³³ Myös vapaakirkkojen jäseniä vangittiin ja vainottiin, minkä jälkeen he siirtyivät tapaamaan toisiaan esimerkiksi hautausmailla.¹³⁴

Monet hiljaisen vastarinnan muodot Inkerissä liittyivät pyhiksi koettuihin asioihin, kuten kirkkoon, uskontoon ja uskonnollisiin juhliin. Emile Durkheimin mukaan pyhät asiat yhdistävät niihin uskovat yhdeksi moraaliseksi yhteisöksi, jota kutsutaan usein kirkoksi.¹³⁵ Nämä pyhiksi koetut seikat eivät lakanneet sitomasta ihmisiä moraalisesti yhteen Inkerissä virallisen uskonnon ja Inkerin kirkon tuhon jälkeenkään vaan tukivat hiljaista vastarintaa Inkerissä. Kirkkojen suljettua ovensa monet inkerinsuomalaiset kokoontuivat hautausmailla ja yksityiskodeissa uskonnollisiin tilaisuuksiin. Koska yhteisöllinen uskonharjoitus olisi vaatinut luvan viranomaisilta, oli kotiseurojen järjestäminen ja siihen osallistuminen usein lainvastaista, rangaistavaa ja vaarallista toimintaa.¹³⁶

¹³¹ Kurko 1943, 62.

¹³² Kirje Inkeristä 24.1.1938 (Kurko 1943, 78).

¹³³ Sihvo 2015, 267.

¹³⁴ Sihvo 2000, 57-58;

¹³⁵ Durkheim [1912] 1995, 44.

¹³⁶ Esim. Sihvo 2015, 266.

Kun kirkolliset pyhät joutuivat uskonnonvastaisen toiminnan kohteeksi¹³⁷ ja kun joulukuusi, juhannuskokko ja monet perinteiset tavat kiellettiin, juhlapyhäiä alettiin viettää salaa perheen piirissä tai muiden inkerinsuomalaisten kesken: ”Jos ken tavalla tai toisella onnistuu hankkimaan itselleen joulukuusen, niin ikkunaverhot suljetaan tiiviisti ja perhe jouluaattona hiljaa hyräilee jouluvirsiä, etteivät kirkon viholliset sitä kuulisivat.”¹³⁸ Suomenkielinen uskonnollinen kirjallisuus alkoi olla vanhaa ja kulunutta, koska sitä ei voinut enää ostaa Suomesta, mutta sitä lainattiin ja kopioitiin käsin.¹³⁹ Kristinuskoon perustuva seitsemänpäiväinen viikkorytmi yritettiin muuttaa niin, että sunnuntaista olisi tullut työpäivä¹⁴⁰, mutta yrityksestä luovuttiin vastarinnan takia Inkerissä ainakin hetkellisesti: ”Viisipäiväisen viikon aikana työskenneltiin sunnuntai- ja pyhäpäivisinkin, mutta kun joukko talonpojista pyhitti lepopäivän entiseen tapaan niin nyt on jälleen siirrytty entiseen järjestelmään ja sunnuntai on lepopäivänä”,¹⁴¹

Kristillisten hautajaisten ja häiden viettäminen oli eräs hiljaisen vastarinnan muoto, ja kommunistit kutsuivat niitä ”mustiksi” hautajaisiksi ja häiksi, joiden viettäjät saattoivat saada erilaisia sanktioita.¹⁴² Poliittisessa terrorissa, leireillä tai karkotusmatkoilla kuolleiden omaisten muistaminen, hautajaisten ja muistotilaisuuksien vietto ei ollut itsestään selvää vaan vaati ponnisteluja ja usein myös vastarintaa, sillä ihmiset olisi muuten usein haudattu yhteishautoihin tai ilman arkkua ja seremonioita¹⁴³. Joskus lapset kastettiin salaa toiselta vanhemmalta esimerkiksi siksi, että puolisoa piti suojella jälkiseuraamuksilta tai siksi, että tämä oli kommunisti.¹⁴⁴

¹³⁷ Sihvo 2000, 52.

¹³⁸ Inkerin liitto: ”Selostus Inkerissä viime aikoina tapahtuneista suomalaisen väestön karkotuksista ja muista sortotoimenpiteistä” 10.8.1935, Kansallisarkisto. Esim. Kaapre Tynnin kokoelma.

¹³⁹ Kirje Pietarista 14.3.1931 (Kurko 1943, 66).

¹⁴⁰ Sihvo 2000, 52.

¹⁴¹ Kirje Pietarista 14.3.1931 (Kurko 1943, 66).

¹⁴² Jääskeläinen 1982, 76.

¹⁴³ Esim. naisen s. 1918 haastattelu vuonna 1982. Anni Reuterin arkisto SKS:n arkistossa.

¹⁴⁴ Sihvo 2015, 267; Sihvo 2000, 56.

Loppupäätelmät

Inkerinsuomalaiset on kuvattu aikalaistiedotuksessa ja myöhemmissä tutkimuksissa tyyppillisesti uhreina ja kärsimyshistorian kokijoina, mutta heidän runoistaan, kirjeistään sekä muistoihin pohjautuvista kertomuksistaan ilmenee voimakas ja laajalle levinnyt hiljainen vastarinta. Inkerinsuomalaista, pitkälti talonpoikaista ja kristillistä kulttuuria voi luonnehtia kommunistisen kulttuurin vastatraditioksi 1930-luvulla, sillä tämä hiljaisen toisinajattelun ja vastarinnan kulttuuri asettui usein vastakkain neuvostojohdon sekä neuvostovaltion kollektivisointi-, ateismi- ja sortopolitiikan kanssa. Inkerinsuomalaisten vastarinta kuitenkin naamioitui ja piiloutui 1930-luvun kuluessa pelon ja terrorin uhan alla muuttuen samalla äänekkäästä hiljaiseksi.

Inkerinsuomalaisten arvot erosivat vallanpitäjien arvoista erityisesti suhteessa suomalaisnationalistiseen ajatteluun, uskontoon, talonpoikaisuuteen, valtion käyttämään väkivaltaan ja yksityisyrittäjyyteen. Kommunistisen vallan mielivaltaisuus omaisuuden takavarikoinneissa, kulakeiksi leimaamisessa, pakkotöissä, vangitsemisissa ja karkotuksissa sekä suoranaudessa kansanmurhassa veivät ihmisten mielissä kommunistien vallalta oikeutuksen, vaikka moni oli kannattanut keisarin vallan kaatamista. Poliittiseen terrorismiin, maatalouden kollektivisointiin sekä Inkerin kirkon ja kulttuurin tuhoamiseen vastattiin erilaisin hiljaisen vastarinnan keinoin. Hiljainen vastarinta oli suurista riskeistä ja suoranaisestä hengenvaarasta huolimatta laajaa erityisesti 1930-luvun alussa, mutta myös myöhemmin ainakin suuren terrorin vuosiin 1937 ja 1938 asti.

Hiljainen vastarinta ilmeni ensinnäkin toisinajatteluna ja sen ilmauksina, vastapuheena ja kriittisinä kirjoituksina, jolloin vastarinta näkyi kielellisissä vastarinnan ilmauksissa. Kielteiset kertomukset ja kuvaukset neuvostovallasta, sen toimista ja niiden seurauksista olivat tyyppillisiä. Suomenkielinen, usein uskonnollinen ja talonpoikainen vastapuhe taisteli kommunistista ja ateistista diskurssia vastaan, mikä on nähtävissä esimerkiksi kirjeissä ja runoissa.

Kommunistinen propaganda joutuikin kilpailemaan Inkerissä folkloren, kristillisyyden, talonpoikaisuuden ja suomalaisnationalistisen ideologian kanssa eikä usein onnistunut kääntämään inkerinsuomalaisten mielipiteitä puolelleen. Monet inkerinsuomalaisten neuvos-

tokriittisistä kirjeistä, kertomuksista, runoista ja elämäkerroista ovat säilyneet Stalinin ajalta tähän päivään asti. Tätä voi pitää yhtenä vastarinnan muotona, sillä kirjeiden, kertomusten, runojen ja elämäkertojen tuhoaminen tai vähintäänkin seuraavalla polvelle neuvostokriittisen sisällön takia siirtämättä jättäminen olisi ollut Neuvostoliitossa ymmärrettävää vangitsemisen uhan, kotitarkastusten ja pelon ilmapiirissä.

Hiljainen toisinajattelu oli yhteydessä sekä inkerinsuomalaisten passiiviseen vastarintaan – tekemättä jättämiseen – että aktiiviseen vastarintaan eli toimintaan. Inkerinsuomalaisten hiljainen, mutta aktiivinen vastatoiminta ilmeni oman kielen, uskonnon ja kulttuurin, kuten juhlaperinteiden, ylläpitämisenä. Viranomaisilta kätkeytyä toimintaa oli esimerkiksi pakolaisten piilottelu, omaisuuden kätkeminen sekä ”neuvostovastaisten” terroria, urkkijoita ja vastaavia asioita koskevan tiedon levittäminen. Passiivista vastarintaa oli pakkotyöstä luistaminen, maanviljelyksen laiminlyöminen sekä liittymättä jättäminen kolhoosiin, pioneereihin ja puolueeseen. Hiljainen vastarinta saattoi olla luonteeltaan niin hengellistä kuin maallistakin. Aiemmissä tutkimuksissa on painottunut inkerinsuomalaisten kristinuskoon liittynyt vastarinta, mutta myös maallinen, inkerinsuomalaiseen kulttuuriin, toimeentuloon ja selviytymiseen liittynyt hiljainen vastarinta oli merkittävää 1930-luvulla.

Inkerinsuomalaisen hiljaisen vastarinnan erityispiirteinä Neuvostoliitossa erottuivat neuvostovastainen kansanrunous, länsimaisen radion kuunteleminen jo 1930-luvulla, naissaarnaajien vahva asema sekä vilkas neuvostokriittinen kirjeenvaihto niin Neuvostoliiton sisällä kuin aina Suomessakin asti. Uutiset karkotuksista ja Stalinin ajan terroristista levisivät kirjeiden ja pakolaisten kertomusten välityksellä Suomeen ja muualle Eurooppaan¹⁴⁵, mikä osoitti, ettei ”hiljainen vastarinta” ollut lopulta heikkoa, merkityksetöntä eikä lopputulemaltaan hiljaista. Vastarinnalla ei kuitenkaan näytä olleen toivottua vaikutusta, sillä siitä huolimatta neuvostovalta rankaisi tottelemattomia kansoja joukkokarkotuksin¹⁴⁶, Inkerinmaa pakkokollektivisoitiin sekä Inkerin kirkko, seurakunta- ja kulttuurielämä tuhottiin, minkä lisäksi monet kuolivat Stalinin terrorissa.

¹⁴⁵ Esim. Jääskeläinen 1982.

¹⁴⁶ Westren 2012.

Kirjallisuus

- Davies, Sarah (1997) *Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda, and Dissent, 1934–1941*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Durkheim, Emile [1912] (1995) *Elementary Forms of Religious Life: The Totemic System in Australia*. New York: The Free Press.
- Engman, Max (1992) Pietari ja Inkeri. Teoksessa Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.) *Inkeri: Historia, kansa, kulttuuri*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 167–178.
- Fitzpatrick, Sheila (1996) *Stalin's peasants: resistance and survival in the Russian village after collectivization*. New York: Oxford University Press.
- Fitzpatrick, Sheila (2011) Introduction. Teoksessa Sheila Fitzpatrick (toim.) *Sedition: Everyday Resistance in the Soviet Union under Khrushchev and Brezhnev*. New Haven: Yale University Press, 1–24.
- Flink, Toivo (1995) *Pois Inkeristä, ohi Inkerin*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Gildi, Leonid (2007) *Inkerinsuomalaisten kohtalo, Suomalaisten salattu kansanmurha Venäjällä ja sen seuraukset vuosina 1930–2002*. Toim. Sihvo Jouko. Suom. Lilja-Emilia Kuivanen. Helsinki: Inkeriläisten Sivistyssäätiö.
- Goffman, Erving (1969) *Minuuden riistäjät. Tutkielma totaaleista laitoksista*. Suom. Auli Tarkka & Riitta Suominen. Helsinki: Marraskuun liike.
- Hollander, Jocelyn A. & Einwohner, Rachel L. (2004) Conceptualizing Resistance. *Sociological Forum* 19:4, 533–554.
- Jääskeläinen, Juhani (1982) *Inkerin kirkon tuho Stalinin pakkokollektivisoinnissa*. Painoyhtymä (ei painopaikkaa): Alea-kirja.
- Jääskeläinen, Juhani (2011) *Jäähyväiset Inkerille*. Helsinki: Best Service.
- Kazmina, Olga & Shlygina, Nataliia (2002) The Evangelical-Lutheran Church of Ingria and Its Role in the Life of Finnish Ingermanlanders. *Antropology & Archeology of Eurasia* 40:3, 56–74.
- Kepsu, Kasper (2017) The Unruly Buffer Zone. *Scandinavian Journal of History* 42:4, 414–438.
- Kolomainen, Mikko (1998) *Inkerin toisinajattelijat. Muistelmia Inkerin vapaiden herätysliikkeiden syntyvaiheista*. Vantaa: Ristinvoitto.
- Konkka, Anita (2001) *Musta passi*. Helsinki: Tammi.
- Kozlov, Vladimir (2011) The Meaning of Sedition. Teoksessa Sheila Fitzpatrick (toim.) *Sedition: Everyday Resistance in the Soviet Union under Khrushchev and Brezhnev*. New Haven: Yale University Press, 25–64.
- Kuortti, Aatami (1989) *Kirkossa keskitysleirissä korvessa. Inkeriläispapin muistelmia*. Jyväskylä: Gummerus.
- Kurko, Kaarlo (1943) *Inkerinsuomalaiset GPU:n kynsissä. Karkoitettujen kirjeitä*. Porvoo & Helsinki: WSOY.

- Lahti-Argutina, Eila (2001) *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainouhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Siirtolaisuusinstituutti. Vammala: Vammalan kirjapaino.
- Lavonen, Nina (2012) *Puhtaat pojat, taivaan tyttäret. Inkerin kuobittujen lahko*. Petroskoi: Juminenko.
- Martin, Terry (1998) The Origins of Soviet Ethnic Cleansing. *The Journal of Modern History* 70:4, 813–861.
- Matley, Ian (1979) The Dispersal of the Ingrian Finns. *Slavic Review* 38:1, 1–16.
- Mesiäinen, Eeva (1990) *Maria Kajavan pitkä taival*. Karas-sana, 3. painos. Jyväskylä: Gummerus.
- Miettinen, Helena (2004) *Menetetyt kodit, elämät, unelmat. Suomalaisuus paluumuuttajastatukseen oikeutettujen venäjänsuomalaisten narratiivisessa itsemäärittelyssä*. Väitöskirja. Sosiaalipsykologian tutkimuksia 11. Helsinki: Helsingin yliopisto, Sosiaalipsykologian laitos.
- Mogliani, Andre & Rochat, Francois (1995) The role of interaction sequences and the timing of resistance in shaping obedience and defiance to society. *Journal of Social Issues* 51:3, 107–123.
- Myllyniemi, Varpu (2015) Inkerin kirkko vallankumousten ja neuvostovalan ensi vuosikymmenien aikana. Teoksessa Jouko Sihvo & Jyrki Paasikoski (toim.) *Inkerin kirkon neljä vuosisataa. Kansa, kulttuuri, identiteetti*. Saarijärvi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 197–264.
- Nevalainen, Pekka (1992) Inkerinmaan ja inkeriläisten vaiheet 1900-luvulla. Teoksessa Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.) *Inkeri: Historia, kansa, kulttuuri*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 234–299.
- Ortner, Sherry (1995) Resistance and the Problem of Ethnographic Refusal. *Comparative Studies in Society and History* 37:1, 173–193.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996) *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Passerini, Luisa (1987) *Fascism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Putkinen, Matti (2015) *Vanki, vakooja, Sissi*. Toim. Mikko Porvali. Finland: Atena.
- Rantanen, Saijaleena (2013) *Laulun mahti ja sivistynyt kansalainen. Musiikki ja kansanvalistus Etelä-Pohjanmaalla 1860-luvulta suurlakkoon*. Studia Musica 52. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Ronkonen, Lyyli (1989) *Laps' Inkerin. Muistojen Inkeri Stalinin hirmuvallan alla*. Jyväskylä: Gummerus.
- Scott, James C. (1985) *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven & London: Yale University Press.
- Scott, James C. (1990) *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven & London: Yale University Press.

- Sihvo, Jouko (2000) *Inkerin Kansan 60 kohtalon vuotta*. Helsinki: Tammi.
- Sihvo, Jouko (2015) Inkeriläisten kirkollinen elämä vuoden 1938 jälkeen. Teoksessa Jouko Sihvo ja Jyrki Paaskoski (toim.) *Inkerin kirkon neljä vuosisataa. Kansa, kulttuuri, identiteetti*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 265–339.
- Solšeničsyn, Aleksandr (1974) *Vankileirien saaristo 1918–1956. Taiteellisen tutkimuksen kokeilu*. Tukholma: Wahlström & Widstrand.
- Suni, Leo (1992) Inkeriläisen talonpoikaisluokan hävittämisen alkusoitto vuonna 1930. Teoksessa Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.) *Inkeri: Historia, kansa, kulttuuri*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 300–309.
- Suni, Leo (1995) Inkerin kova kohtalo. Teoksessa Mauno Jokipii (toim.) *Itämerensuomalaiset. Heimokansojen historiaa ja kohtaloita*. Jyväskylä: Atena Kustannus, 213–230.
- Suni, Leo (2000) Inkerinsuomalaiset. Teoksessa Timo Vihavainen ja Irina Takala (toim.) *Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920–1950-luvuilla*. Aleksanteri-instituutti. Saarijärvi: Gummerus, 77–95.
- Taina, Matti (2017) *Hyvästi Inkeri. Inkeriläisen Matti Pietarin Tainan perheen elämä Inkerissä ja Suomessa, Stalinin saappaan alla ja toisen maailmansodan jaloissa*. Helsinki: Books on Demand.
- Tamboukou, Maria (2015) Narrative Modalities of Power. Teoksessa Mona Livholts & Maria Tamboukou (toim.) *Discourse and Narrative Methods. Theoretical Departures, Analytical Strategies and Situated Writings*. London: Sage, 63–78.
- Westren, Michael (2012) *Nations in Exile. "The Punished Peoples" in Soviet Kazakhstan 1941–1961*. Dissertation (unpublished). University of Chicago.

Tutkimusaineistot

- Folkloristiikan ja uskontotieteen TKU-kokoelman Inkeri-aineisto Turun yliopistossa (TKU).
- Itä-Suomen yliopiston, entisen Joensuun yliopiston suomen kielen, kirjallisuuden ja kulttuurin tutkimuksen laitoksen inkerinsuomalaisten haastattelut 1990-luvulta (JoY).
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkiston Inkeri-kokoelman kirjeet 1930-luvulta ja haastattelut 1940-luvulta.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston Anni Reuterin arkiston kirjeet 1930-luvulta ja haastattelut vuosilta 1967–2017.

Anni Reuter

Marginaalien vaiennettu vastarinta

Tutkimus nuorista kahdessa laitoksessa

Veronika Honkasalo ja Elina Pekkarinen

ONKO VASTARINTA mahdollista marginaalien marginaaleissa? Haemme kahden nuorisoryhmän – yksin alaikäisinä tulleiden turvapaikanhakijoiden ja koulukotiin sijoitettujen nuorten – avulla vastausta hiljaisen vastarinnan kysymyksiin. Molempia ryhmiä yhdistävät vaikeat taustat, haastavat elämäntilanteet, arki totaalissa laitoksessa sekä epävarma tulevaisuus. Tarkastelemme, millaiset vastarinnan muodot ovat mahdollisia yksilöille ja ryhmille, jotka on eristetty syrjäseuduille laitospomaisiin olosuhteisiin. Miten arkiset suhteet ja ympäröivät rakenteet muovaavat vastarintaa? Keskeinen havaintomme liittyy vastarinnan vaijantamiseen. Äänekäskin vastarinta vaikenee laitosten sisällä. Kysymmekin, saako marginaaleista huutaa? Täytyykö niistä huutaa?

Artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian hankkeita (SA 287966, Honkasalo ja SA 267602, Pekkarinen).

Outi Autti & Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Hiljainen vastarinta*

Tampere University Press 2019, 163–196.

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-000-7>

Johdanto

Ruotsissa on viime vuosina keskusteltu vilkkaasti turvapaikkaa hakeneiden lasten asemasta ja psyykkisestä tilasta. Keskustelua on vauhdittanut jo kahden vuosikymmenen ajan vain Ruotsissa tunnettu ilmiö, jossa kielteisen turvapaikkapäätöksen saaneiden perheiden lapset ovat vaipuneet koomaa muistuttavaan tilaan. Reaktio on käynnistynyt lasten kuultua perheitään koskevista pakkopalautuksista ja parantunut hitaasti, kun kielteinen päätös on pyörretty. Psykiatriassa on jo pitkään tunnettu dissosiaation ilmiö, jossa traumakokemukset aiheuttavat voimakasta välttämiskäyttäytymistä. Ruotsalaislasten oireet ovat kuitenkin dissosiaatiota vakavampia. Lapset eivät puhu, liiku tai reagoi näkö- tai kuuloaistimuksiin. Osaa heistä joudutaan ruokkimaan letkuilla. Ilmiö ei ole lääketieteen keinoin selitettävissä, vaan lääkärit pitävät sitä äärimmäisenä reaktiona palaamisen aiheuttamaan pelkoon.

Koomaan vaipuvat lapset herättävät vaikeita kysymyksiä toimijuudesta ja intentiosta. Miten käyttäytyy uhkaavassa tilanteessa ihminen, jolla ikänsä ja asemansa puolesta ei ole mahdollisuuksia puolustaa itseään tai perhettään? Voiko vaipuminen katatoniseen tilaan olla tiedostettu toimintatapa, vai onko se psyyken tiedostamaton reaktio tilanteeseen, jossa toimintavaihtoehdot ovat olemattomat? Lasten ja nuorten tutkimuksessa intention ja toimijuuden käsitteet ovat aina olleet ongelmallisia. Samalla kun tutkimusperinteet haluavat raivata tilaa lasten ja nuorten omaehtoiselle toimijuudelle, joudutaan tunnustamaan autonomisen toimijuuskäsityksen mukanaan tuomat haasteet. Koomaan vajovien lasten tapauksessa kärkevimmit ovat väittäneet heidän käytävän systeemiä hyväkseen. Samalla tiedämme, että lapset ja nuoret ovat kognitiivisen kehityksensä ja sosiaalisen statuksensa puolesta monella tavoin alisteisessa asemassa. Lasten ja nuorten toimijuuden tutkijat tasapainoilevatkin alituisesti toimijuuden ja rakenteen, kompetenssin ja kypsymättömyyden sekä autonomian ja kontrollin kaltevilla pinnoilla.

Tässä artikkelissa tarkastelemme vastarintaa lapsuuden ja nuoruuden viitekehityksessä. Vastarinnan tavoitteiden nimeämisen sijaan pyysähdymme kuuntelemaan, mitä nuoret itse kertovat. Emme artikkelissa pyri tyhjentävästi määrittelemään mitään ilmiötä vastarinnaksi, vaan testaamme, miten käsite toimii teoreettisessa viitekehityksessämme ja empiirisessä aineistossamme. Huomioimme sekä yksilön oman toimi-

juuden ja hänen toimijuudelle antamansa merkitykset että ne rakenteet, joiden puitteissa vastarinta esiintyy tai pyrkii esiin. Samalla tarkastelemme, millainen vastarinta lapsille ja nuorille sallitaan ja millainen estetään. Artikkelia motivoi marginaalisessa ja hauraassa asemassa olevien nuorten yhteiskunnallisen äänen puuttuminen. Artikkelin nuoret ovat niitä, joiden puolesta puhuvat usein monet muut kuin nuoret itse ja joiden oletetaan noudattavan erityistä kuuliaisuutta.

Aloitamme artikkelin käymällä läpi, miten vastarinnan käsite voidaan ymmärtää silloin, kun kyseessä ovat monin tavoin alisteisessa asemassa olevat nuoret. Miten vastarinta eroaa asioihin tai vallitseviin olosuhteisiin sopeutumisesta, impulsiivisista reaktioista tai asioiden sietämisestä? Edellyttääkö vastarinta aina intentiota tietyn päämäärän saavuttamisesta (myös Kärki tässä teoksessa)? Mitä voimme tutkijoina määrittellä vastarinnaksi, ja mitä eettisiä seurauksia tuolla määrittelmällä on? Käsitteen määrittelyä jatkamme empiirisen aineiston rinnalla. Analyysiluvuissa kiinnitämme katsemme hiljaisiin ja vaiennettuihin vastarinnan muotoihin: keholliseen ja luovaan vastarintaan, isetuhoi-suuteen ja hiljaisuuteen sekä vetäytymiseen tai solidaarisuuteen vastarinnan muotoina.

Toimijuuden, rakenteiden ja positioiden kudelmissa

Nuorisotutkimusta on sen synnystä lähtien motivoinut halu raivata nuorille ja nuoruudelle tilaa yhteiskunnallisessa keskustelussa. Nuorisotutkimuksen olemusta on ilmentänyt yhteiskuntatieteille tyypillisen rakenteiden ja yksilön välisen suhteen analysointi, joka on painotunut nuorten omiin *tulkintoihin* ja *kokemuksiin* maailmasta. Nuorille on pyritty ”antamaan ääni” tutkimuksen avulla. Tällöin huomion kohteena ovat usein olleet valtavirtatutkimuksessa piilossa olevat nuoret ja nuorisoilmiöt. Nuorten *toimijuutta* on käsitelty pitkälti toimimisena omissa vertaisyhteisöissä aikuismaailmaa vastaan, jolloin vastarinnan käsitteen on ajateltu kuvaavan nuorten omaehtoista toimintaa. Olemme kritisoineet äänen antamisen ajatusta ja toimijuuden omaehtoisuuden painottamista paitsi tutkijan roolin myös rakenteiden kautta¹. Näissä kriittisissä huomioissa olemme korostaneet, ettei autenttista

¹ Pekkarinen 2010; Honkasalo 2011.

ääntä ole olemassa, sillä ääni siivilöityy aina tutkijan tulkintojen kautta². Subjekttiivisen toimijuuden painottaminen on puolestaan häivyttänyt objektiiviset rakenteet ja rakenteista johtuvat valta-asemat³. Tässä artikkelissa pyrimme tarkastelemaan, miten – jos ollenkaan – vaiennettua ääntä voitaisiin välittää tutkittavien autonomiaa kunnioittaen. Samalla pyrimme tarkastelemaan rakenteiden merkitystä siten, että ne tunnustavat myös nuorten toimijuuden ja omaehtoisuuden voiman.

Artikkelimme huomio on nimenomaan pienissä, usein piilossa olevissa ja arkipäiväisissä vastarinnan muodoissa, joille on ominaista yksilöllisen toimijan anonyymiteetti ja se, että vastarinta ei ole itsessään huomiota herättävää. Tämäntyyppinen vastarinta ei toisin sanoen ilmene avoimena konfrontaationa, eivätkä sen harjoittajat hae julkista tunnustusta itselleen.⁴ Artikkelimme empiirisessä osassa havaitsemme kuitenkin, että äänekkääksikin määritelty vastarinta vaiennetaan näiden nuorten kohdalla kuulumattomiin. Havaintomme vuoksi olemme yhdistelleet Judith Butlerin ajatuksia performatiivisuuden, haavoittuvuuden ja vastarinnan dynamiikasta sekä Roy Bhaskarin ajatuksia emansipaatiosta, vapaudesta ja toiminnan intentionaalisuudesta.

Tekstissään ”*Rethinking Vulnerability and Resistance*” Butler hahmottelee kysymystä siitä, edeltäkö vastarintaa haavoittuva yhteiskunnallinen tila tai henkilökohtainen asema vai onko kyse pikemminkin haavoittuvuuden mobilisoinnista⁵. Vastarinta ei välttämättä johda siihen, että haavoittuva asema muuttuisi – päinvastoin. On tilanteita, joissa haavoittuvuus on itse asiassa vastarinnan seuraus, minkä vuoksi vastarinta on aina riskialtista. Tämän artikkelin aineistoja kuvaa lähökohtainen positionaalinen haavoittuvuus, sillä artikkelin nuorilta puuttuvat usein institutionaaliset tai infrastruktuurin puitteet vastarinnan tueksi. Butler myös huomioi, että vastarinta vaatii aina materiaalistien ja ruumiillisten siteiden olemassaoloa eikä ihminen siis kehollisestikaan toimi sosiaalisessa tyhjiössä⁶. Ihminen on erityisen hauras silloin, kun infrastruktuuriset rakenteet alkavat rapistua⁷. Butlerin

² Honkasalo 2011.

³ Pekkarinen 2010.

⁴ Scott 1989, 34–35.

⁵ Butler 2016, 24.

⁶ Mt., 39.

⁷ Mt., 19.

mukaan mikään aktiivinen toimijuus ei synny ilman infrastruktuurin tukea, vaan toimiva keho tarvitsee aina tuen, vaikka itse toiminta näyttäisikin spontaanilta. Artikkelin nuorten kohdalla voidaan esimerkiksi kysyä, miten arkisten tilojen arkkitehtuuriset puitteet estävät tai mahdollistavat vastarinnan. Millaiset mahdollisuudet artikkelin nuorilla on liikkua julkisissa tiloissa ja millaisia riskejä he silloin ottavat? Entä millaiset toimijuuden ehdot rakentuvat vallitsevan yhteiskuntapolitiikan ja lainsäädännön kautta?

Roy Bhaskar tunnetaan ajattelijana, joka on luonut kriittisen realismin tieteenfilosofian, jonka keskeisiä tarkastelun kohteita ovat vapaus, toimijuus ja emansipaatio. Vapaus on Bhaskarin mukaan tietoisuutta siitä, mitä on tavoittelemassa ja miten tavoitteen voi saavuttaa⁸. Näin muodoin vapauteen sisältyy olettamuksena intentionaalisuus eli oman toiminnan tavoitteiden ja tarkoituksen tunteminen. Ihmisten intentiot eivät kuitenkaan ole välttämättä yhtäläisiä esimerkiksi yhteiskunnallisten tavoitteiden tai rakenteellisten seurausten kanssa.⁹ Tässä artikkelissa toimijuuden, intentioiden ja rakenteiden välinen ristiriita tulee ilmeiseksi useassa kohtaa. Yksilölliset intentiot eivät saumatta asetu kollektiivisten tulkintojen ja politiikkatoimien kudelmiin.

Bhaskarin mukaan ollakseen vapaa on hallittava niin sosiaaliset, taloudelliset kuin osaamisen resurssit – Butlerin käsittein institutionaaliset ja infrastruktuurin puitteet – ja oltava aitoa halua toimia kohti tavoitteitaan. Nämä olosuhteet ovat hyvin harvinaisia eivätkä monen tavoitteen kohdalla toteudu välttämättä lainkaan. Emansipaatio on Bhaskarin mukaan erityinen vapauden taso, joka merkitsee yksilöiden tai yhteisöjen vapautumista ja transformaatiota ei-toivotuista ja tarpeettomista olosuhteista kohti toivottua ja tarpeellista ratkaisua. Lisäksi se edellyttää otollisten olosuhteiden vallitessakin poliittista ja tiedollista joukkovoimaa ja rohkeutta, jota harvoilla ihmisryhmillä on.¹⁰ Roy Bhaskar oli idealisti, mutta myös realisti. Hänen mukaansa kognitiivinen emansipaatio, toisin sanoen tietoisuus omasta asemasta ja emansipaation edellytyksistä, ei välttämättä johda rakenteelliseen emansipaatioon – päinvastoin. Tietoisuus oman aseman alistaisuudes-

⁸ Bhaskar 1986, 170–171.

⁹ Bhaskar 1979, 103.

¹⁰ Bhaskar 1986, 170–171.

ta ja transformaation tavoittamattomuudesta voi johtaa kognitiiviseen dissonanssiin ja sen myötä yhteisön solidaarisuuden tai yksilön psyyken rikkoutumiseen.¹¹ Tämän artikkelin nuorilla mahdollisuudet edes ilmaista tyytymättömyyttään vallitsevaan tilanteeseen vaiennetaan monella tavalla.

Niin Butler kuin Bhaskar korostavat teksteissään yksilön asemaan vaikuttavien rakenteiden ja sosiaalisten suhteiden merkitystä. Lasten ja nuorten kohdalla riippuvuus sosiaalisten suhteiden muodostamasta todellisuudesta on välttämätön. Siksi lasten ja nuorten vastarinnassa korostuvat yksilöllistä toimijuutta reunustavat ja mahdollistavat sosiaaliset normit. Vastarinnan viitekehyksessä on tärkeä muistaa, että haavoittuva tai hauras asema voi johtaa vastarintaan, mutta se voi olla myös seurausta vastarinnasta. Joissain tilanteissa jo se, että ihminen elää ja hengittää, on vastarinnan muoto: ”*We still exist!*” lukee palestiinalaisen mielenosoittajan banderollissa¹². Yksilön toimijuutta ei kuitenkaan voida ohittaa, kun tarkastellaan vastarinnan kaltaista ilmiötä. Lasten ja nuorten kohdalla toistuva dilemma liittyykin juuri toimijuuteen ja sen intentionaalisuuteen. Ajatus kehityksen keskeneräisyydestä yhtäältä suojelee ja toisaalta alistaa nuoria toimijoita. Julkisessa keskustelussa nuoria herkästi patologisoidaan ja heidän käyttäytymispiirteensä essentialisoidaan heidän luonnollisista ominaispiirteistään johtuviksi sen sijaan, että niitä tarkasteltaisiin irrallaan nuorten ikä- ja kulttuurisidonnaisista kategorioista.¹³ Tässä artikkelissa emme ennalta päättä, ovatko tutkimuksiin osallistuneet nuoret kompetentteja vai vasta kehityksessä olevia toimijoita. Haluamme tehdä näkyväksi, miten heidän asemansa ja toimintamahdollisuutensa ovat kontekstisidonnaisia eli siis muuttuvat olosuhteiden ja tilanteiden ehdollistamina ja – ennen kaikkea – miten he itse kuvaavat tai määrittelevät omaa toimijuuttaan.

Tutkimuksen aineisto, metodologia ja etiikka

Yhdistämme artikkelissa kahden nuorisoryhmän – yksin alaikäisinä tulleiden turvapaikanhakijoiden ja koulukotiin sijoitettujen nuorten

¹¹ Mt., 204–205.

¹² Butler 2016, 25.

¹³ Pekkarinen 2014.

– kanssa koottuja aineistoja, joiden avulla haemme vastausta hiljaisen vastarinnan kysymyksiin. Nämä nuorisoryhmät jakavat useita piirteitä, mutta ovat myös toisistaan suuresti poikkeavia. Molempia ryhmiä yhdistävät vaikeat elämäkokemukset ja taustat, haastavat elämäntilanteet, arki totaalisisessa laitoksessa sekä epävarma tulevaisuus. Heitä erottavat henkilökohtaiset tarinat, laitokseen sijoittamisen syyt sekä tulevaisuuteen vaikuttavat rakenteelliset tekijät. Vaikka kirjoitamme nuorisoryhmistä, haluamme korostaa, että ryhmät pitävät sisällään erilaisia nuoria, joiden taustat, toimintatavat, kyvyt, pelot ja unelmat ovat autenttisia ja yksilöllisiä. Analyysimme ei tee oikeutta näille yksilöllisille piirteille, vaan tuo esiin tekijöitä, jotka yhdistävät näitä nuoria. Laitosten institutionaalisiin puitteisiin palaamme seuraavassa kappaleessa.

Syksyllä 2015 Suomi vastaanotti ennätyselliset 3 024 yksin maahan tullutta alaikäistä turvapaikanhakijaa. Alaikäisten turvapaikanhakijoiden kohtelua sitovat Yhdistyneiden kansakuntien säädökset ja näistä etenkin lapsen oikeuksien sopimus. Suomessa yksintulleet alaikäiset sijoitetaan yleensä vastaanottoyksiköihin eli ryhmäkoteihin. Nuorille määrätään edustaja, heille laaditaan kotoutumissuunnitelma, ja he käyvät koulua. Alle 18-vuotiaat alaikäisenä tulleet turvapaikanhakijat odottavat vastaanottoyksiköissä turvapaikkavaiheen oleskelulupapäätöstä. Aikaisemmin alaikäiset saivat yleensä suoraan 3–4 vuoden oleskeluluvan. Viime vuosien aikana Maahanmuuttoviraston linjaukset alaikäisten oleskelulupakäytäntöjen suhteen ovat kuitenkin muuttuneet ja kiristyneet. Vuonna 2016 alaikäisten ensimmäiset luvat ovat suurimmaksi osaksi olleet vuoden mittaisia ja päättyneet siinä vaiheessa, kun nuori täyttää 18.¹⁴ Useat kansalaisjärjestöt ovat kritisoineet oleskelulupalinjausten muuttumista esimerkiksi lapsen edun laiminlyönnistä.

Koulukodeilla on Suomessa toistasataa vuotta pitkä historia. Koulukoteja on Suomessa seitsemän, joista viisi on valtion alaisia ja kaksi yksityisten järjestöjen omistamia laitoksia. Valtion koulukodeissa – Lagmansgårdenin, Sairilan, Vuorelan ja Sippolan koulukodeissa sekä Limingan koulutuskeskuksessa – oli vuonna 2017 sijoitettuna yhteensä 260 nuorta¹⁵. Perhekuntoutuskeskus Lausteella oli vuonna 2016 yh-

¹⁴ Honkasalo ym. 2017.

¹⁵ Toimintakertomus... 2017, 25.

teensä 49 paikkaa ja Nuorten Ystävien Koulukoti Pohjolakodissa 48 paikkaa¹⁶. Yhteensä koulukodeissa on vuosittain siis noin 350 nuorta. Koulukodit sijaitsevat usein kaukana suurista asutuskeskuksista pienten kirkonkylien liepeillä. Koulukotien arkea luonnehtii säännöllisyys, aikuisjohtoisuus ja kokonaisvaltainen hoitomalli, johon sisältyy koulunkäyntiä, kuntoutusta, ryhmätoimintaa ja ohjattua vapaa-aikaa. Koulukoteihin sijoitettavat nuoret ovat iältään yli 13-vuotiaita, ja heidät on sijoitettu laitokseen lastensuojeluviranomaisten päätöksellä tavallisesti sekä kasvuolosuhteiden vaarantavien tekijöiden että oman käyttäytymisen vuoksi huostaanotettuina. Koulukoteihin sijoitetuilla nuorilla on muita nuoria useammin vakavia koulunkäyntivaikeuksia, psykiatrista oireilua, päihteidenkäyttöä ja rikollista toimintaa. Moni heistä on taivaltanut pitkän matkan sijoituspaikoista toiseen saamatta peruskoulua päätökseen. Koulukotisijoitukset ovat yleensä suhteellisen pitkäaikaisia, ja ne ovatkin kestäneet vuodesta useampaan vuoteen, mutta nuoret tarvitsisivat monialaista tukea myös sijoituksen päätyttyä.¹⁷

Alaikäisinä yksin tulleita turvapaikanhakijoita koskeva aineisto koostuu osallistuvasta havainnoinnista sekä nuorten ja ammattilaisten haastatteluista, joita kerättiin Nuoret vastaanottovaiheessa -hankkeessa (2016) ja Koneen säätiön rahoittamassa Piilosta näkyväksi -hankkeessa (2017). Aineiston kerääminen on aloitettu alkuvuonna 2016 pääkaupunkiseudulla sijaitsevassa nuorten vastaanottoyksikössä. Haastattelut nuorten ja ammattilaisten kanssa toistettiin vuonna 2017. Haastattelut olivat sekä yksilö- että ryhmähaastatteluja, ja niitä toteutettiin työntekijöiden kanssa yhdeksän ja nuorten kanssa viisi. Nuorten haastatteluissa oli tutkijan lisäksi paikalla myös tulkki. Tätä artikkelia varten aineistoa on luettu etsien vastarinnan eri ilmentymiä.

Koulukotiin sijoittuva aineisto koostuu kahdeksan (n=8) 21–28-vuotiaan nuoren aikuisen – kahden miehen ja kuuden naisen – haastatteluista. Nuorista kuusi tavoitettiin Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen sekä Valtion koulukotien järjestämän Kokemuksista voimaa -kehittämishankkeen kautta, jonka tavoitteena on koulukoteihin sijoitettujen nuorten kokemusten avulla kehittää koulukotien toimin-

¹⁶ Pekkarinen 2017a, 23–24.

¹⁷ Pekkarinen 2017a.

taa. Tutkija osallistui ryhmän toimintaan koko sen kahden toimintavuoden ajan tavaten haastatteluihin osallistuneita nuoria toistuvasti. Haastateltavista kaksi tavoitettiin koulukotien ohjaajien myötävaikutuksella, eikä tutkija ollut tavannut heitä aiemmin. Haastatellut nuoret ovat olleet sijoitettuina viiteen eri koulukotiin 2000- ja 2010-luvuilla.¹⁸ Aineisto kerättiin osana Suomen Akatemian rahoittamaa tutkijatohtorihanketta vuosien 2015 ja 2016 aikana. Haastatteluiden tarkoituksena oli tutkia nuorten kokemuksia lastensuojelun interventioista ja etenkin sijaishuollosta, ja aineiston yksi teema liittyi tahdonvastaisuuteen ja rajoihin. Nuorten haastattelut litteroitiin sanatarkasti ja analysoitiin Atlas.ti-ohjelman avulla grounded theory -tyyppistä koodausta hyödyntäen. Analyysin kautta saatiin näkyviksi niin erilaiset institutionaaliset rakenteet, elämäntilanteet, positiot ja toimijat kuin positioon liittyvät kokemukset. Nuorten haastatteluiden tausta-aineistona käytettiin koulukotien henkilöstölle tehtyjä haastatteluja, jotka kerättiin osana Koulukoti muutoksessa -tutkimushanketta. Henkilöstöhaastattelut suoritettiin kaikissa viidessä Valtion koulukodissa sekä kahdessa yksityisessä koulukodissa syksyllä 2016, ja ne käsittivät yhteensä 17 henkilön haastattelut 11 eri haastattelukerralla.¹⁹ Koska aineistoa ei kerätty vastarinnan tutkimista varten, toimii se tässä artikkelissa tausta-aineistona ja metatason informaation lähteenä.

Aineiston analyysia arvioitaessa on syytä korostaa, että turvapaikanhakijanuoret on haastateltu hetkellä, jolloin he ovat eläneet institutionaalista arkea ”tässä ja nyt”. Koulukotinuoret on puolestaan haastateltu, kun institutionaalisesta arjesta on kulunut jo joitakin vuosia. Turvapaikanhakijat pohtivat siis tilannettaan akuutisti nuoruuden keskellä, kun taas koulukotinuorten kohdalla pohdinta siivilöityy ajallisen perspektiivin läpi. Lisäksi on korostettava, että koulukodeista aikuistuneista nuorista kuusi oli osallistunut kehittämishankkeeseen, jossa pyrittiin kehittämään koulukotien toimintaa. Näiden nuorten kyvyt reflektoida omaa toimijuutta, itseen kohdistuneita interventioita ja niiden merkityksiä ovat ajan saatossa kehittyneet ja kirkastuneet. Sitä vastarintakin on helpompi nähdä ja tulkita osana omaa toimintaa.

¹⁸ Pekkarinen 2016; 2017b ja c.

¹⁹ Pekkarinen 2017a.

Turvapaikanhakijanuorten kohdalla taas korostuu vastarinnan sijaan selviämisen näkökulma.

Koska mitään aineistoja ei kerätty varsinaisesti vastarinnan ilmiön käsittelemiseksi, olemme lukeneet aineistoja uudestaan etsien sieltä toistuvia toimijuuden tapoja, joita voisi tarkastella hiljaisen vastarinnan viitekehyksessä. Ymmärrämme, että ilmiöille on löydettävissä lukuisia muita – erityisesti psykologisia, sosiaalipsykologisia tai lääketieteellisiä – selityksiä. Vastarinnan viitekehyksessä aineistosta löytyneet toistuvat toimijuuden tavat saivat kuitenkin uutta kontekstuaalisuutta ja syvyyttä, jota pyrimme seuraavassa avaamaan kuljettamalla empiirisiä havainnoita rinnakkain edellisessä luvussa kuvattujen teoreettisten käsitteiden kanssa.

Tutkimustemme kohteena ovat nuoret, joiden yhteiskunnallinen asema on äärimmäisen hauras ja haavoittuva. Paitsi että nuoret ovat jo altistuneet kaltoinkohtelulle ja traumaattisille kokemuksille, ovat he jatkuvasti alttiita vastaiselle alistavalle ja epäoikeudenmukaiselle kohtelulle. Tämän vuoksi olemme tutkimusten jokaisessa vaiheessa harkinneet erityisen huolellisesti tutkimuseettisiä kysymyksiä. Tutkimusetiikkaa on toteutettu teknisesti pyytämällä tarkoituksenmukaiset tutkimusluvut sekä suostumukset nuorilta itseltään. Etiikkaa on pyritty toteuttamaan myös tutkimuksen metodologisissa valinnoissa: aineistoa on kerätty nuoria osallistaen ja kuunnellen ja nuorten omalle näkökulmalle on annettu tilaa teoreettisissa tulkinnoissa myös tulojen raportointivaiheessa²⁰. Tämän vuoksi tulosluvuissamme on käytetty runsaasti suoria aineistositaatteja. Lisäksi ajattelempa, että marginaalissa elävien nuorten tutkimus on itsessään eettinen valinta. Kertomalla nämä kokemukset avaamme kanavan kokemuksiin, jotka muuten voisivat jäädä kuulematta.

²⁰ Ks. myös Kuusisto-Arponen 2016.

Vaiennettua vastarintaa marginaaleissa

Vastarinnan puitteet ja ehdot

Aineistomme nuoria yhdistää varsin suljetussa instituutiossa eläminen, jonka asettamat puitteet, sen luoma arjen rytmi ja työntekijöiden läsnäolo määrittävät arkea. Niin vastaanottoyksiköt kuin koulukodit on usein sijoitettu pienille paikkakunnille, ja niitä voi luonnehtia olosuhteiltaan laitosmaisiksi. Molempien instituutioiden toimintaa säätelevät omat lainsäädäntönsä sekä laitos- ja osastokohtaiset säännöt. Lisäksi laitoksissa eletään samanikäisten, usein ennalta tuntemattomien nuorten kanssa. Nuorten tilanteissa ja laitosten olosuhteissa oli kuitenkin selkeitä eroja, joista haluamme mainita ennen kuin aloitamme empiirisen analyysin vaiennetun vastarinnan muodoista.

Suurin ero näiden nuorisoryhmien välillä liittyy siihen, miten laitokseen on tultu. Vastaanottokeskusten nuoret ovat paenneet kotimaastaan joko yksin tai yhdessä perheenjäsenten kanssa, jotka ovat jääneet matkan varrelle. Liikkeellelähtö ei ole ollut vapaaehtoista, vaan olosuhteiden sanelemaa pakkoa. Koulukotien nuoret ovat tavallisesti syntyneet Suomessa tai ainakin asuneet maassa niin kauan, että ovat jo saaneet kansalaisuuden. Heidät on sijoitettu laitokseen käyttäytymisen häiriöiden sekä perheessä ja lähiympäristössä ilmenevien ongelmien vuoksi. Tavallisesti heillä on koulunkäynnin vaikeuksia, päihteyttä, rikollista käyttäytymistä. Yksin maahan tulevilla turvapaikanhakijoilla voi niin ikään olla erilaisia vaikeuksia, mutta ne eivät ole heidän laitokseen sijoittamisensa syy.

Toinen selkeä ero liittyy laitossijoituksen jälkeiseen elämään. Vastaanottoyksiköissä nuoret odottavat, että saisivat luvan jäädä Suomeen ja rakentaa elämänsä täällä. Koulukotien nuorille Suomeen jääminen on itsestään selvää. Tämä määrittää arjen ehtoja monella tapaa. Vastaanottokeskusten nuoret elävät keskellä oleskelulupien käsittelyprosessia peläten, että heidät palautetaan pakolla kotimaahansa. Palautuksen uhka ja siihen liittyvä pelko rajoittavat vastarinnan ilmentämisen tavat vähäisiksi, eikä nuorilla ole mahdollisuutta protestoida esimerkiksi koulunkäyntiä vastaan. Aineistossamme ilmeni koulunkäyntiin liittyviä paineita, sillä koulupoissaoloilla oli kohtalokkaat seuraukset.

Ohjaajat kertoivat, miten kohtuuttomiin tilanteisiin esimerkiksi lintsaaminen tai keskittymisen vaikeudet saattoivat johtaa.

Se on aika stressaava vaihe heille eikä heillä ole välttämättä ole kapasiteettia keskittyä opintoihin tai muuhun kuin arjesta selviämiseen ja kuitenkin on tilanteita missä tulee poissaoloja. Ja sitten saattaa keskeytyä koulupolku. Meille saatetaan soittaa, että tämä oli nyt sitten tässä. (...) Nämä ovat teini-ikäisiä nuoria, niiden mielialat vaihtelevat, koulumotivaatio vaihtelee, sitten on psyykkistä pulmaa. Niillä on kohtuuttoman suuria vaikutuksia jos on poissaoloja – samantien menee toimeentulo. (Haastatteluote VOK-aineistosta²¹)

Ohjaajat kertoivat, kuinka vaikeaa nuorten itse oli ymmärtää poissaolojen vaikutusta oleskelulupaprosessiin. Usein he ymmärsivät asian vakavuuden vasta sitten, kun koulunkäynti ei enää ollut mahdollista. Tällöin nuoret alkoivat tosissaan pelätä, että oleskeluluvan jatkuminen oli samalla menetetty. ”En saa jatkolupaa, minut palautetaan, nyt he ovat ihan paniikissa.” Bhaskarin käsittein heidän tiedolliset resurssinsa oman toimijuuden vaikutuksista olivat monella tapaa täysin riittämättömät, jotta he olisivat voineet tehdä rationaalisia valintoja.

Etenkin yksin maahan tulleille nuorille elämä vastaanottoyksikössä tarjosi institutionaalisen ja sosiaalisten siteiden turvan, kun oma perhe ei ollut samassa maassa. Koulukotien nuorille laitos tarjosi niin ikään turvaa, mutta usein sijoitus oli tahdonvastainen toimenpide, jota vastaan kapinoitiin. Molemmissa laitoksissa nuoret olivat vapaita liikkumaan vapaa-ajalla ja harrastuksissa. Vastaanottoyksikössä teimme esimerkiksi yhteisillä retkillä havainnon, että monet turvautuivat vapaudenkin läsnä ollessa toistensa ja ohjaajien seuraan. Vastaanottoyksikössä osa nuorista pelkäsi 18 vuoden rajapyykkiä, jolloin he joutuisivat muuttamaan omilleen. Toisaalta osalla nuorista oli kiire perustaa oma itsenäinen elämä yksikön ulkopuolelle. Niin ikään koulukodissa kasvaneet nuoret kertoivat jääneensä itsenäistyessään liian vähäisen tuen varaan. Lähtö totaalisesta instituutiosta ei ollut kummallekaan nuorisoryhmälle helppoa.

Toisin kuin vastaanottoyksikössä asuvat nuoret koulukotiin sijoitetut nuoret eivät joutuneet pelkäämään palautusta kotimaahansa, mikä

²¹ Käytämme VOK-aineisto-sanaa, kun viittaamme turvapaikanhakijoiden parissa kerättyyn etnografiseen aineistoon.

mahdollisesti laajemman kirjon vastarinnan muotoja. Hekään eivät kuitenkaan säästyneet seuraamuksilta, vaan vastarinta saattoi johtaa liikkumavapauden rajoittamiseen, läheisten ihmisten välisen yhteydenpidon rajoittamiseen, ruumiin ja tavaroiden tarkistamiseen sekä lomien menettämiseen. Vastarinnan muodoista esimerkiksi pakeneminen eli hatkaaminen on lastensuojelulaitoksissa tunnettu vuosikymmenien ajan²². Tutkimukseen osallistuneista nuorista osalla juuri karkailu oli alun perin johtanut lastensuojelun asiakkuuteen – Butleria mukaillen heidän laitokseen joutuminen oli osin vastarinnan seurausta. Koulukotiin sijoitetuille nuorille pyrkimys paeta oli itsestään selvää.

Et tottakai, niinkun, jokaikinen käyttäytyy tolleen jos joutuu johonkin. Ei kukaan tommosessa paikassa halua olla. (Haastattelute koulukotiaineistosta)

Oheisessa sitaatissa pakeneminen on rationaalinen reaktio alistaviin olosuhteisiin. Vastaanottoyksikön nuorille pakeneminen ei kuitenkaan ollut mahdollista. Se olisi vaarantanut turvapaikanhakuprosessin välittömästi. Pakeneminen ei suinkaan ollut ainoa vastarinnan muoto, joka ei nuorille ollut mahdollinen. Seuraavia kappaleita lukiessa tämä avoimen vastarinnan mahdollisuuksiin liittyvä ero on tärkeä pitää mielessä. Erosta huolimatta löysimme hämmentävän samanlaisia hiljaisen vastarinnan muotoja. Näitä hienovireisiä reaktioita marginaalin marginaalissa elämiseen kuvaamme seuraavissa kappaleissa.

Luovuus

Usein menen varhain aamulla metsään valokuvaamaan. Silloin siellä on kaunis valo eikä muita ihmisiä lähellä. On hiljaista ja rauhallista. (Haastattelute VOK-aineistosta)

Yllä oleva sitaatti ilmentää, kuinka nuorten omaehtoinen luova toiminta voi antaa välineet hauralle vastarinnalle, joka mahdollistaa pakene-
misen vastaanottoyksikön välillä hälyisestä ja ahdistavasta arjesta. Taide ja luova toiminta on tunnustettu myös kansalaistoiminnan tasolla metodiksi, jonka avulla voidaan lisätä esimerkiksi yhteisöllisyyttä turvapaikanhakijanuorten ja valtaväestön nuorten välillä. Näissä toiminnoissa nuorten omaehtoisuus ei kuitenkaan aina ole läsnä, vaan toimin-

²² Lehtonen & Telen 2013.

ta saattaa olla vahvasti ennalta määrättyä eikä vastarinnalle avointa. Kun turvapaikanhakijoiden määrä syksyllä 2015 kasvoi voimakkaasti, monet kulttuuri- ja taidealan ammattilaiset ja vapaaehtoiset rupesivat järjestämään nuorille harrastuksia ja vapaa-ajantoimintaa. Myös valtiovallan tasolla huomioitiin näiden tarve. Usein aloitteiden taustalla oli huoli nuorten joutilaasta ajasta, joka haluttiin täyttää mielekkäällä tekemisellä. Nuorisotoimialaa nuorten turvapaikanhakijoiden osalta tarkastelleessa tutkimuksessa on tuotu esille, ettei pelkkä harrastusten järjestäminen vielä riitä vaan myös nuorten poluttaminen harrastusten pariin vaatisi panostusta²³. Onnistuessaan ohjatut harrastukset voivat kuitenkin muodostua tärkeiksi.

Olen täällä oppinut soittamaan pianoa. Aiemmin en soittanut mitään soitinta. Käyn soittotunneilla sunnuntaisin ja soitan muiden kappaleita mutta myös omiani. En haluaisi muuttaa täältä pois, sillä en voi ottaa pianoa mukaan. (Haastattelute VOK-aineistosta)

Nuorten vastaanottovaihetta tarkastellut tutkimus toi esille myös nuorten omaehtoisen taiteellisen ilmaisun ja luovuuden. Järjestetyt harrastus- ja taidetyöpajat (mm. valokuvaus) olivat innostaneet nuoria löytämään omia kykyjään ja jatkamaan harrastustensa parissa, mutta nuoret ilmaisivat luovuuttaan myös aikuisten järjestämän toiminnan ulkopuolella. Se, miten nuorten omaehtoiselle taiteelliselle ilmaisulle annetaan tilaa, tukea, huomiota ja tunnustusta, voi aidosti tarjota väylän arjesta pakenemiselle. Se voi kuitenkin olla myös vallankäytön keino, jos taiteen merkitys ja tarkoitus rajataan ennalta tiukasti aikuisukupolven näkökulmasta käsin. Tästä perspektiivistä on kiinnostavaa pohtia, onko instituution taholta järjestetyssä luovassa toiminnassa kyse pikemminkin aktiiviseen toimijuuteen ja sopeutumiseen kannustamisesta kuin vastarintaan rohkaisemisesta? Saavatko nuoret aidosti paikkoja ja tilaa kritisoida esimerkiksi vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä, joka on oleellisella tavalla kaventanut heidän oikeuksiaan yhteiskunnan jäsenenä? Tämänkaltaista institutionaalisen luovuuden puitteissa tapahtuvaa vastarintaa todistimme esimerkiksi turvapaikanhakijanuorten keskuudessa vain harvoin.

²³ Bahmani & Honkasalo 2016.

Myös lastensuojelun sijaishuollossa taidetta käytetään työvälineenä²⁴. Ohjatustakin luovasta toiminnasta voi muodostua rakentava keino kanavoita tunteita, mutta sen turvin voidaan myös ilmaista vastarintaa.

No, mähän oon hankkinut ittelleni vähän kaikenlaista. Mähän muun muassa soitin rumpuja pienenä, myös siellä sijaisperheessä. Ja, tota, mä tein sitä, ja sit mä otin seuraavan instrumentin, niin mä rupesin soittaan pianoo. Ja sit ku mä osasin soittaa pianoo, niin sit mä rupesin soittaa kitaraa. Ja sit kun osasin soittaa kitaraa, niin sit mä rupesin nauhottaan ja tuottaa omaa musiikkia. Mä tuotin kolme levyllistä musiikkii niitten 10 vuoden aikana, joista kaikki on siis myyty. Niitä on myös radiossa on ollut, ja se oli mun tapa kanavoita tunteita musiikkiin jollain tapaa. (Haastatteluote koulukotiaineistosta)

Edellä haastateltu nuori kertoo kanavoineensa tunteitaan musiikin kautta. Taide tarjoaa väylän purkaa nuorten välisiä sosiaalisia hierarkioita ja mahdollistaa nuorten saaman arvostuksen yksilönä oman yhteisön sisällä ja suhteessa aikuisiin. Musiikki, taide tai tyyli voi antaa myös paikan ja välineet, joilla neuvotella tilasta ja ottaa sitä haltuun varsinkin tilanteissa, joissa tila on aikuisten ja valtaväestön sanelemaa ja valtaamaa.²⁵ Taideharrastusten ja luovuuden kautta nuoret saattavat tulla aivan eri tavoin nähdyiksi: he eivät ole oleskelulupaa odottavia turvapaikanhakijoita tai koulukotinuoria, vaan luovia yksilöitä. Osa haastatelluista toivoi taiteen avulla saavuttavansa myös ammatin.

Rahaa en ottaisi vastaan jos pystyisin elämään ilman – jos voisin tehdä töitä ja saada omaa rahaa tekisin niin. Säästin myös rahaa omaa kameraa varten yli vuoden. Haluan kuvata ja saada sitä kautta töitä. Myös minä olen kuvannut videon Rautatientorilla. (Haastatteluote VOK-aineistosta)

Edellä haastateltu nuori kertoi videoiden avulla ymmärtäneensä esimerkiksi Rautatientorin tapahtumia ja siellä järjestettyä turvapaikanhakijoiden oikeuksia puolustavaa mielenosoitusta. Varsinkin sosiaalinen media tarjoaa nuorten vertaissuhteiden näkökulmasta kanavan, joka on aikuisten kontrollin ulottumattomissa ja joka mahdollistaa

²⁴ Känkänen 2013.

²⁵ Souto 2011, 164.

omaehtoisen luovan vastarinnan ilmaisun välillä ahdistavan arjen keskellä. Sosiaalisen median vuoksi matkapuhelimen merkitys nuorille luovuuden kanavoijana, ei vain yhteydenpitolaitteena, oli tärkeä. Vastanottoyksiköissä matkapuhelin oli kuin nuorten kehon jatke, sillä se oli toiminut pitkän pakomatkan aikana navigointilaitteena, sen avulla seurattiin uutisia kotimaasta sekä pidettiin yhteyttä sukulaisiin ja muihin turvapaikanhakijoihin ympäri Suomea. Matkapuhelin tarjosi nuorille tilan omalle autenttiselle toiminnalle, mutta lisäsi nuorten haavoittuvaa asemaa turvapaikkaprosessin keskellä muun muassa laitteen paikantimien ja kontrolloimattoman sosiaalisen median käytön takia. Koulukodeissa matkapuhelimet mahdollistavat yhteydenpidon sosiaalisiin verkostoihin, joista nuorta yritetään pitää etäällä. Koulukodeissa matkapuhelin toimii myös autonomian rajoittamisen välineenä, sillä se voidaan takavarikoida erillisellä päätöksellä.

Lastensuojelun sijaishuollossa on melko tavallista, että nuoren liikkumista syystä tai toisesta rajoitetaan voimakkaasti. Seuraavassa sitaatissa nuori kertoo arjestaan päihdearviointijaksolla, jolloin liikkuminen osaston ulkopuolella oli kiellettyä ja lyhyt ulkoilu tapahtui vain ohjaajien valvonnassa.

E: Miten sä sait ajan kulumaan siellä sitten?

No, silloin mä piirsin paljon ja maalasin paljon ja kirjoitin tosi paljon. Silleen mä varmaan pysyin jotenkin järjissäni. (Haastatteluote koulukotiaineistosta)

Piirtäminen ja kirjoittaminen pitivät nuoren ”järjissään”. Tässä yhteydessä luovuus näyttäytyy pikemmin selviytymiskeinona kuin vastarintana. Kyseiselle nuorelle piirtäminen oli toiminut itseilmaisun välineenä koko lapsuuden ajan, ja aineistoista löytyikin lukuisia viitteitä itseohjautuvan luovuuden merkityksestä. Seuraavassa kenttäpäiväkirjan merkinnässä kuvataan hetkeä, jolloin musiikki vapauttaa vastaanottokeskuksessa asuvat nuoret hetkeksi arjen yläpuolelle.

Illan mielettömin vaihe oli afgaani-livemusiikin esitys, joka sai koko salin täyttymään hetkellisestä riemusta. Pojat rynnivät lavalle ja salin etuosaan tanssimaan, ja euforiaa oli ilmassa. (Kenttäpäiväkirjaote VOK-aineistosta)

Luovuus toimikin useilla nuorilla arkea kannattelevana ja sitä kaunistavana elementtinä. Haluamme kuitenkin nostaa luovuuden esiin myös

vastarinnan viitekehyksessä, sillä aineistoissamme selviytymistä tukevan luovuuden juonteeseen rinnalla kulki vahvasti vastarinnan sävyjä. Seuraavassa lainauksessa koulukodista aikuistunut nuori kertoo yöllisestä hetkestä päihdeongelmaisen äitinsä kanssa.

[M]ulla on semmonen yks runo. Mun äitillä oli vähän rankkaa elämän aika. Se dokas tosi paljon ja kerran mä raahasin sen baarista ja se itki sen jonkun miehen takii ja sitten, tota, mä vein sen kotiin ja sillä oli stögiä ja, tiiätsä, kaljapulloi pitkin poikin [- -]. Jumankauta mä sitä tälleen [ravistelee käsiään ilmassa], kun mä sain sen laitettuu siihen sohvalle. Ni sit vaan mul tuli päähän semmonen runo, että [räppää]

*Empty bottles and pack of cigarettes,
you say you don't feel good,
so who took you
by the hand out of the bar and carried you home,
I tell you he is not good,
you say he's fine – makes me smile so cool,
but mama you like a flower, like a rose
and I'm the water,
I make sure your pedals never close. (Haastatteluote koulukotiaineistosta)*

Edellä nuori kuvaa tilannetta, jossa väkivaltainen vastarinta muuttuu hiljaiseksi, luovuuden viitalla peitettyksi vastarinnaksi. Nuori räppää äidilleen olevansa se elementti, joka pitää äidin hengissä. Lyriikassa kulminoituu pettymys äidin kyvyttömyyteen huolehtia lapsestaan. Känkänen (2004) on kuvannut taiteen toimivan koulukotinuorten harsona, jonka suojissa nuori voi ilmaista muutoin häpeälliseksi koettuja tunteita. Äidilleen räpänyyt nuori korosti itseilmaisun emotionaalisia ja terapeutisia elementtejä, joiden suojassa hän ilmaisee äidilleen myös tyytymättömyyttään. Luovuus onkin yksi keino kanavoida vastarintaa, ja taide on ollut milloin legitimi, milloin kielletty vastarinnan muoto. Omissa aineistoissamme instituution taholta mahdollistettu luovuus ja taide vaikuttivat kuitenkin olevan arjen hallinnan ja sopeutumisen välineitä pikemminkin kuin avoimeen vastarintaan kannustavia väyliä. Sen sijaan nuorten omaehtoisessa arjen toiminnassa taide ja luovuus antoivat mahdollisuuden paeta ahdistavaa todellisuutta myös karnevalisoimalla esimerkiksi vastaanottoyksikössä elettyä arkea. Tästä toimivat

esimerkkinä aineiston vastaanottoyksikön nuorten tekemät lyhyet sketsivideot, joilla nuoret leikittelivät erilaisissa rooliasuissa myös sukupuolirooleja rikkoen. Luova ilmaisu edellyttää työkaluja, joita kaikilla ei ole käytettävissään. Seuraavassa luvussa kuvaammekin, miten vastarinta ilmenee kehon – kaikilla käytössä olevan ruumiillisuuden – kautta.

Keho

Keho on ihmisyyden luonnollinen ilmentymä, jonka merkitys sosiaalisten siteiden luomisessa tunnustetaan nykyään yhä paremmin. Sosiaalitatiivisissa oli pitkään vallalla diskursiivinen suuntaus, joka tyypisti sosiaalisen vuorovaikutuksen kielellisesti ilmaistuun kommunikaatioon. Lapsuuden ja nuoruuden tutkijoille on kuitenkin ollut selvää, että vuorovaikutus ja viestintä edellyttävät kehon huomioimista ilmaisun välineenä. Turvapaikanhakijoiden kanssa tehty vastaanottovaiheen etnografia oli monella tavalla eettisestikin haasteellinen, koska yhteistä kieltä ei ollut ja perinteiset kvalitatiivisen tutkimuksen metodit, kuten haastattelut, tuntuivat liian tungettelevilta²⁶. Nuorten näkökulmasta ne saattoivat esimerkiksi muistuttaa viranomaiskuulusteluja. Kun yhteistä kieltä ei ole, kiinnittyy sekä tutkijan että tutkittavan huomio keholliseen vuorovaikutukseen. Tästä syystä vastaanottovaiheen etnografiassa keskityttiin tekemään nuorten kanssa mahdollisimman paljon sellaista, minkä he itse kokivat mielekkääksi. Heidän kanssaan esimerkiksi laitettiin ruokaa ja musisoitiin. Osallistuvassa havainnoinnissa ja etnografisissa haastatteluissa tutkijat pyrkivät aistimaan tunteita nimenomaan ruumiinkielen kautta.

Nuorten turvapaikanhakijoiden arjessa oma ulkonäkö oli nuorten itsensä hallittavissa enemmän kuin ehkä mikään muu asia nuorten elämässä. Nuoret säästivät rahaa tyylikkäisiin vaatteisiin ja asusteisiin. Osa nuorista valokuvasi asumisyksikön ystävistä muotokuvamaisia otoksia ja jakoi niitä edelleen sosiaalisessa mediassa. Varsinkin hiusten leikkuu ja muotoileminen oli nuorille kollektiivista toimintaa, joka oli aikuisten määräysvallan ulottumattomissa, ”heidän oma juttunsa”. Hiusten tuunaamisen merkitys oli tutkijoillekin silmiinpistävä, sillä jokaisena osallistuvan havainnoinnin kertana nuorten miesten kamppaukset olivat muuttuneet ja värit vaihtuneet. Nuoret miehet kertoivat

²⁶ Ks. myös Kuusisto-Arponen 2016.

haastatteluissa, että tyylikkaiden valokuvien avulla he halusivat viestiä vanhemmilleen ja sukulaisilleen kaiken olevan hyvin, vaikkei niin todellisuudessa olisikaan ollut. Vaatetuksella ja tuunauksella haettiin myös arvostusta muilta nuorilta, ja se oli tapa erottua julkisessa tilassa, jossa nuoret viettivät paljon aikaa. Vastarinnan näkökulmasta nuorten ulkonäköön keskittyvän huomion voi siten nähdä tapana rikkoa nuoriin liitettyä passiivisen uhrin stereotypiaa. Ulkonäön muokkaaminen ei kuitenkaan saanut varauksetonta ihailua, vaan nuoret olivat havainneet, että kantäväestöön kuuluvat naureskelivat heidän kampauksilleen.

Koulukodeista aikuistuneet nuoret kertoivat useista kokemuksista, jotka kulminoituivat kehoon ja etenkin sen koskemattomuuden loukkaamiseen. Monella oli kokemuksia omaan kehoon kohdistuneesta kaltoinkohtelusta ja sen seurauksista.

Varmaan just kaikki noi pahimmat teiniangstit alko silloin ja mä, tota noin, taisin olla neljätoista silloin, kun [perheenjäsenellä] todettiin tää bipolaarihäiriöisyys ja hänhän on sitten, tota noin, käyttänyt mua seksuaalisesti hyväksi lapsena, jollain tavalla mä ajattelen et se on varmaan jollain tavalla lähtenyt siitä vaikka, niinkun, [tauko]. [M]ut et varmaan jotenkin, jotenkin alitajuisesti, mähän en muista hirveesti mun teiniajoilta paljon mitään. Mä oon jotenkin yrittänyt varmaan blokata niitä asioita sieltä. (Haastatteluote koulukotiaineistosta)

Oheisessa sitaatissa nuori pohtii syitä teini-iässä ilmenneelle ongelmakäyttäytymiselleen, joka lopulta vei hänet psykiatristen sairaalajaksojen kautta koulukotiin. Haastattelussa nuori mietti, olisiko tapahtumalla ja sen alitajuntaan painamisella voinut olla vaikutusta siihen, että hän käyttäytyi itsetuhoisesti ja päihdehakuisesti vuosien ajan. Oma keho nousi koulukodeissa kasvaneiden nuorten haastatteluissa toistuvasti oman autonomian ja sen haurauden symboliksi. Rajoitustoimenpiteet ja väkivalta, mutta myös hellyys ja huolenpito, välittyivät elämänkestäviksi muistoiksi kehollisten kokemusten kautta. Kehoa tietoisesti vahingoitettiin, mutta toisinaan psyykkiset oireet ilmenivät tahtomatta kehon kautta. Seuraavassa katkelmassa nuori kertoo syömishäiriöstä, joka käynnistyi hetkellä, jolloin hän päätti mukautua ja tietoisesti jättää koviksen roolin.

[S]itten kun mä olin 17 ja lukiossa [tauko]. Mä oon aina ollut vähän semmonen mun mielestä, että mä en tajuu asioita tai mä käyttäydyn jollain taval, mut mä oikeesti oireilen jostain. Niin sit siinä vaiheessa, kun mä olin jo heittänyt kokonaan semmosen kovis-[minän] pois, niin sit mul tuli hirvee anoreksia. [E]t kun mä en halunnut olla mitenkään sellanen, halusin olla oma itteni, niin sitten se menikin siihen, et okei, et nyt pitäis käydä täydellisesti koulua ja olla ihan täydellisen kokonen ja täydellisen näkönen tai semmonen. (Haastatteluote koulu-kotiaineistosta)

Edellisessä sitaatissa nuori kuvailee, miten hänen käyttäytymisensä on usein ollut oire jostakin tukahdetusta tunteesta tai identiteetistä ja miten pakottautuminen kunnollisen lukiolaisen rooliin käynnisti vaikean syömishäiriön. Keho ikään kuin kanavoi mielen vastarintaa tilanteessa, jossa oma identiteetti ei sopeutunut uusiin odotuksiin. Bhaskarin sanoin kuvaus toimii hyvänä esimerkkinä kognitiivisesta dissonanssista, jossa oman toimintavalmiuden ja ulkoisten olosuhteiden välinen kuilu kasvaa liian suureksi. Nuorten haastatteluissa kehon kautta ilmaistiin vastarintaa kuitenkin myös aivan päinvastaisilla tavoilla. Tatuoinnit, lävistyksiset, kampaukset ja vaatteet toimivat tuolloin itseilmaisun välineinä, mutta osa nuorista kertoi myös aloittaneensa urheilun protestina vallitseviin olosuhteisiin.

Mä rupesin käymään salilla, mä rupesin hakkaa säkkiä siellä ja potkiin sitä ja sit mä vedin siin kymmenen kilometrin lenkin pari kertaa viikossa sen (kaupungin) ympäri ohjaajan kanssa kun ei saanut yksin mennä. (Haastatteluote koulukotiaineistosta)

Edellä kuvattu urheiluharrastus, joka ulospäin näyttäytyy herkästi kunnostautumisena, on nuoren näkökulmasta vastarintaa tylsyyttä ja leimaamista vastaan. Hän korosti, miten tärkeää oli juosta nimenomaan asutuksen keskellä, jolloin alueen asukkaat näkivät koulukotiin sijoitetuista nuorista stereotyyppien vastaisen kuvan. Se, että osoittaa olevansa olemassa, elävänsä ja hengittävänsä, on hiljaisen vastarinnan muoto²⁷. Aina vastarinta ei kuitenkaan kohdellut kehoa hyvin. Seuraavassa luvussa kuvaamme väkivaltaista vastarintaa ja etenkin itsen kohdistuvaa äärimmäistä tuhoavuutta.

²⁷ Butler 2016, 25.

Itsetuhoisuus

*Mut sit mä nyt tajuun vanhempana, et vitsi mulla oli paha olla ja mä olin oikeesti tosi tosi jotenkin masentunut ja siks mä olin niin aggressiivinen. Mulla ei ollut mitään muuta. Ei pystynyt keskusteleen mistään asioista, ei pystynyt puhuu kenenkään kaa, vaan se oli heti semmosta kauheeta, niinku, kilarit. Kaikki paskaks tai semmonen. (Haastattelutele koulukotiai-
neistosta)*

Koulukotiin sijoitettuihin nuoriin liitetään usein luonnehdinta käytöshäiriöistä, jotka ilmenevät aggressiivisuutena sekä muihin ja itseän kohdistuvana väkivaltana. Väkivaltaisen ja tuhoavan käytöksen selitysmalli on vahvasti psykologinen, ja vain poikkeuksellisesti ilmiötä on tarkasteltu myös sosiaalisesta viitekehystä²⁸. Tällöin koulukodeissa ilmenevää väkivaltaa on tarkasteltu kollektiivisuuden, kuulumisen ja jakamisen välineenä sekä asemoimassa sosiaalista järjestystä. Väkivalta ei määritelmällisesti lukeudu hiljaiseksi vastarinnaksi, mutta väitämme, että koulukotiin sijoitettujen nuorten väkivaltaa ei edes tunnusteta vastarinnaksi. Se vaiennetaan tehokkaasti psykopatologisella diskursilla. Väkivalta oli häiriökäyttäytymistä, seurausta mielenhäiriöistä tai päihteistä – ei vastarinnasta.

Lisäksi huomionarvoista on, että väkivaltaa ilmeni vain koulukotiaineistossa, kun taas vastaanottoyksiköitä koskevassa aineistossa väkivalta pysyi piilossa. Havainto kertoo kahden nuorisoryhmän yksilöiden, yhteisöjen ja elämäntilanteiden eroista, joita kuvasimme empiiristen kappaleiden alussa. Siinä missä koulukoteihin sijoitetuilta nuorilta jopa odotetaan väkivaltaista käyttäytymistä, turvapaikanhakijoilta sitä ei missään muodossa suvaita. Väkivaltainen käyttäytyminen uhkaa välittömästi katkaista turvapaikanhakuprosessin, kun taas koulukotiin sijoitetulle se voi olla legitiimi ja instrumentaalinen keino saada valtaa, sosiaalista järjestystä ja mainetta²⁹. Toisaalta kyse voi olla myös aineistonkeruun reunaehtoihin liittyneestä seikasta. Yhteisen kielen puuttuessa keskustelu kielletyistä asioista, kuten negatiivisista tunteista, oli vaikeaa.

²⁸ Honkatukia ym. 2004.

²⁹ Honkatukia ym. 2004.

Ulospäin suuntautunutta väkivaltaa yleisempää koulukotinuorten kohdalla oli kuitenkin itsetuhoisuus, joka on lastensuojelun asiakkaina olevilla lapsilla yleinen oire. Etenkin viiltely mutta myös muu oman kehon vahingoittaminen on yleistä, ja tavallisesti sitä selitetään erilaisilla psyykkisillä syillä, kuten ahdistuneisuushäiriöllä tai masennuksella. Itsen vahingoittamiselle voi kuitenkin etsiä myös sosiaalisia selitysmalleja. Esimerkiksi viiltely voi olla tehokas keino saada oikeanlaista apua ja tarvittavaa huomiota aikuisilta, mutta samalla se on itseilmaisun ja identiteetin rakentamisen salattu työkalu³⁰. Tämä ristiriita avun ja autonomian tarpeen välillä on nuorten kohdalla useiden ilmiöiden yhteydessä ilmeinen. Vastarinnan viitekehyksessä itsen vahingoittaminen ilmentää äärimmäistä autonomian ilmaisua tilanteessa, jossa autonomiaa monin tavoin rajoitetaan. Omien toimintavapauksien mittaamisesta kertoivat myös koulukotiin sijoitetut nuoret.

V: *Kyllä se [viha] aikanaan kohdistu myös itteenkin, just ilmeni viiltelynä ja siinä, että mä esimerkiksi mun rystyset pistin ihan tasaseks aikanaan ihan vaan siitä ilosta, että mä pystyin tekemään niin itelleni. Näin, paljonko mä siedän kipua ja kuinka vähän se kipu sit loppupeleissä tuntuu. Siis semmosta typerää näin jälkikäteen, mutta silloin se oli jotenkin semmonen tietynlainen pakokeino kattoo se, et kuinka paljon sitä kipua oikeesti selviää.* (Haastatteluote koulukotiaineistosta)

Edellisessä sitaatissa nuori kuvaa itsensä satuttamista sekä ”tietynlaisena pakokeinona” että haluna tietää, miten paljon kipua yksilö kykenee sietämään. Kipu auttaa siis unohtamaan kokonaisvaltaisemman tuskan ja keskittymään hetkeen. Äärimmillään sietämättömät tilanteet ajoivat itsemurhayrityksiin. Seuraavan nuoren elämäntilanne oli umpikujassa koulunkäyntivaikeuksien, koulussa tapahtuvan kiusaamisen ja perheenjäsenen mielenterveysongelmien vuoksi.

E: *Joo. Kuinka monta kertaa sä olit ennen sitä yrittänyt sitten vahingoittaa ittees?*

V: *No siis mulla oli viiltelyä jo monta vuotta takana. [- -] ensimmäisen lääkeyliannostukseni mä otin silloin 11 vuotiaana tai 12 vuotiaana ja siitä eteenpäin sitten niin säännöllisen epä-säännöllisesti.*

³⁰ Hästbacka 2015.

E: Just, mutta niitä oli useita?

V: Oli semmonen varmaan viitisen kertaa. (Haastatteluote koulukotiaineistosta)

Vastarinnan viitekehyksessä itsemurha ilmentää lopullista ja äärimmäisintä tapaa ilmaista omaa autonomiaa. Maailmanlaajuisesti itsemurha on nuorten aikuisten toiseksi yleisin kuolinsyy, ja sitä ilmenee kaikissa yhteiskunnissa. Nykytutkimus tunnistaa useita niin yhteiskuntaan, sosiaalisiin suhteisiin kuin yksilöllisiin tekijöihin liittyviä riskitekijöitä, joista moni toteutui haastattelemiemme nuorten kohdalla. Turvapaikkapäätöstä odottavilla nuorilla oli kokemusta sodasta ja tuhosta sekä uuteen kulttuuriin sopeutumisen painetta. Koulukoteihin sijoitettujen nuorten taustalta löytyi laiminlyöntiä ja yksinäisyyttä. Molempien ryhmien taustalta löytyi lukuisia traumaattisia kokemuksia, ja heitä yhdistivät myös stigmat, jotka vaikeuttivat avun hakemista. Riskin muodostavat myös käyttäytymismallit, joita omaksutaan samassa elämäntilanteessa olevilta ihmisiltä. Niin turvapaikanhakijoiden kuin lastensuojelun sijaishuoltoon sijoitettujen nuorten keskuudessa itsemurhat ovat muita ryhmiä yleisempiä, ja etenkin turvapaikanhakijoiden kohonneesta itsemurhariskistä on julkisuudessa keskusteltu vilkkaasti.³¹ Maahanmuuttoviraston mukaan turvapaikanhakijoiden itsemurhayrityksiä oli tammikuun 2016 ja maaliskuun 2017 välillä tapahtunut 70 kertaa ja itsemurhia toteutunut viisi³². Vuoden 2017 aikana tilanne paheni entisestään. Maahanmuuttovirastolle raportoitiin yli 300 itsemurhayritystä.³³

Hiljaisuus ja vetäytyminen

H: Mikä on sellainen asia, joka saa sinut iloiseksi tai antaa voimaa?

V: En tiedä. Ei oikeastaan mikään. Kun vitsailen poikien kanssa, se on sellaista vaan, että ulkoapäin mutta sisällä kukaan ei tiedä mitä jokainen tuntee.

H: Mikä olisi sellainen asia, joka saisi sinut tuntemaan iloa?

³¹ Itsemurhan riskitekijöistä World Health Organisation 2014.

³² Yle 15.3.2017. <https://yle.fi/uutiset/3-9511534>.

³³ HS 2.2.2018. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005549696.html>.

V: *En tiedä. En usko, että mikään asia, joka saisi minut iloiseksi.*

H: *Mikä tuntuu nyt pahimmalta?*

V: *Juuri menneisyys. (Haastatteluote VOK-aineistosta)*

Yllä olevassa haastattelussa asumisyksikön nuori mies kuuluu siihen joukkoon nuoria, jotka selviävät arjesta vetäytymällä hiljaisuuteen. Hänen kohdallaan yksinäisyyttä korostaa se, että hänen lähtötasonsa opintoihin on tapahtunut luku- ja kirjoitustaidottomana. Nuoret itse jakavat nuoret kahteen ryhmään: niihin, jotka jaksavat uskoa myönteisen oleskeluluvan mahdollisuuteen ja ovat tästä syystä motivoituneita käymään koulua, oppimaan suomen kieltä ja harrastamaan, sekä niihin, jotka ovat menneisyyden traumatisoimia ja joilla usko omiin mahdollisuuksiin oleskeluluvan suhteen on ollut heikko alusta lähtien. Ristiriitaista tilanteessa on se, kuinka yksilölliseksi selviämiprojektiksi kuuliaisiksi oletetun turvapaikanhakijanuoren rooli jää. Varsinkin jatkoluvan saamiseksi nuorten on osoitettava pärjäämistään monella eri tasolla sekä koulunkäynnin että moitteettoman elämän suhteen.

Asumisyksikön työntekijät puhuivatkin haastatteluissa paljon nuorten psyykkisestä kuormituksesta ja oleskelulupaprosessiin liittyvästä stressistä ja ahdistuksesta. Lisäksi työntekijät alleviivasivat, ettei asuminen 40 nuoren asumisyksikössä ole kaikilta osin lasten ja nuorten edun mukaista. Tämä näkyy myös osallistuvan havainnoinnin aikana kirjoitetuissa kenttäpäiväkirjoissamme.

Kuulemma ilmassa oli väsymystä ja jos joku ei halua osallistua, voi siitä lähteä ketjureaktio. Ohjaajien huoneen ovella kävi poika, jota en ollut nähnyt kuplahallilla tuoden puhelimen, jota oli lainannut. Ohjaaja kysyi häneltä, miten perhe voi, mutta poika oli vähäsanainen. Oli saanut lainata VOK:in puhelinta soittaakseen perheelleen. Vaikutti surumieliseltä ja ohjaaja kertoi, että hän on saanut paniikkireaktioita, jotka ohjaajat kytki kalvavaan koti-ikävään. Toinen ohjaaja tuli paikalle ja huikkasi pojan saaneen ”lääkkeen”. Vaikka pojat vaikuttivat pääosin energisiltä ainakin joukossa olleessaan, pari poikaa tuntui vetäytyvältä ja haikealta. Yhteen kiinnitin erityistä huomiota, koska hänellä oli niin paljon arpia ja auenneita haavoja kasvoissaan. Juttelin muutaman sanan pojan

kanssa ja varovaisesti hymyillen hän kanssani puhui. (Kenttäpäiväkirjaote VOK-aineistosta)

Edellisessä sitaatissa ohjaajat toteavat, miten ongelmallista on, jos joku ei halua osallistua yhteiseen toimintaan. Vetäytymisen voi tulkita myös vastarinnan ilmentymäksi, sillä kieltäytyminen sosiaalisesta vuorovaikutuksesta on ihmisyhteisöissä poikkeuksellista. Toisaalta vetäytymisen voi myös tulkita Kaisa Kärjen tavoin tekemättä jättämiseksi³⁴. Tällaiselle käyttäytymiselle annetaan usein kuitenkin psykologisia selityksiä. Esimerkiksi valikoiva puhumattomuus eli *selektiivinen mutismi* on psykologiassa tunnettu ilmiö, jossa lapsi kykenee tuottamaan normaalisti puhetta joissakin tilanteissa mutta on täysin puhumaton toisissa. Valikoivaa puhumattomuutta pidetään yhtenä ahdistuneisuushäiriön muotona, joka on reaktiota stressitilanteisiin ja seurausta yksilön tunnesäätelykyvyn puutteista.³⁵ Koulukotiin sijoitettujen nuorten haastatteluissa nuoret kuitenkin kertoivat puhumattomuuden olleen reaktio aikuisten kyvyttömyyteen kuunnella ja taipumukseen diagnosoida heitä. Seuraavassa haastattelusitaatissa nuori kertoo tapahtumista hänen ollessaan 11-vuotias. Tällöin yritettiin selvittää, miksei hän suostunut käymään koulua.

H: *Ja mä rupesin viel protestoimaan enemmän, kun mä sain tietää et se lääkäri tulee käymään niin mä olin ihan, tiäkkö, hiljaa. Mä en sanonut mitään, koska mä en halunnut että se on mitenkään silleen, että joo sitten hän oli näin [– –]. Mä olin ihan hiljaa ja sitten: 'Joo nuori on vakavasti masentunut, että tähän nuoreen ei saada mitään kontaktia ja on tosi masentunut ja varmasti itsetuhoisia ajatuksia' ja kaikkee tällasta [– –].*

E: *millasii ajatuksii se sussa herätti?*

H: *Mua oikeesti nauratti. [– –] Kysyittekö te vittu kertaakaan, että minkä takia mä en halua mennä sinne kouluun? (Haastatteluote koulukotiaineistosta)*

Haastateltu nuori sijoitettiin yhteensä neljään laitokseen ja lopulta koulukotiin, jossa hän asui aikuistumiseensa asti. Hän, kuten kaikki haastatellut nuoret, koki, ettei häntä juuri kuultu tulkintoja tehtäessä tai erilaisista toimenpiteistä päätettäessä. Erityisesti koulunkäyntiin

³⁴ Kärki tässä teoksessa.

³⁵ Lämsä & Erkolahti 2013.

pakottaminen nousi haastatteluissa esiin teemana, jonka nuoret kokivat väkivaltaisena ja jossa heille ei tarjoutunut juuri muita toimintavaihtoehtoja kuin vetäytyminen joko eristäytymällä kouluympäristössä tai kieltäytymällä kokonaan koulusta. Seuraavassa nuori kuvaa, miksi kouluympäristö oli niin ahdistava.

E: [M]iks sä päätit silloin tokaluokkalaisena, että sä et halua käydä koulua?

V: Mä uskon et tää on osa tätä syrjäytymistä tavallaan, et sä koet olevas niin erilainen, et sun puolustuskeino on se, että sä et halua olla muiden kanssa, koska se on se tunne mikä saa sut ahistumaan. Se, että sä oot niin erilainen. (Haastatteluote koulukotiaineistosta)

Nuori kuvaa haluttomuutta olla muiden kanssa puolustuskeinona tilanteessa, jossa kokemus omasta erilaisuudesta on läpitunkeva ja raskas. Juuri erilaisuuden kokemus oli molempia aineistoja läpileikkaava teema. Koulukoteihin sijoitetut nuoret olivat erilaisia perhetaustoistaan, oppimisvaikeuksistaan tai käyttäytymisestään johtuen, turvapaikanhakijanuoret olivat erilaisia taustansa, etnisyytensä ja elämäntilanteensa johdosta. Nuoret kuitenkin kertoivat myös tavoista valjastaa erilaisuus vahvuudeksi. Näitä solidaarisen vastarinnan muotoja kuvaamme seuraavassa kappaleessa.

Solidaarinen vastarinta

Yksin tulleet alaikäiset turvapaikanhakijat kuvataan helposti uhriase-
man kautta niin mediassa kuin tutkimuksessa. Tilaa muunlaiselle toimijuudelle jää vähän. Koulukoteihin sijoitetut nuoret taas tunnistetaan usein sopeutumattomuuden ja kapinan viitekehyksessä. Kenttätyön ja haastatteluiden aikana ilmeni kuitenkin, että seuraamamme nuoret toimivat aktiivisesti ahdistavasta elämäntilanteesta huolimatta ja sitä vastaan. Havainnointi ja keskustelut nuorten kanssa rikkoivat stereotyyppistä kuvaa nuorista passiivisina uhreina. Tässä luvussa kuvaamme, millaisia solidaarisia, kollektiivisesti ilmeneviä ja perinteisiäkin vastarinnan muotoja nuoret olivat omaksuneet.

Ja toivoisin, että sitten kun pääsen hoitajaksi, sairaanhoitajaksi, että voisin toimia Punaisen Ristin kanssa. Se olisi tosi kivaa. Ja mä tykkään siitä ettei ne katso ihonväriä tai uskontoa, aut-

taa kaikenlaisia ihmisiä, se on tärkeintä. Mä itsekin haluan auttaa. Riippumatta ihonväristä ja uskonnosta. (Haastatteluluote VOK-aineistosta)

Turvapaikanhakijanuoret kertoivat, kuinka aktiivisesti he seuraavat suomalaista maahanmuutto- ja turvapaikkapolitiikkaan liittyvää uutisointia. Osa nuorista oli osallistunut mielenilmauksiin sekä Helsingin keskustassa että lentokentällä protestoiden vallitsevaa turvapaikkapolitiikkaa ja pakkopalautuksia vastaan. Monilla oli luja tahto vaikuttaa siihen, että heidän asemassaan olevien ihmisten tilanne paranisi. Mielenilmauksiin osallistuminen asetti nuoret riskeille alttiiksi, sillä oleskelulupapäätöstä odottavan yksilön odotetaan noudattavan erityistä kuuliaisuutta. Nuoret ovat mielenosoituksissa rodullistettuina ja siten eri tavoin läsnä ja näkyvissä kuin esimerkiksi kantaväestöön kuuluvat kansalaisaktivistit. Siten nuorten mielenosoittajien kohdalla voi tulkita hyvin toteutuvan Butlerin ajatus haavoittuvuudesta vastarintaa edeltävänä ja sitä seuraavana asiantilana. Vastarinnan voi tässä tapauksessa tulkita ilmenevän solidaarisuuden ja myötälämisen kautta. Epätietoista ja ahdistavaa elämäntilannetta vastaan toimitaan rakentamalla parempaa maailmaa vastaavassa asemassa oleville tuleville sukupolville, mutta myös laajemmin.

Haluan kertoa miksi on ollut pakko tulla tänne, tiettyjen olosuhteiden takia. Ja haluan kertoa että haluan auttaa muita, kaikkia, uskonnosta ja taustasta riippumatta. Ja yritän kannustaa tätä maata ja tehdä parempaa maata tulevaisuudessa. (Haastatteluluote VOK-aineistosta)

Kun kysimme haastatteluissa, miten nuoret jaksavat päivästä toiseen epätietoisuuden, vastoinkäymisten ja ikävän keskellä, monet vastasivat, että he keskittyvät silloin ajattelemaan matkaa Suomeen: jos he ovat selvinneet yksin Suomeen asti, he kestävät tämän jälkeen mitään vain. Epätietoisuus perheen elinpaikasta ja ylipäätään olemassaolosta kaihersi mieltä varsinkin iltaisin ja öisin. Moni haastateltavista koki, että perheenjäsenten edesottamuksista oli ajoittain vaikea keskustella muiden turvapaikanhakijanuorten ja yksikön henkilökunnan kanssa. Sosiaalisen median takia oman kotimaan tilanne on koko ajan läsnä, ja yhtenä selviytymiskeinona levottomuuksien sietämiseksi nuoret kertoivat etäisyydenoton sosiaaliseen mediaan. Nuorten tapa selviytyä huo-

nojen uutisten ja ahdistuksen keskellä oli usein turvautuminen asumisyksikön toisiin nuoriin. Monet nuoret kokivat, että huolia oli vaikea jakaa kenenkään sellaisen ihmisen kanssa, joka ei jakanut samanlaista menneisyyttä. Vahva keskinäinen solidaarisuus oli siis läsnä nuorten arjessa, mutta myös tästä kumpuava halu auttaa vastaavassa asemassa olevia nuoria tulevaisuudessa. Osa nuorista oli myös vedonnut avoimilla kirjeillä päätöksentekijöihin, jotta nämä tunnistaisivat alaikäisten turvapaikanhakijoiden hauraan aseman ja toteutumattomat oikeudet.

Koulukodista aikuistuneet nuoret olivat tehneet tietoisien valinnan osallistua toimintaan, jossa kehitetään koulukotien toimintaa paremmaksi (ks. kohta Tutkimuksen aineisto). He kertoivat päätyneensä Valtion koulukotien vaikuttamisryhmään, jotta järjestelmä voisi oppia heidän kokemuksistaan. Myös osallistuminen tutkimukseen oli heille kannanotto. He ilmaisivat hämmennystä siitä, että joku oli heidän asioistaan kiinnostunut. Koulukotinuoreen liitetyn stigman puhdistaminen oli heille tärkeää.

E: Mitä sulle kuuluu? Ja miltä tuntuu tulla tänne?

V: Ihan hyvää, vähän on jännittyneenä, sillee, ihmettelee tai, ei oikee, ku ei ollut tommosta tilannetta ennen, että joku on kiinnostunut siitä sun omasta taustasta, niin se on vähän erikoinen tilanne.

E: Okei. Onks se erikoinen hyvässä vai huonossa?

V: Se on ihan hyvässä, koska sitä tietoisuutta tarvitaan vielä paljon siitä, mitä se koulukoti käytännössä on. Kun siis hyvin monella on se ennakkoluulo edelleenkin, että koulukoti on vaan nuorisovankilan korvike. (Haastatteluote koulukotiaineistosta)

Vaikuttaminen ei kuitenkaan jäänyt vain kehittämisyhmään tai tutkimukseen, vaan nuoret kertoivat puuttuvansa laajemminkin havaitsemiinsa epäkohtiin. Rohkeus ajaa oman viiteryhmän oikeuksia ilmeni niin työpaikoilla, perheessä kuin palvelujärjestelmässä. Seuraavassa otteessa kysimme nuorelta, millaisia vaikutuksia lastensuojelussa koetuilla tapahtumilla on ollut.

Nyt mä oon kyl harvoin hiljaa. Se on sellanen, että jos ei joku asia ei toimi tai esimerkiks vaikka työpaikallakin, ni tota, ni tosiaan siis selkeesti asian eteen ei tehdä yhtään mitään, ni mä

oon ainut kuka nostaa aikamoisen metelin siit pystyyn ja sanon oikeesti pomolle, niinku, tosi rumastikin sanon. (Haastattelute luote koulukotiaineistosta)

Haastatteluissa koulukodeista aikuistuneet nuoret kuvasivat tarvettaan vaikuttaa asioihin järjestelmän kautta, kollektiivisesti toisten nuorten kanssa. Lähteminen mukaan toimintaan osoittaa poikkeuksellista aktiivisuutta, sillä koulukodeista aikuistuneet nuoret eivät perinteisesti ole pyrkineet tai päässeet vaikuttajiksi. Tätäkin roolia on kiinnostavaa tarkastella vastarinnan näkökulmasta. Passiivisen asiakkaan rooliin jättäytymisen sijaan nuoret pyrkivät aktiivisesti muuttamaan rakenteita. Nuorten aikuisten asenteet palauttavat mieliin Judith Butlerin esimerkin palestiinalaisten mielenosoittajien kyltistä: *"We still exist!"* -iskulause kuului nuorten puheissa, kun he haastoivat voimakkaasti koulukotien nykyjohtoa. Merkille pantavaa kuitenkin on, että koulukodeista aikuistuneille nuorille toimintamalli mahdollistui vasta aikuisuudessa, kun taas vastaanottokotiin sijoitetuille nuorille turvapaikanhakijoille sosiaalinen ympäristö tarjosi mahdollisuuksia solidaariseen vastarintaan myös laitoselämän puitteissa. Lastensuojelussa on viime vuosina korostettu vertaisryhmän merkitystä ja tarjottu mahdollisuuksia yhteiseen vaikuttamiseen jo sijoituksen aikana. Tarkastelee ilmiötä sitten vastarinnan tai perinteisen kansalaisvaikuttamisen näkökulmasta, tulisi tätä mahdollisuutta entisestään kehittää.

Johtopäätökset ja pohdinta

Edellisissä luvuissa olemme kuvanneet vaiennettua vastarintaa kahden erilaisen nuorisoryhmän avulla. Ryhmistä ensimmäinen muodostuu vastaanottoyksikössä turvapaikkapäätöstä odottavista nuorista, toinen taas pitkän lastensuojelu-uran kulkeneista ja koulukodeista aikuistuneista nuorista. Erilaisista taustoista huolimatta nuoria yhdistävät monet elämäkokemukset ja elämäntilanteet. Heillä on kaikilla ollut elämässään traumaattisia kokemuksia, ja heidät on sijoitettu asumaan laitosympäristöön, jossa heidän toimintaansa ja vapauttaan rajoitetaan monilla tavoin. Molempien ryhmien elämää varjostaa epävarmuus tulevastakin. Turvapaikkaa hakeneet nuoret eivät tiedä, saavatko he jäädä maahan, kun taas koulukodista itsenäistyneet nuoret taistelevat kou-

lunkäynnin vaikeuksien, käytöshäiriöiden ja stigmojen ristipaineessa. Ryhmät ovat myös monella tapaa toisistaan eroavia. Turvapaikanhakijoiden tilanne on äärimmäisten yhteiskuntapoliittisten näkemysten revittävänä, samalla kun koulukotiin sijoitettujen nuorten tilanne kiinnostaa korkeintaan huoltosuhteen vääristymisestä huolestuneita asiantuntijoita. Voisikin todeta, että alaikäisten turvapaikanhakijoiden tilanne politisoidaan, kun taas koulukotiin sijoitettujen nuorten tilanne vaetaan olemattomiin. Kummassakaan tilanteessa nuorten hyvinvointi tai kokemukset eivät saavuta yhteiskunnallisesti päivänpolttavan aiheen asemaa.

Haastatteluissa tunnistimme lukuisia vastarinnan muotoja. Osa näistä sallitaan ja tunnustetaan rakentavaksi vastarinnaksi, jolloin niille suodaan näkyvyyttä ja ääntä, kun taas osa on kulttuurissamme tunnustamattomia ja usein psykopatologisessa viitekehyksessä tulkittuja ilmiöitä. Aineistossa esiintyvistä vastarinnan muodoista esimerkiksi luovuus ja solidaarinen vastarinta sallitaan, mutta sen sijaan väkivalta, vetäytyminen ja hiljaisuus tulkitaan herkästi merkeiksi mielen häiriöistä, sosiaalisesta sopeutumattomuudesta, epävakaudesta ja uhkaavuudesta. Näin niiden vastarintaulottuvuus vaiennetaan, ja ne muuttuvat hiljaiseksi vastarinnaksi. Monet näistä vastarinnan muodoista ilmenevät kehon kautta tai kohdistuivat kehoon. Nuorilla, jotka elävät laitosolosuhteissa, keho saattaa olla ainoa aidosti oman päätösvallan alaisena oleva asia.

Haastateltujen nuorten yhteiskunnalliset ja sosiaaliset positiot olivat sellaisia, ettei aito emansipaatio, sellaisena kuin Roy Bhaskar sen määrittelee, ollut heille mahdollista. Nuorilla ei ollut välttämättä selkeää käsitystä siitä, mitä he voisivat tavoitella. Vaikka he olisivat muodostaneet tavoitteita, heillä ei olisi ollut tarvittavia sosiaalisia, taloudellisia tai kulttuurisia pääomia näiden tavoitteiden saavuttamiseksi. Heille arki ei ollut tavoitteellista etenemistä ei-toivotuista olosuhteista kohti toivottuja päämääriä, vaan odottamista ja selviytymistä arkipäivästä toiseen. Artikkelin tärkein viesti kuitenkin on, että he eivät olleet olosuhteisiin alistuneita ja passiivisia uhreja vaan monin tavoin aktiivisia ja kompetentteja toimijoita. On tavallista, ettei alistettujen ryhmien ja ihmisten tapoja ilmaista vastarintaa tunnusteta eikä siihen osata vastata rakentavalla tavalla. Sen sijaan erilaisia ilmiöitä selitetään

häiriö- tai oirenäkökulmasta tai essentialisoivasti³⁶. Patologisointi on yksi keino rationalisoida ei-toivottua käyttäytymistä, ja se on usein ammattilaisten käytössä. Ongelma ei koske kuitenkaan vain ammattilaisia, vaan myös tutkijat hakevat selitysmallit tieteenalansa vallitsevista viitekehyksistä. Siksi on tärkeää muistaa, että se, minkä nimeämme vastarinnaksi tai yhtä lailla haavoittuvuudeksi, on aina vallankäytön paikka. Tässä artikkelissa pyrimme vastarinnan kautta tarkastelemaan erilaisia aineistossa esiintyneitä ilmiöitä kuitenkin määrittelemättä toimijoiden intentioita heidän puolestaan. Tärkeä havainto on, että hyvin alisteisissa olosuhteissa vastarinta tuottaa usein haavoittuvan position tai vaikeuttaa jo haavoittunutta positiota entisestään.

Aloitimme tämän artikkelin kuvaamalla ruotsalaista yhteiskunnallista keskustelua leimannutta turvapaikanhakijalasten psyykkistä ja fyysisistä pahoinvointia, jonka koomaa muistuttavaan tilaan vajoaminen on tehnyt näkyväksi. Suomessa alaikäisillä turvapaikanhakijoilla tehdään ääripolitiikkaa, joka syrjäyttää heidän kokemuksena ja asettaa heidät haavoittuvaan asemaan. Koulukoteihin sijoitettujen nuorten tilanne ei taas näytä olevan yhteiskuntapoliittisesti kiinnostava aihe kuin korkeintaan syrjäytymisen aiheuttamien kustannusten vuoksi. Niin koulukotinuoria ympäröivä hiljaisuus kuin turvapaikanhakijanuoria ympäröivä häly sysäävät nämä nuoret yhteiskunnan äärimmäiseen marginaaliin. Tutkijoina suosittelemme, että vaientamisen ja huutamisen sijaan alisteisessa ja alistetussa asemassa olevien ihmisten asemaa tulisi tarkastella aiempaa enemmän heidän omien kokemustensa kautta. Tutkijoiden tehtävä on asettaa nämä kokemukset yhteiskunnalliseen kontekstiin ja vallitseviin rakenteisiin. Näin voimme yhdessä purkaa alistavia rakenteita, edistää emansipaatiota ja tukea ihmisiä saavuttamaan vapauden.

³⁶ Pekkarinen 2014.

Lähteet

- Bahmani, Airin & Honkasalo, Veronika (2016) *Kulttuurisensitiivinen sukupuoli. Monikulttuurinen sukupuolisensitiivinen työ setlementtiliikkeessä*. Setlementtijulkaisuja 44. Helsinki: Setlementtiliike. URL https://setlementti-fi-bin.directo.fi/@Bin/24207f78a662085724349129cb53eab5/1525784656/application/pdf/1372953/Kulttuurisensitiivinen_sukupuoli_WEB.PDF. (Haettu 8.5.2018.)
- Bhaskar, Roy (1979) *The Possibility of Naturalism. A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. Brighton: Harvester Press.
- Bhaskar, Roy (1986) *Scientific realism and human emancipation*. Lontoo: Verso.
- Butler, Judith (2016) 'Rethinking vulnerability and resistance. Teoksessa Judith Butler et al. (toim.) *Vulnerability in Resistance*. London: Duke University Press, 12–27.
- Honkasalo, Veronika (2011) *Tyttöjen kesken. Monikulttuurisuus ja sukupuolten tasa-arvo nuorisotyössä*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Honkasalo, Veronika, Peltola, Marja, Suurpää, Leena, Onodera, Henri & Karim Maiche (2017) *Nuorten turvapaikanhakijoiden elämää vastaanottovaiheessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura. URL http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/nuorten_turvapaikanhakijoiden_elamaa_vastaanottovaiheessa.pdf. (Haettu 8.5.2018.)
- Honkatukia, Päivi, Nyqvist, Leo & Pösö, Tarja (2004) *Väkivalta koulukodista käsin*. Teoksessa Markku Jahnukainen, Taru Kekoni & Tarja Pösö (toim.) *Nuoruus ja koulukoti*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura & Nuorisotutkimusverkosto, 151–188.
- Hästbacka, Noora (2015) *Paha olo iholla. Viiltelykokemukset ja ruumiillisuus nuorten kokemuksissa keskusteluforumilla*. Pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto. URL <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/120882/Progradu-tutkielmaNoora%20H%C3%A4stbacka2015.pdf?sequence=2>. (Haettu 29.12.2017.)
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2016) *Myötätunnon politiikka ja tutkimusetiikka Suomeen yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten arjen tutkimisessä*. *Sosiologia* 53(4): 396–415.
- Känkänen, Päivi (2013) *Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. URL https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/104494/URN_ISBN_978-952-245-911-4.pdf?sequence=1. (Haettu 8.12.2017.)
- Lehtonen, Irma & Telen, Janne (2013) *Hatkassa – Selvitys nuorten luvattomista poissaoloista ja sijaishuoltopaikkojen käytännöistä*. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto. URL <https://www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelun-keskusliitto/Hatkassa.pdf>. (Haettu 8.12.2017.)

- Lämsä, Teemu & Erkolahti, Ritva (2013) Valikoiva puhumattomuus – haasteena lapsen vaikeneminen. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim* 129:24, 2641–6. URL <http://www.duodecimlehti.fi/lehti/2013/24/duo11387>. (Haettu 9.12.2017.)
- Pekkarinen, Elina (2010) *Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu. Viisi tapaustutkimusta kuudelta vuosikymmeneltä*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura & Nuorisotutkimusverkosto. URL http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/stadilaispojat_rikokset_ja_lastensuojelu.pdf. (Haettu 9.12.2017.)
- Pekkarinen, Elina (2014) ”Nuoret ovat nuoria” – olemusajattelun houkutus ja petollisuus. *Näkökulma*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura & Nuorisotutkimusverkosto. URL <http://www.kommentti.fi/node/1036>. (Haettu 17.12.2017.)
- Pekkarinen, Elina (2017a) *Koulukoti muutoksessa – Selvitys koulukotien asemasta ja tehtävästä*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura & Nuorisotutkimusverkosto, Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma LAPE, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. URL http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/koulukoti_muutoksessa.pdf.
- Pekkarinen, Elina (2017b) ”Mä oon ollut tässä asiakirja muitten joukossa” – Koulukodeista aikuistuneiden kokemuksia lastensuojelusta. Teoksessa Sanna Aaltonen & Antti Kivijärvi (toim.) *Nuoret aikuiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä ja kohteina*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura & Nuorisotutkimusverkosto, 173–198.
- Pekkarinen, Elina (2017c) Positions of young people in child welfare – ”TMSA” in research practice. Teoksessa Monica Kjørstad & May-Britt Solem (toim.) *Critical Realism for Professions*. Oxford: Routledge, 118–144.
- Scott, James C. (1989) Everyday forms of resistance. *Copenhagen Journal of Asian Studies* 4, 2246–2163.
- Souto, Anne-Mari (2011) *Arkipäivän rasismi koulussa*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Toimintakertomus Valtion koulukodit* (2017) Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- World Health Organization (2014) *Preventing suicide. A global imperative*. Geneva: World Health Organization. URL http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/131056/1/9789241564779_eng.pdf. (Haettu 9.12.2017.)

Veronika Honkasalo ja Elina Pekkarinen

Yhteiskunnallinen yrittäjyys ja itsensätyöllistäminen hiljaisena vastarintana

Eeva Houtbeckers

ITSENSÄTYÖLLISTÄMINEN SOSIO-EKOLOGISTEN kriisien ratkaisemiseksi on osa laajempaa trendiä, jossa palkkatyö ja palkkatyöhön perustuva yhteiskunta ovat murroksessa. Seurasin tutkimuksessani kahta itsensätyöllistäjää ja yhtä osuuskuntaa vuosina 2009–2014. Heitä yhdisti huoli maailman tilasta, kuten kasvavasta vaatejättemäärästä ja voimakkaasta kaupungistumisesta. Huolet kanavoituivat yrityksen perustamiseen ja itsensätyöllistämiseen. Itsensätyöllistäjät sekä osa osuuskuntatoimijoista identifioituivat yhteiskunnalliseen yrittäjyyteen, jossa yrittäjyyden keinoin haetaan ratkaisuja sosiaalsiin ongelmiin ja ympäristöongelmiin. Kuitenkin heidän työtään leimasi itsensätyöllistäjille tyypillinen epävarmuus toimeentulosta ja toiminnan jatkumisesta.

Outi Autti & Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Hiljainen vastarinta*

Tampere University Press 2019, 197–216.

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-000-7>

Johdanto

Mua kiinnostaa [...] meidän kulutustottumukset, voimakkaitten [ne] liittyy teksteihin ja niiden käyttämiseen. Ja se on päivittäinen asia. (Tekstiilialan itsensätyöllistäjä, haastattelu 2013a)

Että mitä pitäis tapahtua, että avoin data [käyttö] etenisi? [...] Isompi konteksti [on] et avoimuuden ja jakamisen kulttuuri [...] etenee monilla saroilla. (Kaupunkisuunnittelun ja avoimen tiedon itsensätyöllistäjä, haastattelu 2013)

Visio [on] että tehdään [...] yhdessä maailmasta parempi paikka. Et tää on ihmisten yhteisö, joka haluaa tehdä maailmasta paremman paikan. Tavalla tai toisella. [...] Parempi maailma, et asioilla on joku tarkoitus mitä niillä tehdään. [...] Parempi maailma on reilumpi, asiat tehdään reilusti ja toisia kunnioittaen. (Yhteisöllisen työtilan vapaehtoisen, haastattelu 2012)

Kuvaan tässä luvussa seuraamiani itsensätyöllistäjiä, jotka toimivat kierrätystekstiilien ja avoimen datan parissa, sekä yhtä itsensätyöllistäjien yhteisöllistä työtilaa. He ovat osa hiljaista vastarintaa yhteiskunnallisten ongelmien ja ympäristöongelmien ratkaisemiseksi. Esittelen heidän liikeideansa ja kuvaan, millaista arkista työtä yrittäjät tekivät yhteiskunnallisten ja ympäristöongelmien ratkaisemiseksi. Leimaavaa on, että seuraamani itsensätyöllistäjät eivät järjestäytyneet osaksi korkean profiilin toimintaa, joka vastustaa esimerkiksi teollista tekstiilien- tai tiedontuotantoa. Sen sijaan yhteiskunnallisesti suuntautunut toiminta oli osa yleisesti hyväksyttyä yrittäjyyttä.

Kriittisesti tarkasteltuna yhteiskunnallisen yrittäjyyden käsite uusintaa monia kapitalistisia arvoja, kuten sankariyrittäjyyttä, yksilökeskeisyyttä sekä ajasta ja paikasta riippumatonta ratkaisua, jonka voi siirtää mihin tahansa ympäristöön.¹ Kapitalistinen ajattelutapa antaa ymmärtää, että tekemme suhteutuu aina järjestelmään joko palvelen tai vastustaen sitä eikä meillä ole muuta vaihtoehtoa kuin alistua tähän todellisuuteen. Tämä teksti tutkii sitä mahdollisuutta, että yhteiskunnallinen yrittäjyys ja itsensätyöllistäminen voisivat tarjota tilaa James C. Scottin kuvaamalle hiljaiselle, arkipäivän vastarinnalle. Yksi periaate tekstissä on, että on olemassa tiloja, joissa on mahdollista tehdä

¹ Dey & Steyaert 2016.

toisin, vaikka vain hetkellisesti.² Esittelen tulkintoja yhteiskunnallisesta yrittäjyydestä eri koulukuntien sekä Suomen kehityksen kuvauksen avulla. Lyhyen esittelyn jälkeen perustelen, miten maailman tilan kehityksestä huolestuneet 2010-luvun itsensätyöllistäjät ovat alituskittu mutta varsin kiinnostava yhteiskunnallisten yrittäjien joukko. Vertaan ymmärrystä itsensätyöllistävästä yhteiskunnallista yrittäjästä Scottin talonpoikien arkipäivän vastarintaa koskevaan analyysiin³ ja pohdin, millaista on nyky-yhteiskunnan yhteiskunnallisten yrittäjien moraalitalous⁴.

Yhteiskunnallinen yrittäjyys ja itsensätyöllistäjät Suomessa

Yhteiskunnallisella yrittäjyydellä viitataan usein sellaiseen yrittäjämäiseen toimintaan, joka pyrkii ratkaisemaan yhteiskunnallisia tai ympäristöongelmia. Yhteiskunnallinen yrittäjyys voidaan ymmärtää kato-käsitteeksi erilaisille rajankäynneille yksityisen, julkisen ja kolmannen sektorin välillä.⁵ Yleisesti yhteiskunnalliselle yrittäjyydelle on kansallisia, alueellisia ja paikallisia ymmärryksiä eikä sille ole universaalia määritelmää.⁶

Yhteiskunnallinen yrittäjyys on monitieteinen ja kansainvälinen tutkimusaihe. Kuitenkin suurin osa tutkimuksesta tehdään yhteiskunta- ja johtamistieteiden alalla.⁷ Usein yhteiskunnallisen yrittäjyyden tutkimus jaetaan koulukuntiin (1) yhteiskunnallisia innovaatioita⁸, (2) tulonhankintaa tai (3) EMES:n tulkintaa⁹ korostavien näkemysten mukaan, vaikka käytännössä eri koulukuntien rajoja hämärtävät erilaiset kansalliset lainsäädännöt¹⁰. Yhteiskunnallisia innovaatioita painottavissa tulkinnoissa korostetaan nimensä mukaisesti innovatiiv-

² de Certeau 1984.

³ Scott 1989.

⁴ Scott 1976.

⁵ Evers & Laville 2004, 17.

⁶ Nicholls 2010.

⁷ Short, Moss & Lumpkin 2009.

⁸ Dees & Anderson 2006.

⁹ Defourny & Nyssens 2010.

¹⁰ European Commission 2015.

visuutta ja ratkaisujen monistettavuutta muihin konteksteihin. Usein tässä tulkinnassa yksittäiset toimijat mainitaan muutosagentteina. Tulonhankinnan koulukunnassa yhteiskunnallinen yrittäjyys ymmärretään keinoksi hankkia tuloja kolmannella ja järjestösektorilla silloin, kun toimijat tavoittelevat oman liiketoiminnan avulla itsenäisyyttä yksittäisestä rahoittajasta, kuten valtiosta.

Eurooppalaisen tutkimusverkosto EMES:n määritelmässä yhteiskunnalliset yritykset ymmärretään kolmen ideaalisen ulottuvuuden avulla. Taloudellinen ulottuvuus pitää sisällään arvion siitä, onko yhteiskunnallisella yrityksellä jatkuvaa taloudellista toimintaa, korkea autonomian taso suhteessa muihin toimijoihin, merkittävää taloudellista riskiä ja vähimmäismäärä palkattuja työntekijöitä. Sosiaalisessa ulottuvuudessa kiinnitetään huomiota siihen, miten yhteiskunnallinen yritys hyödyttää yhteisöä, onko yritys kansalaisten perustama, perustuuko päätösvalta muuhunkin kuin rahallisiin pääomiin ja mahdollistaako yritys edunsaajien osallistumisen toimintaan ja päätöksentekoon. Lisäksi huomiota kiinnitetään siihen, jakaako yhteiskunnallinen yritys voittoja ulos yrityksestä vai hyödyntääkö se ne toimintansa kehittämiseen.

Suomessa yhteiskunnallinen yrittäjyys tuli käsitteenä laajempaan käyttöön 2010-luvulla, mutta ilmiönä se omaa juuret 1800-luvun lopulle. Ilmiön kehitystä Suomessa tutkinut Pättiniemi on kuvannut, miten myöhemmät ilmiöt, kuten sotien molemmin puolin järjestetty työpajatoiminta sekä muut ”yhteiseen hyvään” tähtäävät hankkeet, voidaan myös ymmärtää yhteiskunnalliseksi yrittämiseksi.¹¹ Kolmannen sektorin rooli palveluntuotannossa on ollut ja on edelleen merkittävä, ja monet hyvinvointivaltion palveluista, kuten äitiys- ja lastenneuvola, olivat aikanaan yhteiskunnallisia innovaatioita, joiden juuret ovat järjestöissä. Työosuuskunnat ovat yksi yhteiskunnallisten yritysten muoto.¹²

Vuonna 2003 astui voimaan laki sosiaalisista yrityksistä. Millä tahansa toimialalla toimivien sosiaalisten yritysten työvoimasta vähintään kolmanneksen tulee olla vajaakuntoisia tai pitkäaikaistyöttömiä. Tällainen yritys saa luvan käyttää sosiaalisen yrityksen merkkiä, saa niemensä ministeriön ylläpitämään rekisteriin sekä saa nostaa kaikil-

¹¹ Pättiniemi 2006.

¹² Pättiniemi 2001.

le yrityksille tarkoitettua vajaakuntoisten työllistämisen palkkatukea hieman pidempään. Vaikka sosiaalisten yritysten määrä ei ole ollut suuri, niiden toiminta on ollut vakaata.¹³ Vuonna 2011 perustettiin yhteiskunnallisen yrityksen merkki, jota hallinnoi Suomalaisen Työn Liitto. Kolmeksi vuodeksi kerrallaan myönnettävän merkin kriteereihin kuuluu muun muassa yhteiskunnallisten tai ympäristöongelmien ratkaiseminen sekä rajoitettu voitonjako¹⁴. Vuonna 2013 perustettu ARVO-liitto kokoaa yhteen pääasiassa suuria ja vakiintuneita yhteiskunnallisia yrityksiä eri toimialoilta. Arvio yhteiskunnallisten yritysten kokonaismäärästä Suomessa vaihtelee 5 000:n¹⁵ ja 19 000:n¹⁶ välillä.

Osana laadullista seurantatutkimusta huomasiin, että Suomessa on joukko toimijoita, jotka viittaavat yhteiskunnalliseen yrittäjyyteen mutta jotka eivät kuulu mihinkään edellä mainituista ryhmistä. He ovat itsensätyöllistäjiä, joita ajaa eteenpäin huoli yhteiskunnan tai ympäristön tilasta. Yleensä itsensätyöllistäjä toimii millä tahansa toimialalla ja vastaa omien ansioidensa tuottamisesta. Tilastokeskuksen selvityksen mukaan Suomessa heidän osuutensa koko työvoimasta on noin 6 % ja heidän lukumääränsä on kaksinkertaistunut vuodesta 1993 vuoteen 2013.¹⁷ Joillakin aloilla itsensätyöllistäminen on yleisempää. Tällaisia ovat esimerkiksi rakennusala, parturi-kampaamot sekä kulttuuriala.

Seurasin vuosina 2009–2014 kahta itsensätyöllistäjää ja yhtä itsensätyöllistäjien osuuskuntaa.¹⁸ Nämä yhteiskunnalliseen yrittäjyyteen linkittyvät toimijat asuivat Etelä-Suomen suurissa kaupungeissa ja olivat tutkimuksen aikana 30–40-vuotiaita. Tuotin aineiston osana laadullista pitkäaikaistutkimusta, jossa haastattelin toimijoita säännöllisin väliajoin. Lisäksi vietin aikaa osuuskunnan sekä tekstiilialan itsensätyöllistäjän tiloissa havainnoiden arkista työtä. Tutustuin myös erilaisiin dokumentteihin, kuten markkinointimateriaaliin ja sosiaalisen median päivityksiin. Aineiston analyysissä ihmisten itsensä käyttämät

¹³ Kostilainen & Grönberg 2013.

¹⁴ Suomalaisen Työn Liitto 2017.

¹⁵ Russell, Pättiniemi & Koivuneva 2014.

¹⁶ Kotiranta & Widgren 2015.

¹⁷ Pärnänen & Sutela 2014.

¹⁸ Houtbeckers 2016a.

käsitteet ovat toimineet luokitteluiden perusteena. Lisäksi olen laatinut itsensätyöllistäjien ja osuuskunnan toiminnasta aikajanoja.

Seuraamani osuuskuntatoimijat ja itsensätyöllistäjät toimivat eri aloilla, joilla he yrittivät ratkaista jotakin ajankohtaista yhteiskunnallista tai ympäristöongelmaa. Yksi itsensätyöllistäjä perusti liikekumppaninsa kanssa yrityksen edistääkseen tekstiilien ja vaatteiden kierrätystä, sillä vuosittain jopa 5,8 miljoonaa tonnia tekstiilijätettä päätyy kaatopaikalle pelkästään Euroopassa.¹⁹ He hyödynsivät käytettyjä tekstiilejä luodessaan uusia vaatteita omassa ateljeessaan. Ateljee muutti joitakin kertoja tutkimuksen aikana, ja siihen linkittyi erilaisia liiketoimintamalleja ja -kumppaneita. Kuluttaja- ja yritysasiakkaiden palvelun lisäksi seuraamani itsensätyöllistäjä haaveili teollisemmasta kierrätystekstiilien työstämisestä, mutta tutkimuksen aikana siihen ei tarjoutunut mahdollisuutta. Asiakastöiden lisäksi hän edisti tekstiili- ja vaatealan koulutuksen uudistamista sekä toimi puhujana. Yrityksessä toimi vuosittain harjoittelijoita, jotka olivat innostuneita hyödyntämään materiaaleja uudestaan luodakseen kestäviä vaatteita.

Toinen itsensätyöllistäjä perusti yrityksen kahden liikekumppanin kanssa edistääkseen avoimen tiedon hyödyntämistä kaupunkisuunnittelussa. Avoimella tiedolla tarkoitetaan muun muassa vapaata pääsyä suurten organisaatioiden ja yritysten käyttäjistään keräämään tietoon sekä käyttäjien itse tuottamaan tietoon, jota voi siirtää vapaasti eri palveluntarjoajien välillä. Seuraamani itsensätyöllistäjä kumppaneineen kehitti ohjelmiston, johon pyöräilijät merkitsivät paikkaperustaisia kehityschdotuksia pyöräilyreiteiltään, ja ohjelmisto välitti tiedot edelleen kaupungin virkamiehille. Pilotin jälkeen suunnitelmissa oli laajentaa toimintaa satoihin eurooppalaisiin kaupunkeihin ja toimia ”yhteiskunnallisena kasvuyrityksenä”. Lopulta ongelmaksi muodostui kumppanikaupungin jähmeät tietojärjestelmät, jotka vaikeuttivat kolmansien osapuolien tuottamien ratkaisujen hyödyntämistä. Vaikka ohjelmiston käyttö ei laajentunut muualle, seuraamani itsensätyöllistäjä jatkoi avoimen tiedon konsultointia sekä aloitti myöhemmin osa-aikatyön samalla alalla.

Kolmas tapaus oli osuuskunta, joka tarjosi yhteisöllistä työtilaa ja pyrki saamaan aikaan yhteiskunnallisia innovaatioita. Työtila oli osa

¹⁹ Friends of the Earth Europe 2013.

kansainvälistä samankaltaisten työtilojen verkostoa, ja Suomeen saapuikin välillä vieraita muista maista. Tilan tarkoituksena oli tarjota keskeistä työtilaa suuressa suomalaisessa kaupungissa sekä saattaa yhteen eri alojen ammattilaisia kokeilujen ja uusien ratkaisujen aikaansaamiseksi. Tilan käyttäjiä olivat muun muassa kulttuuri- ja mainosalan sekä valokuvauksen, koodauksen, graafisen suunnittelun ja tiedottamisen alan ammattilaiset. Työtilalla oli alussa yksi palkattu toimitusjohtaja, mutta talousvaikeuksien jälkeen toiminnasta vastasivat osa-aikaisesti palkkiota saavat hallituksen jäsenet sekä ”yhteisöjohtajat”, jotka työskentelivät tilassa vapaaehtoisina ja saivat käyttää tilaa, kun eivät olleet vastaanottamassa käyttäjiä. Osuuskunnalla oli vuosien varrella myös omia ”muutoshankkeita”, joissa oli useita kumppaneita. Kuitenkin talousvaikeudet ja ihmisten väsyminen johtivat siihen, että lopulta osuuskunta hakeutui konkurssiin.

Kaikilla seuraamillani tapauksilla, joihin viitataan tässä tekstissä, oli jonkinlainen suhde yhteiskunnallisen yrittäjyyden käsitteeseen. Tekstiilialan itsensätyöllistäjä oli mukana perustamassa yhteiskunnallisten yrittäjien vertaisverkostoa. Avoimen tiedon itsensätyöllistäjä piti yhteiskunnallista yrittäjyyttä yritysvastuuta kokonaisvaltaisempana tapana toimia itselle ja yhteisölle tärkeiden arvojen mukaan. Osa osuuskunnan perustajista ja vapaaehtoisista piti osuuskuntaa kotipesänä yhteiskunnallisille yrittäjille, vaikka toisille käsite olikin vieraampi. Kuitenkaan missään seuraamistani yrityksistä käsitettä ei otettu omaksi sellaisenaan, vaan se ymmärrettiin aina oman työn näkökulmasta. Tällöin yhteiskunnallista yrittäjyyttä ei mielletty yksinomaan ongelmattomaksi ja innostavaksi, vaan se toi esille epäkohtia itsensätyöllistämiseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan liittyen.

Hiljainen vastarinta, pienviljelijät ja moraalitalous

Scott kuvaa 1989 ilmestyneessä artikkelissaan, miten poliittinen toiminta ymmärretään kapeasti. Näkyvät väkivaltaa käyttävät muodot, kuten vallankumoukset tai mellakat, ja väkivaltaa kaihtavat muodot, kuten kansalaisadressit, boikotit tai rauhanomaiset mielenosoitukset, ovat analyysissä saaneet keskeisen selittävän voiman siinä, miten yhteisten asioiden hoitamista ohjataan. Scott toteaa, että on olemassa

suuri määrä poliittista toimintaa, jota hän kutsuu alistettujen tai käskynalaisten jokapäiväiseksi vastarinnaksi.²⁰ Heidän vastarintaansa ei sellaiseksi kuitenkaan ymmärretä, koska kyseistä toimintaa ei julisteta totutulla tavalla poliittiseksi. Lisäksi kyseistä toimintaa ei ymmärretä kollektiiviseksi toiminnaksi kuten edellä kuvattu näkyvä toiminta ymmärretään.

Artikkelissaan Scott kuvaa, millaista on hiljainen vastarinta valtaapitäviä vastaan. Se voi olla viivyttelyä, peittelyä, valheellista kuuliaisuutta, teeskennelyä välinpitämättömyyttä, herjaamista, sabotaasia, anonyymiä uhkailua, salametsästystä, veronkiertoa, paikalta poistumista tai vahinkojen vääristelyä korvauksien saamiseksi. Hiljainen vastarinta on usein piilotettua ja dokumentoimatonta, sillä heikommassa asemassa olevilla ei ole mahdollisuutta suoraan vastarintaan esimerkiksi kulttuuristen normien vuoksi tai väkivallan pelossa. Hiljaisen vastarinnan lopputuloksena valtaapitävien toiminta hankaloituu, mutta syyllistä teoille on vaikea yksilöidä. Hiljainen vastarinta alleviivaa sitä, miten joidenkin luokka- ja neuvotteluasema on heikompi kuin niiden, joilla on (enemmän) maata tai hyvät suhteet paikallishallintoon tai valtioon. Scottin mukaan ”*luokkataistelu on ensisijaisesti työpanosten, omaisuuden ja verojen omimista*”.²¹ Hiljaisella vastarinnalla siis tasoitetaan epäoikeudenmukaiseksi koettua jakoa. Kun näkyvä vastarinta nojaa jakamisen periaatteiden julkiseen kyseenalaistamiseen, hiljainen vastarinta tekee jaon uudelleen käytännössä.

Scott ottaa esille sen, miten hiljainen vastarinta ja mahdollinen uusi työpanosten, omaisuuden tai varojen jako voivat hyödyttää vastarinnan tekijöitä yksilöinä. Hänen mukaansa laajempi hyöty edellyttää yhteistyötä, joka ei aina ole mahdollista. Kuitenkin Scott toteaa, että mahdollisen henkilökohtaisen hyödyn ei tule olla esteenä sille, että toiminta ymmärretään poliittisena hiljaisena vastarintana. Usein hiljaisen vastarinnan tavoitteena on aikaisemmin mainittu työpanosten, omaisuuden tai varojen uusjako. Hiljaisen vastarinnan kumuloituessa ja yleistyessä vanha tapa jakaa asioita alkaa väistämättä horjua.

²⁰ Kirjoittajan suomennos kohdasta ‘*much of the politics of subordinate groups falls into the category of “everyday forms of resistance”*’.

²¹ Scott 1989, 37, kirjoittajan käännös.

Scott käsittelee artikkelissaan tarkemmin erilaisia vastarinnan muotoja, kuten salametsästystä ja verojen maksun välttämistä. Olenaista esimerkeissä on se, miten tavanmukaiset olemisen tavat, kuten tiettyjen maitten käyttö tai verojen maksaminen kykyjen mukaan, tulkitaan valtaapitävien näkökulmasta ”rikollisiksi”. Sen sijaan että paikallinen tietämys määrittäisi, miten asioita hoidetaan, keskusvalta päättää toimintatavoista.

Ennen artikkelin ilmestymistä Scott kirjoitti kirjan 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alun pienviljelijöistä Etelä-Aasiassa.²² Tämän luvun kannalta olennaista on esitellä Scottin analyysia moraalitaloudesta eli siitä, mitkä asiat olivat pienviljelijöille arvokkaita ja miten he pärjäisivät pienviljelijöinä vallitsevissa oloissa. Scottin mukaan pienviljelijöiden moraalisen ohjenuorana oli toimeentulon varmistaminen ja pärjääminen vuodesta toiseen paikallisissa oloissa. Pärjäämiseen kuului aseman säilyttäminen yhteisössä siten, että selviytyi sosiaalisista velvoitteista, kuten lahjoista ja myötäjaisistä. Näitä tavoitteita vasten pienviljelijät arvioivat sitä, miten oikeudenmukaista maiden omistajien ja hallinnon toiminta oli. Jos heille jäi riittävästi toimeentuloa, he esimerkiksi maksoivat veroja säädetyn määrän. Muuten he muun muassa välittivät verojen maksua, koska pitivät niitä epäoikeudenmukaisina.

Edelmanin mukaan Scottin analyysi on edelleen ajankohtainen.²³ Mutta siinä missä Scott pitää markkinavoimien edustajien tunnistamista pienviljelijöille vaikeana, nykyajan pienviljelysaktivistit nimenomaan yrittävät nimetä institutionaalisia toimijoita, jotka edustavat kasvotonta markkinavoimaa. Sen lisäksi nykyajan pienviljelijät toimivat yli kansallisten rajojen.

Hiljainen vastarinta yhteiskunnallisten ja ympäristöongelmien ratkaisemiseksi

On yleisesti tiedossa, että monella mittarilla mitattuna olemme ylittäneet planeettamme kantokyvyn.²⁴ Tällä on väistämättömiä seurauksia ihmisten, erityisesti kaikkein köyhimpien, kykyyn selviytyä myös tule-

²² Scott 1976.

²³ Edelman 2005.

²⁴ Rockström et al. 2009.

vaisuudessa. Ilmastonmuutos, ilmastopakolaisuus, kuudes massasukupuutto ja ihmisten epätasa-arvoinen kohtelu ovat tämän ajan viheliäisiä eli monimutkaisia ja yhteen kietoutuneita sosio-ekologisia ongelmia, joiden ratkaisusta käydään näkyvää kamppailua kansainvälisessä ja kansallisessa politiikassa.

Seuraamani itsensäyöllistäjät ovat osa laajempaa trendiä, jossa näkyvän poliittisen toiminnan hitaus on ajanut ihmisiä hiljaiseen vastarintaan. Toisin sanoen he toimivat tahoillaan yhteiskunnallisten ja ympäristöongelmien ratkaisemiseksi. Seuraavaksi käyn läpi itsensäyöllistäjien nimeämiä syitä yrityksen perustamiselle.

Suuret yritykset tai organisaatiot usein omistavat käyttäjien tuotettaman tiedon, kuten asiakaskäyttäytymisen tai paikkatiedot, ja ne päättävät, mitä tiedolla tehdään. Avoimen tiedon filosofiassa osaamista ajatellaan olevan myös muualla kuin suurissa organisaatioissa. Ratkaisuavien kysymysten merkittävyyden määrittelevät ratkaisujen kehittäjät, eivät tiedon omistajat, jotka mahdollisesti hyötyvät taloudellisesti tai muuten sen käytön rajoittamisesta. Pääsy tietoon linkittyy ongelmien ratkaisuun, sillä monenlaiset toimijat saavat mahdollisuuksia tuottaa ratkaisuja tärkeiksi koettuihin kysymyksiin.

Mun näkemyksen mukaan kaupungeissa, jos jossain, ihmiskunnan ongelmat ratkaistaan, että täällä tapahtuu kaikki uus kehitys. Ja kaupungistuminen on niin valtavaa, [...] nopeeta maailmanlaajuisesti. [N]yt jo puolet maailman väestöstä asuu kaupungeissa ja 2050 mennessä 80 prosenttia. Ja siinä nyt tietysti länsimaiset kaupungit on jo, [...] mut tosi suuri kysymys on se mitä tapahtuu niissä kaupungeissa joita ei vielä ole elikä tuolla missä kaupungistuminen on kaikista nopeinta, missä köyhimpiä ihmisiä maaseudulta muuttaa valtavissa määrissä kaupunkeihin paremman elämän perässä. Minkälaisiksi ne kaupungit muodostuvat. [...] Rakentuuko niistä yhtä autoriöppuvaisia vai osataanko niissä hypätä muutaman turhan kehitysvaiheen yli? (Kaupunkisuunnittelun ja avoimen tiedon itsensäyöllistäjä, haastattelu 2013)

Kaupunkien kehittäminen ei ole vain tekninen kysymys, vaan se on myös poliittista, jolloin tiedolla ja sen käytettävyydellä on merkitystä. On olennaista ymmärtää esimerkiksi se, missä ihmiset liikkuvat, miten he toimivat eri paikoissa sekä millainen on ilmanlaatu ja saasteiden

määrä. Avoimen tiedon itsensätyöllistäjän ja hänen liikekumppaneidensa kehittämä pyöräilytiedon palvelu oli yksi tapa kuvata avoimesti kaupungissa tapahtuvaa liikettä. Palvelun lisäksi he konsultoivat kaupunkia avoimen tiedon hyödyntämisestä. Itsensätyöllistäjä oli aktiivinen myös avoimen tiedon yhdistyksissä.

Yhteisöllinen työtila syntyi tarpeesta linkittää eri alojen freelancereita, itsensätyöllistäjiä ja etätyöntekijöitä. Yhteisöllisen työtila-osuuskunnan tavoite kehittää yhteiskunnallisia innovaatioita on osa laajempaa keskustelua mielekkäämmästä työelämästä, jossa ratkaisuja haetaan yhteiskunnallisiin ongelmiin.

Yhteinen nimittäjän on kokeilukulttuuri. [...] Se tarkoittaa sitä, että me joudutaan pohtimaan asioita uudella tavalla, me joudutaan [...] suunnittelea asioita uudella tavalla, ja me joudutaan [...] tuottamaan, palveluita tai tuotteita mitä ei oo olemassa. [...] Ja se kokeilukulttuurikin on vaan väline sille uudelle tavalle toimia. (Yhteisöllisen työtilan perustaja A, haastattelu 2011)

Yksi yhteisöllisen työtilan tavoitteista oli erityisesti yhteiskunnallisen yrittäjyyden edistäminen eli itsensätyöllistäminen sosio-ekologisten ongelmien parissa.

Tästä [osuuskunnasta] sanotaan usein, että se on uniikki. [...] Jos etsii yhteistoimintatilaa yhteiskunnalliselle yrittäjälle, niin mä en tiedä mitä muuta paikkaa [tässä kaupungissa] vois valita. (Yhteisöllisen työtilan perustaja B, haastattelu 2012)

Vaikka yhteiskunnallisen yrittäjyyden edistäminen jäi osittain lisääntyvien talousvaikeuksien jalkoihin, toimijat pitivät työpajoja yhteiskunnallisen vaikuttavuuden todentamisesta ja järjestivät vertaistapaamisia yhteiskunnalliseen yrittäjyyteen linkittyneille käyttäjille. Osuuskunnan toimijat osallistuivatkin useana vuotena yhteiskunnallisen yrittäjyyden seminaarien järjestämiseen.

Siitä huolimatta, että tekstiilialan itsensätyöllistäjä oli mukana perustamassa yhtä yhteiskunnallisten yrittäjien vertaisverkostoa, yritystä ei alun perin perustettu tietoisesti yhteiskunnalliseksi yritykseksi, sillä yhteiskunnallinen yrittäjyys oli tuolloin käsitteenä vielä melko tuntematon. Perustamisen syyt liittyivät työllistymiseen omalla alalla sekä havaittuihin tekstiilialan ongelmiin. Itsensätyöllistäjän mukaan lisääntyvä vaatejäte on merkki kertakäyttökulttuurista, jossa ei (halu-

ta) ajatella rajallisia resursseja vaan kulutusta jatketaan ilman huolta huomimisesta. Liikakulutus edistää halpatuotantoa huonompien työolojen maissa ja vähentää paikallista tekstiili- ja vaateusalan osaamista. Paikallisen tuotannon lisääminen taas lisäisi toimeliaisuutta ja mielekkyyttä lähellä vaatteiden käyttäjiä.

Tällä hetkellä [yritys toteuttaa] monipuolisempaa lajittelumallia mitä kukaan muu ei tällä hetkellä systemaattisesti semmoisena pakettina toteuta. (Tekstiilialan itsensäyöllistäjä, haastattelu 2013a)

Tekstiilialan itsensäyöllistäjän monipuolinen lajittelumalli otti kantaa siihen, miten tekstiilijätettä tulisi hyödyntää niin, että se olisi monesta eri näkökulmasta mielekästä. Olennaista ei ollut vain tekstiilijätteen määrän suuri hyödyntäminen, vaan myös ennen hyödyntämistä syntyvän tekstiilijätteen määrän pienentäminen. Lisäksi itsensäyöllistäjä oli mukana tekstiilialan koulutuksen kehittämisessä. Hänen mukaansa siten pystyi vaikuttamaan seuraavan sukupolven toimijoihin, joita usein odotti kortisto, koska suomalaista uusiotuotantoa ei juuri enää ole. Kuitenkin tekstiilijätteen hyödyntämisen teollinen kehittäminen olisi hyvä vaihtoehto alan työllisyysongelmiin.

Vaikka seuraamieni itsensäyöllistäjien toiminta muodostui yksilöllisistä valinnoista, taustalla oli vahva linkki sosio-ekologisiin ongelmiin. Tulkitsen, että he ovat osa paradigmanmuutosta, jossa työtä ja muuta toimintaa ei nähdä erillisinä vaan oma tekeminen joko edistää tai estää sosio-ekologisten viheliäisten ongelmien ratkaisua.²⁵ Työ on nykyisin tärkeä itseilmaisun muoto, eivätkä seuraamani itsensäyöllistäjät tee tässä poikkeusta.

Itsensäyöllistävät yhteiskunnalliset yrittäjät ja moraalitalous

Kaikilla itsensäyöllistäjien hankkeilla oli yhteys sosio-ekologisiin viheliäisiin ongelmiin. Itsensäyöllistäjät siis toimivat ”äänettömien” asioiden puolella: vaatejäteongelman ratkaisemisessa, tiedon avaamisessa yhteiseen käyttöön tai yhteiskunnallisten innovaatioiden edistämisessä. Yritys nimetä institutionaalisia toimijoita yhdistää seuraamiani itsensäyöllistäviä yhteiskunnallisia yrittäjiä sekä nykyajan pienviljeli-

²⁵ Houtbeckers & Taipale 2017.

joita. Siinä missä nykyajan pienviljelijät pyrkivät tekemään näkyväksi heidän olojaan kurjistavia tekijöitä, kuten monikansallisten suuryritysten siemenmonopoleja, seuraamani itsensätyöllistäjät tekivät näkyväksi vallitsevan elämäntavan kurjistavia puolia, kuten liikakulutuskulttuurin myötä lisääntyviä ympäristöongelmia ja yhä yksinäisemmäksi koettua työelämää. Heille toisin toimiminen oli kannanotto, joka toi esille myös niitä esteitä, joita havaittujen ongelmien ratkaiseminen toi tullessaan. Esimerkiksi tekstiilialan itsensätyöllistäjä yritti edistää teollisuuden leikkaujätteiden hyödyntämistä vaatteiden materiaalina, mutta yritykset olivat huolissaan tunnistettavien printtien oikeuksista, mikä esti yhteistyön lupaavan alun jälkeen.

Seuraamieni itsensätyöllistäjien asema oli sikäli hankala, että toimimalla äänettömien puolella he asettivat samalla itsensä heikompaan asemaan taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti. He eivät pitäneet julkisesti suurta ääntä tästä asemasta, vaan se tuli esille laadullisessa seurantatutkimuksessani.²⁶ Heidän valintojensa vuoksi heitä ympäröivä yhteisö tai ”yhteinen hyvä” hyötyi heidän työpanoksestaan, samalla kun he itse pärjäisivät vähemmällä kuin keskimäärin palkkatyösuhteessa oleva. Seuraavaksi esittelen tulkintaani itsensätyöllistäjien moraalitaloudesta.

Seuraamani itsensätyöllistäjät vaikuttivat kokevan omassa yrityksessä tai osuuskunnassa toimimisen ainoaksi vaihtoehdoksi harjoittaa ammattitaitoaan tärkeäksi katsomiensa asioiden puolesta. Näitä olivat tekstiilijätteen vähentäminen sekä kierrätysosaamisen edistäminen tekstiili- ja vaateusialalla, avoimen tiedon lisääminen ja kaupunkipyöräilyn edistäminen sekä yhteiskunnallisten innovaatioiden ja yhteisöllisen työskentelyn lisääminen. Käytännössä he perustivat yrityksen pienen pääoman turvin. Heidän pärjäämisensä perustui heidän ammattitaitoonsa ja olemassa oleviin tai toiminnan myötä rakentuneisiin verkostoihin. Tekstiilialan itsensätyöllistäjä oli hyvin integroitunut tekstiili- ja vaateusialalle osana oppilaitosyhteistyötä, alan messuja ja kierrätysyhteisöjä. Avoimen tiedon itsensätyöllistäjä toimi itse kaupunkiaktivistina sekä avoimen tiedon järjestöissä. Yhteisöllisen työtilan osuuskunnan vetäjillä oli aikaisempaa työkokemusta suurista suoma-

²⁶ Houtbeckers 2016b.

laisista yrityksistä, ja heillä oli linkkejä projektirahoitusta tarjoaviin tahoihin.

Avoimen tiedon itsensäyöllistäjä maksoi itselleen kohtuullista palkkaa. Kahdessa muussa yrityksessä palkkaa maksettiin niukasti tai ei ollenkaan. Näiden yritysten toiminta perustuikin joko itsensäyöllistäjien tai vapaaehtoisten palkattomaan työpanokseen. He hankkivat kekseliäästi muita resursseja hyödyntämällä vapaasti tai edullisesti saatavilla olevia asioita, kuten kierrätystekstiilejä, käyttäjien tuottamaa tietoa tai jäsenten osaamista. Esimerkiksi osuuskunnan ajaututtua vaikeuksiin sen pelastamiseksi luotiin korkean profiilin maksullinen työpaja- ja seminaarisarja, jonka puhujat olivat tilan käyttäjiä ja jonka kaikki voitot suunnattiin osuuskunnan velvoitteiden kattamiseen.

Koska suomalainen verotus-, eläke- ja sosiaaliturvajärjestelmä perustuu ansiotyöhön, vaikuttaa itsensäyöllistäjien käytös epärationaaliselta. Mitä vähemmän he maksoivat yrittäjien eläketurvamaksua, sen vähemmän heille kertyi eläkettä. Mikäli he olisivat hakeutuneet työttömäksi työnhakijaksi, heitä olisi kohdannut pidempi karenssi kuin ansiotyöstä irtisanoutuneita. Arkinen pärjääminen vallitsevissa järjestelmissä ja alistuminen alhaiseen palkkatasoon saattaa näyttäytyä tyhmyytenä ja harrastelijamaisuutena. Miksi kukaan ylipäätään toimii itsensäyöllistäjänä, jos se ei ole taloudellisesti kannattavaa edes pidemmällä aikavälillä?

Seuraamillani itsensäyöllistäjillä olisi teoriassa ollut mahdollisuus toimia muiden palveluksessa tai jättäytyä työttömäksi työnhakijaksi. Kuitenkin he kokivat paloa edistää tärkeäksi katsomiaan asioita. Koska he eivät noudattaneet oman hyödyn tavoittelun tai voitontavoittelun oletusta, heidän epärationaaliseksi leimattava toimintansa voidaankin ymmärtää hiljaiseksi vastarinnaksi.

Vaikka tutkimuksen kohteena ei ollut yrittäjien elintason selvittäminen, tutkimuksen aikana tuli ilmi se, miten itsensäyöllistäjät tulivat toimeen. Avoimen tiedon itsensäyöllistäjä hankki elantonsa konsultoinnilla. Valitettavasti tämä oli myös ajallinen taakka, sillä konsultointi vei aikaa ohjelmiston kehittämiseltä. Siten hänen aikansa meni toimeentulon varmistamiseen konsultoinnin avulla sen sijaan, että hän olisi voinut kasvattaa yrityksen ohjelmistopalvelua päätoimisesti. Lopulta hän hakeutui osa-aikatoihin.

Palkanmaksusta pidättäytyneet toimijat saivat elantonsa eri lähteistä. Tekstiilialan itsensätyöllistäjä tuli toimeen kaikille Suomen kansalaisille saatavilla olevilla perhetuilla sekä oman perheen tuella. Osuuskunnassa toimivat vapaaehtoiset hankkivat elantonsa tekemällä keikkatöitä muissa yhteyksissä. Osa kommentoi, että he rajoittivat vapaaehtoistyöskentelyä yhteisöllisessä työtilassa, jotta pystyivät tekemään töitä muualla. Osalla osuuskunnan johtoasemassa olevista oli säästöjä, joiden avulla he tulivat toimeen. Lisäksi osalla oli muita yrityksiä, joista he saivat yrittäjätuloa.

Pienviljelijöiden ja itsensätyöllistäjien materiaalien todellisuuksien välillä on luonnollisesti merkittäviä eroja, jotka vaikuttavat heidän moraalitalouteensa. Kuitenkin Scottin esille nostama periaatteellinen kysymys työpanosten omimisesta yhdistää näitä toimijoita. Siinä missä pienviljelijöiden pärjäämiseen vaikuttavat kysymykset maanomistuksesta sekä verojen ja maksujen tasosta, itsensätyöllistäjien pärjäämiseen vaikuttaa verojen ja maksujen lisäksi pääsy tuotannontekijöihin, kuten tiloihin, koneisiin, osaamiseen, työvoimaan ja viestintäkanaviin. Silti Suomessa heidän asemansa rinnastetaan yrittäjiin, vaikka kaikilla itsensätyöllistäjillä ei ole halua omalla työllään kasvattaa rahallista pääomaa, kuten kasvuyritysdiskurssi olettaa. Heille olennaisempaa on oman ammattitaidon harjoittaminen.

Kuitenkin ”yrittäjyysshypen” ollessa yleisesti hyväksyttyä voi Scottin sanoin olla ”taktista viisautta” toimia itsensätyöllistäjänä. Vakituudessa palkkatyösuhteessa oleviin verrattuna itsensätyöllistäjien suurempi vastuu omasta taloudellisesta pärjäämisestä myös vapauttaa kyselyistä; itsensätyöllistäjänä voi tehdä melkein mitä tahansa, kunhan toiminta on laillista ja se ei ole taloudellisesti yhteiskunnan vastuulla. Lisäksi taustalla on myytti yksilöstä, joka voi itse määritellä oman menestyksensä.

Viren ja Vähämäki nimittävät tällaista toimintaa paoksi yrittäjyyteen. Heidän mukaansa ”[y]rittäjäksi ryhtyminen on nyt vastarintaa vanhoja työn alistamisen keinoja vastaan, jokapäiväinen, näkymätön työväen vastarinnan ja itsenäisyyden muoto, joka pakottaa pääoman muuttamaan työn organisaatiotapoja – tosin usein vielä ankarammiksi ja henkilökohtaisemmiksi”.²⁷ Tulkinnessa pako tapahtuu nimenomaan palkkatyöstä kohti yrittäjyyttä, sillä yrittäjyys mielletään paikaksi to-

²⁷ Viren & Vähämäki 2017.

teuttaa itseään. Viren ja Vähämäki myös vertaavat yksinyrittäjiä pienviljelijöihin, jotka siirtyvät työhön omalle tilalle yhteisötilan sijaan. Heidän tulkinnassaan itsensätyöllistäminen on yhdenlainen luokka, joka tosin pitää sisällään taustoiltaan monenlaisia ihmisiä.

Seuraamieni itsensätyöllistäjien ja muiden suomalaisten itsensätyöllistäjien tilanteissa on joitakin samankaltaisuuksia. Aloittavien yritysten toiminta on usein epävakaata. Mikäli taustalla ei ole rahoittajia tai pankkia, jotka uskovat yrityksen ideaan tai tuotteeseen, toiminta on rahoitettava itse tai lainaamalla rahaa läheisiltä. Jos yrityksestä puuttuu kassavirta, omasta palkanmaksusta pidättäytyminen on yksi tapa säästää kuluissa, millä on vaikutuksia sosiaaliturvan määrätymiseen ja eläketurvaan. Yrittäjäksi ei ryhdytäkään taloudellisista syistä, vaan ammattitaidon harjoittamisen, itseilmaisun ja koetun vapauden takia.

Yhteiskunnallisen yrittäjyyden nimeäminen hiljaisen vastarinnan julkisena eleenä

Vuoden 1989 artikkelissaan Scott kuvaa, miten hiljaisen vastarinnan oletus on, että se ei ole näkyvää. Hänen mukaansa poliittinen aktivismi kuitenkin tarvitsee sekä näkymätöntä eli hiljaista vastarintaa että näkyvää toimintaa, kuten välivallatonta vastarintaa. Mittavan hiljaisen vastarinnan vähittäinen näkyväksi tekeminen tuo yleiseen tietoisuuteen sen, miten laajasta toiminnasta tai mielipiteestä tosiasiaa voi olla kyse. Lisäksi yhä näkyvämpi hiljainen vastarinta kyseenalaistaa vallitsevat tekemisen tavat ja osoittaa, miten moni tekee jo toisin. Erving Goffmanin termin²⁸, kulissien takaista toimintaa tuodaan yhä enemmän näyttämölle kaikkien nähtäväksi, jolloin samalla myös testataan, mikä on mahdollista tässä ajassa ja paikassa.

Yhteiskunnallisen yrittäjyyden käsitteen käyttäminen oman toiminnan kuvaamisessa on yhdenlainen julkinen diskursiivinen ele, jolla haetaan tarkoituksellisesti huomiota ja tehdään näkyväksi totutusta poikkeavaa toimintaa. Pitkittäistutkimukseni osoitti, että käsitteellä on hyvin vähän käytännöllistä arvoa itsensätyöllistäjien arkisessa työssä. He eivät saaneet mitään taloudellista tukea tai kohdennettuja neuvontapalveluita sanojen käytön myötä. Silti nämä eri alojen toimi-

²⁸ Goffman 2012.

jat mainitsivat haastatteluissa yhteiskunnallisen yrittäjyyden yhdeksi omaa toimintaa kuvaavaksi käsitteeksi.

Voidaan kysyä, miten seuraamani itsensäyöllistäjät hyötyivät hiljaisen vastarinnan näkyväksi tekemisestä. Vaikka he olivat yksittäisiä ja yksinäisiä toimijoita aloillaan, juuri arvostettu yrittäjästatus toi mukanaan tiettyä arvovaltaa. ”Yrittäjyysshypen” aikana yrittäjyyden ajatellaan mahdollistavan melkein mitä tahansa. Yhteiskunnallisen yrittäjyyden status taas toi mukanaan profiloitumista tietynlaiseksi ”arvopohjaiseksi” yrittäjäksi.

Vaihtoehtoinen selitys yhteiskunnallisen yrittäjyyden käsitteen mainitsemiselle on se, että se on käsitteenä yleistynyt, kun viitataan ei-tyypilliseen yrittäjyyteen. Siinä tapauksessa voidaan ajatella, että itsensäyöllistäjät seurasivat aikansa trendejä. Kuitenkaan kriittisen tutkimuksen mukaan ei ole olemassa ”tyypillistä” yrittäjyyttä vaan yrittäjyyden käsite on itsessään tyhjä.²⁹ Sitä vastoin kun erotetaan yrittäjyys ja yhteiskunnallinen yrittäjyys, vastuu sosio-ekologisten ongelmien ratkaisusta sälytetään juuri yhteiskunnallisille yrittäjille, mikä itsessään uusintaa sankariyrittäjämyyttä. Sen sijaan että vastuu olisi meillä kaikilla, sankariyrittäjyydessä yksilöt pelastavat muut tuholta. Seuraimieni itsensäyöllistäjien sinnittely ja intohimo toimintaa kohtaan voidaan ymmärtää paitsi osaksi sankarimyyttä myös osaksi suomalaisen pienyrittäjyyden pärjäämisen eetosta.

Johtopäätökset

Itsensäyöllistäminen sosio-ekologisten kriisien ratkaisemiseksi on osa laajempaa trendiä, jossa palkkatyö ja palkkatyöhön perustuva yhteiskunta ovat murroksessa. Seuraamani itsensäyöllistäjät voidaan tulkita etujoukoksi, joka toimii toisin. Tämä luo väistämättä ristiriitoja totuttujen ja uusien toimintatapojen välille. Hiljaisen vastarinnan käsite avaa uusia ymmärryksiä yhteiskunnalliseen yrittäjyyteen linkittyvistä itsensäyöllistäjistä. Ensinnäkin heidän työnsä perustuu huoleen sosio-ekologisista ongelmista. He toimivat äänettömien puolella löytääseen ratkaisuja oman ammattitaitonsa avulla. Tällöin työ saa merkityksiä sekä muiden palvelemisena että itsensä toteuttamisen muotona.

²⁹ Jones & Spicer 2009.

Toiseksi toimiminen yrittäjänä asetti yhteiskunnalliseen yrittäjyyteen linkittyvät itsensätyöllistäjät tietynlaiseen työmarkkina-asemaan. Tämä tilanne ei eroa muista itsensätyöllistäjistä tai pienyrittäjistä, jotka kantavat vastuun omasta eläkekertymästään ja ansiosidonnaisesta sosiaaliturvastaan. Samalla he asettuivat alttiiksi epävarmoille ansiotuloille ja työttömyysturvan pidemmille karensisajoille.

Kolmanneksi, seuraamieni itsensätyöllistäjien työn voi ymmärtää matalan profiilin puurtamiseksi. Pärjääminen mahdollisti heille oman ammattitaidon hyödyntämisen päivästä toiseen samalla kun he pyrkivät kehittämään ratkaisuja sosio-ekologisiin kriiseihin. Scott toteaa, että hiljaisuudessa tehty vastarinta on pienen mittakaavan toimintaa. Yön pimeydessä käytetään maita ja jätetään taistelulenttiä. Kuitenkin tämä pienen mittakaavan toiminta voi kasvaa suureksi liikkeeksi, kun yhä useampi kyseenalaistaa käskyt ja toimii toisin. Mitä useampi kyseenalaistaa itselle ja muille merkityksettömän palkkatyön keskeytyksen ja alkaa työllistää itseään kiperien sosio-ekologisten ongelmien parissa, sitä useampi pitää sitä mahdollisena myös itselle. Itsensätyöllistäminen kuvaamalla tavalla avaa sosio-ekologisten ongelmien syntymekanismeja ja osoittaa institutionaalisia osallisia, joita ennen ei pidetty osallisina. Kun kertakäyttökulttuurin, suuryritysten omima tieto ja kapea työn ymmärrys menettävät moraalista oikeutustaan, yleinen tietoisuus ja muiden toiminta voivat muuttua.

Neljänneksi, seuraamani yhteiskunnalliseen yrittäjyyteen linkittyneet itsensätyöllistäjät toimivat alallaan myös näkyvänä vastarintana vallitseville tavoille toimia, jolloin vaihtoehtojen esille tuominen loi toimintamahdollisuuksia myös muille. Tässä prosessissa käsitteet, kuten yhteiskunnallinen yrittäjyys ja yhteiskunnalliset innovaatiot, toimivat katalysaattorina ihmisten yhteen tuomiselle. Kuitenkin näiden käsitteiden on oltava avoimia muokkaamiselle. Yhteiskunnallisen yrittäjyyden joustava käyttö vastaa aikaisemmassa tutkimuksessa tehtyä havaintoa, jonka mukaan yhteiskunnallinen yrittäjyys on rajankäyntiä eri sektoreiden ja toimintatapojen välillä. Lopulta seuraamieni itsensätyöllistäjien hiljainen vastarinta tuo säröjä kulttuuriseen yhteiskunnallisen yrittäjyyden mallitarinaan. Sen sijaan, että itsensätyöllistäjät olisivat yksin kuvitelleet ratkaisevansa alansa ongelmat, he toimivat osana verkostojen yhdessä muiden kanssa.

Lähteet

- de Certeau, Michel (1984) *The Practice of Everyday Life* (S. Rendall, käänt.). Berkeley: University of California Press.
- Dees, Gregory & Anderson, Beth (2006) Framing a theory of social entrepreneurship: Building on two schools of practice and thought. *Research on Social Entrepreneurship: Understanding and Contributing to an Emerging Field* 1:3, 39–66.
- Defourny, Jacques & Nyssens, Marthe (2010) Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences. *Journal of Social Entrepreneurship* 1:1, 32–53.
- Dey, Pascal & Steyaert, Chris (2016) Rethinking the space of ethics in social entrepreneurship: Power, subjectivity, and practices of freedom. *Journal of Business Ethics* 133:4, 627–641.
- Edelman, Marc (2005) Bringing the Moral Economy back in to the Study of 21st-Century Transnational Peasant Movements. *American Anthropologist* 107:3, 331–345.
- European Commission (2015) *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe*. Brussels, Belgium: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. URL <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=7934&furtherPubs=yes>. (Haettu 9.5.2018.)
- Evers, Adalbert & Laville, Jean-Louis (2004) Defining the third sector in Europe. Teoksessa Adalbert Evers & Jean-Louis Laville (toim.) *The third sector in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 11–42.
- Friends of the Earth Europe (2013) *Less is more: resource efficiency through waste collection, recycling and reuse*. URL http://www.foeurope.org/sites/default/files/publications/foee_report_-_less_is_more_o.pdf. (Haettu 5.12.2014.)
- Goffman, Erving (2012) *Vuorovaikutuksen sosiologia*. Tampere: Vastapaino.
- Houtbeckers, Eeva (2016a) *Mundane social entrepreneurship: A practice perspective on the work of microentrepreneurs* (Aalto University Publication Series DOCTORAL DISSERTATIONS 171/2016). Aalto University. URL <https://aaltodoc.aalto.fi/handle/123456789/24394>. (Haettu 29.9.2016.)
- Houtbeckers, Eeva (2016b) The tactics of ecopreneurs aiming to introduce new practices. *Small Enterprise Research* 23:1, 22–38.
- Houtbeckers, Eeva & Taipale, Tiina (2017) Conceptualizing worker agency for the challenges of the Anthropocene: examples from recycling work in the Global North. Teoksessa Pasi Heikkurinen (toim.) *Sustainability and Peaceful Coexistence for the Anthropocene*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.

- Jones, Campbell & Spicer, André (2009) *Unmasking the entrepreneur*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Kostilainen, Harri & Grönberg, Ville (2013) Understanding startup and success of work integration social enterprises in Finland. Teoksessa Harri Kostilainen & Pekka Pättiniemi (toim.) *Avauksia yhteiskunnallisen yritystoiminnan tutkimukseen: FinSERN 1*. Helsinki: Yhteiskunnallisen yritystoiminnan tutkimusverkosto FinSERN.
- Kotiranta, Annu & Widgren, Joonas (2015) *Esiselvitys yhteiskunnallisesta yrittämisestä – Katsaus yhteiskunnallisiin yrityksiin ja vaikuttavuus-investoimiseen Suomessa* (No. 46). ETLA – Elinkeinoelämän tutkimuslaitos. URL <http://pub.etla.fi/ETLA-Raportit-Reports-46.pdf>. (Haettu 9.5.2018.)
- Nicholls, Alex (2010) The Legitimacy of Social Entrepreneurship: Reflexive Isomorphism in a Pre-Paradigmatic Field. *Entrepreneurship Theory and Practice* 34:4, 611–633.
- Pärnänen, Anna & Sutela, Hanna (2014) *Itsensä työllistäjät Suomessa 2013*. Helsinki: Statistics Finland. URL http://www.stat.fi/tup/julkaisut/tiedostot/julkaisuluettelo/yits_201400_2014_12305_net.pdf. (Haettu 29.6.2016.)
- Pättiniemi, Pekka (2001) Finland: labour co-operatives as an innovative response to unemployment. Teoksessa Carlo Borzaga & Jacques Defourny (toim.) *The emergence of Social Enterprise*. London: Routledge, 82–99.
- Pättiniemi, Pekka (2006) *Social enterprises as labour market measure*. Kuopio: University of Kuopio.
- Rockström, Johan, Steffen, Will, Noone, Kevin, Persson, Åsa, Chapin, F. Stuart., Lambin, Eric F. et al. (2009) A safe operating space for humanity. *Nature* 461:7263, 472–475.
- Russell, Silja, Pättiniemi, Pekka & Koivuneva, Lippe (2014) *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe*. Country Report: Finland. European Commission.
- Scott, James C. (1976) *The moral economy of the peasant: Rebellion and subsistence in Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Scott, James C. (1989) Everyday forms of resistance. *The Copenhagen Journal of Asian Studies* 4:1, 33–62.
- Short, Jeremy, Moss, Todd & Lumpkin, Tom (2009) Research in social entrepreneurship: past contributions and future opportunities. *Strategic Entrepreneurship Journal* 3:2, 161–194.
- Suomalaisen Työn Liitto (2017) *Yhteiskunnallinen yritys -merkki*. URL <https://suomalaintyoy.fi/yrityksille/yhteiskunnallinen-yritys>. (Haettu 16.12.2017.)
- Viren, Eetu & Vähämäki, Jussi (2017) *Yrittäjyys pakona ja uuden työn alkeismuotona*. URL <http://kumu.info/yrittajyys-pakona-ja-uuden-tyon-alkeismuotona/>. (Haettu 11.10.2017.)

Vastarinnan mitalla

Roller derby kilpaurheilun järjestyksiä haastamassa

Anni Rannikko, Päivi Armila, Veli Liikanen ja Pasi Torvinen

ROLLER DERBY on pääosin aikuisille naisille suunnattu taktinen ja kovaa fyysistä kontaktia tarjoava joukkuelaji. Analysoimme yhtäältä hiljaista ja marginaalista mutta toisaalta myös värikästä ja äänekästä vastarintaa, jota roller derby kohdistaa urheilumaailman perinteisiin maskuliinisuutta ja kehollista suorituskykyä ilmentäviin luokittelukriteereihin. Vastarinnan tematiikassa roller derby avaa mahdollisuuksia tarkastella avoimen, performatiivisen ja konfliktihakuisen kapinan vähittäistä muutosta kohti periksiantavampaa ja piiloisempaa, haastamansa järjestelmän sisään ujuttautuvaa ja järjestelmää sisältä nakertamaan pyrkivää kamppailua.

Roller derby: Semioottista sodankäyntiä urheilun ulkokehiltä

Mistä olemme valmiit luopumaan niin sanotun oikean urheilun ehdoilla? Mitä meille jää, jos annamme pois omaehtoisen tekemisen, normien rikkomisen ja valtarakenteiden uhmaamisen – onko se enää sitä roller derbyä, joka meidät hurmasi mukaansa?¹

Yllä oleva lainaus roller derby -lehden eräästä pääkirjoituksesta kiteyttää kirjan tämän luvun näkökulman marginaalista ponnistavan vastarinnan teemaan. Urheilu – ja erityisesti kilpaurheilu – on yhteiskunnallinen ja sosiaalinen toiminta-areena, joka rakentuu säännöistä, selkeistä suorittamiseen ja tuloksiin tähtäävistä päämääristä sekä kehollisen kyvykkyyden ja lihaskunnon odotuksista ja niiden hyväksynnästä. Urheilun kantasana ”urho” puolestaan kuvaa tämän jatkuvasti sisällöiltään laajenevan toiminta-areenan maskuliinista henkeä, joka näkyy edelleen muun muassa tavassa puhua erikseen ”urheilijoista ja naisurheilijoista”. Koska nämä normatiiviset periaatteet nousevat urheilusta itsestään, niitä on hyvin vaikea haastaa ulkopuolelta.² Yrityksiä tällaiseen haastamiseen on kuitenkin aika ajoin tunnistettavissa.

Tässä luvussa analysoimme yhtäältä hiljaista mutta toisaalta myös värikästä ja julkilausuttua vastarintaa, jota roller derbyksi nimetty liikuntamuoto ja joukkueurheilulaji on kohdistanut urheilumaailman sovinnaisiin maskuliinisuutta ja tiukasti säädeltyä urheilullista pääomaa kuvastaviin laji-, taito- ja jäsenyysskategorioihin. Tarkastelemme roller derbyä ja sen erilaisin symbolein artikuloimaa vastarintaa – ”semioottista sodankäyntiä” – näkökulmasta, jossa kollektiivinen vastaan asettuminen ja eronteko ovat keskeisessä asemassa alakulttuuriteoreettisesti tulkittavissa olevalla tavalla. Vaikka roller derby on urheilumaailman tunnustama liikuntamuoto ja urheilulaji, analysoimiemme lajimääritysten kautta se hahmottuu myös meisyyden korostamisen, jaetun kapinahenkisen habituksen ja yhteisen alapoliittisen viestin varassa ylläpidettäväksi yhtenäiseksi alakulttuuriksi. Tarkastelemme myös kehityskulkua, jonka myötä roller derbyä rakentaneen vastarinnan ilmene-
mismuodot ja esiin tulemisen paikat ovat vuosien kuluessa muuttuneet.

¹ Karu 1/15, 5.

² Aarresola 2016.

Roller derby on aikuisille naisille suunnattu taktinen ja kovaa fyysistä kontaktia tarjoava joukkuelaji, jonka syntyvaiheet sijoittuvat 1920-luvun Yhdysvaltoihin. Nykymuotonsa laji sai kuitenkin vasta 2000-luvun taitteessa, jolloin se myös alkoi kasvattaa suosiotaan. Suomeen laji rantautui hieman ennen 2010-luvun alkua. Roller derbyssä kaksi joukkuetta kilpailee toisiaan vastaan tavoitteenaan koota mahdollisimman paljon pisteitä rullaluistellessaan ovaalinmuotoisella radalla. Pelissä jammeri (pisteiden tekemiseen tähtäävä luistelija) pyrkii luistelemaan rikkeettä vastajoukkueen pelaajien muodostaman ”pakan” ohi ja tässä onnistuessaan kerryttää joukkueensa pistesaldoa. Vastapuoli pyrkii estämään jammeria etenemästä pakan läpi.

Roller derbyn syntyhistoriassa näkyvät vahvat performatiivisen feminismin ja punk-henkisen tee se itse -kulttuurin vaikutteet. Vastaan asettuvan ja karnevalistisen luonteensa vuoksi roller derby on luokiteltavissa elämäntapa- tai vaihtoehtolajeiksi kutsuttujen urheilumuotojen joukkoon.³ Näitä leimaavat esimerkiksi liikuntatilojen määräyksissä, nationalismin karttamisessa ja kilpailemiseen varauksellisesti suhtautumisessa esiin tulevat vaihtoehtokäytännöt, urheiluseurajärjestelmästä ulosjättäytymisen periaatteet sekä ambivalentti suhde kaupallisuuteen – samoin kuin urheilumaailman muiden institutionaalisten toimintakenttien kriittinen vieroksunta. Roller derbyn anarkismi asettuu kuitenkin monessa suhteessa myös muiden elämäntapalajien vastarintaa vastaan: lajin arvoperiaatteissa ajan kuluessa tapahtuneet nopeat muutokset viittaavat lajitoimijoiden parissa levinneisiin näkemyksiin, joiden mukaan voidakseen muuttaa urheilun normatiivisia sopimuksia on mentävä järjestelmän sisään ja nakerrettava sen järjestyksiä sieltä käsin.

Vasta- ja myötäkarvaan: tarkasteltavana ideologinen ja välineellinen kapinointi

Kiinnostuksemme roller derbyyn yhtenä urheilumaailman kollektiivisen vastarinnan muotona heräsi alun perin tutkimushankkeessamme liikunnan muuttuvista merkityksistä ja muodoista (LIMU 2012–2015),

³ Esim. Harinen ym. 2006; Harinen ym. 2015; Itkonen 1996; Rinehart 2000; Wheaton 2004.

jossa tarkastelun kohteina olivat muun muassa sellaiset vaihtoehtoliikunnan muodot kuin skeittaus, parkour, longboarding, bleidaus ja roller derby.⁴ Tekemissämme analyyseissa roller derby tuntui aina jollakin tavalla rikkovan muista vaihtoehtoliikuntalajeista rakennettavaa yleistä kuvaa. Kun lähes koko muu tutkimamme vaihtoehtoliikuntatodellisuus lopulta osoittautui hyvin maskuliiniseksi ja nuorten miesten hallitsemaksi, roller derby ”sotki” tätä yleistystä tuomalla esiin naiset aktiivisina lajin tekijöinä.⁵ Roller derbyn harrastamiseen vaadittavat erityiset sisäradat haastoivat puolestaan havaintomme siitä, kuinka vaihtoehtoliikuntaa usein määrittää miltei minkä tahansa julkisen kaupunkitilan merkitseminen liikunta-alustaksi.⁶ Kokoavaa tulkin- taamme elämäntapaurheilijoiden kielteisestä suhtautumisesta kilpaile- miseen ja kilpailemisen sarjoittamiseen divisiooneineen, liigoineen ja juniorisarjoineen riitauttavat puolestaan havainnot roller derby -toimi- joiden selkeästä pyrkimyksestä päästä osaksi sitä laajempaa pelikenttää, jolla institutionaalisen urheilun pääomista kamppaillaan⁷ – eli pyrki- mykset tulla tunnustetuksi ”vakavasti otettavana” urheilulajina. Mui- den vaihtoehtolajien tavoin roller derby kyllä artikuloi avoimesti perin- teistä urheiluideologiaa vastaan, mutta se näytti asettuvan vastarintaan myös suhteessa moniin muihin vastarinta- ja vaihtoehtolajeihin.

Tarkastelemme roller derby -kapinan ulottuvuuksia tietoisena mut- ta osin huomaamattomana ujuttautumisena asemiin ja paikkoihin, joissa urheilun olemusta määritellään. Roller derbyn ”uimisen” urhei- lujärjestelmämme institutionaaliin muotoihin ja niiden aktiiviseksi osapuoleksi voi nähdä yhtäältä tietynlaisena järjestelmän ehdoille an- tautumisena, mutta toisaalta myös James C. Scottin⁸ määrittelemänä vastarinnan strategisena, alapoliittisena ulottuvuutena. Scott erottelee vastarinnan muodot välineelliseen ja symboliseen ulottuvuuteen. Vas- tarinnan välineellinen merkitys kiinnittyy siihen ilmiöön, että vastaan toimimisella haetaan etua itselle ja omille pyrkimyksille. Vastarinnan symbolisella ulottuvuudella puolestaan ilmaistaan kokemus siitä, että

⁴ Esim. Harinen ym. 2015; Rannikko ym. 2014.

⁵ Rannikko 2016; 2018.

⁶ Rannikko ym. 2016.

⁷ Aarresola 2016; Rannikko 2018.

⁸ Scott 1989.

se järjestelmä, jota vastaan asetutaan, on epäreilu. Derbyn vastarinnan instrumentaalinen sisältö muodostuu siitä, että tunkeudutaan, toimitaan ja hankitaan konkreettista toimintatilaa osana vastarinnan kohteena olevaa järjestelmää, niin että päästään itselle ja lajille edullisiin aseisiin – saavutetaan tunnustettu asema ”oikeana” urheilulajina ja ”oikeina” urheilijoina. Vastustamisen symbolinen tai ideologinen taso aktualisoituu puolestaan silloin, kun pyritään vaivihkaa muuttamaan kyseisen toimintajärjestelmän arvopohjaa ja normijärjestelmää.⁹

Scottin esittelemä jako instrumentaaliseen ja symboliseen vastarinnan tasoon on analyttinen ja metodologinen, ja erilaisissa vastarinnan strategioissa ne menevät sisäkkäin. Tässä luvussa noudatamme samaa analyttistä logiikkaa katsomalla, miten roller derbyn vastarinnan symbolinen, ideologinen ulottuvuus tehdään näkyväksi erilaisina kaksinaapaisen sukupuolen ja suorituskykyisen urheilijakehon karnevalistiskriittisinä esityksinä. Tarkastelemme myös, miten instrumentaaliselä tasolla roller derbyä kannatellut ja kannatteleva vastarinta näkyy ajan kuluessa käytynä päämäärätietoisena kamppailuna tulla hyväksytyksi osana kansallisen urheilutoiminnan muodollisia järjestyksiä, silti lajin alkuperäistä antagonistista ja alapoliittista¹⁰ luonnetta kadottamatta.

Roller derbyn alakulttuuriset ja -poliittiset esiintulemiset vaikuttavat ensikatsomalta värikkäiltä ja äänekkäiltä, mutta suhteessa liikunta maailman instituutioiden liikuntapoliittiseen arvovaltaan sen esiintuloissa voi tulkita olevan piirteitä vähävaltaisten pienistä ja satunnaisilta vaikuttavista tavoista tehdä vastaan. Tällaisen vastarinnan muutosvoimaa on vaikea ennustaa: roller derby tuskin onnistuu muuttamaan urheilun toimintakenttien valtasuhteita ja vallalla olevia määrittelytapoja. Scott¹¹ kuitenkin uskoo, että joskus, poliittisen ilmaston mahdollistaessa sen, marginaaleissa elävästä hiljaisestakin vastarinnasta voi tulla yleistä, massiivista ja avointa. Hiljaisen, kapeasti paikantuneen vastarinnan yksi idea onkin siinä, että se hakee ja testaa, ikään kuin tunnustelee, mitä milloinkin on mahdollista tuoda esille ja muutoksen

⁹ Mt.

¹⁰ Käsitteestä esim. Beck 1995.

¹¹ Scott 1989.

iduksi.¹² Vasta tulevaisuudessa tiedetään varmasti, syntyykö tällaisista iduista todellisia ja haluttuja muutoksia.

Edellä kuvatut käsitteelliset ja empiiriset lähtökohdat ovat kiteytäneet tutkimustehtäväämme: analysoimme Scottin¹³ määrittelemien vastarinnan ”kerrostumien” toisiinsa kietoutumista niissä tavoissa, joissa roller derbyä ensinnäkin määritellään sisältäpäin ja tehdään näkyväksi sekä lajin pariin pyrkiville että ”suurelle yleisölle” ja toiseksi viedään vähitellen mutta määrätietoisesti osaksi sitä järjestelmää, jonka ideologiaa vastaan se on eksplisiittisesti asettunut. Yhdessä tämän luvun pääaineistona toimivan *Karu*-nimisen roller derby -lehden artikkelissa lajia kutsutaan hieman itseironiseen sävyyn ”urheilun vallankumoukseksi”. Tarkastelumme lopussa pohdimmekin, millaiseksi roller derby:n vallankumouspotentiaalin voi tulkita, kun sitä tarkastellaan institutionaalsiin raameihin asettuvan liikuntaseuratoiminnan näkökulmista.

Karua mutta ei korutonta: Vastarinnan luentaa tutkimusaineistoista

Analyysimme pääaineistona toimii media-aineisto, joka koostuu derbyharrastajien julkaisemasta verkkomateriaalista. Keskeisin näistä sekä analyysimme aineistona että lajinsisäiseltä painoarvoltaan on *Karu*-niminen verkkolehti. *Karu* on roller derby:n pelaajien vapaaehtoisvoimin tekemä lehti, jonka jutut käsittelevät roller derby:n maailmaa eri näkökulmista. *Karu*-lehti on perustettu vuonna 2011, jolloin roller derby:n asema Suomessa alkoi vakiintua ja lajin keskeiset, joskin vielä epämuodolliset, instituutiot alkoivat saada muotonsa. Kyseisen lehden voikin nähdä osana roller derby:n asteittaista ja vähitellen muodollistuvaa institutionaalistumiskehitystä. Kaksi kertaa vuodessa ilmestyvä lehti koostaa yhteen roller derby -kentän keskeiset kuulumiset, meneillään olevat muutokset ja muun muassa tiedon olemassa olevista derbyliigoista. Lehden artikkelit keskittyvät kansalliseen kontekstiin, mutta mukana on aina myös kansainväliseen derbyskeneen liittyvää kirjoittelua.

¹² Mt.

¹³ Scott 1989.

Vaihtoehtoliikunnan kentillä internetiä ja sosiaalista mediaa käytetään laajasti alakulttuuristen arvostusten, lajitapahtumatietojen sekä lajien ”mainonnan” ja merkityksellistämisen välittämiseen.¹⁴ Välitettäessä alakulttuuritietoutta, joka koskee yhteisiä päämääriä sekä näkemyksiä reiluudesta ja oikeuksista, sen mahdollisesti sisältämästä vastarinnasta tulee kollektiivista ja yhteiseen voimaan uskova. Tällöin toiminta alkaa luoda omaa sisäistä logiikkaansa ja pyrkii näkyvyyteen, jolloin vastarinta on myös seurauksiltaan kollektiivista ja poliittista. Vastarinnan alakulttuurinen logiikka periytyy, kun se opetetaan kollektiivin uusille jäsenille.¹⁵ Vaihtoehtoliikuntakenttien sosiaalisista väljyyksistä huolimatta¹⁶ myös näillä kentillä kunkin lajikulttuurin parissa tunnustettu ja uskottava toimija voi olla vain se, jolla on riittävä määrä alakulttuuriseksi pääomaksi¹⁷ katsottua osaamista ja habitusta: tietoa lajin historiasta, sanastosta, pelin säännöistä, pukeutumisesta, keskeisistä ristiriidoista, pelituloksista ja niin edelleen. Roller derbyn tapauksessa alakulttuurisen pääoman kehittymiseen tarvittavat ainekset välittyvät laajimmin mediassa jaettavan informaation – tässä erityisesti *Karu*-lehden – kautta. *Karu* alakulttuurin omana DIY/DIT-mediana (*do it yourself/ do it together*) on olennaisesti mukana tuottamassa derbyä: määrittelemässä, mitä suomalainen derby on ja mitä se voi tai saa olla eli toisin sanoen määrittelemässä, mistä lajikulttuurinen pääoma syntyy.¹⁸ *Karun* jutuissa kirjoitetaan lajihistoriasta, ajankohtaisista kysymyksistä ja pukeutumisesta sekä pohditaan, keitä me olemme, mihin menemme, kuinka meitä määritellään ulkoapäin, missä voimme antaa periksi, miksi ja millä ehdoin. Siinä julkaistuissa teksteissä on tavallaan kyse jatkuvasti käynnissä olevasta lajin dialogisesta ja kollektiivisesta itsemäärittelyprosessista. Vastarinnan julkituomisen areenana *Karu*-lehti on kuitenkin hiljainen ja marginaalissa: sen lukijakunta koostuu lähinnä derbyn pelaajista.

Media-aineistomme analyysia kehystävät viitteenomaisesti sosiaalisessa mediassa julkaistut lajivideot, vuonna 2012 kokoamamme verk-

¹⁴ Harinen & Torvinen 2015.

¹⁵ Scott 1989.

¹⁶ Esim. Rannikko ym. 2014.

¹⁷ Muggleton 2000.

¹⁸ Mt.

kokyselyaineisto (145 roller derby -harrastajaa) sekä vuosina 2013–2014 tuotettu etnografinen havainnointi- ja haastatteluaineisto (haastatteluja 6), joita koottaessa roller derbyyn ja sen harrastajiin tutustuttiin seuraamalla otteluita ja harjoituksia, keskustelemalla pelaajien kanssa ja kokeilemalla lajia open skate -tilaisuuksissa. Näiden aineistojen aiempi analyysi on antanut meille perustietoa lajista, sen vastarintaideologias- ta ja karnevalistisesta olemuksesta.¹⁹ Nämä aineistot myös raamittivat *Karu*-aineiston luentaamme mahdollistamalla siitä nostettujen havain- tojen asettamisen laajempaan suomalaisen roller derbyn kontekstiin ja roller derbyn historialliseen kehukseen. Toisinaan havainnot asettuivat myös viitteelliseen dialogiin esimerkiksi aiemman tutkimuksemme kenttäjaksojen aikana havaitun kanssa. Havaitimme, että media-ai- neistossa ja tekemissämme haastatteluissa sekä keräämissämme verk- kokyselyvastauksissa oli esillä hyvin samanlaisia keskusteluja, mikä osaltaan kertoo tutkimamme kentän kollektiivisesti jakamista määrit- telyistä ja niiden sanoittamisesta.

Olemme seuloneet ensisijaisesta materiaalistamme vastarintail- mauksiksi tulkitsemamme ilmaukset (sanat ja ajatuskokonaisuudet), minkä jälkeen olemme rakentaneet analyysimme temaattisen juonen järjestämällä nämä ilmaukset niiden ensisijaisten kohteiden (sukupuol- listereotyyppikritiikki ja ruumiillisen kyvykkyyden haastaminen) pe- rusteella. Käsitteellisemmät tulkintavälineet, muu tutkimus ja aiempi tietämyksemme aiheesta on kutsuttu mukaan vasta tämän jälkeen vuo- ropuheluun temaattisten tulkintojemme kanssa.²⁰ Huomionarvoista on, että roller derbyn tapauksessa – ja ylipäänsä urheilua analysoitaessa – sukupuolisuuden ja ruumiillisuuden (tai niiden kritiikin) toisistaan erottaminen on tehtävissä korkeintaan analyttisesti, jos sittenkään, koska urheilun perinteissä ne kietoutuvat toisiinsa saumattomasti. Koska analyysimme juonirakenne kytkeytyy myös roller derbyn vasta- rinnan instrumentaalisen ulottuvuuden vähittäiseen kehkeytymiseen, aloitamme analyysin kirjoittamalla auki derbyn lajihistoriaa katsoen sitä asteittaista prosessia, jossa derby on pyrkinyt ja päässyt sisään lii- kuntamaailman perinteisiin instituutioihin.

¹⁹ Esim. Rannikko 2016; Rannikko ym. 2014.

²⁰ Koski 2011.

Tulevaisuuden urheilulaji: roller derby:n järjestäytyminen

Hyvä asia derbyssä onkin ehkä juuri se, että laji on niin nuori ja pääosin harrastajien ehdoilla kehittyvä, joten me voimme luoda juuri sellaisen ilmapiirin kuin haluamme eikä meidän tarvitse tehdä urheilua samalla tavalla kuin muut, jos emme sitä halua.²¹

Karu-lehden sivuilta on luettavissa roller derby:n vakiintumisen historia. Lehden ensimmäisissä numeroissa katsotaan taaksepäin lajin alkuvuosiin Suomessa ja luodaan sen syntytarinaa. Suomalaisen derbyn alkuvaiheiden kuvauksissa näkyy selvä ja jaettu tietoisuus siitä, että sen ytimessä on ajatus alakulttuurisesta pesäerosta suhteessa perinteisen urheilukulttuurin instituutioihin, rakenteisiin ja rutiineihin. Yksi keskeinen tätä uutta lajia luonnehtiva ja kategorisoiva järjestys oli yhteydessä toimijuuteen ja institutionaaliin hierarkioihin, esimerkiksi kilpaurheiluun kiinnittyviin valmentaja–valmennettava-suhteisiin. Derbyssä lähdettiin haastamaan näitä perinteisiä hierarkioita korostamalla sen vastarinnan keskeisiä symbolisia ja käytännöllisiä elementtejä: DIY (*do it yourself*)- ja DIT (*do it together*)-ideologioita.

Roller derbyn ”nuoruusvuosina” sen harrastajien keskuudessa pelaajien, valmentajien, tuomareiden ja toimitsijoiden roolit sekoittuivat ja toimijat olivat lähellä toisiaan. Alussa valmentajiksi valikoituvat kuitenkin kokeneimmat luistelijat ja eri paikkakuntien harrastajat tukivat toisiaan kiertävien valmentajien vierailuilla. Lajilla kuvattiin olevan taipumus ”ahmaista ihminen luistimiseen pävineen”²². Harrastuksen kuvauksissa ei korostettu kuria ja järjestystä vaan ”ihoilta höyryävää yhteishenkeä”²³ samoin kuin derbypelaajien vahvuutta, yritteliäisyyttä ja aikaansaavuutta. Harrastajien välistä, koko maan ja maailman kattavaa solidaarisuutta korostettiin mentaliteettina, joka erottaa roller derbyn perinteisestä joukkueurheilukulttuurista. Ennen lajin nykyistä järjestäytymisastetta solidaarisuuden, yhteishengen ja yhteistyön katsottiin toimivan valmiiden instituutioiden ja rakenteiden korvaajina ja lajin olemassaolon ehtona. Vastarintatematiikassa olennaista on, että derby-

²¹ Karu 2/14, 36.

²² Karu 2/13, 31.

²³ Karu 1/12, 20.

harrastajien tavoitteet eivät rajautuneet vain omaan lajiyhteisöön, vaan pyrkimyksenä olivat – ja ovat jossakin määrin edelleen – myös kilpaurheilun mallien murtaminen ja muutoshenkinen ”tulevaisuuden urheiluseuran” ideaalin luominen.

On vakuutettava lajiliittopamput siitä, että myös aikuisten naisten laji voi olla vakavasti otettavaa kilpaurheilua. – – Haluamme olla muutakin kuin pelkkä urheiluseura. KRR on tulevaisuuden urheiluseura.²⁴

Suomalaisessa roller derbyssä ei ole missään vaiheessa ollut kysymys löysästä hengailukulttuurista: alusta pitäen siihen on ollut sisäänkirjoitettuna päämäärätietoinen eteneminen kohti tunnustetuksi ”urheiluksi” tulemista. Lajin omien instituutioiden luominen on nähty toiminnan keskeisenä tavoitteena ja kehittymispolkuna. Derbyn järjestäytyminen onkin ollut *Karu*-lehdessä toistuva ja keskeinen keskustelunaihe. Konkreettisten resurssien ja harrastusolosuhteiden parantaminen on ollut yksi tätä keskustelua eteenpäin kuljettanut juoni. Järjestäytyminen on nähty keinona vaikuttaa joihinkin tärkeisiin käytännön kysymyksiin, kuten kamppailuihin liikuntatiloista sekä vakuutusten hinnoitteluun. Kollektiivinen pyrkimys lajin resurssien vahvistamiseen näkyy esimerkiksi keskustelussa toimitsijoiden kulukorvauksista ja ylimääräisen työn vähentämisestä:

Nyt käsiä pystyyyn, joka ottaisi DIY-kirjainyhdistelmän rinnalle toiset kolme kirjainta: WPA, “without paying anything”. Kuka haluaisi vaikkapa yritysmaailmasta tai julkiselta sektorilta rahoitusta, joka mahdollistaisi kaiken sellaisen ulkoistamisen, mikä vie aikaa ja energiaa pois treenaukselta ja pelaamiselta?²⁵

Toinen roller derbyyn järjestäytymisen tavoite on liittynyt kilpailuun. Järjestörakenteita on tarvittu ensin oman vuonna 2012 alkaneen derbyn SM-liigan onnistumiseksi ja sittemmin kansainvälisten kilpailumahdollisuuksien parantamiseksi derbyyn kansainväliseen katojärjestöön vaikuttamalla. Kolmantena on haluttu parantaa roller derbyyn asemaa yhteiskunnallisessa keskustelussa. Alkuvuosien *Karun* kirjoituksissa ja haastatteluissa korostuu halu derbyyn näkyvyyden pa-

²⁴ Karu 1/12, 21.

²⁵ Karu 2/11, 29.

rantamiseen, mutta myöhemmissä numeroissa alkaa toistua käsite ”uskottavuus”. Derbystä on haluttu luoda uskottava, oikea urheilulaji, ja sen on haluttu saavuttavan ”*tukevamman paikan urheilumaailman* [maskuliinisessa²⁶] *keskiössä*”²⁷. Näistä lehtikirjoituksista esiin tulevista tavoitteenasetteluista on tulkittavissa tietoinen pyrkimys yhtäältä urheilun valta- ja resurssikamppailuun osallistumiseen ja toisaalta derbyn oman kilpaurheilullisen profiilin vahvistamiseen, mikä samalla antaa mahdollisuuden urheilun järjestysten ja kategorioiden lauantamiseen ja hännäämiseen.²⁸

Vuosien varrella suomalainen roller derby on järjestäytynyt ja vahvistanut instituutioitaan. Lajin kasvu ja kilpailullisen orientaation voimistuminen ovat tuoneet mukanaan seurojen ja toimijaroolien eriytymistä. Esimerkiksi kansainväliseen kilpailuun osallistuminen ja siinä menestyminen ovat rikkoneet seurojen tavoitteiden ja toimintatapojen yhteisyyttä. Alkuvaiheen solidaarisista yhteistyörakenteista on edetty tilanteeseen, jossa menestyvän seuran kannattaa kansainvälisillä kentillä pärjätäkseen valita ottelunsa ranking-järjestelmän kannalta edullisella tavalla. Valmentajaroolin kehittyminen näkyy yhtäältä kasvavana asiantuntijapuheena, toisaalta liikunnallisen elämäntavan ja urheilujuuden rakentamisen diskursiivisina korostamisina. Tästä lajihistorian kuluessa tapahtuneesta muutoksesta ollaan lajin parissa varsin tietoisia, mikä myös näkyy *Karu*-lehdessä esiintyvissä periaatteellisia käänköksiä perustelevissa selonteoissa:

*Koko laji alkoi täysin epäurheilullisista lähtökohdista ja vaila rakennetta urheilijaksi muokkautumiseen. Tämä on niin monella tapaa hienoa: derby voimauttaa aikuisia liikkumaan ja valitsemaan terveellisen elämäntavan. Ihmiset ottavat huomattaen riskejä, joita he eivät normaalielämässä ikinä ottaisi, ja ympäröivä yhteisö sekä kova työ kasvattavat kakaroista aikuisia.*²⁹

Lajin urheiluksi muuttumisen myötä *Karun* kirjoituksissa on alettu käsitellä valmentajien kouluttautumista, työnjakoa, urheilupsykologiaa ja fyysisiä harjoituksia. Yhä useammin korostetaan sellaisia valtavrann

²⁶ Kirjoittajien lisäys.

²⁷ *Karu* 1/13, 11.

²⁸ Rannikko 2018.

²⁹ Yhdysvaltalaisen maajoukkuepelaajan haastattelu, *Karu* 1/14, 19–20.

urheilukirjoittelusta tuttuja käsitteitä kuin sitoutumista, nöyryyttä tai pelaajien valmennettavuutta.³⁰ Parilla paikkakunnalla käynnistyneen junioritoiminnan odotetaan nostavan derbyn urheilullista taitotasoa myös tulevaisuudessa. Yksi seuroista on julistanut tavoitteekseen olla kotikaupunkinsa tunnetuin ja menestynein urheiluseura.³¹ Roller derbyn suomalainen lajiliitto on vakiintunut: SM-liiga toimii säännöllisesti, ja laji on päässyt liikuntajärjestöjen valtionavustusten piiriin.

Toiminta avustussumman käyttämiseksi oli käynnistettävä heti, joten hallituksessa pyrittiinkin järjestäytymään uudelleen ja jakamaan työtehtäviä hallituksen alaisille työryhmille, joista aktiivisimpina mainittakoon tässä Suomi Cup -työryhmä, maajoukkue-toiminta, junioritoiminta ja Luisteluliiton valiokunta.³²

Vuonna 2017 roller derbyä nähtiin ensimmäistä kertaa suorana lähetyksenä tv:n pääkanavilla. Samaan aikaan lajiin aiemmin selvästi kuulunut pelaajien humorististen tai provokatoristen derby-nimien käyttö on alkanut väistyä ja karnevalistinen pukeutuminen kadota lähes kokonaan. Myös miehet ovat päässeet pelaamaan ennen täysin naisille suunnattua lajia, kun ensimmäiset miesten derby- eli merby-joukkueet on perustettu.

Karu-lehden vuosikerrat kuvaavat kehityskaarta, jossa roller derby askel askeleelta muuntautuu, ujuttautuu ja kamppailee itsensä osaksi kansallisen urheilujärjestelmämme kategorioita ja rakenteita. Prosessi on yhä kesken, mutta se etenee. Muutoksen yksi työväline, mutta samalla myös sen seuraus, on derbystä käytetyn kielen ja derbyn oman lajikulttuurin liikkuminen lähemmäksi perinteistä urheilukulttuuria. Kehityskulun voi tulkita hankkeeksi, jolla derbytoimijat edistävät instrumentaalisia muutostavoitteitaan. Teksteissä näkyy viitteitä myös siitä, että osa derbyn muutosvoimasta tunnistetaan myös lajin ulkopuolella. Valtakunnallisia liikuntajärjestötoimijoita haastattelevassa jutussa derbyä kuvataan 2010-luvun salibandyksi ja arvellaan, että derbyllä voisi olla annettavaa niille, jotka kaipaavat liikunnalta ”jotain enemmän”.

³⁰ *Karu* 2/13, 37.

³¹ *Karu* 1/13, 27.

³² *Karu* 2/15, 9.

Derby on harrastajineen herättänyt mielenkiintoa myös muissa urheilujärjestön toimijoissa. Juttu saattaakin mennä niin päin, että se onkin derby, jolla on annettavaa – koko suomalaiselle urheilukentälle.³³

Paradoksaalisesti tämä roller derbyn uusi tavoitteellisuus kuitenkin ”syö” alakulttuurista tilaa lajin syntyvuosien sisään artikuloidulta toisin tekemisen ideologiaalta. *Karu*-lehden myöhemmissä artikkeleissa käsitelläänkin toistuvasti tätä periaatteellista dilemmaa: instituutioiden ja urheilullisuuskehityksen tarpeellisuus tunnustetaan, mutta samalla alleviivataan myös lajin poliittisten, emansipatoristen ja feminististen lähtökohtien tärkeyttä. Seuran puheenjohtaja kirjoittaa vuonna 2015:

Tutkimus osoittaa, että harrastajat Suomessa haluavat kehittää roller derbyn imagoa urheilullisempaan suuntaan. Kehitys ei kuitenkaan saisi hävittää lajin tunnusomaisia piirteitä: erillaisuuden kunnioittamista, heikompien tukemista, yhteisöllisyyttä ja hauskaa tee-se-itse-henkeä.³⁴

Roller derbyn kehityskulku karnevalistisesta vastarinnasta ”vakavaksi” urheilulajiksi näkyy *Karu*-lehden viestinnän sisällöissä, näkökulmien perusteluissa ja niiden nostattamissa neuvotteluissa lajikulttuurista. Instrumentaalinen ujuttautuminen on hiljaisesti vakiinnuttanut maamme urheilukentille aikuisten naisten omaehtoisuuteen nojaavan lajin. Derbyn vastarinnan painoarvo riippuu kuitenkin lopulta sen symbolisista merkityksistä ja sen urheilukulttuuriin raivaaman tilan luonteesta. Seuraavaksi katsomme tarkemmin derby-kulttuurin symbolisen vastarinnan sisältöihin siinä edelleen käytävien sukupuoleen ja kehoon liittyvien kamppailujen näkökulmasta.

Karunkaunis sukupuolen parodia

”En voi tapella, koska olen nainen. En voi aloittaa urheiluharrastusta, koska en ole koskaan urheillut. En voi ajaa päätäni kaljuksi, koska olen lakimies. En voi kirjoittaa roller derby-lehteen, koska en ole toimittaja ja koska en tiedä vielä kaik-

³³ Karu 1/13, 14.

³⁴ Karu 1/15, 9.

kea lajista.” Vaikka haluan. Kun huomaamme, että olemme asettaneet itse itsemme niin abtaaseen tilaan, että sen sisällä on vaikeaa liikkua, on joskus ainoa vaihtoehto kapinoida sitä normien byrokratiaa vastaan, mistä olemme vankilamme rakentaneet. Me nousimme kapinaan yhdessä.³⁵

Yllä oleva lainaus on katkelma *Karu*-lehden ensimmäisen numeron pääkirjoituksesta. Pääkirjoituksessa määritellään roller derbyn paikka suomalaisten liikunta- ja urheiluharrastusten kentässä: alkuaikojen derby kapinoi niitä odotuksia ja raameja vastaan, jotka rajaavat liikuntaharrastuksiin tai ”urheilijoiksi” hyväksytyiksi tulemisen vain harvoille. Derbyn kapina haki liikunnallista toimintatilaa myös niille, joilla ei ollut tarvittavaa urheilullista pääomaa (oikeaa kokemusta, fyysisesti kyvykästä kehoa tai lajitietoutta), jonka avulla pääsisi sekä tekemään lajia että osallistumaan liikunnan kentän määrittelykamppailuihin siitä, mikä on ”oikea” tapa tehdä mitäkin lajia.³⁶ Se tunnisti myös liikuntalajien sisäänpääsyesteiden sukupuolittuneisuuden³⁷, ja nais-etuliite liikuntalajien yhteydessä onkin ollut monen *Karun* artikkelin kriittisenä teemana. Kun roller derbyä tarkastelee alakulttuurina, ensisijaisesti sen symbolinen vastarinta on kohdistunut miehiseksi määriteltyyn urheilumaailmaan:

Roller derby ponnistaa täysin erilaisista lähtökohdista kuin miesten jalkapallo ja jääkiekko: onhan yksi nykyderbyn kulmakivistä miehisen urheilumaailman kyseenalaistaminen.³⁸

Sukupuolen merkitys on roller derbyn vastarinnassa ollut erityinen ja siitä on oltu hyvin tietoisia, kuten edellinen aineistolainaus osoittaa. Nykymuotoisessa derbyssä on lähtökohtaisesti kyse naisille suunnatus- ta lajista, vaikka viimeksi kuluneina vuosina pelaaminen on tullut jos- sakin määrin mahdolliseksi myös seka- ja miesten joukkueissa. Aiem- min miehet toimivat pääosin vain tuomareina, valmentajina ja muissa tukitehtävissä. Olennaista kuitenkin on, että derby ei ole ”pehmeämpi” naisille tehty sovellus perinteisestä miesten lajista, vaan alun perin nais-

³⁵ *Karu* 1/11, 5.

³⁶ Vrt. Aarresola 2016.

³⁷ Rannikko 2016; 2018.

³⁸ *Karu* 1/17, 13.

ten omistama ja organisoima urheilulaji, jolle ei ole samannimistä vertailukohtaa miehisen urheilun maailmassa.³⁹

Roller derbyn korostamat vaihtoehtoiset feminiinisyydet ja maskuliinisuudet sekä niiden väliset rajankäynnit ovat tulleet näkyviksi erityisesti derbypelaajien kehollisissa habituksissa. Vaihtoehtoinen feminiinisyys ja maskuliinisuus ovat toimineet lajissa arvostuksen ja kunnioituksen tavoittelemisen välineinä ja perinteisten sukupuoliroolien odotukset täyttämättömien kehojen saaman stigman purkamis-menetelminä.⁴⁰ Maskuliinisuuksien ja feminiinisyksien sovinnaiten esitysten vastustaminen on korostunut erityisesti *Karu*-lehden alkuvuosien numeroissa, joiden kuvastossa näkyy meikkiä ja minihameita yhdistettyinä väkivaltaan, vauhtiin, vaaraan ja mustelmiin. Väkivallan ja feminiinisuuden epäsovinnainen liitto näkyykin kenties ilmeisimmin lajin väkivaltaisuutta symboloivissa revityissä verkkosukkahousuissa.⁴¹ Roller derbyssä keskeiseksi ovat nousseet vallalla olevien sukupuoliroolien haastaminen, hierarkkisista sukupuolinormeista vapautuminen ja maskuliinisen ja feminiinisen urheilun raja-aitojen kaataminen.⁴² Vaikka kyse on naisten lajista, sukupuolen ilmaisun ja sukupuoli-identiteettien moninaisuuden korostaminen ovat aina olleet keskeinen osa derbykulttuuria. Derbyn queer-poliittisuus⁴³ näkyy pyrkimyksessä mahdollistaa miesten osallistuminen toimintaan myös pelaajina.

Roller derbyn naiseus esitetään analysoimassamme lehtiaineistossa edelleen erityisenä ja erityisyydessään emansipatorisena ja tilaa antavana. Siihen kuuluu perinteisesti maskuliinisina ja feminiinisinä pidettyjä elementtejä, joskin vuosien kuluessa maskuliinisuus on alkanut korostua feminiinisuuden kustannuksella. Tästä tietynlaisesta urheilumiehisyydelle antautumisesta huolimatta derby sallii yhä naisille sellaisia asioita, jotka muissa konteksteissa eivät ole toivottavia: sen kulttuuriin sisäänrakennettu vastarinta kannustaa naisia aggressioon, tilan ottamiseen ja sukupuolinormatiivisuuksista piittaamattomuuteen. Seuraava aineistoesimerkki kertoo siitä, kuinka muissa elämäntilanteissa it-

³⁹ Finley 2010.

⁴⁰ Finley 2010; Halberstam 1998; Rannikko 2018.

⁴¹ Strübel & Petrie 2016.

⁴² Finley 2010; Pavlidis 2013; Rannikko 2018.

⁴³ Queer-ajattelu haastaa kaksijakoisen ymmärryksen seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuolisuuudesta sekä heteronormatiivisuudesta.

sensä väärenläiseksi tuntenut nainen löysi oman paikkansa roller derby-yhteisöstä:

Yritin koko kultaisen nuoruuteni kovasti sopia johonkin mystiseen naiseuden muottiin. Se oli helvetin vaikeaa. Tuntui, että olin aina jotenkin väärenlainen. Mutta lahtelaisen lähiön kusenhajuisen ostarin pihalla ei ollut paljoa tilaa pohdiskeluille. – – Sitten työkaverini pyysi mukaan roller derby -treeneihin. Pari päivää epäroityäni päätin kokeilla. Ja maailmani räjähti. Sain ympärilleni yhteisön, jossa oli ok olla kovaääninen, oli ok ottaa tilaa. Oli ok olla hetero, homo, trans, queer tai mitä tahansa. Sai tehdä täysyä, sai haluta voittaa, sai olla vahva ja aggressiivinen. Ensi kertaa tunsin, että sain ihan oikeasti olla juuri sitä mitä olen, sain rikkoa kaikki normit ja näyttää keskaria perään. Minulla oli oma paikka ja omat ihmiset, jotka olivat minun puolellani. – – Vasta ajan kanssa siitä on tullut meille tavoitteellista urheilua.⁴⁴

Vaikka roller derby tarjoaa monenlaisille naisille tilaa ”olla oma itsensä”, kuten usein kuulee sanottavan, sitä rakentavan kulttuurin jäsenen kohdistuu myös alakulttuurisia, vaihtoehtoisia normatiivisuuksia. Derbykulttuuriin kuuluvilta ja sen jäseneksi pyrkiviltä odotetaan ainakin yhdenvertaisuuteen perustuvan ideologisen maailmankuvan jakamista, tiettyä alakulttuurista pääomaa ja tietynlaista habitusta.⁴⁵ Paradoksaalisella tavalla nämä odotukset asettavat ehtoja lajikultuurin autenttisiksi jäseniksi pyrkiville ja rajaavat epäsuorasti jäsenyysoikeuden tietyt (vaihto)ehdot täyttävälle. Roller derbyssä aggressiiviset, suuret, painavat ja lihaksikkaat naiset ovat muodostuneet alakulttuuriseksi normiksi⁴⁶, joka haastaa yleistä kulttuurista feminiinisen habituksen representaatiota. Koska derbypelaajan ideaali rakentuu edelleen olennaisilta osin hegemonisen naiseuden ja feminiinisuuden vastustamiselle, lajiyhteisöissä saatetaan helposti tulla tilanteeseen, jossa ”tyttömäiset tytöt”, heikot, ”liikaa valittavat” tai kovaa kontaktiurheilua arastelevat eivät enää ole tervetulleita. Tällöin derbyn vastarinta marginalisoi ja sulkee ulos tiettyjä naiseuksia toimien osittain omaa ideologiaansa vas-

⁴⁴ Karu 2/16, 5.

⁴⁵ Rannikko 2018.

⁴⁶ Strübel & Petrie 2016.

taan.⁴⁷ Vaikka roller derbyn vastarintanaisuus on karnevalistista, kiehtovaa ja jännittävää, maskuliinisessa aggressiivisuudessaan se voi olla myös kapeaa ja ulossulkevaa.

Naiset täällä ovat niin kovaäänisiä ja kaikin tavoin tilaavieviä, että tunnen oloni yhtä aikaa viehättyneeksi ja vastustavaksi: haluan suhtautua niihin hiukan varautuneesti, matkan päästä penseästi, mutten voi mitään sille, että olen lumoutunut. Haluaisin myös ajatella kuuluvani joukkoon, mutta tunnen olevani auttamattomasti yli-ikäinen, tylsän sovinnainen ja älyltäni hidas, vuoden 2005 kartanovolvo hot rod -paratiisissa.⁴⁸

Vaatteet ovat olleet keskeinen osa roller derbyn sukupuolen parodiaa ja performatiivisuutta, ja siksi niistä on käyty jatkuvaa keskustelua. Lajikehityksen myötä alkuaikojen minihameet ja revityt verkkosukkahousut ovat alkaneet kadota ja niiden tilalle on tullut perinteisiä urheiluvaatteita, joiden käyttöä perustellaan ennen kaikkea käytännöllisyydellä – mutta toisinaan myös urheilullisella uskottavuudella. Derbyvaatteiden yhtäältä korostettu feminiinisyys ja toisaalta queer⁴⁹ on yhä useammin korvattu naisten urheilumaskuliinisuudella. Muutos on kuitenkin kohdannut myös lajinsisäistä kritiikkiä tullen tulkituksi laji-ideologian rapautumiseksi ja vastarinnan kohteelle antautumiseksi:

Miten media voi ottaa lajin tosissaan, jos emme ota sitä itsekkään vakavasti, vaan häpeillen piilotamme ne kuuluisat pitsihousumme ja bändipaitamme kaapin perälle. Pääsemmekö vaatteita vaihtamalla lopultakin urheilusivulle?⁵⁰

Roller derbyssä on kuitenkin edelleen kyse ennen kaikkea miehisyttä ja maskuliinisuutta korostavan ja miesten ehdoilla toimivan urheilumaailman kritiikistä. Sen feministinen vastarinta ei ole silti rajoittunut vain liikunta- ja urheilukulttuuriin odotuksiin, vaan se yltyä myös laajempiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin: eräs derbyseura on esimerkiksi tehnyt Amnestyn kanssa yhteisen kampanjan naisiin kohdistuvaa lähisuhdeväkivaltaa vastaan. Derbyn sukupuolijärjestystä kritisoivan vastarinnan esittämisen tavat ovat vuosien kuluessa muuttuneet kohti

⁴⁷ Finley 2010; Pavlidis & Fullagar 2012; Pavlidis 2013.

⁴⁸ Karu 1/11, 23.

⁴⁹ Ks. esim. Strübel & Petrie 2016.

⁵⁰ Karu 2/12, 29.

vähemmän karnevalistista performatiivisuutta. Vastarintaa kannatteleva ironia säilyy kuitenkin yhä, ja miesurheilun kritiikki näkyy esimerkiksi seuraavassa luisteluliittoa käsittelevässä tekstinpätkässä. Teksti on julkaistu sen jälkeen, kun roller derbyn hakemus liiton jäsenlajiksi oli evätty.

Liitto ei nähnyt, mitä radalla pyörivät, toisiaan tönivät ja nilkkoja murtavat tytöt voisivat tuoda liitolle, jonka tehtävänä on kasvattaa pojista olympiavoittajia jäällä.⁵¹

Media-aineisto, joka korostuneesti keskittyy roller derbyn itsemäärittelyyn, on myös edelleen argumentaatiokeinojensa ilmaisulta ”epänaisellista”. Lajihengen nostatusta tehdään vahvoihin sanavalinnoin sekä tiukan ja vaihtoehdottoman viestinnän keinoin. Sama vastarintalogiikka tulee näkyväksi tavassa, jolla derbykulttuurissa ruokitaan urheilumaailmassa ”epäurheilijamaiseksi käytökseksi” kutsuttua toimintaa (esimerkiksi kiroilemista, tavaroiden paiskomista, paneelien lyömistä, tappelemista, haistattelua tai päihteiden näyttoa ja käyttöä). Derbypelaajan alakulttuurisissa representaatioissa kiroillaan, kiivastutaan ja kannäilläänkin.

Sohvaperunoista urheilijoiksi? Kehoihanteet, kyvykkyys ja kapina

Kaikenlaiset kehot ovat roller derbyssä yhtä arvokkaita. Perseen koolla tai ulkonäöllä ei ole merkitystä, tärkeintä on se, miten kehoa käytetään radalla. Mutta ulottuuko koko yhteiskunnassamme vallitseva täydellisten kehojen ihannointi myös roller derbyyn?⁵²

*Karussa*⁵³ kirjoitetaan, että roller derby muuttaa suhdetta paitsi omaan kehoon, myös ympäröivään maailmaan ylipäättään. Derbypelaajat, joita olemme haastatelleet aiemmin, ovat puhuneet samasta asiasta: keskeinen osa lajia on haastaa ja parodioida sovinnaisia käsityksiä siitä, millainen naisen ruumiin tulisi ihanteellisimmillaan olla. Derbykulttuurin feminismiin ja queer-ideologiaan pohjaava kantaottavuus onkin usein

⁵¹ Karu 2/16, 11.

⁵² Karu 1/17, 5.

⁵³ Karu 1/12, 31.

ironista ja siten epäsuoraa.⁵⁴ Sukupuolen ohessa – tai siihen linkittyen – keho on roller derby -kulttuurissa keskeinen teema: jokaisessa *Karun* numerossa on jotain derbypelaajien kehoon liittyvää kirjoittelua, ja jopa yksi kokonainen numero on omistettu derbyn ruumiillisuuksien pohdinnalle.

Urheilun kulttuurisissa kuvastoissa keho ja sen suorituskyky limityvät olennaisesti sukupuolen kanssa. Kun *Karussa* kirjoitetaan kehosta, kommentoidaan lähes poikkeuksetta naisen tai naisoletetun kehoa. Läpi tarkasteltavan ajanjakson kehopuheen taustalta on luettavissa tietoisuus siitä, että yleensä naisen ruumis – sekä liikunnan ja urheilun maailmassa että laajemmin yhteiskunnassa – on miesten arvioivan katseen kohteena. Ulkonäkökeskeistä diskurssia haastetaankin roller derbyssä korostamalla, että tärkeää ei ole se, miltä keho näyttää. Derbypelissä ja -kulttuurissa olennaista on kehon toiminnallisuus: se, miten kehoa voi käyttää ja mihin se pystyy sekä myös se, miltä oma keho tuntuu.⁵⁵ Naisen kehoon ja sen kykyisyyteen on suhtauduttu roller derbyn vastarinnan symbolisella ja ideologisella tasolla⁵⁶ lempeästi, ja varsinkin lajikehityksen alkuvuosina kehojen moninaisuutta ja erilaisuutta kunnioitettiin, ironiaa unohtamatta.

Roller derby tarjoaa valmiiksi sporttisten henkilöiden ohella myös monella tapaa erilaisuutta tai irrallisuutta kokeville kodin, jossa on turvallista olla ja harrastaa. Kunto kasvaa, tavoitteellisuutta ruokitaan, ymmärrys joukkueena toimimisesta kasvaa ja elämäntavat muuttuvat terveellisemmiksi huomaamatta.⁵⁷

Mutta onhan se niin, että vain lesbot ja miestä miellyttämään pyrkivät, seksuaalisuuttaan exhibitionistisesti toteuttavat pin up -objektit taklaavat. Muilta repeää todennäköisesti kohtu.⁵⁸

Edelleen roller derbyn lajikulttuurissa jaettu ja sitä kannattelevia tunnuslauseita ovat esimerkiksi ”kehomme toimivat toistemme jatkeina” sekä ”vahvuudet ja heikkoudet täydentävät toisiaan”. Tässä ajattelussa

⁵⁴ Vrt. Scott 1989.

⁵⁵ Vrt. Strübel & Petrie 2016.

⁵⁶ Scott 1989.

⁵⁷ Karu 1/12, 14.

⁵⁸ Karu 2/14, 35.

näky erityisesti se, että derby on joukkuelaji, joka edellyttää joukkueelta moninaista kyvykkyyksien kirjoa.

Mua on koulukiusattu aina lukioon asti, pahiten juuri liikuntatunneilla, josta jäi ehdoton liikunnan pelko. Pelkäsin ihan kamalasti sitä hetkeä, kun piti muiden edessä vetää luistimet jalkaan ja lähteä kaatuilemaan kentälle, mutta heti kun tajusin, että nämä tyypithän ei naura minulle tai huutele ilkeyksiä, aloin pikkuhiljaa päästä eroon liikuntapelosta.⁵⁹

Karu-lehden uusimmissa numeroissa kehon tietynlaisen suorituskyvyn ihailu alkaa kuitenkin korostua yhä enenevässä määrin. ”Urheilijamainen” keho tunkeutuu teksteihin ilman sen suurempaa ironiaa, joskin vielä yleistä kulttuurista representaatiotaan moninaisempana. Derbyssä urheilijan kehoa määritellään edelleen jossakin määrin totutusta poikkeavilla tavoilla, vaikka esimerkiksi suorituskykyiset lihakset ovatkin monissa kirjoituksissa jo esillä henkilökohtaisina tavoitteina ja ihailun kohteina. Isosta ja voimakkaasta kehosta voi derbyssä olla hyvinkin konkreettista hyötyä esimerkiksi blokkauksessa eli vastajoukkueen pisteentekijän etenemisen estämisessä.⁶⁰ Yhteiskunnassa vallitseva naisellisen hoikkuuden ideaali korvautuu derbymediassa vahvuuden ja terveyden ideaaleilla, jotka – tässä tapauksessa paradoksaalisesti – ovat tuttuja erityisesti urheilun maskuliinisesta määrittelymaailmasta.⁶¹ Lopulta näyttääkin siltä, että roller derbyin vastarinnan instrumentaalinen taso tarvitsee kehoa, joka kykenee urheilemaan odotetulla ja uskottavalla tavalla.

Suorituskyvyn ujuttautuessa osaksi *Karun* diskursiivisia lajimäärityksiä lehdessä katsotaan yhä, että kehoa pitää ”kuunnella”. Vuosien kuluessa lempeä suhtautuminen kehoon on kuitenkin alkanut rakoilla. Uusimmissa jutuissa kirjoitetaan kehojen ”rääkkäyksestä” erilaisten kestävyysharjoitusten muodossa, oman kehon suorituskykyyn, jakamiseen ja ketteryuteen ollaan tyytymättömiä ja keholta vaaditaan enemmän, jotta syntyisi tuloksia. Tätä uutta painetta perustellaan yleensä joukkueen edulla tai menestyksellä: joukkuelaji edellyttää kaikilta joukkueen jäseniltä parhaansa yrittämistä silloin, kun kilpaillaan.

⁵⁹ *Karu* 1/16, 33.

⁶⁰ Strübel & Petrie 2016.

⁶¹ Eichberg 1987.

Vuoden 2014 alussa lehteen ilmestyi kaksi uutta vakiopalstaa, treeni-
vinkit ja ruokavinkit. Niiden teksteissä kerrotaan esimerkiksi, kuinka
treenata mäkijuoksua ja venytellä sekä kuinka saada ruoasta riittävästi
proteiinia. Urheilullisen pääoman kerryttämisen tärkeys ja sen arvo
derbyssä menestymisen ehtona tunnustetaan näin avoimesti. Juniori-
toimintaa sivuavassa jutussa pohditaan myös systemaattisen harjoitte-
lun mahdollistamaa tasonnousua: kymmenen vuotta lajia treenannut
luistelee paremmin kuin juuri sohvalta luistimille siirtynyt.⁶² Tämän
päämäärätietoisuutta korostavan määrittelymuutoksen voi tulkita
Scottin⁶³ termin derbykentän valmistautumiseksi vastarinnan konk-
reettiseen, instrumentaaliseen muotoon: on ryhdyttävä tunnistettaval-
la tavalla urheilijoiksi, että päästään mukaan.

Derbykulttuurissa urheilulliseen pääomaan kuuluu muutakin kuin
suorituskykyinen tai sellaiseksi kehitettävä keho: muun muassa peliä-
ly, taktikointitaito ja ryhmätyötaidot. Olennaista on myös asenne, jota
pitää omata valmiiksi, koska henkisen kovuuden ja intohimon avulla
on ainakin jossakin määrin mahdollista voittaa ruumiillinen rajoittu-
neisuus. Muistutuksenomaisesti mainitaan myös usein, että kaikkein
parhaiten menestyvät edelleen ne, jotka tuovat esiin nauttivansa lajista
ja sen tuomista haasteista.⁶⁴

*Aggressiivisuutta ei voi opettaa, sen täytyy tulla luonnostaan.
Luistelun voit opettaa, intohimoa et.*⁶⁵

Kehon vammat ovat olleet derbykeskusteluissa erityisellä sijalla lajin vä-
kivaltaisuuden ja siitä kumpuavan loukkaantumisriskin kautta. Mus-
telmia ihaillaan, mutta toisaalta loukkaantumiset ja rasitusvammat
määritellään osin amatöörien ongelmaksi, sillä heidän kehonsa suori-
tuskyyky ei ole riittävä eivätkä he aina osaa tai malta kuunnella kehoaan
ja kunnioittaa sen rajoja. Naisten kehot ja väkivalta on kuitenkin tuotu
derbyteksteissä yhteen tietoisina siitä, että kontaktilaji ja nainen eivät
valtavirtakuvastossa sovi yhteen ja että erityisesti naisten toisille tuo-
tetusta kivusta saama nautinto on siinä tabu. Toisaalta urheilullista us-
kottavuutta derbylle haetaan juuri kivun ja vammautumisriskin kautta,

⁶² Karu 2/15, 20.

⁶³ Scott 1989.

⁶⁴ Vrt. Pavlidis & Fullagar 2012.

⁶⁵ Karu 1/11, 16.

kun naisten halutaan ottavan urheilijan perikiantamattoman, pelottoman ja vahvan roolin.⁶⁶ Ruumiillisuusteemassa derbyretoriikka juhliikin myös väkivallalla, vaaralla ja loukkaantumisilla. Kipua ei kuuluu voittaa, vaan sen näkyväksi tekemisen ja vammojen merkitsemän ruumiin kautta tullaan aktiivisiksi derbytoimijoiksi – ”derbytytöiksi”.⁶⁷ Kivun glorifiointi on tuttua esimerkiksi skeittauksen maailmasta, jonka analyseissa kivunsieto ja -ihannointi on kytketty erityisesti maskuliinisuuden performansseihin.⁶⁸ Roller derbyssä myös nainen saa – tai hänen tulee – olla miehekkäällä tavalla vaarallinen ja vahva.

Akkaa päälle! Vallankumous verkkosukkahousuista valmennusjärjestelmiin

Kaksinapainen sukupuoli järjestys ja (maskuliininen) ruumiillisuus kykyisyyssodotuksineen ovat lukuisissa urheilututkimuksissa⁶⁹ määrittäneet urheilun hierarkkista järjestelmää kannatteleviksi peruspilareiksi. Myös seulottaessa aineistoa, joka kertoo roller derbyn aukikirjatun kapinan kohteista, nämä ydinteemat osoittautuvat keskeisiksi maalitauluiksi. Sukupuolen urheilumaailmaa järjestävää voimaa roller derbyssä vastustetaan vaihtoehdoisen feminiinisuuden ja maskuliinisuuden keinoin sekä queeraamalla sukupuoliäköä erilaisin strategioin. Kehon kykyisyyssodotusten kritiikki puolestaan on roller derbyssä näkynyt ennen kaikkea tietoisena kykyisyyssajattelun haastamisena. Tämä ideologisen tason vastarinta-artikulaatio näkyy alkuaikojen roller derbyssä paitsi lajin aukikirjoitetuissa ja alakulttuurisen median välittämässä periaatteissa, myös sen harrastajien kilpaurheilijoita parodioivissa habituksissa. Shokeeraavat ja monitasoisista sukupuolisymboliikkaa kantavat pelaaja-asut, pelaajien rohkeat taiteilijanimet sekä ”epäurheilijamaiset sohvaperunarollerit” ovat tulkittavissa ideologisiksi kannanotoiksi: kilpaurheilun sukupuolen ja kykyjen mukaan rakentuvia hierarkkisia jär-

⁶⁶ Pavlidis & Fullagar 2015.

⁶⁷ Mt.

⁶⁸ Atencio 2009.

⁶⁹ Esim. Coad 2008; Bäckström 2013.

jestyksiä karnevalisoiviksi ulostuloiksi eli asioiksi, joista Scott⁷⁰ puhuu ”tietoisina väärinymmärryksinä”.

Roller derbyn alkuvuosien kapina perustui vahvasti siihen, että se haastoi paitsi kilpaurheilun hierarkkisoivia järjestyksiä, myös sen jatkuvasti kovenevia harjoittelukäytäntöjä, menestymispaineita, suorittamis-odotuksia ja täsmälaskelmointeja. Urheilumaailman symboliset pääomavaatimukset⁷¹, niiden ylläpitämä loputon kilpailu sekä kokemus niiden synnyttämästä ulosulkevuudesta muodostivat sen ideologisen valtajärjestelmän, jota vasten alkuaikojen roller derby asettui avoimeen ja tietoiseen konfliktiin. Aluksi tyyppillinen derbyura kulkikin baarijakkarakalta tai kotisohvalta kilparadalle, jolla jokaiselle erilaisuuksista huolimatta oli oma paikkansa ja joka tarjosi turvallisen ja syrjinnästä vapaan ympäristön. Tässä mielessä erityisesti lajikehityksen ensimmäisten vuosien roller derbyä voi pitää artikuloituna toisinajattelijoiden alakulttuurina.⁷² Vuosien kuluessa lajista on kehkeytynyt kuitenkin aiempaa sovinnaisempi urheilumuoto, jonka alakulttuuriset ääriviivat ovat huokoistuneet niin, että kilpaurheilun kykyisyyden periaatteet on omaksuttu myös osaksi roller derbyn toimintakulttuuria.⁷³ Tämä ei kuitenkaan ole tapahtunut niin, etteikö siihen olisi lajin toimijoiden taholta kiinnitetty varuillaan olevaa huomiota.

Muutosta mahdollistaviin määrittelykamppailuihin pääsee joskus mukaan vain sisäpuolelta: pääsy murtamaan institutionaalistuneita järjestelmiä vaatii niiden institutionaalisten puitteiden omaksumista. Urheilussa tällaisia ovat esimerkiksi seurat, kyky- ja ikäsarjat, kilpailut ja vakuutukset. Vastarinnan tematiikassa roller derby on kiinnostava tapaus, koska se avaa mahdollisuuksia tarkastella avoimen, performatiivisen ja konfliktihakuisen kapinan vähittäistä muutosta kohti perik-siantavampaa ja piiloisempaa, haastamansa järjestelmän sisään ujuttautuvaa ja systeemiä sisältä nakertamaan pyrkivää kamppailua. Scottin⁷⁴ kysymys siitä, miksi kamppailla näkyvästi, kun hiljaisemmilla keinoilla

⁷⁰ Scott 1989.

⁷¹ Aarresola 2016.

⁷² Scott 1989.

⁷³ Vrt. Aarresola 2016.

⁷⁴ Scott 1989.

voi päästä päämääriin ja minimoida riskit, on olennainen myös derbyn kontekstissa.

Vaikka roller derby on nyt päässyt sisään aiemmin ulkoapäin kritisoimaansa urheiluskeneen, sen artikuloitu vastarinta ei ole kadonnut kokonaan: esimerkiksi kaksijakoisen sukupuolijärjestyksen kritiikki ei ole sulanut pois lajikulttuurin ideologisista periaatteista. *Karun* sivuilla näkyvä vastarinta, joka on kohdentunut muutosvaatimuksena tiettyihin urheilumaailman vakiintuneisiin instituutioihin, on koko tarkasteluajanjaksoimme ajan ollut lajin parissa toimiville jaettua, julkista ja näkyvää ja on sitä edelleen. Käytännössä se on kuitenkin myös hiljaista ja suurelta ”urheiluyleisöltä” piilossa. Institutionaalistuneen liikunnan sisäkehillä tuskin kukaan kokee roller derbyn ideologista vastarintaa kenttää ravistelevaksi uhaksi, vaikka *Karun* sivuilla uhataankin liikunnan vallankumouksella. Suunnitelmia urheilumaailman muuttamisesta tehdään ja julistetaan lehdessä, jota derbyskenen ulkopuoliset eivät juuri lue; ne eivät ole salaisia mutta näkyvät lähinnä derbykulttuurin piiriin kuuluville ja sinne pyrkiville. Kärjistäen tämän voi tulkita niin, että (nuorten) naisten tekemisillä ei urheilumaailmassa ole väliä, koska he ovat siellä ja sen maskuliinisissa määrittelyissä aina marginaalissa ja koska derbyn kaltaisissa tapauksissa juuri vastarinnan ohittaminen tekee siitä hiljaista. Scott⁷⁵ uskoo kuitenkin, että vaikka marginaaleista ponnistavan vastarinnan pienillä muodoilla ei ehkä saada aikaan välittömiä valtasuhteiden muutoksia, koska niiden yleinen poliittinen voima on pieni, niin silti niistä jää jotain ”jälkiä”, jotka nähdään oikeastaan vasta myöhemmin, historiallisissa tarkasteluissa.

Lukumme yhtenä pyrkimyksenä on ollut tarkastella alakulttuurista ”projektia”, jonka kehkeytyessä tietoinen vastaan asettuminen on osittain lieventynyt antaen tilaa institutionaalisille perinteille, joiden omaksumisen myötä roller derbystä on tullut järjestelmän hyväksymä urheilulaji sarjajoukkueineen, voittajineen, häviäjineen, vakuutusineen, turnauksineen, seuroineen ja rekisteröitymisineen. Alakulttuurinäkökulmasta kiinnostava kysymys on, johtaako vastarinnan oheneminen institutionaalistumisen ehdoissa lajinsisäiseen pirstoutumiseen ja tietyn ”old school” -ydinperiaatteen kannattajakunnan muotoutumi-

⁷⁵ Scott 1989.

seen, kuten esimerkiksi skeittareiden parissa näyttää käyneen.⁷⁶ Todennäköistä kuitenkin on, että niin kauan kuin derbyn pelaajien kokemus epäoikeudenmukaisuudesta sekä lajin arvon ja aseman kieltämisestä säilyy, alakulttuurin vastarinta jatkuu jossain muodossa. Urheilumaailman sanallistamisin derbyn viesti kiteytyy edelleen tähän: ”*Vapise, Suomen urheilukenttä – me ollaan radal eka, radal vika*”⁷⁷.

⁷⁶ Chiu 2009; Harinen & Torvinen 2015; Rannikko ym. 2014.

⁷⁷ Karu 2/13, 11.

Lähteet

- Aarresola, Outi (2016) *Nuorten urheilupolut. Tutkimus kilpaurheiluun sosiaalistumisen normeista, pääomista ja toimijuudesta*. Studies in Sport, Physical Education and Health, 246. Jyväskylän yliopisto.
- Atencio, Matthew (2009) The distinction of risk: Urban skateboarding, street habitus and the construction of hierarchical gender relations. *Qualitative Research in Sport and Exercise* 1:1, 3–20.
- Beck, Ulrich (1995) Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernin teoriaa. Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash (toim.) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino, 11–82.
- Bäckström, Åsa (2013) Gender manoeuvring in Swedish skateboarding: Negotiations of femininities and the hierarchical gender structure. *Young* 21:1, 29–53.
- Chiu, Chihsin (2009) Contestation and conformity: Street and park skateboarding in New York City public space. *Space and Culture* 12:1, 25–42.
- Coad, David (2008) *Metrosexual: Gender, sexuality, and sports*. Albany: SUNY Press.
- Eichberg, Henning (1987) *Liikuntaa harjoittavat ruumiit*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Finley, Nancy J. (2010) Skating femininity: Gender maneuvering in women's roller derby. *Journal of Contemporary Ethnography* 39:4, 359–387.
- Halberstam, Judith (1998) *Female masculinity*. Durham: Duke University Press.
- Harinen, Päivi, Itkonen, Hannu & Rautopuro, Juhani (2006) *Asfalttiprinsit. Tutkimus skeittareista*. Helsinki: Suomen Liikuntatieteellinen Seura.
- Harinen, Päivi & Torvinen, Pasi (2015) Virtuaalivertaisuus ja lajisosialisaatio: Internet vaihtoehtoliikuntaharrastukseen liittyvän tiedonjakamisen ja sosiaalisen oppimisen maailmana. Teoksessa Päivi Harinen, Veli Liikanen, Anni Rannikko & Pasi Torvinen (toim.) *Liikutukseen asti. Vaihtoehtoliikunta, nuoruus ja erottautumisen mieli*. Jyväskylä: Liikunnan ja kansanterveyden edistämissäätiö LIKES, 48–55.
- Harinen, Päivi, Liikanen, Veli, Rannikko, Anni & Torvinen, Pasi (toim.) (2015) *Liikutukseen asti: Vaihtoehtoliikunta, nuoruus ja erottautumisen mieli*. Jyväskylä: Liikunnan ja kansanterveyden edistämissäätiö LIKES.
- Itkonen, Hannu (1996) *Kenttien kutsu. Tutkimus liikuntakulttuurin muutoksesta*. Tampere: Gaudeamus.
- Koski, Leena (2011) Teksteistä teemoiksi. Dialoginen tematisointi. Teoksessa Anu Puusa & Pauli Juuti (toim.) *Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan*. Helsinki: Johtamistaidon opisto, JTO, 126–149.

- Muggleton, David (2000) *Inside subculture. The postmodern meaning of style*. Oxford: Berg.
- Pavlidis, Adele (2013) Writing resistance in roller derby: Making the case for auto/ethnographic writing in feminist leisure research. *Journal of Leisure Research* 45:5, 661–676.
- Pavlidis, Adele & Fullagar, Simone (2012) Becoming roller derby grrrls: Exploring the gendered play of affect in mediated sport cultures. *International Review for the Sociology of Sport* 48:6, 673–688.
- Pavlidis, Adele & Fullagar, Simone (2015) The pain and pleasure of roller derby: Thinking through affect and subjectification. *International Journal of Cultural Studies* 18:5, 483–499.
- Rannikko, Anni (2016) Autenttisuuden ja arvostuksen analogiat: sukupuolen risteyksiä vaihtoehtoliikunnan moraalisisissa järjestyksissä. Teoksessa Päivi Berg & Marja Kokkonen (toim.) *Urheilun takapuoli. Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus liikunnassa ja urheilussa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 250–274.
- Rannikko, Anni (2018) Lesbohuispausta ja skeittityttöystävyyttä: liikuntakulttuurin vaihtoehtoiset sukupuolen ja seksuaalisuuden järjestykset. *Sukupuolentutkimus–Genusforskning* 30:4, 7–20.
- Rannikko, Anni, Harinen, Päivi, Liikanen, Veli, Ronkainen, Jussi & Kuninkaanniemi, Hanna (2014) Nuorten liikunnalliset alakulttuurit. Elämäntapaa ja erontekoa. *Nuorisotutkimus* 31:4, 3–19.
- Rannikko, Anni, Liikanen, Veli & Armila, Päivi (2016) Spatial resistance of alternative sports in Finland. Teoksessa Evans Bethan, John Horton & Tracey Skelton (toim.) *Play, recreation, health and wellbeing: Geographies of children and young people 9*. Singapore: Springer, 255–271.
- Rinehart, Robert E. (2000) *Emerging arriving sport. Alternatives to formal sports. Handbook of sports studies*. London: Sage, 504–519.
- Scott, James C. (1989) Everyday forms of resistance. *Copenhagen Papers* 4, 33–62.
- Strübel, Jessica & Petrie, Trent A. (2016) 'Bout time! Renegotiating the body in roller derby. *Sex Roles* 74:1, 347–360.
- Wheaton, Belinda (2004) Introduction: Mapping the lifestyle sport-scape. Teoksessa Belinda Wheaton (toim.) *Understanding lifestyle sports: Consumption, identity and difference*. London: Routledge, 1–28.

Aineistolähteet

Karu 1/11.

Karu 2/11.

Karu 1/12.

Karu 2/12.

Karu 1/13.

Karu 2/13.

Karu 2/14.

Karu 1/15.

Karu 2/15.

Karu 1/16.

Karu 2/16.

Karu 1/17.

Omapäisesti laitosvaltaa vastaan

Marjo Laitala

TARKASTELEN KOULUKOTIEN lähihistoriaan sijoittuvassa artikkelissani laitokseen sijoitettujen lasten ja nuorten hiljaisen vastarinnan taktiikoita. Taktikat käsitän peitellyiksi keinoiksi ja toimintatavoiksi, joiden avulla laitosnuoret ovat pyrkineet vaikuttamaan elämäänsä koulukoti-instituution vallanalaisena. Artikkelini perustuu koulukodeissa sotien jälkeen – vuosina 1945–1985 – olleiden haastatteluihin, ja niiden perusteella laitoksissa asetettiin liian tiukoiksi koettuja sääntöjä ja kontrollia vastaan sekä uhmattiin yleistä moraalikoodistoa.

Johdanto

1980-luvulla koulukodissa ollut mies kertoo heidän laitokseen luomastaan systeemistä. Hän itse nimittää toimintaa ”viestintäpoliittiseksi järjestelyksi”, joiden avulla onnistuttiin tuottamaan kiellettyjä vapauksia, nautintoja – ja kenties tärkeimpänä – tyydytyksen tunne siitä, että oli onnistuttu selättämään suljetun laitoksen säännöt, kontrolli ja valvonta. Järjestelyjen luominen edellytti kurinalaista toimintaa, koordinaatiota ja suunnittelua. Oliko kyse poikkeuksesta vai oliko vastaavia, vaikutuksiltaan osallisille merkittäviä, hiljaiseksi vastarinnaksi katsottavia toimintatapoja muitakin? Hiljaiselle vastarinnalle kun ei ole ominaista intentionaalisuus tai refleksiivisyys, jollaiseksi yhteiskuntateoriat perinteisesti ihmisen toiminnan ajattelevat¹.

Tutkin hiljaisen vastarinnan ilmenemistä koulukotiin vuosina 1945–1985 sijoitettujen muistelukerronnassa. 2010-luvulla tehdyissä haastatteluissa² entiset laitosnuoret puhuivat paljon säännöistä, kurista ja rangaistuksista sekä siitä, kuinka ne yhdessä toistuvan päiväjärjestyksen kanssa hallitsivat elämää. He pyrkivät kuitenkin haastamaan koulukodin järjestystä, ja tätä vastaan asettumista tarkastelen hiljaisen vastarinnan taktiikoina. Ymmärtäessäni toimintatavat ja keinot taktiikoina sovellan Michel de Certeau’n ajattelua, jonka mukaan ihmiset kehittävät monenlaisia konsteja luoviessaan toisten muovaaman strategian hallitsemassa tilassa. Koulukoti-instituution strategia perustui – kuten se perustuu edelleen – sekä formaaliin hallintoon, esimerkiksi lainsäädäntöön ja ohjesääntöihin, että epävirallisiin, laitosten kulttuuriin historian kuluessa kiteytyneisiin kirjoittamattomiin sääntöihin ja muotoihin. Koulukodin strategia ohjaa käytäntöjä ja elämää laitoksissa, ja sen perustavoite on säilynyt samana läpi vuosikymmenet: kasvattaa yhteiskunnan normeja rikkoneista ”pahantapaisista” kunnan nuorisoa. Taktiikat ovat laitosnuorten keinoja selviytyä strategian vallanalaisena.³ Pyrkiessään raivaamaan oman paikkansa strategian alalla he saattavat myös huojuttaa valtasuhteita, ja oikea-aikaisen taktiikan avulla heikko voi ainakin hetkeksi ottaa voiton vahvasta⁴.

¹ Scott 1985, xvi–xvii; Gronow & Töttö 1996, 299–305.

² Haastatteluaineisto on kerätty laajemmassa, koulukotien menneisyyttä käsitellessä tutkimuksessa (Laitala & Puuronen 2016).

³ de Certeau 2013, 73–77.

⁴ Foucault 2014, 41.

Viime aikojen tutkimus on paljastanut koulukotien ja muun lastensuojelun sijaishuollon lähihistoriasta laiminlyöntejä ja kaltoinkohtelua⁵. Väkivaltaiset ja alistavat laitoskäytännöt ovat osasy siihen, että koulukodeissa nuoret ovat ajoittain nousseet joko spontaanisti tai suunnitellummin avoimeen, jopa väkivaltaiseen, vastarintaan. Koulukodeissa on valmisteltu ja toteutettu kapinoita tai vastaavia laitosjärjestystä ja -käytäntöjä uhmaavia mielenilmauksia⁶. Näkyvien ja äänekkäiden konfliktien lisäksi haastateltavat kertoivat myös heikommin tunnistettavista vastarinnan muodoista, joihin syvennyn tässä artikkelissa. Yleensä oman tahdon vastaisesti koulukotiin sijoitetut lapset ja nuoret omaksuivat erilaisia selviytymis- ja sopeutumistapoja vetäytymisestä uhmaan ja fyysiseen väkivaltaan. Vastarinta näiden ääripäiden välissä saa kuitenkin monenlaisia muotoja ja sävyjä, ja niitä olen pyrkinyt kaivamaan esille. Ihmiset myös turvautuvat tilannekohtaisesti erilaisiin tai useampiin taktiikoihin.⁷ Yleisesti toimintamme ei ole koskaan täysin ulkoisen ympäristön tai rakenteiden determinoimaa, vaan voimme aina valita toisin⁸. Vastarinnan taktiikoiden kartoittamisen lisäksi olen tulkinnut vastarinnan motiiveja, tavoitteita ja saavutuksia aineiston asettamissa rajoissa⁹.

Johtolankoja siihen, millaista taktikointia koulukodissa mahdollisesti oli, olen saanut James C. Scottin¹⁰ arkipäivän vastarintaa (*everyday resistance*) käsittelevästä tutkimuksesta. Arjen vastarinnalle on hänen mukaansa tyypillistä toiminnan organisoimattomuus ja epämuodollisuus: se ei ole ”ulkoapäin ohjattua”, ei perustu ideologioihin eikä ylipäättään ole poliittisen järjestelmän toteutettavissa. Arkipäivän vastarinta ilmenee toimintana ja suhtautumistapoina, kuten karkuruutena, hidasteluna, valheellisena myöntyväisyytenä tai tietämättömäksi heittäytymisenä, yleisesti avoimen konfliktin välttämisenä valta- tai auktoriteet-

⁵ Ks. Laitala & Puuronen 2016; Hytönen, Malinen, Salenius, Haikari, Markkola, Kuronen & Koivisto 2016.

⁶ Laitala & Puuronen 2016, 197–198; Pernasaaren koulukodin erikoisosaston kurinpitopäiväkirjat 1965–1981 ja 1981–1989, Pernasaaren koulukodin arkisto (Pka).

⁷ Goffman 1961, 60–64.

⁸ Giddens 1984, 96–97.

⁹ Haastatelluista kaksi on lukenut artikkelini, ja he ovat hyväksyneet tulkintani. Heistä toinen oli alussa mainittujen ”viestintäpoliittisten järjestelyjen” takana.

¹⁰ Scott 1985.

tiasemassa olevien kanssa.¹¹ Käytän arkipäivän vastarinnan ja hiljaisen vastarinnan käsitteitä toistensa synonyymeinä tunnistaen kuitenkin sen, että vastarinta ei katso viikonpäivää tai vuorokaudenaikaa. Koulukodissa on rangaistu niin sunnuntain jumalanpalveluksesta pinnaamisesta, siellä nukkumisesta kuin iltahartaudessa pelleilystäkin¹².

Pyrin strategia–taktiikka-ajattelun avulla osoittamaan, että suljettuun lastensuojelulaitokseen sijoitetut nuoret olivat aktiivisia toimijoita, jotka onnistuivat ajoittain rikkomaan rajoituksiin ja kontrolliin perustuvan koulukotielämän rakenteen. Koulukotioppilaiden hiljaista vastarintaa voidaan myös tarkastella omapäisyytenä Alf Lüdtken tarkoittamassa merkityksessä. Omapäisyys (*Eigensinn*) on luovaa ajattelua, toimintaa ja kykyä antaa valtasuhteille omia, uusia merkityksiä. Tästä näkökulmasta vastarinta ei näyttäydy vain tottelemattomuutena, niskurointina tai järjestelmän tunnepitoisena vastustamisena.¹³ Omapäisyyden rinnalla voidaan puhua ”sinnikkydestä” viitaten sillä tässä yhteydessä ennen kaikkea ihmisen tahtoon ja kykyihin vastustaa epäoikeudenmukaisina ja kohtuuttomina pitämiään käytäntöjä.

Laitoskulttuuri tuli tienhaaraan 1980-luvun alussa. Yksityisen Pohjolakodin (ent. Pohjolan Poikakoti) johto totesi vuonna 1985, että koulukoti oli yleisesti tilanteessa, ”jossa se joutuu luotaamaan hyvinkin syvällisesti omaa olemustaan”¹⁴. Koulukodin strategiaa hallitsivat perintönä kulkeneet ankarat laituskäytännöt, ei niinkään ihmiskasvoisempaan kasvatukseen kehottava lastensuojelun politiikkaohjaus¹⁵. Käytäntöjen ytimessä olivat joukkokasvatusta palvelevat paikka- ja tilajärjestelyt, ajan tarkka rytmittäminen, kontrolli, kuri ja aikuisen kyseenalaistamaton auktoriteetti¹⁶, mutta nyt menneestä tahdottiin eroon. Kustodiaalinen koulukodin strategia oli tehnyt niistä Erving Goffmanin kuvailemia totaalisia laitoksia. Totaaliset laitokset eristetään muureilla, aidoilla tai muiden järjestelyjen avulla muusta yhteiskunnasta ja sekä pääsyä niihin sisään että niistä ulos rajoitetaan tai valvotaan. Asukkaiden koko elämä on laitoksessa, ja kaikki tekevät

¹¹ Scott 1985, xvi–xvii, 29–33.

¹² Elämäkerralliset tiedot oppilaista I:25, Pohjolan Poikakodin arkisto (PPa).

¹³ Lüdtker 1995, 313–314.

¹⁴ Rissanen & Saloranta 1985, 26–27.

¹⁵ Ks. Hytönen ym. 2016, 167.

¹⁶ Vrt. Foucault 2014, 204–210.

suunnilleen samoja asioita samaan aikaan yhden auktoriteetin alaisuudessa. Työntekijöiden tehtävä on ohjaamisen (koulukodeissa kasvatuksen ja hoidon) sijaan lähinnä silmälläpito.¹⁷ Osa totaalisen laitoksen piirteistä on pitänyt pintansa tähän päivään asti¹⁸.

Artikkelissa kuullaan kymmentä koulukodissa eri vuosikymmenillä ollutta henkilöä¹⁹. Haastatelluista yhdeksän oli ollut samassa koulukodissa ja heistä kaksi kahdessa tai useammassa koulukodissa. Käytännöt eri koulukodeissa olivat tarkastellulla ajanjaksolla pitkälti samoja, joten tässä yhteydessä on perusteltua puhua pelkästään koulukodista laitosten nimiä mainitsematta. Analyysi perustuu litteroitujen haastattelujen lähilukuun²⁰. Luentaa on ohjannut ajatus, jonka mukaan hiljaisella vastarinnalla on aika, paikka ja historia, se kertoo toimijoista ja heidän välisistä valtasuhteista ja vastarinta järjestäytyy jonkinlaisiksi tunnistettaviksi tai tulkittaviksi muodoiksi²¹. Olen etsinyt haastattelupuheesta ilmauksia, joissa asetutaan ”vastakarvaan” joko suhteessa toisiin ihmisiin, laitoksen toimintaan tai arkea sääteleviin kirjoitettuihin tai kirjoittamattomiin sääntöihin. Olen täydentänyt muistitietoa Järvilinnan vastaanottokodin ja Pernasaaren koulukodin arkistoaineistoilla, erityisesti niiden 1940–1980-lukujen kurinpitopäiväkirjoilla²².

Luvattomilla retkillä

Koulukodin strategian syntysanat lausuttiin vuoden 1889 rikoslaisissa. Sen mukaan rikoksen tehneet alaikäiset määrättiin kasvatuslaitoksessa

¹⁷ Goffman 1961, 6–7.

¹⁸ Osa koulukodeista toimii edelleen samassa paikassa kuin mihin ne aikoinaan perustettiin, ja monet kontrollin ja valvonnan keinot, esimerkiksi liikkumisen rajoittaminen tai omaisuuden takavarikointi ja tarkistus, ovat muuttuneet vain vähän (ks. esim. L 417/2007, 11 luku).

¹⁹ Haastateltavien anonymisointi ja merkintä: Kirjain tarkoittaa sukupuolta. Perässä olevan numerosarjan ensimmäiset kaksi numeroa ilmaisevat vuosikymmenen, jolloin henkilö on ollut koulukodissa, ja jälkimmäiset numerot kertovat, missä maakunnassa hän on syntynyt. Esimerkiksi merkintä M5505 tarkoittaa, että haastateltava on mies, hän on ollut koulukodissa vuonna 1955 ja syntynyt Pohjois-Karjalassa.

²⁰ Pöytä 2015.

²¹ Ks. Johansson & Vinthagen 2014, 2–3.

²² Järvilinnan vastaanottokodin arkisto (Jva); Pernasaaren koulukodin arkisto (Pka); Pohjolan Poikakodin arkisto (PPa)

kasvatettaviksi tai kuritettaviksi.²³ Lain tarkoittamia kasvatulaitoksia ryhdyttiin rakentamaan saman vuosituhatluppuksen lopussa, ja 1940-luvun puolivälin tienoilla, kun laitokset virallisesti nimettiin koulukodeiksi, valtio omisti yksitoista laitosta, kunnallisia koulukoteja oli kahdeksan ja yksityisiä viisi²⁴. Kaikki kunnalliset koulukodit sekä osa muista laitoksista oli lakkautettu 1980-luvulle tultaessa. Nykyisin koulukoteja on seitsemän, joista kaksi on yksityisiä.²⁵

Kasvatulaitokset olivat alusta lähtien niin rikosoikeudellisia normeja kuin moraalissäätöjä rikkoneiden lasten ja nuorten sijoituspaikkoja. Ensimmäisen lastensuojelulain (1936) mukaan huostaanotetun lapsen koulukotisijoituksen tuli perustua lain ns. suojelukasvatustykälään eli rikolliseen tekoon, irtolaisuuteen²⁶, kerjäämiseen tai juopumukseen²⁷. Käytännössä todellinen tai ainakin merkittävä syy sijoituksen taustalla olivat ongelmat koulussa tai koulunkäynnin laiminlyönti. Koulukotisijoituksen perusteet ovat pysyneet jokseenkin samoina näihin päiviin saakka²⁸, mutta suomalaisen yhteiskunnan ja elämäntapojen muutos sekä elintason nousu ovat vaikuttaneet niiden sisältöihin. Kun sodan jälkeisinä vuosikymmeninä varastettiin makeisia kaupasta ja potkukelkkoja niiden pihalta, hyvinvointi-Suomessa varastettiin autoja; kun aiemmin oli saatettu kylänraitilla maistaa viinaa kerran tai kaksi, 1970-luvulla koulukotiin tultiin monesti pitkään ja runsaana jatkuneen alkoholikäytön takia. Jonkin verran alkoi myös ilmaantua merkkejä mietojen huumeiden käytöstä. Aiemmin lähes yksinomaan köyhistä ja vähänkoulutetuista perheistä lähtöisin olevat nuoret jakoivat yhä useammin koulukodin arkea parempien piirien jalkeläisten kanssa.

Vuosituhatluppuksen alussa koulukodin strategiaa paalutti rikoslain lisäksi vuoden 1905 suojelukasvatustokomitea. Pahantapaisten suojelukasvatusta pohtinut komitea korosti näiden tarvitsevan ”reipasta

²³ L 39/1889, 3. luku, 1 §.

²⁴ KM 1946:1, 9.

²⁵ Valtion koulukotien toimintakertomus 1988; Valtion koulukodit 2018.

²⁶ Tuolloin voimassa olleen irtolaislain mukaan irtolainen oli henkilö, joka oli omaa syytään työtön ja vietti kuljeksivaa ja siveetöntä elämää. Irtolaislaki ei pitänyt alle 18-vuotiaista irtolaisena, mutta lastensuojelulaissa samat käyttäytymismuodot nimettiin viranomaisten toimenpiteitä vaativiksi. (Ks. Hirvonen 2013, 25; 51/1936, 8 §.)

²⁷ L 51/1936, 8,2 §.

²⁸ L 417/2007, 40 §.

maalaiselämää kaupunkien viettelysten ulkopuolella²⁹. Tähän perustuu monien laitosten syrjäinen sijainti. Pitkät etäisyydet ovat itsessään lannistaneet esimerkiksi monet karkausaikeet, mutta sijainnin kaukana ”houkutuksista” voi ajatella toimineen myös päinvastoin: se saattoi pikemminkin lietsoa karkaushaluja tai muuta vastarintaa. Karkaaminen oli yleisin rangaistuksen syy koulukodeissa³⁰. Raja suoraan konfliktiin pyrkivät ja näkyvän väkivaltaiset vastarinnan muodot tarkasteluni ulkopuolelle, minkä vuoksi en käsittele karkaamisia. Katson niiden edustavan pikemminkin järjestelmän avointa uhmaamista kuin hiljaista vastarintaa³¹.

Suljetun laitoksen, kuten koulukodin, luonteeseen kuuluu, että siellä asuvat eivät pääse ulkopuolelle ilman lupaa tai valvontaa. Tätä käytäntöä vastustettiin laitoksen aluerajoja koettelemalla. Ainakin toistuvista rajanylityksistä rangaistiin yleensä jollakin tavalla, mikäli jäi kiinni. Kuritus laitoksissa kiellettiin vuonna 1965³². Siihen asti vitsarangaistus oli tavallinen seuraamus rikkomuksista. Runsaasti kiellettyjä retkiä jäi kuitenkin huomaamatta ja rankaisematta. 1950-luvulla koulukodissa ollut mies kertoi, kuinka laitokseen sijoitettiin romaniveljekset ja heidän kauttaan sekä hän että muutamat muut valitut pääsivät nauttimaan luvattomista vapauksista.

Ja niitten sukulaiset kävi. Vanhemmat tietysti. Mentiin aina sinne, olisko kilometrin matka vai mikä, ja siellä ... oli mustalaisleiri. Ja ai että niillä oli hyvät sapuskat.³³

Kontrolli oli siis koulukodin strategian keskeinen elementti, mutta varsinkin sodan jälkeisinä vuosikymmeninä myös sen heikko kohta. Laitospoikien vastarinnan taktikat hakivat liittolaisen juuri strategian haavoittuvista kohdista.³⁴ Laitosalueen ulkopuolella hääääminen saattoi hyvinkin onnistua 1970-luvulle asti, sillä varsinkin poikalaitoksissa oli oppilaita moninkertaisesti suhteessa henkilökunnan määrään. Aukotonta tai edes tiukkaa valvontaa oli mahdoton järjestää, ja rangais-

²⁹ KM 1905:9a, 165.

³⁰ Järvilinnan vastaanottokodin rangaistuspäiväkirja 1945–1967, Jva; Pernasaaren erikoisosaston kurinpitopäiväkirja 1966–1989, Pka.

³¹ Vrt. Scott 1985, 32.

³² Sosiaaliministeriön kiertokirje 33853/976/65.

³³ M5505.

³⁴ Ks. de Certeau 2013, 75.

tukset pelotteena eivät pureet jokaiseen. Koulukodissa asioita tehtiin yleensä ryhmissä ja aina samoina tiettyinä aikoina, joten pääluku oli helppo tarkistaa monta kertaa päivässä. ”(N)ojattiin siinä [ruokalan] katoksen alla jokainen [kotikunta³⁵], siinä laskettiin sitten että porukka on tallella, ettei kukaan oo karannu”³⁶.

Fyysistä tilaa koskevien rajoitusten lisäksi koulukodissa säädeltiin ajankäyttöä, ja elämää laitoksessa rytmittikin pitkään työnteko. Vielä 1950-luvulla poikalaitoksissa saatettiin harjaantua esimerkiksi suutarin tai räätälin ammatteihin, mutta enimmäkseen oltiin laitoksen maatilalla pelto-, navetta- tai sikalatöissä, puutarhassa tai puu- tai metalliverstaalla. Koulussa ja työssä oppilaita sai pitää iästä riippuen 6–8 tuntia päivässä, mutta haastateltavien mukaan työtunteja ei läheskään aina laskettu ja töitä tehtiin koulunkäynnin kustannuksella. Työ oli koulukodin strategian keskeinen kasvatusväline, mutta perustuessaan pakkoon se oli altis vastustukselle. Monet iäkkäämmistä haastatelluista kirosivat työnteon raadannaksi, mutta ilmeisesti työstä ei kovin yleisesti pinnattu tai avoimesti purnattu. Monet varsinkin maaseudulta tulleet olivat tottuneet kovaan työntekoon jo kotonaan.

1960-luvulla koulukodissa useita vuosia ollut mies kertoi aluksi joutuneensa varsin usein putkaan ”toikkaroinnista” laitosrajojen ulkopuolella, mutta ennen pitkää siitä, kun ei enää ”töihin huvittanu lähteä”. Oppositioasemaan päätymisessä oli kyse siitä, että hän oli joutunut koulukotiin hyvin nuorena, jo kuusivuotiaana, ja laitosaika venyi vuosiksi ja rangaistuksia kertyi hänen mukaansa toinen toistaan mitättömimmistä syistä. Usean pojan jakamassa ”putkassa” eli eristyksessä sai olla omassa rauhassa ja viettää aikaa lueskellen tai lautapelejä pelaten.³⁷ Sanktiot rikkeistä eivät siis aina olleet epämieluisia, ja sääntöjä rikottiin myös seurauksista täysin tietoisina ja tahallaan. ”Ainakin navettavuoroista saattoi saada vapaata, kun oli putkassa”, eräs haastatelluista kertoi³⁸. Tiedetään, että jotkut nuoret saattoivat suorastaan tehtailla rikoksia koulukotiaikanaan, jotta pääsisivät vankilaan. Vankilatuomion pituuden tiesi sinne joutuessaan; koulukotisijoituksen keston määritte-

³⁵ Poikaryhmien asuntoloista käytettiin usein nimitystä kotikunta.

³⁶ M7510.

³⁷ M6506.

³⁸ M6511.

li laitoksen johtaja nuoren käyttäytymisen perusteella. Toisaalta sääntöjen rikkomisella ja rötösten tekemisellä pystyi pitkittämään koulukotiaikaa, mikäli elämä laitoksen ulkopuolella tuntui liian haastavalta. Goffman nimittää ilmiötä ”risaamiseksi”.³⁹ Voidaan puhua myös laitostumisesta eli tilanteesta, jossa päiväjärjestys alkaa hallita ihmistä eikä hän enää kaipaa elämää laitoksen ulkopuolella.

Laitosten rangaistuspöytäkirjoissa eri vuosikymmeniltä on jonkin verran merkintöjä työstä kieltäytymisestä, välttelystä tai huonosta jäljestä. Esimerkiksi laiskottelusta, pinnaamisesta tai työn jarruttamisesta päätyi putkaan yleensä yhdeksi, joskus neljäksi vuorokaudeksi⁴⁰. Eristyksen enimmäiskesto perustui valtion koulukotien ohjesääntöön, johon myös yksityisissä ja kunnallisissa koulukodeissa nojattiin⁴¹. Vuoden 1983 lastensuojelulaki lyhensi eristyksen keston vuorokauteen⁴². Samoihin aikoihin työstä kieltäytyminen tai sen huonosti tekeminen menetti merkityksensä hiljaisen vastarinnan taktiikkana työpakosta luopumisen myötä. Koulukodeissa oli vielä 1980-luvulla työtoimintaa, mutta tehtävät esimerkiksi hevostallilla eivät aina kaupunkilaispoikia innostaneet. ”*Mua helpotti kun mä asuin kylällä*”, kertoi perhekodissa maatalousmiljöön ulkopuolella asunut mies. ”*Me päästiin sillä sluivamaan kaikki kylän jätkät että taksi lähtee, tsau*”⁴³.

Perhekoti oli uudistus, joka nakersi paikkaa ja tilaa säätelevää koulukodin strategiaa ja rikkoi totaalisen laitoksen rakennetta. Malli koulukodista perhekotien verkostona sai alkunsa Pohjolakodista Muhokselta 1970-luvulla ja yleistyi vähitellen myös muissa laitoksissa. Perinteisissä asuntoloissa oli muutamaa huoneeseen sijoitettu kymmeniä oppilaita, kun taas perhekodissa asui perhekotivanhempien kanssa puolenkymmentä oppilasta. Kun työpakkoa ei enää ollut, vapaa-aika lisääntyi, ja perhekodissa asuminen omalta osaltaan lisäsi vapautta ja kasvatti nuoren omaa tilaa, mutta toisaalta se toi valvonnan ja kontrollin aiempaa

³⁹ Goffman 1961, 53–54. Goffmanin *Asylums* on käännetty suomeksi vuonna 1969 nimellä *Minuuden riistäjät. Tutkielma totaalisista laitoksista* (suom. A. Tarkka). Siinä Goffmanin alkuperäinen ilmaus ”messing up” on käännetty ”risaamiseksi”.

⁴⁰ Pernasaaren koulukodin erikoisosaston kurinpitopäiväkirjat 1965–1981 ja 1981–1989, Pka.

⁴¹ Valtion kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen ohjesäännöt 1924, 44 §, Valtion koulukotien ohjesääntö 1960, 41 §.

⁴² L 683/1983, 31 §.

⁴³ M8517.

lähemmäs. Perhekotien käytännöissä vapauksien suhteen oli kuitenkin eroja, ja pojat käyttivät luottamusta siekailematta hyväkseen luvattomille retkille päästäkseen. ”*Oisko ne [perhekotivanhemmat] ollu vähä pihalla joistakin asioista. Kyllähän kundit kävi jotkut vetään ihan kunnan kännit siinä kylällä ja eikä siitä kukaan tienny mitään.*”⁴⁴

Vallanalaisuutta ja vastakkainasettelua

Koulukodissa oppilaiden sosiaalinen asema rakentui suhteessa kasvatushenkilöstöön, johtajaan ja laitoksessa asuviin muihin nuoriin. Koulukoti ei ole koskaan ollut erityisen haluttu tai hyvin palkattu työpaikka, ja jokapäiväisestä kasvatustyöstä vastuussa olevien työntekijöiden koulutustausta oli pitkään puutteellinen. Sotien jälkeen töitä ohjasivat ja vapaa-aikaa valvoivat maatalous- ja metallialojen ammattimiehet sekä tallimestarit ja karjanhoitajat. Poikalaitoksissa heitä nimitettiin katsastajiksi, tyttölaitoksissa hoitajiksi. Sittemmin kasvatus- ja ohjaustyöstä vastanneiden nimikkeeksi vakiintui ohjaaja. Vuoden 1958 koulukotikomitea linjasi, että ohjaajilla tulisi olla nuorisonohjaajan tutkinto yhteiskunnallisesta korkeakoulusta, mutta odotusten toteutumista on saatu odottaa näihin päiviin asti. Ohjaajien koulutustausta on vankestunut hyvin hitaasti.

Laitoksen ohjaajat ovat aina olleet nuorten keskeinen aikuiskontakti koulukodissa. Haastatellut ottivat yleensä puheeksi jonkun tietyn, nimenomaan käytännön kasvatus- ja ohjaustyötä tehneen työntekijän – joko hyvässä tai pahassa. Kertomuksista välittyy dikotomia, joka kätkee alleen sen, että huomattava osa henkilökuntaan kuuluvista on oletettavasti ollut sellaisia, jotka neutraaliuttaan tai ”tavallisuuttaan” eivät ole jääneet mieleen. Kuitenkin tiedetään, että koulukodeissa sekä muussa lastensuojelun sijaishuollossa on esiintynyt kaltoinkohtelua ja väkivaltaa. 1970-luvulla koulukodissa ollut mies kertoi joutuneensa useita kertoja saman ohjaajan väärinkäytösten ja pahoinpitelyn kohteeksi. Hänelle alistuminen laitoksen sääntöihin ja käytäntöihin oli vaikeaa. ”Aina kaikkia sääntöjä vastaan” vaikka ”hampaat irvessä”, mutta konkreettisia vastarinnan keinoja hänellä ei juuri ollut.⁴⁵ Jäljelle

⁴⁴ M8517.

⁴⁵ M7504.

jäikin lähinnä olojen sietäminen ja hiljaa mielessä jurnuttaminen. Hän kuvaa ahdinkoaan, josta välittyy vaihtoehdottomuus:

Kun sitähan on lainsuojaton, jos mä olisin pystynyt, mä olisin karannut ja mennyt poliisiasemalle sanomaan, että mua hakataan. Mut ne ois nauranu, sanonut että kuules jätkä, nyt sä saat vielä kahta kauheammin, mitäs karkasit. Niin, mitäs teit että jouduit sinne. Oma vika. Nyt saat kärsiä. Et näinhän se on se asia. Mihinkään ei pystynyt menemään.⁴⁶

Tässä tarkastellulla ajanjaksolla yleinen ajattelu koulukotiin tai mihiin tahansa muuhun pakkolaitokseen sijoitetun henkilön vallanalaisuudesta tuki koulukodin strategiaa. Vallanalaisuus tai sen sisarkäsite laitosvalta olivat saksalaisesta hallinto-oikeudesta peräisin olevia käsittekonstruktioita. Suomessa niiden käyttö ei ollut niinkään oikeudellista, vaan ne pikemminkin kuvasivat vallitsevaa tilannetta. Ihmisen perusoikeudet, kuten omaisuuden ja henkilökohtaisen vapauden suoja, päättyivät laitoksen porteille. Sisäpuolella henkilö asetui erityiseen vallanalaisuussuhteeseen, eräänlaiseen valtion sisätilaan, jossa yksityisen subjektin toimintavapautta suojaavat perusoikeudet menettivät voimansa.⁴⁷ Sama asia ilmaistiin vanhassa kasvatustaitosten ohjesäännössä: ”(L)aitoksen oppilaat ovat hänen [johtajan tai johtajattaren] isäntävaltansa alaisia”⁴⁸. Kun johtaja jotakin velvoitti tai määräsi rangaistuksen, asiassa ei ollut valitusoikeutta.

Johtajan vahva asema ilmaistiin myös silloisessa lastensuojelulaissa. Vuodet 1937–1983 voimassa ollut laki siirsi huostaanotettujen lasten huoltajuuden huoltolautakunnalle, ja sijoitus koulukotiin siirsi sen lautakunnalta laitoksen johtajalle.⁴⁹ Koulukotien johtajien edustamat auktoriteetti ja valta ovat kertomuksissa vahvasti läsnä. Oli pitkään itsestään selvää, että niin johtaja ja hänen perheensä kuin myös muut henkilökunnan jäsenet asuivat laitosalueella. Vasta 1960-luvulla henkilökunta johtajia lukuun ottamatta alkoi vähitellen siirtyä asumaan laitosalueen ulkopuolelle. Haastatteluissa muisteltiin, että johtaja ”kyttäsi” tai ”vahti verhonraosta”, ja asia saattoi ärsyttää vielä vuosikymmenten jälkeen.

⁴⁶ M7504.

⁴⁷ Nieminen 2009, 12; Tuori 1990, 140–141; Merikoski 1968, 91.

⁴⁸ Valtion kasvatustaitosten ohjesäännöt 1924, 5 §.

⁴⁹ L 51/1936, 21 §.

Vanhempien miesten kertoman perusteella henkilökuntaan kuuluvien auktoriteettia haastettiin tai kyseenalaistettiin heidän aikanaan eli 1940–1950-luvuilla suhteellisen harvoin. Jälkeenpäin muisteltaessa hampaankolosta kaivettiin kuitenkin varsin paljon sellaista, mikä siellä oli odottanut pitkään ilmoille pääsyä. Päällimmäisinä mieessä monilla olivat katkeruus koulukotiin joutumisesta ja sijoituksen tuottama häpeä. Väkivaltaisia yhteydenottoja nuorten ja henkilökunnan välillä tapahtui silloin tällöin. ”*Se oli aamuruokailu ja se tuotiin tota putkasta syömään vahin kanssa, niin tota, se johtaja tuli sitä vastaan ja sano et kapteeni [pojan Sukunimi] painuu omaan selliinsä, et sinä et syö mui- ten seassa. Se otti kaks askelta eteenpäin ja löi.*”⁵⁰ Kerrottu pahoinpitely tapahtui 1960-luvulla. Henkilökunnan uhmaaminen näyttäisi aikaa myöten lisääntyneen. Hiljaisen tai heikosti havaittavan vastarinnan taktiikoiden lisäksi esiintyi avoimia uhkauksia: ”... *kirjotettiin lappu tai joku ettei kannata, kannattaa kattoo selkensä (...) yks kaverikin kun iski veittellä sitä [ohjaajaa] niin kyllähän se niin lähellä oli ettei sen elämä päättyny siihen, toivon et ois vetänny ku ois päässy vielä pienellä tuomiolla mies silloin*”⁵¹. Tilannekuvauksesta ilmenee koulukodeille leimallinen vastakkainasettelu nuorten ja aikuisten välillä. Monelle pojalle laitoksen säännöt, vapaan toiminnan esteet, kiellot ja kontrolli ruumiillistuivat henkilökunnassa. Henkilökunnan puolestaan oli oltava jossain määrin varuillaan erilaisten purkauksien varalta. Pernasaaren koulukodin johtajana useamman vuosikymmenen toiminut Ensio Kyppö on kuvannut koulukodin 1980-luvun ilmapiiriä ja asetelmaa siten, että oli pantava ”kova kovaa vasten”⁵².

1970-luvulla koulukodeissa aloitettiin kasvatuskeskustelut ja ryhdyttiin lähestymään nuoria uudella, terapeutisella otteella. Lähestymisyhteydet saatettiin kuitenkin tyrmätä täysin. ”*Mä en ikinä keskustellu kenenkään niitten kanssa, hyvin harvoin. (...) Kyllä sitä tuli jotain ympäripyöreitä kerrottuakin mutta kyllähän sinne jäi paljon semmosta mitä en viittä kertoa. (...) Nää psykologihommakki ni mä sanoin et leiki kuule autoillas ihan ite vaan.*”⁵³ On kirjaimellisesti hiljaista vastarintaa

⁵⁰ M6501.

⁵¹ M8510.

⁵² Kyppö 1989.

⁵³ M8510.

kieltäytyä keskustelemasta. Vaikeneminen taktiikkana on heikomman ase, ja sen avulla saavutettiin voittoja. ”Ja kun mä en keskustellut niin se oli vaikeeta sille [ohjaajalle], sillä petti hermo heti”⁵⁴. Psykologisten testien tekijöitä osa nuorista pyrki vedättämään parhaansa mukaan. ”Jätkähän pisti ihan kuus-nolla niitä testejä ja sopivat keskenään et mitä sanotaan”⁵⁵. 1980-luvulla koulukodissa ollut mies pohti myös vastausta kysymykseen, millainen suhde nuorten ja laitoksessa työskentelevien välillä oli: ”Ne oli vaan töissä siellä ja, ei mitään suhdetta ollu, mä aina-kaan päässy kenenkään kanssa silleen et ois ollu minkäänlaisia välejä”⁵⁶. Vastaus kertoo luottamuspulasta nuoren ja aikuisen välillä. Epäluulon muuria on ollut vaikea rikkoa, ja vuorovaikutus jäi koulukodissa usein pinnalliseksi.

Koulukotinuoret kantavat usein kielteisistä luonnehdinnoista koostuvan leimatun identiteetin taakkaa. Sekä laitoksessa että sen ulkopuolella ”tiedetään” helposti, millaisia he ovat, eli olennaiset asiat heidän menneisyydestään ja tulevaisuudestaan on ikään kuin valmiiksi kirjoitettu.⁵⁷ Tarjottu identiteetti ei ole koskaan kelvannut sellaisenaan kaikille⁵⁸. ”Sun pitää opetella kaks elämää et sä selviät siellä, se minkä sä annat niille ja se on [Etunimi] kakkonen, ja [Etunimi] ykkösen pidät sitte vaan ittelläs, älä päästä siihen ketään, älä ketään”⁵⁹. Haastateltava kuvaa, kuinka hän laitoksessa saattoi yksityisesti olla oma itsensä mutta sosiaalisissa tilanteissa puki ”naamion” todellista minäänsä suojatakseen. Kun koulukotinuorta määritellään ulkopuolelta, rajoitetaan samalla hänen mahdollisuuksiaan valita itse ryhmä johon samaistua. Ihmisen identiteetin rakentumista säätelee aina se, miten muut hänet näkevät, mutta koulukotinuorille ulkopuolelta annetun identiteetin kyseenalaistaminen voi olla erityisen vaikeaa heidän asemansa haavoittuvuuden takia⁶⁰.

Haastatellut kertoivat, että kuten vankiloissa myös koulukodissa nuorten välillä vallitsi keskinäinen hierarkia. Pennalismi ja nuorten vä-

⁵⁴ M8510.

⁵⁵ M8517.

⁵⁶ M8517.

⁵⁷ Juhila 2004, 24–26.

⁵⁸ Ks. Laitala 2016.

⁵⁹ M8510.

⁶⁰ Sen 2009.

linen väkivalta on ollut aina tiedossa, mutta sitä ei ole haluttu tai osattu kitkeä⁶¹. Johtajien – ”kingien” – suojeluksessa nuori saattoi välttyä kiusaamiselta, simputukselta tai hakkaamiselta. ”Mulla oli se että mä olin sen [Sukunimi Etunimi] kans, se oli mukava jätkä ja sen ympärille tuli tietysti joku oma porukansa. (...) Niin mä sain olla rauhassa sen takia.”⁶² Joskus hierarkioiden luominen oli täysin tietoista ja tavoitteellista toimintaa. ”Viestintäpoliittisissa järjestelyissä” oli kyse tästä:

*Piti luoda sinne semmonen portaikko sinne alemmaks, nää niisanotut juoksupojat, jotka pärjää ja jotka on tyytyväisiä kun niillä on tupakkaa ja jos niiltä loppuu jotain ni sä pystyt niille sitä tarjoon. Et jos ne haluaa elokuviin, niin ei mennä ite, jätetään niille joku paikka et ne pääsee sinne. [Nimi] käytin lähettinä monesti, kaikki piti sitä vaan ihan umpityhmänä, pidin sitä lähettinä semmosissa ihan tietyissä asioissa, varsinkin kun piti viedä väärää tietoa niin mä pistin sen asialle, hämmentään jotain, niin se oli hyvä semmoseen hommaan.*⁶³

Juonittelu ja heikommassa asemassa olevien höynäyttäminen tähtäsivät ensisijaisesti postin lähettämiseen ja vastaanottamiseen ohi henkilökunnan valvonnan: ”...sittehan se helpottu kun kanavat aukes et posti tulikin kylälle (...) ne noudettiin sitten asemalta puupinojen välistä”. Kielletyn toiminnan rinkiin valjastettiin myös potentiaaliset ”vasikat”, joille viritettiin ansa: ”Semmosetkin ketkä epäiltiin et aina käreäyttää tai polttaa tai pää ei kestä hakkaamista tai putkaa (...) ne lahjottiin koska sehän oli paras konsti, sotkee ne mukaan, antaa niille jotain sitä kiellettyä.”⁶⁴ Suunnitelmallisen ja järjestelmällisen vastarinnan perimmäinen tavoite oli junailla työ- tai opiskelupaikka, joka takasi pääsyn pois koulukodista. Voidaan puhua laitoksen epävirallisesta kulttuurista tai nimittää sitä kuten Goffman ”epäsuoraksi puskurijärjestelmäksi”. Siinä ei ole kyse suoranaisesta henkilökunnan uhmaamisesta, vaan käytännöistä, joiden avulla nuoret pääsevät käsiksi kiellettyihin asioihin tai sallittuihin asioihin kielletyin keinoin. Nämä vastarinnan taktiikat tunnetaan paremmin esimerkiksi nimellä ”juoniminen”, ”kusetaminen” ja ”vasikoiminen”. Puskurijärjestelmä on Goffmanin mukaan to-

⁶¹ Helasvuo 1954.

⁶² M7510.

⁶³ M8510.

⁶⁴ M8510.

taalisessa laitoksessa asuvalle tärkeä todiste siitä, että hän on yhä oma herransa ja pystyy jotenkin säätelemään ympäristöään. Asukkaiden hierarkiajärjestelmä syntyy epäsuoran puskurijärjestelmän pohjalta.⁶⁵

Aina on kuitenkin ollut heitä, jotka eivät mukaudu keskinäiseen laitoshierarkiaan tai vahvemman valtaan. ”*Isommat pojat, jotka koettiin pitää, omaa kuria ja alistaa, mutta tota, mä olin enemmän sellasessa urheiluporukassa, että ne ei tavallaan uskaltaneet siihen porukkaan kajo-ta*”, kertoi 1960-luvulla koulukodissa ollut mies⁶⁶. Urheilu kasvatti fyysisiä voimia ja taitoja, jotka suojasivat väkivallalta. Yleisiä tapoja välttää hierarkiaa ovat myös välttely, pakoilu tai vetäytyminen. Koulukodissa 1980-luvulla ollut nainen kertoi, että ”(e)n mä kyllä muista et mä olisin tehnyt sillä tavalla kun hän [johtajatyttö] sanoo, et mä olin sillee aika paljon omissani siinä. Tein pihalla, pihalla olin aika paljon. Muistan sen kun sitä nurmikkoakin rakennettiin siinä.”⁶⁷ Osallistuminen laitoksen järjestämään toimintaan voi joskus olla taiteilua kahden huonon vaihtoehdon välillä. Jos asettuu poikkitelein, joutuu helposti henkilökunnan huomion kohteeksi, jos taas osallistuu liian aktiivisesti, saattaa herättää epäluuloja muissa nuorissa.

Luvallisia kontakteja koulukodin ulkopuolelle oli niukasti. Vieraita laitoksissa kävi harvoin, ja ennen 1980-lukua kotilomia oli vähän tai ei lainkaan. Sijoituksissa suosittiin mahdollisimman pitkiä matkoja koulukodin ja kodin välillä, sillä kontakteja aiempiin ystävä- ja kaveriporukoihin pidettiin yleensä haitallisina. Vuorovaikutus omanikäisiin kutistui laitoksen sisälle, kun kanssakäymistä koulukodin ja paikallisen nuorison välillä ei juuri ollut. Perhekodeissa asuneilla nuorilla oli mahdollisuuksia enemmän kuin aiemmilla koulukotisukupolvilla tai laitosmaisemmissa oloissa asuneilla. Jos oli käyttäytynyt hyvin, pääsi kuntakeskukseen elokuviin tai diskoon. ”*Ennen diskoon lähtöä meidän silmät tarkistettiin, kuinka paljon meikkiä on. Mä muistan aina sen kun [Nimi] joutu ottaa meikit raukka pois moneen kertaan kun sillä oli niin vahvat meikit.*”⁶⁸ Diskoon tai elokuvaan pääsy saattoi myös avata tilaisuuden luvattomille seurustelusuhteille. Postit olivat halkopinojen

⁶⁵ Goffman 1961, 54–55.

⁶⁶ M6501.

⁶⁷ N8501.

⁶⁸ N8501.

välissä lähinnä sen ansiosta, että ”mää iskin [kuntakeskuksesta] semmoisen tytön, minkä kautta mä sitte niinku viestittelin tänne etelään ja joka toimitti mun postin (...) riiasin sitä tyttöä niin kauan että mä sain, joka jätkä sai lähetettyjä postinsa varsinkin silloin keväällä, ammattikouluihin hakemuksii ja tollai”⁶⁹.

Joissain koulukodeissa nuoret kulkivat laitokselta saaduissa vaatteissa vielä 1980-luvulla. Heidät oli helppo tunnistaa katukuvassa, joten useimmat pyrkivät mahdollisuuksiensa mukaan eroon laitokseen liitettävistä ulkoisista tunnusmerkeistä. Hankittiin nahkarotsi, värjättiin hiukset, aikakaudesta riippuen joko leikattiin tai kasvatettiin niitä – ylipäättään pyrittiin näyttämään muulta kuin koulukotinuorelta. On vaikea tulkita, pyrittiinkö pukeutumisella ja muilla ulkonäkötekijöillä vastustamaan laitoksen konventioita vai oliko kyse vain aika-kauden nuorisokulttuurista. Vastarintaan viittaisi kuitenkin se, että esimerkiksi hiusten värjääminen saattoi näyttäytyä henkilökunnalle kapinointina, ja asiasta on taitettu peistä lastensuojelulaitoksissa vielä nykyisinkin⁷⁰. Samoin on tatuointien laita. Niitä on tehtailtu läpi vuosikymmenten niin vankiloissa kuin koulukodeissakin, ja ainakin jälkimmäisten henkilökunnassa ne herättivät närää. Eräs miehistä kertoi, että saunareissulla aina ”syynättiin”, ovatko tatuoinnit lisääntyneet⁷¹.

Hiljainen vastarinta ei ollut pelkästään sijoitettujen nuorten ase. Eri vuosikymmeniltä kerrotaan tapauksista, joissa erityisesti laitoksessa työskennelleet naiset katsoivat luvattomuuksia, joskus jopa karkaamisia, läpi sormien. 1950-luvulla aamuyöstä omilta reissuiltaan koulukotiin palannut porukka huomasi asuntolan ikkunan jätetyn auki. ”Se sanoi se nainen meille, että ei hän puhu kellekään tästä tai ei puhuta kellekään, että te ootte vaan eksyneet mettään”. Haastateltava kuvaili kotikunnassa arjen sujumisesta vastannutta naista ”ihanaksi ihmiseksi”, eikä yksistään siitä syystä, ettei tämä paljastanut karkulaisia.⁷² Kertomusten perusteella jotkut työntekijöistäkin asettuivat kaikessa hiljaisuudessa laitoksen sääntöjä vastaan.

⁶⁹ M8510.

⁷⁰ Elämäkerralliset tiedot oppilaista, PPa; Eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastuspöytäkirjat 2010–2015.

⁷¹ M8510.

⁷² M5506.

Vastarinnan tekemiset

Koulukodin strategia näyttäisi osaksi epäonnistuneen käytännön toteutuksessa. Nuorten vastaan asettumisen tekniikoissa oli paljon yleisesti epätoivottuja toiminta- tai asennoitumistapoja. Haastatellut kertoivat muun muassa juonittelusta, hidastelusta, vedätyksestä, huijauksesta, viivytystä, jäynästä, härnäyksestä ja pilkasta, tihutöistä, varastelusta ja päihteiden käytöstä. Tarkastelen näitä vastarinnan tekemisen tapoja siihen nähden, mitä niillä on vastustettu. Pääasialliset vastakarvaan asettumisen kohteet näyttäisivät olleen laitoksen säännöt ja yleiset käyttäytymissäännöt tai moraalikäsitukset.

Koulukotien strategia manifestoitui ohjesäännöissä, mutta se, miten tuli käyttäytyä ja mitä sai tehdä ja mitä ei, määriteltiin viime kädessä paikallisesti. Lisäksi aina on ollut joitain sääntöjä, jotka ovat olleet jo yksistään sijoitettujen iän perusteella niin itsestään selvästi kiellettyjä, että niitä ei ole kirjoitetuissa säännöissä nimenomaisesti mainittu. Yksi sellainen on päihteiden käyttö.

Mä salakuljetin, kun mä olin pajalla töissä, niin mä sain sieltä näitä maalinohenteita ja tällaisia. Näähän halus hirveästi. Moni kysyi, voiks sä tuoda heille, kun sä oot siellä. Mä sit toin niitä sitten monellekin. Ja äijät imppas siellä ja ne oli ihan pihalla. (...) En koskaan narahtanut. Mä sain aina vietyä ne. Eikä mua sitten poltettu. Kukaan ei yrittänyt vasikoida mua.⁷³

Tässä kuvataan oppimista 1970-luvulla, mutta haastateltavien mukaan koulukodissa haisteltiin kumiliimaa, tinneriä ja muita teknisiä liuottimia sekä keitettiin kiljua, tai ainakin yritettiin keittää, jo 1950-luvulla. Yleensä päihteiden käyttö oli isomman ryhmän salaisuus, joka perustui sille, että kukaan ei ”vasikoi”, tai jos käry käy, kaikki osalliset vaikenivat. 1960–70-lukujen huumeaalto⁷⁴ ei näiden haastattelujen perusteella juuri yltänyt koulukotiin, mutta 1980-luvulla jo jossain määrin. ”Kyllähän sitä joskus löytyy pusseja tai ovat löytäneet pusseja mut se on vaan, kukaan ei tunnusta, aha ei voi tietää”⁷⁵. Oppiaustakin esiintyi edelleen. Haastateltava kertoi, että häneltä evättiin pääsy lentopallopeleihin muiden poikien kanssa ja siitä seurasi hänen hiljainen protestinsa.

⁷³ M7504.

⁷⁴ Kainulainen, Savonen & Rönkä 2017.

⁷⁵ M8517.

”...mä sanoin et mä voim siivota urheilusalin ja kun jäin yksin kaadoin to-lua muovikassiin ja vetelin siitä pääni sekasin kato ja kuljeskelin siinä sen mopin kanssa. Tuli illalla vaan vartija kysymään että eiks se oo jo puhdas niin mä että vielä kerran täytyy vetää että on vimpan päälle sitten.”⁷⁶

Päihtymyksen lisäksi episodissa oli kyse juuri hiljaiselle vastarinnalle ominaisesta tekemisen tavasta, hidastelusta tai viivyttelestä⁷⁷. Suhtautumisessa on myös havaittavissa ylimielisyyttä, jopa pilkkaa.

Niin kontaktit laitoksen ulkopuolisiin ihmisiin kuin yhteydet kirjeitse ja puhelimitse laitoksen ulkopuolelle olivat tiukasti valvottuja. Viestinnän kontrollointi on käytäntönä suljetun laitoksen strategian ytimessä. Koulukodin henkilökunta sai tarkistaa oppilaiden postin molempiin suuntiin ensin ohjesääntöjen mutta sittemmin myös lain perusteella. Puheluita niin ikään valvottiin, toisin sanoen nuoren soittaessa tai hänelle soitettaessa kuunneltiin vieressä. Edellisessä luvussa kuvattu postiliikenteen operointi laitoksen ulkopuolelle suuntautui nimenomaan viestinnän kontrollointia vastaan, mutta lisäksi sen toteutuksessa oli jokseenkin ilkamoiva sävy.

Koulukodista käytiin varkaissa milloin missäkin. Haastattelujen perusteella kyse ei ole ollut siitä, etteivätkö nuoret olisi erottaneet oikeaa ja väärää, vaikka laitosmaailmaa erityisesti 1940–50-luvuilla hallinneet psykopaattipuheet saattavat tällaiseenkin viitata⁷⁸. Sodan jälkeinen pula-aika kosketti luonnollisesti myös koulukoteja esimerkiksi elintarvikesäännöstelyn muodossa, vaikka laitokset olivat maataloustuotanton-sa ansiosta pitkälle omavaraisia. Monien nyt jo ikääntyneiden miesten muistot luvattomista teoista liittyivät juuri ruokaan. Saatettiin käydä metsässä tai rannoilla paistamassa ohukaisia tai perunoita sekä herkuttella vaalealla leivällä tai muilla varastetuilla ruuilla. Varkaisia käytiin niin lähiseudun kaupoissa kuin laitoksessakin. 1940-luvun lopussa koulukotiin joutunut mies kertoi, kuinka he salassa sahasivat koulukodin ruoka-aitan kattoon reiän, laskivat yön pimeydessä sinne köyden ja herkuttelivat poikien kesken hedelmä- ja lihasäilykkeillä, joita ei laitoksen ruokapöydässä nähty⁷⁹. Kertomuksesta huokuu toisaalta tyydytys

⁷⁶ M8510.

⁷⁷ Scott 1985, xvi–xvii.

⁷⁸ Esim. Saari 1952.

⁷⁹ M5506.

omasta oveluudesta, toisaalta närkästys siitä, että parhaat antimet oli pimitetty pojilta. Varastaminen sai oikeutuksensa epäoikeudenmukaisuuden kokemuksesta, jolle näyttäisi olleen jonkin verran myös katetta. Heti sotien jälkeen julkisuudessa esitettiin epäilyjä, että laitoksissa olisi käytetty väärin oppilaiden elintarvikekortteja. Sosiaaliministeriön edustaja myönsi epäilyt oikeiksi, mutta arveli, että kyse oli harvinaisista ”harhatapauksista”.⁸⁰

Koulukotien yhteydessä oli yleensä paitsi maatila usein myös puutarha. Niissä kasvatettiin vihanneksia, mutta joissain laitoksissa myytiin myös kukkia. 1950-luvulla laitoksessa ollut mies kertoi, kuinka he toverinsa kanssa piilottivat ruusuja housun lahkeeseen, ”saadaksemme itellemme rahaa”, tienestiä ohi virallisen kassavirran⁸¹. Koulukotien maatilojen rahallinen tuotto oli merkittävä, ja koska se syntyi suureksi osaksi oppilaiden työllä, oli asetelma omiaan herättämään vastarintaa myös ilkeivallan muodossa. ”*Aumat hajotettiin tahallaan, niin rahallinen tappio tulee jossain muodossa niille (...) et se on jätekamaa sen jälkeen, aiv-virtasta ei pelasteta enää*”⁸², kertoi ilkeilystä haastateltava, jonka aikana maataloustöissä ei yleensä enää edes käyty. Asukkaat käänsivät herkästi katseensa koulukotiin, jos paikkakunnalla tapahtui varkauksia tai pahantekoa. Aihettakin usein oli. Haastateltava kertoi, kuinka he kävivät joen rannassa rikkomassa tukkinippuja: ”*Ja siitä tuli hirveet sanktiot sitten. Kato kunnat joutu maksaan niitä, kato kun niitten pahantekijät oli täällä pahanteossa. (...) Eihän ne kiinni meitä saanut, mutta sillai tiesi että poikakodin poikia.*”⁸³

Tihutyöllä haluttiin aiheuttaa vahinkoja, jotta joku joutuisi maksamaan. Ajatus maksamisesta saa tässä yhteydessä myös metaforan merkityksen ja palautuu monen haastatellun kokemukseen siitä, että koulukotiin oli jouduttu syyttä tai ainakin kevein perustein ja että laitoksessa joutui sarron kohteeksi. Vastarinnan manööverit tuottivat jännitystä ja vaihtelua kaavamaiseen arkeen, ja niillä näyttäisi usein tavoitellun lähinnä ”vain” hämmennystä tai sekasortoa. Vahingontekojen ja tihutöiden lisäksi toteutettiin – suuremmin ajattelemta – harmittomampia

⁸⁰ Tarasti 1946, 171.

⁸¹ M5506.

⁸² M8510.

⁸³ M7510.

kepposia ja kujeita, joille naureskeltiin vielä vuosikymmenten perästä. Eräs muisteli, kuinka koulukodin metallipajalla ”(p)istin asetyleenia sen minikiukaan päältä ja räjäytin”, ja häntä yhä hymyilytti se, kuinka ”porukoilta kahvikupit lenteli”⁸⁴.

Jurottaen ja rettelöiden

Koulukotinuorten hiljaisen vastarinnan taktiikat haastoivat monella tavalla koulukodin strategiaa. Suljetussa laitoksessa elämään kohdistuneet rajoitukset ruokkivat nuorten kekseliäisyyttä. Laitoskäytännöt näyttäisivät synnyttäneen vastarintaa myös heissä, jotka eivät toisissa oloissa välttämättä asettuisi vastakarvaan. Piilotetuimmillaan vastarinta oli ajatuksia, aikomuksia tai hampaiden kiristelyä. Sitä voi kuvata myös pieneksi, pakottavaksi toimijuudeksi, joka on samaan aikaan passiivista ja aktiivista. Pieni toimijuus on odottamista, sietämistä, unohtamista tai kärsimistä.⁸⁵ Toiminnaksi äityessään hiljainen vastarinta ylenkatsoo, halveksii tai pilkkaa sääntöjä ja määräyksiä, sotkee järjestystä ja aiheuttaa harmia tai vaikeuksia muille sekä uhkailee tai lahjoo. Haastatellut puhuivat suhteellisen paljon vastakkainasettelusta nuorten ja henkilökunnan välillä ja kuvailivat vallan epätasapainoa. Suhteet aikuisten ja nuorten välillä olivat usein etäisiä tai jännitteisiä, ja näyttäisi siltä, että 1980-luvulla nuorten vastarinta lisääntyi ja koveni. Monet kokivat itsensä ulkopuoliseksi ja kaihtoivat tai karttoivat laitosoloille tyypillistä oppilaiden keskinäistä hierarkiaa ja väkivaltaa.

Koulukotien hiljainen vastarinta ei yleensä ollut ilmeisen intentionaalista toimintaa. Tarkasti suunniteltuja ja tavoitteellisia vastarinnan projekteja toteutettiin – kuten esimerkiksi artikkelissa kuvatut ”viestintäpoliittiset järjestelyt” – mutta päämäärätietoiset hankkeet lienevät olleen enemmänkin poikkeuksia. Haastattelujen perusteella vastarinnalla pyrittiin raivaamaan omaa tilaa ja lisäämään autonomian kokemuksia. Monien tekojen ja monenlaisen toiminnan uskottiin jääneen henkilökunnalta pimentoon, mikä on luultavasti vahvistanut uskoa toiminnan omaehtoisuudesta. Emme kuitenkaan voi tietää, mitä henkilökunta on tiennyt tai vähintään epäillyt, mutta halunnut jostain

⁸⁴ M7510.

⁸⁵ Honkasalo 2013.

syystä katsoa asiaa läpi sormien. Hiljaisen vastarinnan taktikat ovat nähtävästi auttaneet nuoria säilyttämään omanarvontuntoaan tai kestämään itsemääräämisoikeuksiensa rajoittamista. Ajattelemalla itsestä omilla ehdoilla nuori saattoi asettua muiden määrittelemää pahantapaisten identiteettiä vastaan ja torjua institutionaaliseen mallitarinaan asettamista⁸⁶. Pelkistetyimmillään vastarinnassa oli kyse hankalan olon helpottamisesta, ajan tappamisesta, joidenkin tunteiden, kuten turhautumisen, purkamisesta ja, luultavasti jokseenkin usein, hetkellisten mielijohteiden tai halujen seuraamisesta.

Hiljaisuus on vahva vastarinnan taktikka, ja puhumattomuus painokas laitosnuorten ase epäoikeudenmukaiseksi koettuja käytäntöjä ja kohtelua vastaan. Hiljaisuudella viestitettiin osallistumishaluttomuutta, suuttumusta tai vihaa, vastenmielisyyttä, välinpitämättömyyttä tai piittaamattomuutta. Voidaan myös ajatella, että hiljaisuuden taakse vetäydyttiin, kun haluttiin vältellä tai salata jotakin.⁸⁷ Hiljaisuus on tehokas ase myös siksi, että sen merkityksestä ja sävystä voi toisen olla vaikea saada selvää. Puhumattomaksi heittäytymällä saatettiin herättää koulukodin henkilökunnassa ärtymystä tai aiheuttaa maltin menetyksiä, minkä nuori luki voitokseen.

Joistain kertomuksista kuului katkeruus, jopa suorainen viha, koulukoti-instituutiota tai koko yhteiskuntaa kohtaan. Se on saattanut kyteä jo koulukodissa tai leimahtaa vasta vuosien jälkeen, varsinkin jos elämässä on ollut paljon vastoinkäymisiä tai epäonnistumisia. Niiden alkuperä kiinnitettiin usein koulukotisijoitukseen. Viha voi olla vastustaja ja vihollinen, mutta se voi olla myös auttaja ja liittolainen. Vihan tulee valjastaneeksi liittolaiseksi silloin, kun sen avulla saa aikaan toivottuja asioita, toisin sanoen, kun se auttaa selviytymään esimerkiksi alistamisen tai vääryyden kokemuksista tai epäoikeudenmukaisesta kohtelusta.⁸⁸

⁸⁶ Juhila 2004, 30–31.

⁸⁷ Ks. Montoya 2000, 860.

⁸⁸ Virkki 2004, 48–49.

Lähteet

*Haastattelut*⁸⁹

M5505
M5506
M6506
M6511
M6501
M7510
M7504
M8517
M8510
N8501

Arkisto- ja viranomaislähteet

Eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastuspöytäkirjat 2010–2015.
Järvilinnan vastaanottokodin rangaistuspäiväkirjat. Järvilinnan vastaanottokodin arkisto. Kansallisarkisto Jyväskylä.
KM 1946:1. Kasvatus- ja työlaitoskomitean mietintö I, Kasvatuslaitokset.
KM 1958:1. Koulukotikomitean mietintö.
L 51/1936. Lastensuojelulaki.
L 683/1983. Lastensuojelulaki.
L 417/2007. Lastensuojelulaki.
Pernasaaren koulukodin erikoisosaston kurinpitopäiväkirjat 1965–1981.
Pernasaaren koulukodin arkisto. Kansallisarkisto Jyväskylä.
Pernasaaren koulukodin erikoisosaston kurinpitopäiväkirjat 1981–1989.
Pernasaaren koulukodin arkisto. Kansallisarkisto Jyväskylä.
Valtion kasvatuslaitosten ohjesäännöt 1924. Helsinki: [kustantaja tuntematon].
Valtion koulukotien ohjesääntö 1960. Helsinki: [kustantaja tuntematon].
Valtion koulukotien toimintakertomus 1988. Pernasaaren koulukodin arkisto. Kansallisarkisto Jyväskylä.

Kirjallisuus

de Certeau, Michel (2013) *Arkipäivän kekseliäisyys 1: Tekemisen tavat*. Helsinki: niin & näin.
Foucault, Michel (2014) *Tarkkailla ja rangaista*. Nivanka, Evi (suom.) Helsinki: Otava.
Giddens, Anthony (1984) *The constitution of society*. Cambridge : Polity Press.
Goffman, Erving (1961) *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.

⁸⁹ Haastattelujen anonymisointi, ks. s. 249.

- Gronow, Jukka & Töttö, Pertti (1996) Max Weber – kapitalismi, byrokratia ja länsimainen rationaalisuus. Teoksessa J. Gronow, A. Noro & P. Töttö (toim.) *Sosiologian klassikot*. Helsinki: Gaudeamus, 262–326.
- Helasvuo, Kaarlo (1954) *Laitospoikien keskinäisestä väkivaltaisuudesta*. Jyväskylä: Weilin & Göös.
- Hirvonen, Ari (2013) Pahat toimeettomat. Irtolaisuus sosiaalioikeuden ja sosiaalipolitiikan pelinä. Teoksessa S. Hänninen, T. Kotkas, E. Nykänen, M. Pajukoski & M. Sakslin (toim.) *Muuttuva sosiaalioikeus*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, E-sarja N:o 24. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 13–46.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2013) Katveessa – Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede & edistys* 38:1, 42–61. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Hytönen, Kirsi-Maria, Malinen, Antti, Salenius, Paula, Haikari, Janne, Markkola, Pirjo, Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna (2016) *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Raportteja ja muistioita 2016:22. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Johansson, Anna & Vinthagen, Stellan (2014) Dimensions of Everyday Resistance: An Analytical Framework. *Critical Sociology* 42:3, 417–435. SAGE Publications.
- Juhila, Kirsi (2004) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa A. Jokinen, L. Huttunen & A. Kulmala (toim.) *Pubua vastaan ja vaieta*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Kainulainen, Heini, Savonen, Jenni & Rönkä, Sanna (toim.) (2017) *Vanha liitto. Kovien huumeiden käyttäjät 1960–1970-lukujen Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kyppö, Ensio (1989) *Ne kovimmat pojat*. Helsinki: Alea-kirja.
- Laitala, Marjo (2016) Lapsuus laitoksessa. *Ennen ja Nyt* 3/2016. URL <http://www.ennenjanyt.net/2016/09/lapsuus-laitoksessa-suojelukasvatuksen-kolhuja-kahdessa-polvessa/>. (Viitattu 3.3.2018.)
- Laitala, Marjo & Puuronen, Vesa (2016) *Yhteiskunnan tabra?* Tampere: Vastapaino.
- Lüdtke, Alf (toim.) (1995) *The History of Everyday Life*. New Jersey: Princeton University Press.
- Merikoski, Veli (1968) *Luentoja huolto-oikeudesta*. Tore Modeen (toim.) Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, B-sarja 31, Helsinki: Lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta.
- Montoya, Margaret E. (2000) Silence and silencing. *Michigan Journal of Race & Law* 2000, vol 5, 847–911.
- Nieminen, Liisa (2009) Laitosvaltaopin hylkääminen. Teoksessa P. Letto-Vanamo, O. Mäenpää & T. Ojanen (toim.) *Jublaulkaisu Mikael Hiden*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 11–35.

- Pöysä, Jyrki (2015) *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rissanen, Jori R. & Saloranta, Seppo (1985) *Uusi koulukoti – hajautettu kokonaisuus*. Oulu: Nuorten Ystävät ry.
- Saari, Erkki (1952) *Sielullisesti poikkeavat lapset*. Jyväskylä: Gummerus.
- Sen, Amartya (2009) *Identiteetti ja väkivalta*. Korhonen, J. (suom.) Helsinki: Basam Books.
- Scott, James C. (1985) *Weapons of the weak. Everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Tarasti, Aarne (1947) Lastensuojelumme arvostelua. *Lapsi ja Nuoris* 7:7–8, 169–172.
- Tuori, Kaarlo (1990) *Oikeus, valta ja demokratia*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Valtion koulukodit 2018*. Helsinki: THL. URL <http://www.valtionkoulukodit.fi/>. (Viitattu 11.5.2018.)
- Virkki, Tuija (2004) *Vihan voima. Toimijuus ja muutos vihakertomuksissa*. Jyväskylä: Atena.

Unohtamista uhmaten

Partisaanisodan muistelukulttuuri hiljaisena vastarintana

Kirsi Laurén

SUOMEN ITÄRAJALLA ei ole unohdettu kotirintamalla jatkosodan aikana (1941–1944)¹ käytyä partisaanisotaa, jossa puolisotilaallisten neuvostopartisaanijoukkojen kohteeksi joutui siviiliväkeä. Tapahtumat ja niiden seuraukset järkyttivät syvästi rajaseudun asukkaita ja leimasivat merkittävällä tavalla heidän menneisyyttään ja tulevaisuuttaan. Sodanjälkeinen poliittinen ilmapiiri vaimensi vuosikymmeniksi partisaanisodan julkisen käsittelyn, mikä herätti kylissä väärin kohdelluksi tulemisen tunteita ja hiljaista vastarintaa. Keskityn artikkelissani paikallisyhteisöjen sisäpiireissä ja kylien muistomerkeillä ja -juhlissa ylläpidettyyn partisaanisodan muistelukulttuuriin ja kysyn, mikä merkitys sillä on ollut traumaattisen menneisyyden käsittelylle.

¹ Jatkosota käytiin 25.6.1944–19.9.1944, jolloin Suomi hyökkäsi ja taisteli Saksan rinnalla Neuvostoliittoa vastaan lopulta häviten sodan.

Johdanto

Asetuimme aitan lattialle tehtyyn siskonpetiin nukkumaan suuren pelon vallassa. Kaikkien piti olla hyvin hiljaa, etteivät mahdolliset viholliset kuulisi. [- -] Kunnes heräsin aamuyöllä kovaan ammuntaan. [- -] Isä avasi oven ja huomasi kaubukseen, että kolme partisaania oli aitan välittömässä läheisyydessä. Isä oli pyytännyt, etteivät he tekisi syyttömille ihmisille mitään paha. Mutta armoa ei annettu. Yksi partisaani hyppäsi heti konepistoolin kanssa aitan ovelle ja alkoi silmitön ammunta. (K15)

Tekstilainaus on lapsena perheensä kanssa neuvostopartisaanien hyökkäyksen kohteeksi joutuneen miehen kirjoituksesta, jossa hän kertoo kotiinsa ja naapuritaloihin kohdistuneista partisaanien tuhotöistä kesäyönä 1944. Kertojan vanhemmat ja vanhin veli kuolivat hyökkäyksessä pienempien sisarusten silmien edessä. Vastaavanlaisia järkyttäviä iskuja tapahtui Suomen itärajan pienissä kylissä Koillis-Lapista Pohjois-Karjalaan ulottuvalla alueella koko jatkosodan ajan, etenkin sen viimeisenä vuotena. Neuvostopartisaanien² alkuperäisenä tehtävänä on oletettavasti ollut aiheuttaa sekasortoa rintaman takana, tuhota suomalaisille ja saksalaisille vihollisilleen sotilaallisesti tärkeitä rautatieyhteyksiä ja viesti- ja komentopaikkoja sekä ottaa vankeja. Hyökkäykset kohdistuivat kuitenkin sodan edetessä yhä useammin siviileihin, joista surmansa sai 180. Koteja poltettiin ja ryöstettiin, ihmisiä siepattiin, lapsia jäi orvoiksi, ja moni sai elinikäisiä fyysisiä ja psyykkisiä vammoja.³ Sodan päätyttyä jo muutenkin aineellisen niukkuuden vaivaamien syrjäkyläien hengissä selvinneet jatkoivat elämää kovaan työntekoon turvaten. Pientilojen töihin oli myös lasten osallistuttava, jolloin koulunkäynnin mahdollisuudet jäivät monen osalta vähäisiksi. Raskaaksi lisätaakaksi muodostui hävityn sodan jälkeinen ilmapiiri. Neuvostoliitto valvoi tiukasti Suomen rauhanehto- ja poliittista elämää pyrkien samalla levittämään maahan kommunismia ja kitkemään mahdollista

² Nimitän artikkelissani tästä eteenpäin neuvostopartisaaneja lyhyemmin partisaaneiksi, jota nimikettä myös rajaseudun väki käyttää tarkoittaessaan nimenomaan Suomen puolella hyökkäyksiä tehneitä neuvostoliittolaisia sissijoukkoja.

³ Vuorenmaa 1995, 429; Lähtenmäki 2017.

neuvostovastaisuutta⁴. Tämän seurauksena sodan ja itänaapurin kriittiselle tarkastelulle ja sotakokemusten käsittelylle julkisuudessa ei ollut vuosikymmeniin tilaa. Sotien runtelemilla ja partisaanitoiminnan järkyttämällä rajaseuduilla tämä koettiin erityisen epäoikeudenmukaiseksi.

Partisaanisota oli monella tapaa traumaattinen, ja hyökkäysten kohteeksi joutuneet syrjäkyläasukkaat on myöhemmissä tarkasteluissa esitetty etupäässä poliittisen vallankäytön vaiennettuina uhreina⁵. Iskuista selvinneet eivät kuitenkaan suostuneet vaikenemaan, vaikka ulospäin siltä saattoikin vaikuttaa, vaan keksivät omat keinonsa etsiäkseen oikeudenmukaisuutta ja torjuakseen menneisyyden tapahtumien unohtamista. Julkisuuskään ei täysin vaiennut partisaanisodasta. Siitä kirjoitettiin sotien jälkeen jonkin verran muun muassa paikallislehdissä, vuonna 1957 alkunsa saaneessa *Kansa taisteli – miehet kertovat* -lehdissä ja kaunokirjallisissa sotaromaaneissa⁶. Partisaanisotaan liittyvä julkinen muistelukulkuutuuri kuitenkin avautui ja sai laajempaa yhteiskunnallista näkyvyyttä vasta Neuvostoliiton hajoamisen (1991) jälkeen. 2000-luvun taitteessa ilmestyi myös Suomen partisaanisotaa ja sen kokemushistoriaa käsitteleviä dokumentaarisia tietokirjoja⁷, joiden seurauksena asia nostettiin esiin julkisuudessa ja perustettiin vuonna 1999 *Jatkosodan siviiliveteraanit ry*⁸. Partisaani-iskujen uhrit saivat valtiolta hyvitystä kokemistaan menetyksistä ja traumatisoitumisesta sekä oikeuden kuntoutukseen vasta vuonna 2003, jolloin useimmat hengissä säilyneistä uhreista olivat jo hyvin iäkkäitä tai kuolleet vanhuuttaan.

Partisaanisotaa käsittelevä tutkimus asettuu sodan kokemushistorian ja muiden pitkään marginaalissa pidettyjen aiheiden tutkimukselliseen jatkumoon, jossa katse on viimeisten vuosikymmenien aikana suunnattu muun muassa rintamamiesten henkilökohtaisiin muistoihin, naisten ja lasten kokemuksiin sekä poliittisesti ja eettisesti arkaluontoisiin asioihin, kuten esimerkiksi sotalasten, sotavankien ja

⁴ Tästä johtuen Suomessa muun muassa lakkautettiin ”fasistiluonteisia” järjestöjä, kuten IKL, Suojeluskuntajärjestö, Suomen Aseveljien Liitto ja Lotta Svärd -järjestö (Vahtola 2003, 338).

⁵ Ks. esim. Martikainen 1998; Erkkilä 1998; 2011.

⁶ Lähteenmäki 2017.

⁷ Erkkilä 1998; 2011; Martikainen 1998; Oksanen & Martikainen 1998.

⁸ Ks. Jatkosodan siviiliveteraanien internetsivut.

internoitujen kokemuksiin sekä suomalaisnaisten ja saksalaissotilaiden välisiin suhteisiin.⁹

Tavoitteeni on tehdä näkyväksi niitä paikallisia vastarinnan keinoja, joilla rajaseudun väki on vastustanut heitä ja heidän läheisiään kohdanneiden traagisten sota-ajan tapahtumien julkista hiljentämistä ja unohtamista, johon sodanjälkeinen valtiovalta ja poliittinen ilma-
piiri pitkään ohjasivat. Lähestyn aihetta partisaanisotaan liittyvien kertomusten kautta, joiden lähtökohtana on traumaattinen kokemus. Traumaattisessa kokemuksessa, kuten sodan, väkivallan, onnettomuuden tai luonnonkatastrofin kohdatessa, ihmiselle tai yhteisölle tapahtuu yllättäen tai toistuvasti jotain syvästi järkyttävää, pelkoa tai kauhua aiheuttavaa, joka muuttaa yksilön tai yhteisön elämää ja arvomaailmaa. Mikäli vaikeat kokemukset jäävät käsittelemättä, voi seurauksena olla traumatisoituminen, jonka oireita yksilölle ovat muun muassa muutokset identiteetissä, nopeat mielialanvaihtelut, pelkotilat, häpeä, syyllisyys, väkivaltaisuus ja itsetuhoisuus.¹⁰ Yhteisöä koskeva kulttuurinen traumatisoituminen voi puolestaan johtaa muutoksiin yhteisön ryhmätietoisuudessa, muistoissa, identiteetissä ja suhtautumisessa tulevaisuuteen¹¹. Kulttuurisessa prosessissa trauma välittyy erilaisten representaatioiden (kuten kertomusten ja muistojen) muodossa ja linkittyä kollektiivisen identiteetin uudistumiseen ja yhteisten muistojen uudelleen työstämiseen julkisesti. Kulttuurisessa traumassa yhteisön jokaisen jäsenen ei siis tarvitse välttämättä kokea traumaa henkilökohtaisesti mutta on olennaista, että yhteisössä voidaan nimetä jokin tärkeä syy, jonka traumaattinen merkitys voidaan osoittaa ja yhteisesti hyväksyä.¹²

Seuraavaksi esittelen tutkimukseni keskeisaineiston sekä kertomuksissa tähdentyvät kollektiivisen muistelun ja muistitiedon käsitteet. Tämän jälkeen siirryn analysoimaan yksityistä, kotien sisällä ja paikallisissa sisäpiireissä ylläpidettyä muistelukulttuuria sekä muistojuhlin ja

⁹ Esim. Kinnunen 2006; Kivimäki 2013; Lagerbohm ym. 2010; Näre ym. 2008; Näre & Kirves 2010; ks. esim. sotalapsista Edwardsen 1977; Kavén 1985; Saksalaissotilaiden ja suomalaisten lapsista ks. esim. Wendisch 2006; Suomalaisten sotavangeista ja internoinneista ks. esim. Määttä 2011; Westerlund 2008; Savolainen 2017.

¹⁰ Saari 2000, 22–27; Siltala 2016, 32.

¹¹ Alexander 2004, 1.

¹² Eyerman 2001, 2–4.

-merkein tapahtuneen partisaanien uhrien muistelun merkitystä paikallisyhteisöille. Lopuksi kokoan yhteen analyysini tulokset.

Kertomukset ja muistitiedon tuottaminen

Tutkimukseni keskeinen empiirinen aineisto koostuu kevättalvella ja kesällä 2017 Lapissa, Kainuussa ja Pohjois-Karjalassa tekemistäni 16 haastattelusta ja 15 kirjoitetusta muistosta.¹³ Haastattelujen ja tekstien aiheena olivat neuvostopartisaanien hyökkäykset Suomen itärajan siviili-kohteisiin jatkosodan aikana ja näiden tapahtumien merkitys paikallisille ihmisille. Haastateltavistani 11 henkilöä on Lapista ja Kainuusta ja viisi henkilöä Pohjois-Karjalasta. Haastateltavat ovat pääosin ennen jatkosotaa ja pian sen jälkeen syntyneitä eläkeikäisiä naisia ja miehiä, joista vanhin on syntynyt vuonna 1926 ja nuorin, toisen polven edustaja, vuonna 1963. Saamieni tekstien kirjoittajat puolestaan ovat yhtä lukuun ottamatta partisaani-iskujen kohteiksi joutuneiden lapsia, lastenlapsia tai saman kylän (entisiä) asukkaita, joista ikänsä ilmoittaneista vanhin on syntynyt 1936 ja nuorin 1973.

Aineistossani on myös neljä Pohjois-Karjalan paikallishistoriaa talentaneen harrastajakerääjä Mauri Mönkkösen vuonna 2013 ja 2014 tekemää haastattelua, joissa hän muiden teemojen ohella pyytää lieksalaisia kertomaan, mitä he muistavat neuvostopartisaanien toimista kylällään. Näiden haastattelujen kertojat ovat miehiä, joista vanhin on syntynyt 1935 ja nuorin 1939. Aineistossani on myös yksi Oulun yliopiston kulttuuriantropologin Hannu Heikkisen Lapissa 1995 kenttätökurssilla tekemä haastattelu, jossa käsitellään etupäässä paikallisia elinkeinomuotoja ja vuotuisjuhlia. Valitsin tämän haastattelun aineistooni, koska siinä vuonna 1900 syntynyt haastateltava kertoo myös aktiivisesta toiminnastaan ja mukanaolostaan Lokan partisaaniuhrien muistojuhlan ja -merkin perustamisessa.¹⁴

¹³ Haastateltavat ja kirjoittajat tavoitin Lapin, Kainuun ja Pohjois-Karjalan alueilla ilmestyvien sanomalehtien julkaisemien haastattelu- ja kirjoituspyyntöjeni kautta talvella ja keväällä 2017.

¹⁴ Pohjois-Karjalaa käsittelevä aineisto on tallennettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Joensuun arkistoon ja Lokan muistoja käsittelevä aineisto Oulun yliopiston kulttuuriantropologian oppiaineen arkistoon. Aineistoille on lupa tutkimuskäyttöön.

Tutkimukseni haastatteluaineistot ovat suurelta osin elämäkerrallisia. Kertajat palaavat muistoissaan aluksi lapsuus- ja nuoruusaikansa perheen ja kodin piiriin sekä sota-aikaan, jolloin myös partisaanihyökäykset tapahtuivat, ja etenevät kohti tämän päivän elämäntilannetta. Menneisyyden muistelu tapahtuu kerrontahetken perspektiivistä, jolloin myös kertojan tulkintoihin ja näkemyksiin vaikuttavat hänen elämänaikaiset kokemuksensa, muilta kuullut kertomukset ja muistot sekä eri lähteistä saatu tieto.

Partisaanikertomuksista voi havaita, kuinka muistot tulevat jae-
tuiksi ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, kun kerrotuissa tapahtu-
missa mukana olleiden silminnäkijöiden kokemuksia ja fragmentaari-
sia muistoja voidaan yhdistellä ja arvioida yhdessä. Tällä tavoin erilaisin
muistelun keinoin voidaan tapahtumista muodostaa kokonaiskuva.
Kun muistoista kerrotaan myös muille kuin tapahtumassa mukana
olleille, kokemuksen pääsevät jakamaan myös ne yhteisön jäsenet,
jotka eivät ole olleet tapahtumissa mukana.¹⁵ Kollektiivinen muisti
konstruoituu ja paikantuu siis sosiaalisesti. Sen avulla ei ainoastaan yl-
läpidetä yhteisöllisesti tärkeäksi koettua menneisyyttä vaan myös an-
netaan menneisyyden tapahtumille ja ihmisille historiallinen merkitys
sekä tehdään näkyväksi niiden kytkökset nykyisyyteen ja tulevaan¹⁶.
Tällä tavoin tuotetaan omakohtaisiin tai yhteisöllisiin kokemuksiin
perustuvaa historiallista tietoa, muistitietoa, jossa ihmiset perustelevat
sekä omia että muiden ratkaisuja ja toimintaa kerrontahetken näkökul-
masta. Partisaanimuistojen yhä uudelleen kertominen ja arvioiminen
ovat muistitiedon tuottamista, jolle on ominaista äänen antaminen
vaiennetuille.¹⁷

Aloittaessani temaattiseen sisällönanalyysiin pohjautuvaa aineiston
analyysia lähtökohtanani on havainto siitä, että kertomuksista heijas-
tuu kertajiin sekä kertomusten kohteina ja toimijoina kuvattuihin raja-
seudun ihmisiin kohdistuva poliittisesta ilmapiiristä heijastuva vallan-
käyttö, siitä juontuva epäoikeudenmukaisuuden tunne ja paikallisen
vastarinnan herääminen. Kiinnitänkin analyysissäni erityistä huomio-

¹⁵ Margalit 2004, 51–52.

¹⁶ Lowenthal 1975, 32; Murray 2013, 11.

¹⁷ Tieteen termipankki: muistitieto; Portelli 1997; Fingerroos ym. 2006.

ta siihen, miten kertojat suhtautuvat yhteisöönsä kohdistuneeseen vai-
kenemaan vaatineeseen vallankäyttöön.

Sisäpiirien muistelu

Jatkosodan jälkeen useimmissa perheissä väkeä oli entistä vähemmän, kun isät ja pojat olivat kaatuneet rintamalla ja lapsia, äitejä ja vanhuksia oli kuollut kotirintamalla. Partisaanien hyökkäyksistä hengissä selvinneitä lapsia oli jäänyt orvoiksi, ja heidät sijoitettiin sukulaisten hoiviin tai lähetettiin aluksi Ruotsiin, josta heidät palautettiin vuoteen 1947 mennessä takaisin kotimaahansa¹⁸. Nykyisenkaltaista kriisiapua ei ollut tarjolla vaan ”...itte kukanenki kärsi sen naboissaan” (H10). Traumaattisista partisaani-iskuista hengissä selvinneet lapset ja nuoret aikuistuvatkin pääosin ilman traumojen hoitoon erikoistunutta ammattiapua. Eri-ikäiset lapset ymmärtävät ja sisäistävät sodassa kokemaansa väkivaltaa ja pelottavia tilanteita sekä kuolemaa eri tavoin, ja etenkin pienet lapset reagoivat erityisen voimakkaasti omien vanhempiansa stressiin.¹⁹ Partisaani-iskuista selvinneet, järkyttyneet ja orvoiksi jääneet lapset ja nuoret eivät kyenneet sodan jälkeen käsittelemään kokemaansa, kun eivät siihen kyenneet kaikki aikuisetkaan. Henkiin jääneet aikuiset muistelivat tapahtumia keskenään kokoontuessaan ja lapset olivat kuulolla. Tutkimusaineistoni haastatteluissa tuodaan esille, kuinka lapset ja nuoret pitivät vaikeat muistonsa mielensä taka-alalla samaan tapaan kuin aikuisetkin. Pientiloilla unohtamisessa auttoi kova työnteke, johon lapsetkin ottivat aktiivisesti osaa. Muistot tunkeutuivat kuitenkin mieleen painajaisina, ja hyökkäysten kohteeksi ja todistajaksi lapsena joutuneiden traumaattiset kokemukset saattoivat pysyä pitkään heidän henkilökohtaisesti kantaminaan raskaina taakkoina.

Vaikeiden kokemusten käsittelylle ei ole aina ollut myöskään yhteiskunnallista eikä paikallista varauksetonta hyväksyntää. Lapissa ja Kainuussa asenneilmapiiriin vaikutti myös sinne jo sisällissodan aikana juurtunut kommunistisesta suuntautunut työväenliike, joka vaikutti alueella pitkään sodan jälkeenkin.²⁰ Jatkosodankin jälkeen kom-

¹⁸ Rautio ym. 2004, 147; Alamäki 1994, 24.

¹⁹ Peltonen 2008, 3–4.

²⁰ Aatsinki 2003, 134; 2009

munismilla oli vahva asema Suomessa, vaikka sitä myös vastustettiin voimakkaasti, eikä se onnistunut läpäisemään suomalaisten enemmistöä²¹. Virallisissa yhteyksissä Suomi harjoitti ystävällismielistä politiikkaa Neuvostoliiton suuntaan aina 1990-luvulle saakka ja korosti puolueettomuuttaan. KGB ja sen suomalaiset kommunistiverkostot olivat kuitenkin pitkään mukana Suomen keskeisissä valtakeskittymissä, kuten puolueissa, valtionhallinnossa, tieteessä, taiteessa ja eri maiden ystävyysseuroissa.²² Ystävyyden hengessä Neuvostoliitto myös värväsi ruoka-, viina- ja tupakkapalkalla suomalaisia vakoilemaan Suomen rajaseudun väkeä ja raportoimaan neuvostotiedustelulle näiden puolustaustoista, mahdollisista suojeluskuntajärjestelyistä ja linnoittautumisesta.²³ Rajaseuduilla oltiin tietoisia poliittisesti arkaluontoisesta tilanteesta ja oman väen sisällä toimivista vakoojista, mikä oli omiaan hiljentämään myös Neuvostoliiton sota-ajan toimiin kohdistuneen äänekkään kritiikin. Kotirintamalla traumatisoituneiden kokemuksia ei juuri tuotu esille, eikä isompaa ääntä pidetty myöskään rintamaveteraanien muistoista.²⁴

Rajaseutujen paikallinen väestö on tuntenut hyvin partisaanisodan tapahtumat. Tapahtumat ovat aiheuttaneet niin paljon pelkoa ja kauhua, ettei niitä ole voitu olla pohtimatta ja kertomatta. Niinpä tapahtumista onkin paikallisesti puhuttu paljon ja kertomukset ovat levinneet suullisesti tapahtumahetkestä lähtien, mikä tuli haastatteluissakin esille: ”*Sormivaaran tappauksestahan kuulu niitä tarinoita sitte pitkin aikojaa ja ihan on kuulunna tänne asti, niin tuota, neidän oli kauhutappauksii.*” (SKS JpaN 69.2013.) Tutkimusaineistoni mukaan sodan muistelu ja kriittiset kannanotot Neuvostoliittoa kohtaan saattoivat kuitenkin kohdata rajaseuduilla voimakasta, jopa vihamielistä, vastustusta kommunistisissa piireissä. Useimmissa haastatteluissa ja kirjoitetuissa teksteissä tuli esille, ettei sodanjälkeisinä vuosina partisaanisodasta käyty julkista keskustelua, ja tuolloin liikkui myös näkemyksiä, että tapah-

²¹ Kommunismin vastustajia löytyi ennen kaikkea Maalaisliiton ja Kokoomuksen parista (Seppinen 2011, 343–345).

²² KGB eli Neuvostoliiton valtiollinen turvallisuuspoliisi vastasi sotilastiedustelua lukuun ottamatta Neuvostoliiton ulkoisesta turvallisuudesta ja tiedustelusta 1954–1991. Vahtola 2003, 343–345; 353; Seppinen 2011, 10–12, 42.

²³ Pohjonen 2014, 63–65.

²⁴ Laurén 2017, 52; Sulamaa 2006, 303–305.

tumat olisivat olleet keksittyjä, kuten eräs haastateltava totesi: ”Tiedotusvälineethän oli semmosia, että niissähän kiellettiin, ettei tämmöstä ees ole tapahtunukkaan. Niin sehän se oli kaikista vaikeinta” (H6). Pääosin suullisina kertomuksina välittyneistä partisaanien tuhotöistä liikkui vuosikymmeniä monenlaisia tulkintoja, ja vasemmistopiireissä niitä saatettiin myös väittää saksalaisten tekemiksi²⁵ :

Muutin 1980-luvun alussa töihin Suomussalmelle. Työtovereilani riitti juttua paikkakunnan sotien aikaisista tapahtumista mukaan lukien ns. partisaanien tekemät siviilien murhat. Ne eivät olleet minullekaan aivan tuntemattomia. Tuhotöistä oli muistaakseni kerrottu esim. lapsuudenkotiini tulleissa Kansa Taisteli -lehdissä. [– –] Eräs työtoveri kertoi, että vaikka aatteelleen uskolliset paikkakunnan kommunistit eivät pystyneet tuhoittia kumoamaankaan, jotkut olivat keksineet väittää niiden tekijöiksi neuvostoliittolaisiksi naamioituneita saksalaisia sotilaita. (K12)

Partisaani-iskujen kohteiksi joutuneet tiesivät omasta kokemuksestaan, ketä tekijät olivat, ja pitivät kiinni näkemyksistään, vaikka omassa tai naapurikylässä saatettiin epäillä ja vähätellä hyökkäysten kohteeksi joutuneiden kokemuksia. Epäoikeudenmukaisesti kohdelluksi tulemisen tunteita aiheutti erityisesti se, ettei valtion tasollakaan noteerattu Suomessa käytyä partisaanisotaa. Kaikenlainen itänaapurin arvostelun kaihtaminen kuului Suomen sodanjälkeisten presidenttien, Paasikiven ja Kekkonen, linjauksiin heidän ylläpitäessään luottamusta Neuvostoliiton suuntaan, vaikka he pyrkivätkin samaan aikaan lähentymään muita Pohjoismaita ja lännen suurvaltoja²⁶. Tällainen asenneilmapiiiri esti partisaanisodan vapaan muistelun, ja rajaseudun väki koki, ettei heidän kokemuksiaan otettu todesta heidän omassa maassaan, vaan niitä mitätöitiin ja vähäteltiin. Näin ollen myös neuvostoliittolaisten tekemät sotarikokset jätettiin huomioimatta ja tuomitsematta. Valtaapitävien välittämä kuva neuvostoliittolaisista ystävinä ei ottanut tulta partisaanihyökkäysten runtelemissa kylissä, missä päivittäin pidettiin pitkään, paikoin näihin päiviin asti, kiinni omista näkemyksistä,

²⁵ Ks. myös Erkkilä 1998, 27.

²⁶ J. K. Paasikivi (Suomalainen puolue, myöhemmin Kansallinen Kokoomus) toimi presidenttinä 1944–1956 ja U. K. Kekkonen (Maaalaisliitto, myöhemmin Keskustapuolue) 1956–1981. Virrankoski 2001, 941–966.

joiden mukaan ”ryssä on ryssä, vaikka voissa paistais” (H11)²⁷. Yhtenä vastarinnan osoituksena on ollut myös halventavan ”ryssittelyn” jatkaminen neuvostoliittolaisista ja venäläisistä puhuttaessa.

Marginaalissa elävä ja vähäväkinen rajaseudun väestö ei kuitenkaan voinut asettua näkyvästi ja huomiota herättävästi vastustamaan valtaapitäviä, sillä se olisi tiennyt ikävyyksiä. Pystyäkseen rakentamaan rauhassa omaa elämäänsä ja säästyäkseen mahdollisilta konflikteilta valtiiovallan, itänaapurin ja yhteisön neuvostomielisten kanssa rajaseudun väki otti – tai sille jäi ainoaksi vaihtoehdoksi ottaa – käyttöön hiljaisen vastarinnan keinot: kun vaikeista muistoista ei saanut pitää julkisesti ääntä, niitä ylläpidettiin pienten piirien sisällä, piilossa valtaapitäviltä ja paikallisilta kommunisteilta.²⁸ Alla olevasta haastattelukatkelmasta tulee hyvin esiin, kuinka voimakkaasti poliittiset aatteet ovat vaikuttaneet muisteluun etenkin Lapin alueella:

Sii tähän vaiettiin, ei niistä toettu puhua. Mutta millonkahan se, kyllä sitä näin keskenään on, mutta julukisestihan niistä ei kyllä puhuttu. [– –] Olisko se sitte ollu vasta ku tuo Venäjä rupes vähän niin ku vapautumaan. Siihen astihan se oli vähän semmosta, ku Kekkonen kielsi, ettei sitä saanu niitä neulanpistoja pistellä. Kyllä kai sitä täällä keskenään puhuttiin, mutta eihän sitä julukisesti. Ja sehän oli kuitenkin kriittistä aikaa, varsinkin tässä Sallan pitäjän rajalla, varsinkin soan jäläkeen, sehän oli niin punasta aikaa, että kyllä meitä, jotka olimma toisin ajattelijoina, niin meitä kyllä uhattiin sieltä päin, jotta jos te ette ole, niin tet tuletta meikäläisiksi. Näillä sanoillahan meitä tuosta naapuripitäjästäki uhattiin. (H9)

Sisäpiireissä naapurit, sukulaiset ja tuttavat vaihtoivat muistellen kokemuksiaan ja tulivat näin yhä tietoisemmiksi koko partisaanisodan laajuudesta ja seurauksista. Koko yhteisöä koskeva kulttuurinen trauma alkoi hahmottua. Kulttuuriselle traumalle onkin ominaista, ettei se synny hetkessä järkyttävän tapahtuman seurauksena vaan shokki ja pelot syntyvät pikemminkin sosiaalisen prosessin myötä historiallisesti niistä merkityksistä, joita yhteisön jäsenet antavat tapahtumille²⁹. Kun rajaseuduilla alettiin toipua sodista ja partisaanihyökkäyksistä, alkoi

²⁷ Vrt. Lähteenmäki 2017.

²⁸ Vrt. Scott 1985, 34–35.

²⁹ Alexander 2004, 10; Smelser 2004, 35–37.

paikallisyhteisöjen sisältä nousta esiin uskaliaita henkilöitä, jotka vastustivat ääneen muistelemista kieltävää ilmapiiriä ottamalla partisaanisodan tapahtumat esille puolijulkisesti. Eräs jatkosodan viimeisenä vuonna syntynyt haastateltavani muisteli, kuinka noin 10 vuotta sodan päättymisen jälkeen alakoulun opettaja otti ainakin kerran partisaanisodan puheeksi oppitunnillaan, kun oli huomannut, että luokan isommat pojat pohtivat ja ihmettelivät kuulemiaan kertomuksia tapahtumista. Kertojan mukaan tyttöjä haluttiin suojella, eikä heille siksi kerrottu kotikylää kohdanneista järkyttävistä tapahtumista. Tämän vuoksi opettaja otti asian esille vain poikien kesken.

Opettaja oli kyllä semmoinen, että se olis halunnu, ainakin poikien kesken veistotunnilla, puutyötunnilla, kun ei ollu tytöt kuuntelemassa, se oli kyllä sitä mieltä että, jos ne asiat painaa niin niistä voipi puhua. Täälläkin, koulussa, siellä poikien keskuuessa. [– –] Enkä minä muista, että opettajakaan sitä monesti, minä muistan, että yhen kerran se sano, mainitti siitä. [– –] Jotku osas, olivat isompia poikia, niin osas kysyä sitä, että miten se on, sodassako tapethaan naisia ja lapsiakin, pikkulapsia. (H5)

Emotionaalisesti vahvasti koetuilla vääryyksillä sekä käsittelemättä jääneillä traumailla on taipumus jatkaa elämänsä muistoissa ja siirtyä tunneperintönä myös sukupolvelta toiselle³⁰. Sodan jälkeen syntyneen nuoremman polven kertomuksista voikin havaita, että partisaanisodan muistelukulttuuri on ollut paikallisesti niin vahva, että Neuvostoliiton ja Venäjän pelko ovat siirtyneet ylisukupolisesti vanhemmilta tai muilta kyläläisiltä lapsille ja nuorille³¹. Alla olevassa tekstiesimerkissä tuodaan esiin suullisen muistelukultuurin elinvoimaisuus ja vaikutukset myös sodan jälkeen syntyneisiin lapsiin:

Minulla ei ole omakohtaista kokemusta partisaaniryöstämisistä, sillä olen syntynyt vuonna 1957. Mutta vielä lapsuudessani ja nuoruudessani eli paljon ihmisiä, jotka olivat kokeneet nuo hirveät tapahtumat ja he puhuivat niistä useinkin. Ei suoranaisesti meille lapsille, mutta keskenään. Meillä pikku padoilla oli korvat jo silloin ja kuulimme kyllä nuo jutut. Minäkin näin usein painajaisunia, joissa ryssät, partisaanit

³⁰ Peltonen 1996, 29; Siltala 2016, 15, 28–29, 77.

³¹ Ks. Laurén 2017; vrt. Autti 2015, 43–44.

hyökkäävät kotikylääni [– –] ja minä etsin epätoivoissani pakopaikkaa. (K8)

1960-luvulla syntynyt haastateltavani kertoi myös, kuinka hän on omalla tavallaan aina hiljaisesti vastustanut liiallista yhteistyötä itänaapurin kanssa ja haluaisi, että itäraja pidettäisiin tarkoin vartioituna. Tästä osoituksena hän kertoo myös pitävänsä kirjahyllyssään talvisotapukuista sotilasta kuvaavaa patsasta:

...mulla on tuossa tuommonen talvisotapukunen pikkunen, niin ku tuommonen patsas, tuossa kirjahyllyssä aina. Ja minä oon aina ihmisille sanonu viitsinä, puolitosissaanki, että minä oon aina ollu sitä mieltä, että ei muuta ku rautaa rajalle. Ja aina myöski sitä mieltä, että ei mitään itä–länsi-suuntasia kovin hyviä teitä ja ratoja avata. (H11)

Vastarintaa muistomerkein ja -juhlin

Muistomerkkien perustaminen on kollektiivista muistamista, joka koetaan tärkeäksi erityisesti erilaisten kriisien jälkeen. Yhdessä muistelemalla voidaan vahvistaa kriisin aikana menetettyä identiteettiä ja yhteisöllisyyttä.³² Muistin paikat, kuten esimerkiksi tärkeät taistelualueet tai ihmisten kuolinpaikat, ovat draaman paikkoja, jotka tuovat niissä tapahtuneen menneisyyden nykyisyyteen. Muistomerkit ja monumentit ovat myös materiaalisia jälkiä menneisyyden tapahtumista, jotka oikeuttavat kollektiivisen muistelun nyt ja tulevaisuudessa. Muistomerkkien paikat valitaankin tarkoin, sillä sijainti tähdentää niiden symbolista merkitystä ja oikeuttaa tiettyjen menneisyyden tarinoiden muistelemisen. Näin muistomerkit myös (uudelleen)rakentavat yhteisöjen identiteettiä.³³

Verraten myöhään, vuosikymmeniä jatkosodan päättymisen jälkeen, ryhdyttiin rajaseuduilla muistelemaan ääneen partisaanisodan traagisia tapahtumia muistojuhlissa ja perustamaan yhteisiä muistomerkkejä, mikä käynnisti kyläyhteisöä aktivoivan ja yhdistävän kollektiivisen muistelukultuurin³⁴. Kuten sotamuistomerkit myös partisaan-

³² Megill 2011, 194.

³³ Johnson 1995, 63; Murray 2013, 13.

³⁴ Hautausmaille perustettiin partisaanivuhrien hautamuistomerkkejä jo aiemmin.

nien uhrien muistoksi perustetut muistomerkit toimivat visuaalisina heijastuspintoina, joiden kautta paikallisyhteisöt ovat voineet käsitellä niitä kohdanneita traumoja ja muistella menetettyjä läheisiään³⁵. Partisaanisodan muistelukultuurin laajentaminen perhe- ja sisäpiireistä julkisiin muistojuhlisiin ja -merkkeihin on ollut merkittävä askel kohti laajempaa kollektiivista muistelua ja jaetun kulttuurisen trauman muotoutumista ja esiin tuomista. Muistomerkeillä on päästy yhdessä jakamaan ja arvioimaan vaikeita kokemuksia ja niiden merkityksiä niin yksilöille kuin koko yhteisölle ja luomaan samalla eheää kokonaiskuvaa menneisyyden tapahtumista. Samalla avautui myös mahdollisuus vaatia moraalista vastuunottoa tapahtuneesta.³⁶

Neuvostopartisaanien uhreille on pystytetty muistomerkkejä lähes- tulkoon jokaiseen kylään, joka joutui jatkosodan aikana partisaanien hyökkäysten kohteeksi. Ensimmäinen partisaanien uhrien muistokivi paljastettiin 1962 Pohjois-Karjalan Kontiovaarassa ja viimeisin kesällä 2017 Hossassa.³⁷ Muistomerkkejä on kylien teiden varsilla, surmapai- koilla tai niiden läheisyydessä sekä kirkkomailla, jonne uhrit on hau- dattu. Ne ovat yksityisten ihmisten, uhrien sukulaisten, aktiivisten kyläläisten, yhdistysten, seurakuntien ja varuskuntien yhteisvoimin perustamia. Osa muistomerkeistä on vaatimattomia, pääasiassa uh- rien läheisten ylläpitämiä muistelupaikkoja, toiset muistomerkit taas ovat hyvin näkyviä, kylän keskeisille paikoille pystytettyjä yhteisöllisiä kokoontumispaikkoja. Useimmiten muistomerkit on pyritty pystyttä- mään surmapaikoille tai niiden välittömään läheisyyteen, jolloin pai- kan sijainnilla on tärkeä menneisyyden merkityksiin sitoutuva symbo- linen ulottuvuus³⁸.

Koko yhteisöä koskevan kulttuurisen trauman käsittelylle tyypilli- sesti muistojuhlien ja -merkkien perustamiseen ryhtyivät yhteisöjen si- sältä nousevat sanavalmiit ja uskaliaat kyläläiset, joilla oli taitoa vakuut- ta hankkeiden tarpeellisuudesta myös potentiaaliset tukea antavat tahot, kuten kunnat, seurakunnat, järjestöt ja varuskunnat, ja hoitaa

³⁵ Kormano 2006, 279.

³⁶ Alexander 2004, 11, 13.

³⁷ Suomen sotamuistomerkit 1939–1945.

³⁸ Peltonen 2008, 238.

niihin suhteita³⁹. Tällainen toiminta asettui selkeästi vallitsevaa poliittista ilmapiiriä vastaan ja vaati rohkeutta. Esimerkiksi Lokan muistojuhlia ja -merkkiä perustamassa ollut kertoja tuo esille auktoriteetteja pelkäämättömän luonteensa, josta oli etua vastarintaan asettauduttaessa: *”... kaikki ei ole näi välittömiä ku minä, minä olen lapinmieheksi tämmöne, mine ujostele, olokhoo vaikka resitentti. [– –] ... se on saaha sille rajalle ja arvokkaaks se juhla, nii täytyy puhua ja olla suhteja, ja rohjeta mennä semmossiin paikkaan ja pyytää.”* (KAA/C20.1.3.). Tällaisten yhteisön äänitorvien johdolla paikallisyhteisöt asettuivat vähitellen yhä voimakkaampaan vastarintaan silloisen vaikenemaan vaatineen poliittisen ilmapiirin suhteen. Lapissa varhaisimmat muistojuhlat ja -patsaat herättivät kuitenkin vastustusta ja vastarintaa kylien kommunistisissa piireissä, jotka eivät olleet tervetulleita muistojuhliin, mikä tulee esille erään haastateltavan kertomuksessa: *”... silloin ku oli se Lokan partisaanipatsaan juhla, niin kaks kommunistia tuli venneellä siihen talon taka ja käveli, saatana, juhlayleisön etteen siitä vain tietä myöten, keskelle juhulaa. [– –] Ei ne siihen jäänee, molemmat oli tuttuja miehiä.”* (H10.) Vuonna 1971 järjestetty Lokan muistojuhla oli Lapissa ensimmäisiä kyläläisten voimannäytteitä, joka nosti partisaanisodan tapahtumataiempaa näkyvämmiin esiin. Eräs haastateltava muisteli kyläläisten kuitenkin kokeneen, että juhla kohtasi vastustusta myös oman kunnan taholta, jonka edustajien ajateltiin tarkoituksellisesti kieltäytyneen osallistumasta juhlaan. Kyläläisten keskuudessa myös paikallisen median tulkittiin kyseenalaistaneen tapahtuman tarpeellisuuden ja oikeutuksen:

Kun ensimmäisen kerran lokkalaiset järjestivät tämän partisaanien muistotilaisuuden, niin siihenhän varmaan kaikki nämä Sompio, Lokka, Korvanen ja nämä niin yhtyvät, niin nämä yhdessä sen järjestivät. Niin [rovasti, nimi poistettu] oli pitämässä siellä puhheen, niin siinähan oli kauhia, että hän ei sais tulla tänne. Eikä siellä ollu kettään näitä, vaikka niitä oli pyyetty kunnasta, kunnanjohtaja, ja sitte joku kansanedustaja, nii ei ykskään tulla. Ei tulla. Ja sitten niin paikallinen lehti [nimi poistettu, kirjoitti], että kun tämmösiä tyhjää revitään auki, niin kun pietään tämmösiä, patsaita paljastettaan. Että se on niin ku väärin. (H6)

³⁹ Alexander 2004, 11–12.

1990-luvun alkupuolella lappilainen toimittaja halusi sovinnonteon tarkoituksessa tuoda vuotuisiin Lokan juhliin vieraaksi venäläisiä partisaaniveteraaneja. Vielä tuolloin kaikki partisaani-iskujen kohteeksi joutuneet rajaseutujen kyläläiset eivät olleet valmiita ottamaan entisiä vihollisia vastaan: muistot olivat liian kipeitä anteeksiannolle. Muistojuhlia perustamassa olleen kertojan mukaan nimenomaan ”nuoriso” vastusti venäläisten tuloa, minkä hän kyllä itsekin myöntää oikeuteksi. Tutkimusaineistossani on kertomuksia, joissa esitetään, että venäläisten tulon epäämisen tulkittiin johtaneen naapurimaassa perättömiin kirjoitteluihin, joissa partisaanien siviiliväkeen kohdistuneet teot vääristeltiin suomalaisten itse tekemiksi (esim. H1; KAA/C20.1.3). Neuvostopartisaaniveteraanien Lokan partisaanijuhlissa vierailun epääminen nousee esiin vielä tänäkin päivänä muisteltaessa 1990-luvulla vietettyjä kylän muistojuhlia:

Kyllähän tapahtumat vaikuttivat äitiini läpi koko elämän, niin kuin muihinkin aikalaisiinsa. Ehkä kuvaavaa on se, kun Lokassa vietettiin partisaanituhon muistojuhlaa ja sinne oli tulossa venäläisiä osanottajia niin kylätoimikunta eväsi heidän pääsyn sinne. Kyllähän omaankin sieluun syöpyi ryssäviha, joka ei meinaa lähteä kulumallakaan pois. (K2)

Muistomerkki on erityinen sosiaalinen tila, joka toimii myös peiteltyyn vastarinnan keinona: siellä voidaan osoittaa kunnioitusta menetetyille läheisille, mikä toimii samalla koko yhteisölle muistutuksena, ettei menneisyyden traagisia tapahtumia ole unohdettu⁴⁰. Tutkimusaineistostani voi havaita, että muistomerkkien puuttuessa omaisensa partisaani-iskuissa menettäneet ihmiset ovat kokeneet ahdistusta siitä, ettei heidän läheistensä muistoa ole kunnioitettu riittävästi, yhteisöllisesti. Eräs haastateltava kertoi vanhempiansa ja sukulaistensa muistoksi perustetun muistomerkin olleen hänelle hyvin merkittävä – se toi suurta henkistä helpotusta:

Ku oli montakymmentä vuotta menny, eikä oo minkäänlaista muistomerkkiä, nii yöllään minä heräsin, että voi ihme, pitäis saaha muistomerkki, vaikka kolome ristiä. Että ensi ukki, ja isä, ja sitte toinen, viimeinen sukupolovi. Nii sitte saatiin kuitenkin, se pappi rupesi, se teki mulle niin tavattoman hyvää se pappi [nimi poistettu], hän teki kunniaa. Ens kerran minä

⁴⁰ Scott 1985, 55–56.

näin, että minun vanhemmille tehhään kunniaa. Tippa tul silimään. (H3)

Osa muistomerkeistä toimii koko kylän yhteisenä kokoontumispaikana, jossa muistellaan sekä partisaanisodan uhreja että muitakin kylää kohdanneita tragedioita. Erityisesti Lokan kylän partisaaniuhrien muistomerkin äärelle on kokoonnuttu sen perustamisesta lähtien alueen lähikylien voimin muistelemaan myös paikkakunnalle rakennetun tekoaltaan aiheuttamaa menetystä, joka koettiin yksilöllisesti ja sosiaalisesti traumaattisena ympäristön muutoksena⁴¹. Muistomerkkien pystyttämiseen ja siellä muistojuhlien järjestämiseen kytkeytyy paitsi yhteisöllistä muistelua myös unohtamista vastustavaa uhmakkuutta:

Minun [nimi poistettu] eno, joka oli veteraani, viimisen päälle veteraani, isänmaan mies, niin hän piti joka kesä Lokan muistojuhlat, järjesti itte. Mutta hän sai sitte armeija-apua Sodankylästä, sieltä tuli aina soppatykki sinne. Ja hänellä oli tämä motto, ”ettei totuus unohtuisi”. Paikalle tuli yleensä paljon ihmisiä. [– –] Tässä vaiheessa oli tämä, Lokan allas-evakotkin tuli, tavallaan se oli niin kuin heidän kokoontumis- ja kerääntymispaikka, tilaisuus. (H8)

Kaikki eivät ole kuitenkaan kokeneet muistomerkeillä käyntejä itselleen tarpeelliseksi. Tutkimusaineistoni perusteella Lapissa ja Kainuussa muistomerkit ovat olleet ehkä yhteisöllisesti keskeisemmässä asemassa kuin Pohjois-Karjalassa⁴². Pohjoisen itärajan tuntumassa partisaanisodan uhreja oli suhteessa enemmän kuin eteläisemmällä rajaseudulla. Kuten aiemmin jo toin esille, kokemukset ovat olleet erityisesti lapsille ja nuorille syvästi järkyttäviä, mikä on varmasti vaikuttanut myös muistojen käsittelyyn. Eräs pohjoiskarjalainen haastateltavani passitettiin 16-vuotiaana, sodan aikana 1944 muutaman muun samanikäisen pojan kanssa noutamaan syrjässä sijainneelta pientilalta partisaanien sinne surmaamat naiset ja lapset ja kuljettamaan heidät hevoskyydillä muutaman kilometrin päähän valtatie varteen, josta oli järjestetty kuljetus ruumiishuoneelle. Tapahtuma oli nuorille pojille hämmäntävä, ”outo”, niin kuin kertoja kokemustaan luonnehtii:

⁴¹ Vrt. Autti 2015, 43–44.

⁴² On kuitenkin huomioitava, että aineistoni on varsin pieni, eikä mahdollista määrällistä vertailua.

*Minä en nähnyt ensin, kun me mentiin sinne [taloon] sissään, se oli se seinä vähän syrjässä, sitte me nähtiin, että emäntä kahden lapsensa kansa oli ammuttu, ku se on hypännä ikkunas-
ta pakojaisiin, siihen ampunneet ne venäläiset. Emännän, ja kaksi lasta oli kainalossa siinä ikkunan alla ulkopuolella. [- -] Hevosmiehen kansa mentiin ja sitte oli siitä melekein ki-
lometriä [- -] sinne mäntiin, siellä oli 10 ruumista tantereella heinäkuulla. [- -] Mulle oli tuttavii moni. Ne [partisaanit]
oli komentanna [talon väen] pihalle rivvii ja siihen yrittäneet
ampuu kaikki. [- -] Rupesimme kerrälleen niitä ruumiita,
niitä oli siellä nurmikolla, heinäkuu se oli, pitkällään ja vaik-
ka missä asennossa. Nii kyllähän se oli vähän, näin äkkini-
sille poijjille outo tappaus. [- -] Siihen rekkeen nosteltiin ne
ruumiit. Vähän outo hommahan se oli. (H14)*

Haastateltavani kertoo, että surmatuille on pystytetty muistomerkki paikkakunnan hautausmaalle mutta hän ei ole itse käynyt muistomerkillä ja -juhlissa. Kuultuani hänen ruumiinhakumatkastaan voin hyvin kuvitella, ettei hän ehkä ole myöhemmin halunnut enää palauttaa järkyttäviä nuoruudenkokemuksiaan mieleensä muistojuhlien merkeissä. Uniin tapahtumat seurasivat häntä vuosikymmeniä.

Partisaanisodan uhrien muistomerkkeihin on tyypillisesti kirjat-
tu ylös kaikkien surmansa saaneiden nimet, ja useissa merkeissä myös
lukee, että he ovat kuolleet nimenomaan partisaanien hyökkäyksessä.
Näin osoitetaan, etteivät surmansa saaneet ole ketä tahansa, vaan yhteis-
sön tärkeitä jäseniä, jotka ovat kuolleet vihollisen käden kautta kotirin-
tamalla. Näiden asioiden esittäminen on ollut erityisen tärkeää aikana,
jolloin yhteiskunta ei vielä osoittanut kiinnostusta partisaanisodan
tapahtumille ja sen uhreille. Tämän takia paikallisyhteisöjen on ollut
itse osoitettava kollektiivisesti kokemansa tragedian seuraukset ja mer-
kitykset ja näin asetettava vastustamaan yhteiskunnan valtakoneiston
näkemystä.⁴³ Yhteisten kokoontumisten tarve oli suurimmillaan sil-
loin, kun muistelukulttuuri ei ollut vielä vapautunut ja muistojuhlilla
pyrittiin herättämään laajempaa yhteiskunnallista huomiota. Pohjois-
karjalainen haastateltavani kertoi itselleen merkittävänä kokemuksena
sen, kun hän sai olla mukana laskemassa kukkansa paikallisessa parti-

⁴³ Vrt. Aucher 2013; ks. myös Erkkilä 2011, 135–136.

saaniuhrien muistojuhlissa ja kuinka hänen kukkaa ojentava kätensä taltioitui aiheesta tehtyyn filmidokumenttiin:

Kun 60 vuotta oli kulunut tästä tapauksesta, täällä Lieksan, siellä missä on se hautakivi, siellä oli se juhla ja siellä nää silmätekevät laski seppeleen. Ja minä menin tietysti sinne kans ja minulla oli yksi vaaleanpunainen ruusu, ja minä sitte kysyin mieheltä [nimi poistettu], joka on hirveen paljon tehnyt juttua näistä, että missä vaiheessa minä saan sen ruusun sitten laittaa siihen. Se sano, että sen jälkeen, kun tää kirkkoherra on pitäny sen pubheen. No, minä sitte laskin sen ruusun ja kun minä kävin kattomassa sitä dokumenttielokuva [joka tehtiin partisaani-iskuista] niin siinä lopussa mun kädet näky siinä, mun kädet oli näin [näyttää] ja se ruusu siinä. Ja kun minä panin sen ruusun siihen kivellet, niin sitten minä huomasin siitä dokumentista, että herranen aika... [naurahtaa –]. Tuntu erittäin hyvältä. (H16)

Muistelun merkitys vastarintana

Traumaattisuudessaan partisaanisodan muistot ovat säilyneet rajaseudun väen keskuudessa unohtumattomina. Sodan seuraukset aiheuttivat yksilöllisiä tragedioita ja horjuttivat paikallisyhteisöjen uskoa maansa kykyyn ja haluun pitää kriisiaikoina ja niiden jälkeen huolta myös syrjäseutujen väestä. Epäoikeudenmukaisuuden, unohdetuksi tulemisen, hiljentämisen ja koettujen kärsimysten vähättelyn kokemukset ovat määritelleet itäisellä rajaseudulla muodostunutta kuvaa partisaanisodasta ja sen yhteiskunnallisesta käsittelystä. Tämä kuva on jatkanut elämäänsä ja levinnyt myös sodan jälkeen syntyneiden ikäluokkien keskuudessa.

Partisaanisodan muistot ovat olleet järkyttävyydessään niin kipeitä, ettei niitä ole voinut pyyhkiä yksittäisten ihmisten eikä sukujen ja paikallisyhteisöjen mielestä. Heti sota-ajan päätyttyä partisaanisodan muistelukulttuuri käynnistyi hiljaisesti mutta päättäväisesti kodeissa ja sisäpiireissä. Ne puhuivat, jotka pystyivät – toisille taas hiljaisuus oli helpompaa. Toipuminen pahimmasta järkytyksestä vei kymmeniä vuosia, ennen kuin yhteisöllinen ja julkinen muistelukulttuuri pääsi käyntiin. Riittävän moni on kuitenkin pitänyt muistoja yllä, ja näin

partisaanisodan tapahtumat ja paikallisten ihmisten kokemukset eivät ole jääneet pysyvästi marginaaliin ja unohtuiksi, ja traumojen purkaminen ja käsittely ovat päässeet käyntiin. Partisaanimuistojen kerronnassa kuitenkin tähdentyy traumaattisiin muistoihin liittyvä ongelma: niitä ei voi unohtaa, vaikka haluaisikin, ja toisaalta muistelu on tärkeää, ettei menneisyyden tapahtumia unohtettaisi ja mitätöitäisi. Sisäpiireissä ja sittemmin näkyvämmiin muistojuhlissa ja -merkeillä tapahtunut muistelu on toiminut keskeisenä vastarinnan välineenä unohtamista ja kokemusten hiljentämistä viljelevässä yhteiskunnallisessa ilmapiirissä. Järkyttäviin tapahtumiin palaavien kertomusten toistamisella on torjuttu unohtamisen mahdollisuutta, mikä on samalla sosiaalisesti yhdistänyt kyläyhteisön jäseniä⁴⁴ liittäen muistamisen ketjuun myös partisaani-iskuilta säästyneet ja sotien jälkeen syntyneet sukupolvet. Näin menneisyyden tapahtumia yhä uudelleen muistelemalla, esittämällä, tulkitsemalla ja muistojuhlissa juhlistamalla yhteisöt ovat aktiivisesti ylläpitäneet muistelukulttuurin prosessia ja torjuneet unohtamisen uhkaa⁴⁵. Vasta kollektiivisen muistelun vaiheessa yksittäisten ihmisten ja perheiden kokemukset tulivat sosiaalisesti jaetuiksi ja saivat myös selkeän kulttuurisen trauman muodon.

Yhteisöllinen muistelu ja muistojen punnitseminen esimerkiksi muistojuhlissa merkitsee myös sitä, että muistot saavat ajan kuluessa ja erilaisten tiedonlähteiden lisääntyessä uusia merkityksiä. Yhteisöllinenkin muisti ja muistelu eivät siis tuota muuttumatonta kertomusta, vaan muistelun luonteeseen kuuluu, että kertomusta täydennetään tai muutetaan uusien tiedonlähteiden valossa. Partisaanisodan muistelukulttuurille on alusta lähtien ollut ominaista, että sen aktiivisimmat ylläpitäjät ja uhrien oikeuksien ajajat ovat nousseet oman yhteisön sisästä ja liepeiltä. Kun muistelusta sisäpiireissä siirryttiin menneisyyden käsittelyyn muistojuhlien ja -merkkien yhteyteen, yhteisöille avautui väylä rakentaa kokonaisempaa kuvaa menneisyyden tapahtumista, tehdä selvyyttä tapahtumien syistä ja seurauksista sekä vaatia muiden sodissa suuria menetyksiä kokeneiden lailla oikeuksiaan. Erityisesti nuoremman polven kirjoittamat muistot tutkimusaineistossani kertovat, että

⁴⁴ Knuutila 2008, 263.

⁴⁵ Heimo 2010, 147; McKeough 2017, 147.

kulttuurisen trauman prosessiin sisältyy myös ylisukupolvinen trauma, joka välittyy aktiivisen muistelukulttuurin myötä.

Paradoksaalisesti partisaanisodan unohtamisen hiljainen vastustaminen on tarkoittanut pitkän hiljaisuuden rikkomista. Rajaseudun ihmisten marginaalissa pidettyjen äänten voimistuminen on merkinnyt paitsi yksilöiden ja paikallisyhteisöjen näkökulmasta tarkastellun muistitietohistorian tuottamista ja traumojen purkamista, myös valtakoneiston ylläpitämän hallitsevan kertomuksen haastamista. Sodanjälkeisen Neuvostoliiton hallitsevan kertomuksen mukaan partisaanien iskuja siviiliväkeen ei koskaan tapahtunut, vaan heidän virallisissa raporteissaan iskut tapahtuivat sotilaskohteisiin ja siviiliväkeä erikseen erittelemättä ”fasistivihollisiin”, joiksi myös Saksan rinnalla sotaa käyneet suomalaiset laskettiin⁴⁶. Suomessa taas tiedettiin, mitä partisaanit olivat tehneet, mutta itänaapurin valvonnan alla ja ”ystävyyden” vaalimisen merkeissä menneisyyden tapahtumista pidettiin mahdollisten konfliktien varalta viisaampana olla hiljaa, jolloin partisaanisota käytännössä unohdettiin. Rajaseudun väen partisaanimuistot puolestaan esittävät poikkeavan, hallitsevan kertomuksen kiistävän ja kriittisen vastakertomuksen, joka on muotoutunut ja tullut sosiaalisesti jaetuksi kollektiiviseen muisteluun pohjautuvan vastarinnan tuloksena.⁴⁷

⁴⁶ Laine 2004, 37.

⁴⁷ Shuman 2005, 19.

Tutkimusaineisto

Haastatteluaineisto:

16 haastattelua Kainuussa, Lapissa, Pohjois-Pohjanmaalla ja Pohjois-Karjalassa 2017, aiheena neuvostopartisaanien hyökkäykset Suomen itärajalle jatkosodan aikana. Haastattelijana artikkelin kirjoittaja. Haastateltavat on anonymisoitu. Haastatteluihin viitataan artikkelissa kirjaimella H ja numerolla 1–16. Aineisto arkistoidaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston Joensuun toimipisteeseen tutkimuksen päätyttyä.

Kirjoitetut kertomukset:

15 artikkelin kirjoittajalle lähetettyä kirjoitusta, joiden aiheena neuvostopartisaanien hyökkäykset Suomen itärajalle jatkosodan aikana. Kirjoittajat on anonymisoitu. Kirjoituksiin viitataan artikkelissa kirjaimella K ja numerolla 1–15. Aineisto arkistoidaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston Joensuun toimipisteeseen tutkimuksen päätyttyä.

Oulun yliopiston haastatteluaineisto:

Kulttuuriantropologian kenttätöyökurssi 1995, Lokka. Haastattelija kulttuuriantropologi Hannu Heikkinen. Aiheena paikalliset elinkeinot, vuodenkierto ja sosiaalinen kanssakäyminen.

Haastattelunauha: nauha C20.1.3 b, arkistotunnus KAA/C20.1.3.

Haastatteluun viitataan artikkelissa nauhasignumilla.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkiston Joensuun toimipisteen aineistot:

Haastattelija paikallishistorian tallentaja Martti Mönkkönen. Aiheena Pohjois-Karjalan paikallishistoria.

JpaN 65.2013 69.2013

JpaN 69.2013 71.2013

JpaN 65.2014 70.2014

JpaN 65.2014 71.2014

Haastatteluihin viitataan artikkelissa arkistosignumilla (JpaN = Joensuun äänitteet).

Lähteet

- Aatsinki, Ulla (2003) Kommunismi Lapissa. Teoksessa Ilmo Massa & Hanna Snellman (toim.) *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 924. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 134–135.
- Aatsinki, Ulla (2009) *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikaalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampere: Tampere University Press.
- Alamäki, Yrjö (1994) *Lapin sota ja evakuointi 1944–1945*. Haaparanta: Torniolaakson Neuvosto.
- Alexander, Jeffrey C. (2004) Toward the Theory of Cultural Trauma. Teoksessa Jeffrey Alexander, Ron Eyerman, Bernhard Giesen, Neil Smelser & Piotr Sztompka (toim.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 1–30.
- Auchter, Jessica (2013) Border monuments: memory, counter-memory, and (b)ordering practices along the US-Mexico border. *Review of International Studies* 39, 291–311.
- Autti, Outi (2015) Muutos elinympäristössä. Historiattomuuden kokemuksesta ympäristösuhteen jälleenrakentumiseen. *Kulttuurintutkimus* 32:4, 36–49.
- Edwardsen, Annu (1977) *Sotalapset. Det får inte hända ingen*. Helsinki: Gummerus.
- Erkkilä, Veikko (1998) *Vaiettu sota. Neuvostoliiton partisaanien iskut suomalaisiin kyliin*. Helsinki: Arator Oy.
- Erkkilä, Veikko (2011) *Viimeinen aamu. Neuvostopartisaanien vaietut jäljet*. Helsinki: Otava.
- Eyerman, Ron (2011) *Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) (2006) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heimo, Anne (2010) *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jatkosodan Siviiliveteraanit ry.* URL <https://sites.google.com/site/jatkosodansiviiliveteraanit/home>. (Katsottu 18.12.2018.)
- Johnson, Nuala (1995) Cast in Stone: Monuments, Geography, and Nationalism. *Environment and Planning D: Society and Space* 13, 51–66.
- Kavén, Pentti (1985) *70 000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset*. Helsinki: Otava.
- Kinnunen, Tiina (2006) *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.

- Kivimäki, Ville (2013) *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Knuuttila, Seppo (2008) Suullinen muisti ja unohtamisen pelko. Teoksessa Ulla Pielä & Sinikka Vakimo (toim.) *Entinen aika, nykyinen mieli*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 254–265.
- Kormanen, Riitta (2006) Amputoidun maan pirstoutuneet puut. Sotamuistomerkkien luontosymboliikka sisällissodan punaisten ja luovutetun Karjalan uhrien muiston välittäjinä. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva, 279–295.
- Lagerbohm, John, Kirves, Jenni & Kleemola, Olli (toim.) (2010) *Me puolustimme elämää – Naiskohtaloita sotakuvien takaa*. Helsinki: Otava.
- Laine, Antti (2004) Partisaanit Stalinin 3.7.1941 julistamaan totaaliseen sodan taistelukutsuun vastaamassa. Teoksessa Tyyne Martikainen (toim.) *Rauha on ainoa mahdollisuutemme. Partisaanisodan kansainvälinen sovitusseminaari. Sodankylä 27.–29.09.2002*. Jatkosodan Siviiliveteraanit ry, 35–37.
- Laurén, Kirsi (2017) ”Siinä katottiin vähän aikaa konepistoolin suuaukkoa”. *Traumaattiset kertomukset neuvostopartisaanien iskuista Lapissa ja Kainuussa jatkosodan aikana*. Lähde: *Historiatieteellinen aikakauskirja* joulukuu/2017, 43–62. <https://lahde.journal.fi/article/view/67828>.
- Lowenthal, David (1975) Past Time, Present Place: Landscapes and Memory. *Geographical Review* 65, 1–36.
- Lähteenmäki, Maria (2017) Pahan jälkipuhunta. Partisaanien siviili-iskut Itä- ja Pohjois-Suomeen. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 200–222.
- Margalit, Avishai 2004 (2002) *The Ethics of Memory*. Cambridge (US) & London: Harvard University Press.
- Martikainen, Tyyne (1998) *Neuvostoliiton partisaanien tuhoiskut siviilikyliin 1941–44. Kemi-Sompion kairan Kuosku, Maggan talot, Seitajärvi ja Lokka partisaaniryökkäysten kohteina*. Savukoski: Savukosken kunta.
- McKeough, Andreas (2017) *Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Megill, Allan (2011) [from] History, Memory, and Time. Teoksessa Jefferey Olick, Vered Vinitzky-Seroussi & Daniel Levy (toim.) *The Collective Memory Reader*. New York: Oxford University Press, 193–198.
- Murray, Martin J. (2013) *Commemorating and Forgetting: Challenges for the New South Africa*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Määttä, Mikko (2011) *Vihollisina vangitut. Internointileirit neuvostosuhteiden välikappaleina 1944–1947*. Helsinki: Atena.

- Näre, Sari & Kirves, Kimmo (toim.) (2008) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga Publishing.
- Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha (toim.) (2010) *Sodan kasvattamat*. Helsinki: WSOY.
- Oksanen, Tauno & Martikainen, Paavo (1998) *Painajainen Pielisjärvellä: neuvostopartisaanien toiminta kesällä 1944*. Lieksa: Pieliseläimen ky.
- Peltonen, Ulla-Maija (1996) *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija (2008) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Kirsi (2008) Lapsen mieli sodan mielettömyydessä – lapsen psyykinen kehitys ja sen tukeminen sotaolosuhteissa. *Nuorisotutkimus* 2, 3–14.
- Pohjonen, Juha (2014) Pintavakoilua rajalla. Teoksessa Ismo Björn (toim.) *Rajan maakunta. Pohjois-Karjalan historia 1939–2014*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 63–65.
- Portelli, Alessandro (1997) *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Rautio, Erkki, Korteniemi, Tuomo & Vuopio, Mirja (toim.) (2004) *Pohjoiset pakolaiset. Tietoa ja tarinoita Lapin sodasta ja lappilaisten evakkotaitaleesta*. Pello: Pohjan väylä.
- Saari, Salli (2000) *Kuin salama kirkealta taivaalta. Kriisit ja niistä selviytyminen*. Helsinki: Kustannusyhtiö Otava.
- Savolainen, Ulla (2017) Tellability, frame and silence. The emergence of internment memory. *Narrative Inquiry* 27:1, 24–46.
- Shuman, Amy (2005) *Other Peoples Stories. Entitlement Claims and the Critique of Empathy*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.
- Scott, James (1985) Everyday Forms of Resistance. *Copenhagen Papers* 4, 89.
- Seppinen, Jukka (2011) *Suomettumisen syövereissä*. Porvoo: Bookwell Oy.
- Siltala, Pirkko (2016) *Taakkasiirtymä. Trauman siirto yli sukupolvien*. Helsinki: Therapie-säätiö.
- Smelser, Neil J. (2004) Psychological Trauma and Cultural Trauma. Teoksessa Jeffrey Alexander, Ron Eyerman, Bernhard Giesen, Neil Smelser & Piotr Sztompka (toim.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 31–59.
- Sulamaa, Kaarle (2006) ”Himmetä ei muistot koskaan saa”. Veteraanien järjestäytyminen ja muutokset muistamisen mahdollisuuksissa. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva, 297–311.
- Suomen sotamuistomerkit 1939–1945. URL www.sotamuistomerkit.fi. (Katsottu 29.11.2017.)

Unohtamista ubmaten

- Tieteen termipankki (folkloristiikka): muistitieto. URL <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:muistitieto>. (Katsottu 29.12.2017.)
- Vahtola, Jouko (2003) *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Helsinki: Suuri Suomalainen Kirjakerho.
- Virrankoski, Pentti (2001) *Suomen historia 2*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuorenmaa, Anssi (1995) Partisaanit naisten ja lasten kauhuna. Teoksessa: [toimitusneuvosto] Martti Sinerma, Maire Laine, Raili Malmberg, Rainer Palmunen & Heikki Tiilikainen (toim.) *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta*. Helsinki: Oy Valitut Palat – Reader’s Digest Ab.
- Wendisch, Irja (2006) *Salatut lapset. Saksalaissoitilaiden lapset Suomessa*. Helsinki: Ajatus.
- Westerlund, Lars (toim.) (2008) *Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkiston artikkelikirja. Prisoners of War and Internees. A Book of Articles by the National Archives*. Helsinki: Kansallisarkisto.

Kirsi Laurén

Vähemmistöjen kulttuuriautonomialakiin kohdistunut vastustus Virossa 1918–1925

Kari Alenius

LUVUSSA PANEUDUTAAN hiljaisen vastarinnan tematiikkaan epätyypillisestä näkökulmasta. Tarkastelun kohteena ei ole valtahierarkian alatasolla oleva ryhmä, joka vastustaa ylemmältä taholta tulevia määräyksiä, vaan vahva vallankäyttäjärhmä, joka hegemonisesta asemastaan huolimatta katsoo hyväksi käyttää osin hiljaisen vastarinnan keinoja. Virolaiset puolueet olivat haluttomia vastaamaan myöntävästi maan kansallisten vähemmistöjen taholta esitettyihin toiveisiin vähemmistöjen kansallis-kulttuuristen oikeuksien turvaamisesta. Virolainen enemmistö valitsi avoimen torjunnan sijasta taktiikan, jossa asioita jätettiin käsittelemättä, niitä lykättiin ja käsiteltiin hitaasti.

Johdanto

Artikkelini kohdistuu Viron kulttuuriautonomialain valmisteluun vuosina 1918–1925 ja siinä erityisesti enemmistöväestön eli etnisten virolaisten näkökulmaan. Analysoin, missä määrin ja millä perusteilla kyseiseen prosessiin liittyi hiljaiseksi vastarinnaksi määriteltävissä olevia piirteitä. Tutkimus perustuu ennen muuta Viron parlamentin keskustelu- ja päätöspöytäkirjojen ja parlamentin valiokuntien arkistoinenistoihin, jotka on käyty systemaattisesti läpi kyseisiltä vuosilta. Toinen keskeinen lähdeaineisto on Viron johtava sanomalehdistö, josta samoin on käyty systemaattisesti läpi puolueiden pää-äänenkannattajat¹ ja tärkeimmät sitoutumattomat lehdet² kyseiseltä ajanjaksolta. Teeman kannalta relevanttia aineistoa löytyy niin ikään Viron eri hallintotasojen viranomaisaineistoista ja virolaisten puolueiden arkistoista. Analyysi kohdistuu virolaisten toimintaan, mutta kontekstoinnin ja selittämisen näkökulman vuoksi on tarpeen hyödyntää myös vähemmistöorganisaatioiden säilyneitä aineistoja ja vähemmistökielisisissä lehdistissä³ omana aikanaan julkaistuja kirjoituksia. Lehdistöaineiston osalta voidaan todeta, että tämän artikkelin puitteissa ei ole mahdollista esittää kattavaa analyysia siitä, miten teema esiintyi mediassa. Artikkelissa kuitenkin tuodaan esiin, miten ja milloin julkisuudessa esitettiin keskeisimpiä kantaottavia puheenvuoroja, joiden tavoitteena oli vaikuttaa laajempaan yleisöön.

Virossa hyväksyttiin vuonna 1925 kansainvälisessä vertailussa poikkeuksellinen laki, joka antoi kansallisille vähemmistöille mahdollisuuden perustaa henkilöjäsenyyteen eli personaaliautonomiaan pohjautuvia itsehallinnollisia organisaatioita. Esimerkiksi vähemmistöjen omien koulujen perustaminen ja toiminta sekä monet muut vähemmistökulttuurien ylläpitämiseen liittyneet toiminnot voitiin sen jälkeen hoitaa kulttuuriautonomian puitteissa. Viron kansallisista vähemmistöistä saksalaiset ja juutalaiset, jotka asuivat hajallaan ympäri maata, perustivat omat autonomialaitokset vuodesta 1926 alkaen. Alueellisesti

¹ Tässä artikkelissa on viitattu seuraaviin: *Kaja* (oikeistolaisen talonpoikaispuolueen lehti), *Postimees* (keskustapuolue), *Waba Maa* (maltillinen vasemmisto).

² Tässä artikkelissa on viitattu Viron laajalevikkisimpään lehteen, joka oli *Päewaleht*.

³ Tässä artikkelissa on viitattu laajalevikkisimpiin saksankielisiin lehtiin *Dorpaten Nachrichten* ja *Revaler Bote*.

keskittyneet vähemmistöt, kuten venäläiset ja ruotsalaiset, harkitsivat asiaa mutta päätyivät siihen, että he pystyivät riittävästi edistämään intressejään tavanomaisen kunnallishallinnon kautta niillä alueilla, joissa he muodostivat paikallisesti enemmistön.⁴

Viron kulttuuriautonomiaa käsitelty prosessi siis päättyi kansallisten vähemmistöjen kannalta myönteiseen lopputulokseen, mutta kehityskulku ei ollut nopea eikä sen tulos itsestään selvä, vaan lakiin kohdistui vahvaa vastustusta – avointa ja peiteltyä. Asiaan vaikuttivat useat Viron historiaan ja ajankohdan kansainvälisiin virtauksiin liittyneet taustatekijät, joista osa edisti, osa haittasi prosessin etenemistä.

Etnisen hierarkian muutos ja vähemmistöille annetut autonomialupaukset

Yksi merkittävä taustatekijä oli Viron etnisten ja vallankäytöllisten suhteiden yleinen tila. Viron itsenäistyminen ensimmäisen maailmansodan jälkitilanteessa tarkoitti aiemmin vallinneiden valtasuhteiden perusteellista uudelleenjärjestelyä. Viron asukkaista noin 88 % oli etnisiä virolaisia, mutta maan itsenäistymiseen saakka he olivat olleet suurelta osin syrjässä korkeimmasta vallankäytöstä. Edeltävinä vuosisatoina – Viron 1200-luvulla tapahtuneesta saksalaisvalloituksesta alkaen – sisäpoliittinen, taloudellinen ja kulttuurinen valta oli ollut ennen muuta baltiansaksalaisen vähemmistön käsissä. Vaikka baltiansaksalaisia oli vain kaksi prosenttia Viron asukkaista, pääosin heistä koostunut eliitti dominoi eri elämänaloja, ja saksalaistuminen oli vielä 1800-luvun puolivälissä ollut etnisille virolaisille ainoa sosiaalisen nousun väylä.⁵

Kun Viron alue oli joutunut Venäjän valtakunnan alaiseksi 1700-luvun alussa, saksalaisten asema oli pysynyt käytännössä entisellään. Venäjän vallan myötä Viroon oli kuitenkin tullut myös jonkin verran venäläistä virkailijakuntaa, joka 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa kilpaili vallankäytöstä saksalaisten kanssa. Viron venäläisten osuus maan väestöstä oli noin kahdeksan prosenttia, mutta vain hyvin pieni osa venäläisistä kuului yhteiskunnalliseen eliittiin. Muiden vähemmistöjen yhteenlaskettu väestöosuus oli noin kaksi prosenttia. Heistä

⁴ Laurits 2008, 48–60; Ruutsoo 1993, 5–12.

⁵ Karjahärm 1997, 209–223; Niitemaa & Hovi 1991, 301–313.

suurin ryhmä olivat ruotsalaiset (0,7 %), jotka asuivat melko tiiviinä yhteisönä Viron länsirannikon muutamissa kunnissa. Viron etelärajan tuntumassa asui pieni määrä latvialaisia (0,5 %) ja Viron kaupungeissa hajallaan juutalaisia (0,4 %). Viimeksi mainitut olivat talouselämässä ja sivistysammateissa huomattavasti vahvemmin edustettuja kuin heidän pelkkä lukumääränsä indikoi. Siinä mielessä juutalaiset olivat mainituilla sektoreilla suhteellisen näkyvästi esillä, kun taas ruotsalaiset ja latvialaiset olivat etnisten virolaisten tavoin ns. tavallista ”rahvasta”.⁶

Kun Viro itsenäistyi, etniset virolaiset nousivat kaikilla elämäntiloilla johtoasemaan ja syrjäyttivät sieltä nopeassa tahdissa saksalaiset ja venäläiset vallanpitäjät. Aikaisemmasta monin tavoin etuoikeutetusta asemasta syrjäytetyksi tuleminen herätti saksalaisen ja venäläisen eliitin keskuudessa virolaisvastaisia tunteita ja huolta oman vähemmistöryhmän tulevaisuudesta. Monet virolaiset puolestaan tunsivat edelleen katkeruutta, koska he kokivat virolaisen enemmistön tulleen syrjityksi ja alistetuksi satojen vuosien ajan. Saksalaisen ja venäläisen vähemmistön lojaalisuutta Viron valtiota kohtaan myös yleisesti epäiltiin, osin oikeutetusti. Lisäksi virolaiset olivat itsenäistymissotansa aikana (1918–1920) joutuneet taistelemaan sekä Neuvosto-Venäjää että saksalaisia vapaajoukkoja vastaan, jotka olivat pyrkineet estämään Viron itsenäistymisen. Lähihistoriasta ja kauemmasta historiasta kumpusi siten rasitteita, jotka vaikeuttivat Viron eri kansallisuusryhmien välistä yhteistyötä.⁷

Toisaalta osa virolaisista oli sitä mieltä, että menneisyyden epäkohdista piti ottaa oppia ja välttää toistamasta tapahtuneita virheitä. Maailmansodan voittajavallat myös korostivat, että ”uutta Euroopan järjestystä” rakennettaessa kansallisuuksien välisen tasa-arvon ja vähemmistöjen oikeuksien kunnioittamisen piti olla tulevaisuuden ohjenuorina.⁸ Oma kysymyksensä on, missä määrin näitä teoreettisia ihanteita noudatettiin. Itsenäisen Viron ensimmäisen hallituksen valitsemalle politiikalle syksyn 1918 ja kevään 1919 kuluessa joka tapauksessa antoi suuntaviivat parlamentin varapuhemies Jaaksonin linjaus parlamentin ensimmäisessä istunnossa:

⁶ Ruutsoo 1993, 6–9.

⁷ Laurits 2008, 29–30; Rohtmets 2010, 37–41, 55.

⁸ Gullberg 2000, 49–79.

Toinen asia, jossa meidän pitää jyrkästi muuttaa vanhaa politiikkaa, on kansallisuuskysymys. Me olemme joutuneet pitkään kärsimään vieraan sarron alla. Jos meistä, virolaisista, tulee nyt johtava kansallisuus meidän kotimaassamme, me emme saa nyt enää omasta puolestamme ottaa käyttöön sitä vanhaa sortopolitiikkaa toisia kansoja kohtaan, jotka ovat meidän keskuudessamme vähemmistöinä. Alusta pitäen meidän on otettava itsellemme myös tässä kysymyksessä vakaa, uusi kurssi; meidän on kunnioitettava toisten kansojen oikeuksia ja olla yrittämättä estää heidän kulttuurisia pyyteitään?

Viron ensimmäinen hallitus, jota dominoi konservatiivinen oikeisto, pyrki noudattamaan mainittua linjausta ja ajankohdan kansainvälisiä ihanteita monin konkreettisin ratkaisuin. Niistä tärkeimpiin kuului, että saksalaiset, venäläiset ja ruotsalaiset saivat hallitukseen kukin oman vähemmistöasioiden ministerin.¹⁰ Viron tilapäisessä hallintolaisessa myös taattiin oikeus äidinkieliseen koulutukseen sekä oikeus käyttää virkakielenä venäjää tai ruotsia niissä kunnissa, joissa paikallinen enemmistö puhui kyseisiä kieliä.¹¹ Lisäksi Viron itsenäisyysjulistuksessa luvattiin turvata vähemmistökansallisuuksille paitsi täydellinen tase-arvo enemmistöväestön kanssa myös vähemmistöjen ”kansallis-kulttuuriset autonomiset oikeudet”.¹² Viimeksi mainittu lupaus oli pohja, jolta vähemmistöjen kulttuuriautonomialakia lähdettiin ajamaan seuraavien vuosien aikana.

Virossa vallitsi kuitenkin huomattava erimielisyys siitä, mitä ”kansallis-kulttuurisilla autonomisilla oikeuksilla” tarkkaan ottaen tarkoitettiin. Viron valtiojohdossa linjaukset muuttuivat jo huhtikuussa 1919, kun kevään vaaleissa valittu Viron perustuslakia säätävä kansalliskokous aloitti toimintansa ja hallitus vaihtui. Kansallisuusasioita ja kansallisten vähemmistöjen oikeuksia tärkeänä pitäneen oikeistolaisen konservatiivihallituksen tilalle tuli vasemmistohallitus (keskustan tukemana), jonka yhteiskunnalliset prioriteetit olivat toiset. Tämä näkyi heti siinä, että kansallisilla vähemmistöillä ei enää ollut ministereitä uudessa hallituksessa. Kansalliskokouksen ja uuden hallituksen kesä-

⁹ Maanõukogu protokollid 1935, 278.

¹⁰ Graf 1993, 259–262.

¹¹ Matsulevitš 1993, 29.

¹² Matsulevitš 1993, 25–28.

kuussa 1919 muotoilemassa väliaikaisessa perustuslaissa ei myöskään ollut mitään mainintaa vähemmistöjen ”autonomisista oikeuksista”.¹³ Varsinainen perustuslaki saatettiin pitkällisten keskustelujen jälkeen voimaan vuotta myöhemmin, ja siinä luvattiin vähemmistöille ”autonomisten laitosten” perustaminen. Merkittävänä huomaautuksena kuitenkin lisättiin varsin epämääräinen ”...*niin pitkälle kuin ne eivät sodi valtion etuja vastaan*”.¹⁴ Autonomiasta puhuttaessa kiistat siirtyivät seuraavaksi koskemaan sitä, miten mainitut ”valtion edut” ja niiden vastaisuus oli tulkittava.

Saksalaisten autonomia-aloitteen käsittely: viivyttelyä ja murskakritiikkiä

Vähemmistöjen kannalta positiivista perustuslaissa oli, että välillä luonnoksista jo kadonnut viittaus autonomisiin oikeuksiin oli palautettu. Vähemmistöryhmien edustajien oletuksena näyttää olleen, että asiaa käytännössä tarkentavat juridiset puitteet luotaisiin pian perustuslain hyväksymisen jälkeen. Kansalliskokous ei kuitenkaan pitänyt asiaa kiireellisenä, ja vuoden 1921 kevääseen mennessä asian edistämiseksi ei ollut tehty mitään havaittavaa. Viron itsenäisyysjulistuksesta ja sen lupauksesta myöntää kansallisille vähemmistöille autonomia oikeuksia oli nyt kulunut yli kolme vuotta, eivätkä virolaiset olleet määritelleet, miten autonomia käytännössä toteutettaisiin. Muussa yhteiskunnallisessa lainsäädännössä oli sen sijaan edetty varsin ripeästi. Jo tällaisen viiveen takia voidaan aavistella, että suuri osa virolaisista päättäjistä oli haluton viemään autonomiaa eteenpäin. Jos he eivät halunneet aktiivisesti tuoda vastustustaan esille, autonomiakysymysten lykkääminen epämääräiseen tulevaisuuteen oli helpoin keino vältellä asiaa ja ehkä toivoa, että asia jopa ennen pitkää vaipuisi unohduksiin.

Vuoden 1921 alussa Viron saksalaiset kuitenkin kyllästyivät odotamaan ja ilmoittivat Viron hallitukselle, että he aikoivat nyt itse perustaa heille luvatut autonomiset laitokset. Samalla saksalaisten etujärjestöt laativat oman hahmotelmansa autonomian sisällöstä ja toivat sen julkiseen poliittiseen keskusteluun oman sanomalehtensä laajan pää-

¹³ Asutawa Kogu protokollid 1919 (1920), 981–1012.

¹⁴ Asutawa Kogu protokollid 1920 (1920), 1501–1514.

kirjoituksen kautta.¹⁵ Perustuslaissahan oli todettu, että vähemmistö-kansallisuuksien jäsenet ”voivat perustaa” autonomisia laitoksia. Laki ei siis edellyttänyt, että vähemmistöjen pitäisi odottaa Viron valtion tai virolaisten tekevän laitokset valmiiksi ja että vähemmistöt ottaisivat ne sitten vastaan. Asia ei kuitenkaan ollut sillä selvä, että saksalaiset vetosivat perustuslain kirjaimeen ja itsenäisyysjulistuksen lupaukseen.

Viron hallitus otti saksalaisten lausunnon ja hahmotelman vastaan mutta ilmoitti, että autonomian toteuttaminen yksityisen aloitteellisuuden pohjalta ei käynyt. Hallituksen tulkinnan mukaan ensin olisi normaalijärjestyksessä valmistettava autonomialle puitteet antava lain-säädäntö ja vasta sitten saksalaiset ja muut vähemmistöt voisivat ryhtyä rakentamaan autonomisia laitoksiaan käytännössä. Saksalaisten etujärjestöjen hahmotelma autonomialaista ohjattiin riigikogun eli Viron parlamentin yleisvaliokunnan käsiteltäväksi, jolloin kaikki parlamen-tissa edustetut poliittiset ryhmät saisivat rauhassa tutustua hahmo-telmaan ja ottaa siihen kantaa. Lykkäys oli saksalaisille luonnollisesti pettymys, mutta toiveita asetettiin seuraavaksi siihen, että valiokunta käsittelee asian nopeasti.¹⁶

Yleisvaliokunta kuitenkin otti asian esityslistalleen vasta marras-kuussa 1921 eli lähes vuotta myöhemmin kuin saksalaisten etujärjestö-jen hahmotelma oli laadittu ja toimitettu Viron hallitukselle. Nytkin lain käsittely tyssäsi alkuunsa, koska parlamenttipuolueet eivät olleet tutustuneet hahmotelmaan. Eri puolueiden edustajista koottu valio-kunta oli kyllä käynyt hahmotelman läpi, mutta edustajat eivät olleet esitelleet asiaa omille parlamenttiryhmillen. Kylmä suihku saksalais-ten ja muiden vähemmistöjen toiveille oli myös se, että valiokunnan valitsema esittelijä, maltillisen vasemmistolaisen Työpuolueen edustaja Ado Anderkopp, osoitti avauspuheessaan hahmotelmasta pitkän listan hänen mielestään korjausta vaativia epäkohtia.¹⁷

Seuraava valiokuntakäsittely oli kuukautta myöhemmin, joulu-kuussa 1921. Senkin alku oli vähemmistöille tyrmäävä, sillä Viron hallituksen edustaja ilmoitti hallituksen toivovan asian lykkäämistä tammikuulle, koska hallitus ei ollut vielä ehtinyt ottaa kantaa lakihah-

¹⁵ “Die nationale Autonomie der Minderheiten”, *Dorpater Nachrichten* 5.5.1921.

¹⁶ Yleisvaliokunnan pöytäkirjat 14.11.1921, *Eesti Riigiarhiiv (ERA)*, 80, 1, 477, 65–69; 12.12.1921, *ERA* 80, 1, 477, 82.

¹⁷ Yleisvaliokunnan pöytäkirjat 14.11.1921, *ERA* 80, 1, 477, 65–69.

motelmaan. Järkyttynyt Viron Saksalaisen puolueen (DPE) valiokuntaedustaja Max Bock päivitteli – mitä ei voida järin ihmetellä – hallituksen saamattomuutta ja ilmoitti pitävänsä hallituksen kantaa tahallisenä viivyttelynä, sillä yhdentoista kuukauden aikana olisi luullut hallituksen ehtineen tutustua sille toimitettuun lakiehdotukseen. Seuraavaksi eri virolaispuolueet esittivät omat huomautuksensa hahmotelmasta. Mikään puolueista ei ollut valmis hyväksymään lakiluonnosta, mutta kritiikin määrä ja kohteet vaihtelivat.¹⁸

Kun Virossa oli aiemmin vuosina 1918–1921 keskusteltu vähemmistöihin liittyneistä kysymyksistä, puoluekentälle oli syntynyt suhteellisen vakaa jako näkemysten osalta. Kritiikki oli vahvinta puoluekentän vasemmalla laidalla ja vähäisintä oikealla laidalla. Sosialistien parlamenttiryhmä oli kategorisesti hahmotelmaa vastaan, koska heidän näkemyksensä mukaan laki oli laadittu edistämään vain vähemmistökansallisuuksien eliitin luokkaetuja. Sosialistien mielestä kyseessä ei siis ollut autonomialaki ollenkaan, vaan saksalaisten ”luokkavihollisten” yritys puolustaa yläluokan etuoikeuksia. Sosialistit eivät vaivautuneet edes esittämään lakihahmotelmaan mitään parannuksia, koska hahmotelma oli heidän mielestään perusteitaan myöten niin ala-arvoinen, ettei siitä saisi edes korjaamalla kelvollista.¹⁹ Tiivistetysti sanottuna sosialistit tällä tavoin kielsivät sellaisen tulkinnan mahdollisuuden, että lailla olisi todella pyritty lisäämään vähemmistökansallisuuksien oikeuksia päättää omista asioistaan.

Sosiaalidemokraatit löysivät laista lukuisia kohtia, jotka sotivat sosiaalidemokraattisia periaatteita vastaan. Tärkein niistä oli autonomian rahoitus vähemmistöryhmän sisäisen verotuksen kautta, joka vasemmiston julistaman tulkinnan mukaan saattoi kansalaiset eriarvoiseen asemaan. Näin siitäkin huolimatta, että hahmotelmassa jätettiin autonomialaitoksiin liittyminen tai niistä pois jääminen jokaisen vähemmistökansallisuuteen kuuluvan henkilön vapaasti päätettäväksi. Rikkoiko siis vapaaehtoinen ylimääräisten verojen maksu tasa-arvoa? Voidaan toki arvioida, että vasemmistupuolueissa vilpittömästi nähtiin vähemmistöjen mahdollisen autonomian palvelevan vain vähemmistöryhmien koulutetuimman, varakkaimman ja vallankäytöllisesti

¹⁸ Yleisvaliokunnan pöytäkirjat 12.12.1921, ERA 80, 1, 477, 82.

¹⁹ *Ibidem*.

etuoikeutetun osan intressejä eikä niinkään ”tavallisen” kansan etuja. Samalla voidaan kuitenkin kysyä, oliko ”rötösherrojen” vastustaminen ja huolen ilmaiseminen mahdollisesta tasa-arvon järkkymisestä populistista retoriikkaa, jolla voitiin oikeudenmukaisuuteen vedoten vastustaa vähemmistöjen autonomiaa kokonaisuudessaan.

Viron keskustalaiset ja oikeistolaiset puolueet olivat pääkohdittain samaa mieltä valiokunnan puheenjohtaja Anderkoppin kanssa, joka oli marraskuussa ja nyt uudelleen joulukuussa nostanut esiin joukon korjauksia vaativia kohtia. Kyseiset puolueet katsoivat, että hahmotelmassa oli jätetty liian epämääräisiksi jäsenyyskriteerien määrittely, kysymys mahdollisesta omien lakien laatimis- ja soveltamisoikeudesta sekä useat verotuksen ja hallinnon käytännön toteuttamiseen liittyvät seikat. Samoin torjuttiin, eri etujärjestöjen yhdenmukaiseen kohteluun vedoten, hahmotelmassa esitetty vähemmistöministerien palauttaminen Viron hallitukseen. Keskustalaiset ja oikeistolaiset puolueet kuitenkin halusivat mainita olevansa periaatteessa vähemmistöjen autonomian kannalla. Niinpä valiokunnassa päätettiin hyväksyä hahmotelman eteenpäin kehittämisen sillä ehdolla, että saksalaisten ja mahdollisesti muiden vähemmistöjen etujärjestöt korjaisivat hahmotelmasta osoitetut puutteet valiokunnan toiseen käsittelykierrokseen mennessä.²⁰

Keskustelun perusteella oli kokonaisuudessaan selvää, että vähemmistöjen kulttuuriautonomialain säätäminen ei ollut kiireellinen asia millekään virolaiselle poliittiselle ryhmälle. Enemmistöväestölle laki ei ylipäätään ollut tarpeellinen, koska virolaiset toki saivat omat kansalliskulttuuriset asiansa hoidettua ilmankin. Monille virolaisille selvästi tuotti ongelmia sekin, että missään muualla maailmassa ei ollut vielä luotu lakeja, joista olisi voitu ottaa mallia. Pelko Viron valtion ja virolaisuuden etuja nakertavien virheiden tekemisestä oli ilmeisesti läsnä pohdinnoissa ja omiaan aiheuttamaan lykkäämisen halua, vaikka asioita ei välttämättä argumentoitu suoraan näin.

Erityinen, jatkuva pelon aihe virolaisille oli, että Viro menettäisi mahdollisuuden kontrolloida maassa asuvia vähemmistöryhmiä eli maahan syntyisiä monien virolaisten kammoamia ”valtioita valtioissa”. Virolaisissa kauhuskenaarioissa se avaisi tien vähemmistöjen alueelliseen separatismiin ja antaisi jalansijaa vihamielisten ulkovaltojen

²⁰ Yleisvaliokunnan pöytäkirjat 12.12.1921, ERA 80, 1, 477, 83.

myyräntyölle Virossa vähemmistöjen välityksellä. Liian hyvien taloudellisten toimintaedellytysten takaaminen vähemmistöille puolestaan houkuttelisi virolaisia siirtymään vähemmistöjen jäseniksi, aivan kuten virolaiset olivat sosiaalista nousua tavoitellessaan jo vuosisatojen ajan tehneet ja pyrkineet saksalaistumaan, tai myöhemmin vaihtoehtoisesti venäläistymään. Rahallisesti arveluttavaa olisi myös, jos kaikille vähemmistöille koosta riippumatta taattaisiin oikeus vaatia esimerkiksi koulutusta äidinkielellään tai oikeus perustaa valtiiovallan tukemia autonomisia laitoksia. Tällaisessa tilanteessa enemmistöllä nähtiin olevan vaara joutua ”ahneiden” vähemmistöjen pompoteltavaksi ja näiden oikkujen maksumieheksi. Keväällä 1922 virolaisessa poliittisessa ja sitoutumattomassa lehdistössä julkaistiin useita laajoja artikkeleita, joissa nämä uhkakuvat tuotiin esille.²¹

Edellä mainittujen pelkojen poistamiseksi ja tulkintojen kääntämiseksi kulttuuriautonomialle myönteiseksi DPE:n puheenjohtaja August Spindler laati vuoden 1922 kuluessa laajan, 48-sivuisen vironkielisen teoksen Vähemmistökansallisuuksien kulttuurinen autonomia, joka jo nimiölehdellään avoimesti kerrottiin tarkoitetun ”Herroille Riigikogun jäsenille” ja jossa vastattiin huolellisesti kohta kohdalta virolaisten puolelta tulleeeseen kritiikkiin.²² Tämän ”Spindlerin listan” jakaminen parlamentaarikoille ja muille virolaisen politiikan toimijoille ei kuitenkaan auttanut, kun DPE:n laatima lakiluonnos tuli yleisvaliokunnan toiseen käsittelyyn lokakuussa 1922. Hahmotelmaan tehdyt korjaukset eivät tyydyttäneet valiokuntaa, vaan asian käsittelyä varten perustettiin alakomissio, joka otti jälleen muutaman kuukauden aikalisän.²³ Toisen käsittelykerran uusinta tapahtui yleisvaliokunnassa helmikuussa 1923.

²¹ Esim. ”Sakslased ja vähemusrahvuste autonoomia”, *Kaja* 23.2.1922; ”Märkused vähemusrahvuste autonoomiaseaduse eelnõu kohta”, *Waba Maa* 20.4.1922; ”Rahvusvaheline vähemusrahvuste kaitse”, *Päewaleht* 27.5.1922; Yleisvaliokunnan pöytäkirjat 30.10.1922, ERA 80, 1, 478, 125.

²² Spindler 1922.

²³ Yleisvaliokunnan pöytäkirjat 30.10.1922, ERA 80, 1, 478, 125.

Uusia perusteluja lykkäyksille ja paluu alkuasetelmiin

Vuosina 1923–1925 vähemmistöjen autonomialaki oli Viron julkisuu-
dessa eniten huomiota saanut etnisiin suhteisiin liittynyt kysymys. Lain
viipyminen sai Viron saksalaisten pää-äänenkannattajan, *Revaler Bote*
-sanomalehden jo joulukuussa 1922 nimittämään pitkäksi ja mutkik-
kaaksi venähtänyttä käsittelyä ”surumarssiksi”.²⁴ Vuosilta 1923–1925
prosessissa on erotettavissa viisi jatkovaihetta, jolloin lain suunnittelu
pysähtyi välillä kokonaan ja toisinaan palattiin jopa kohti alkuasetel-
miä.

Ensimmäinen vaihe vuoden 1923 alkupuolella merkitsi saksalaisten
etujärjestöjen laatiman alkuperäisen lakiehdotuksen ajautumista lopul-
liseen umpikujaan. Viron parlamentin yleisvaliokunta oli helmikuussa
päättämässä kaksivuotista valmistelutyötään, jotta lakiehdotus voitai-
siin ottaa riigikogun varsinaiseen käsittelyyn. Viime vaiheessa nousi-
vat esiin autonomialaitosten edustavuutta koskeneet kiistat. Työpuo-
lueen vetämä Viron uusi hallitus oli vuodenvaihteen tienoilla tehnyt
lakiluonnokseen omat korjausehdotuksensa, jotka valiokunta hyväksyi
työnsä pohjaksi. Olennaista uutta oli hallituksen esitys, jonka mukaan
autonomialaitoksille ohjattavat resurssit sidottaisiin siihen, kuinka
suuri osa kustakin vähemmistöstä autonomian perustamista kannatti.
Seuranneessa keskustelussa autonomiaa puoltaneet edustajat osoittivat
havainnollisesti, millaisia oikeudellisia ja käytännön ongelmia tästä
koituisi. Valiokunnan enemmistö taipuikin poistamaan kyseisen koh-
dan ehdotuksesta.²⁵ Kun kuitenkin osa parlamentaariikoista kieltäytyi
näkemästä näitä ongelmia, on arveltava, että heidän kannassaan heijas-
tui ilmoitetun juridisen tasa-arvon tavoittelun sijasta oikeammin kiel-
teinen asenne koko autonomiaa ja vähemmistöjä kohtaan.

Kielteisen suhtautumisen ilmeisyys ja laajuus tuli vielä selvemmin
esille kuukautta myöhemmin, kun lakiehdotus tuli ensimmäistä kertaa
varsinaisen parlamentin istuntokäsittelyyn. Vasemmiston ja keskustan
enemmistö suhtautui jälleen varsin epäluuloisesti vähemmistöihin ja
ehdotettuun lakiin, kun taas oikeiston enemmistö oli valmis tulemaan
vastaan kansallisten vähemmistöjen etujärjestöjen ilmaisemia toiveita.

²⁴ ”Um die Autonomie”, *Revaler Bote* 7.12.1922.

²⁵ Yleisvaliokunnan pöytäkirjat 20.2.–26.2.1923, ERA 80, 1, 478, 125, 184–189,
191–192.

Useat edustajat viittasivat nyt kansainvälisiin kehityskulkuihin, jotka heidän mielestään todistivat vähemmistöjen autonomiakaavailuja vastaan. Esimerkiksi sosiaalidemokraatit vaativat lakia lykättäväksi ja sen tarpeellisuutta ylipäätään tarkkaan harkittavaksi, koska heidän mukaansa edellisten vuosien kehitys maailmalla oli selvästi osoittanut wilsonilaisten kansallisen tasa-arvon ihanteiden olevan lähinnä sanahelinää. Jos Kansainliitto ja suurvallat olivat toimillaan ilmaisseet, ettei vähemmistöjen suojelu ollut niille oikeasti tärkeää, Vironkaan ei ollut syytä kiirehtiä uurtamaan uraa maaperään, joka voisi osoittautua Viron valtion yhtenäisyydelle vaaralliseksi.²⁶

Keskusteluissa vastustus tuotiin esiin avoimesti tai peiteltymin. Oli ilmeistä, että menneisyyden traumat vaivasivat yhä pahoin monia virolaisia. Lukuisissa puheenvuoroissa lain kritisoijat viittasivat saksalaisten ja venäläisten aikaisempaan sortovaltaan Virossa, mikä heidän mukaansa oli luonut väistämättä syvän epäluottamuksen virolaisten ja mainittujen vähemmistöjen välille. Toisaalla oli nähtävissä vastarintaa, joka esitettiin kätketyksi esimerkiksi takertumalla lakiluonnoksen yksityiskohtiin, hetkittäin ilmeisen epäloogisella tavalla. Esimerkkinä tästä oli keskustalaisen Kansanpuolueen toiminta. Puolue oli valiokuntakäsittelyssä ehdottanut, että laki laadittaisiin väliaikaisena. Maaliskuun parlamenttikäsittelyssä Kansanpuolueen johtaja kuitenkin yllättäen arvosteli nimenomaan lain väliaikaisuutta.²⁷ Tällaista poukkoilevaa toimintaa seurattuaan yleisvaliokunnan puheenjohtaja ilmoitti omassa puheenvuorossaan suoraan epäilevänsä, että ”*Voi olla, että riigikogu ei ylipäätään näe tarpeelliseksi säätää tätä lakia*”.²⁸

Kiivaiden väittelyjen jälkeen riigikogun enemmistö päätyi olemaan hylkäämättä lakia kokonaan ja siirsi sen jatkokäsittelyyn.²⁹ Parlamentin istuntokausi oli kuitenkin lähestymässä loppuaan ja uudet vaalit olivat tulossa. Nopealla toiminnalla laki olisi voinut saada vahvistuksen ennen uusia vaaleja. Niin muodoin myös autonomiset laitokset, sikäli kun niiden perustaminen hyväksyttäisiin, olisivat voineet aloittaa työnsä seuraavan vuoden alusta. Lain jatkokäsittely kuitenkin päätettiin lyk-

²⁶ Riigikogu protokollid 1923, 2053–2055, 2062–2063, 2416–2420, 2427–2437.

²⁷ Riigikogu protokollid 1923, 2010–2011, 2017–2053, 2462–2464. Katso myös Vasara 1995, 59–61.

²⁸ Riigikogu protokollid 1923, 2073–2076.

²⁹ Riigikogu protokollid 1923, 2471.

tä seuraavan riigikogun ohjelmaan syksyllä 1923, mikä tarkoitti, että autonomisia laitoksia ei missään tapauksessa ehdittäisi perustaa saman vuoden aikana. Väistämättä autonomian voimaantulo siirtyisi käytännössä ainakin sitä seuraavaan kalenterivuoteen (1925), jos se toteutuisi edes silloin.

Kansallisten vähemmistöjen edustajat parlamentissa ilmaisivat heti lykkäyspäätöksen jälkeen yhteisessä julkilausumassa syvän pettymyksensä tapahtuneesta. DPE:n edustaja näki asian samoin kuin yleisvaliokunnan puheenjohtaja, mutta vielä jyrkemmin sanakääntein ilmaisten: ”*Meidän nähdäksemme tässä on kyse taballisesta toiminnasta niiden tabolta, jotka tavoittelevat lain viivästyttämistä. Koska vähemmistöjen autonomia on kuitenkin luvattu perustuslain 21. pykälässä, vastustajien mielestä ei kuitenkaan ollut tarkoituksenmukaista pelata avoimin kortein ja hylätä autonomiaa noin vain.*”³⁰ Tulkinta vaikuttaa uskottavalta ja tarjoaa yhden selityksen sille, miksi virolaisten päättäjiä joukossa suosittiin nimenomaan hiljaiseksi vastarinnaksi luokiteltavia keinoja. Viron perustuslaki ja myös itsenäisyysjulistus, joissa vähemmistöjen oikeus itsemääräämiseen oli tunnustettu, olivat keskeisiä valtiollisia dokumentteja, joiden sisällön kyseenalaistaminen oli poliittisesti hankalaa. Annettujen lupausten perumisen, ”sanojen syömisen”, sijasta tuntui luultavasti helpommalta vain keksiä mahdollisesti hyväksyttävän kuoiloisia verukkeita ja jarruttaa prosessien etenemistä, jos tosiasiaa ei haluttu vähemmistöjen käytännössä perustavan autonomialaitoksia.

Vähemmistöt eivät kuitenkaan halunneet antaa periksi. Saksalais-ten ja venäläisten etujärjestöjen yhteinen delegaatio toi heinäkuussa 1923 uudelle parlamentille korjailun ehdotuksen. Siinä oli pyritty ottamaan huomioon lakiluonnosta kohtaan esitetty kritiikki ja toisaalta vähemmistöjen omia toiveita oli joiltain osin tarkennettu. Ehdotus kelpasi kuitenkin vain yleisvaliokunnan yhdeksi lukuaineistoksi. Prosessia sekoittivat nimittäin Kansanpuolueen laatima kokonaan uusi ehdotus ja Viron uuden hallituksen kilpaileva ehdotus, jonka hallitus esitti parlamentille marraskuun lopussa 1923. Yleisvaliokunta päätti ottaa työssä pohjaksi arvovaltaisimman eli Viron hallituksen ehdotuksen ja käsitellä sitä lain uutena lähtökohtana.³¹ Maaliskuussa riigikogussa kesken

³⁰ Riigikogu protokollid 1923, 2472–2473.

³¹ II Riigikogu protokollid 1923, lisad 24–39.

jäänyttä alkuperäistä lakia ei siten enää käsitelty ja työn aikaisemmat vaiheet tosiasiaassa mitätöitiin. Koko prosessi oli juridisessa mielessä aloitettava alusta viiden vuoden valmistelun ja kolmen vuoden valio-kuntatyön jälkeen.

Kommunistikapinan aiheuttama säikähdys vie pitkän ”surumarssin” vähemmistöjen kannalta myönteiseen päätökseen

Riigikogun yleisvaliokunta otti puolivuotisen valmistelutyön jälkeen uuden autonomialakiluonnoksen omaan hyväksymisseulaansa toukokuussa 1924. Vaikka käsittely aloitettiin muodollisesti alusta, hallituksen esityksen sisällölliset erot aikaisempaan verrattuna eivät olleet olennaisen suuria, mikä nopeutti käsittelyä. Erimielisyydet kevätkesällä 1924 liittyivät ennen muuta kysymykseen autonomialaitosten mahdollisesta hajauttamisesta kunnallishallinnon yhteyteen. Se oli Kansanpuolueen oman ehdotuksen ydin, ja sosiaalidemokraatit tukivat ajatusta. Hajauttamisen kannattajat perustelivat vaatimuksiaan muodollisesti sillä, että malli olisi siirtänyt päätöksenteon paikalliselle tasolle, siis niille, joita asia eniten koski. Siten se olisi palvellut vähemmistöjen omaa etua. Toinen perustelu oli, että pienimuotoinen, paikallishallintoon sidottu autonomia olisi edistänyt vähemmistöjen integraatiota muuhun virolaiseen yhteiskuntaan vähemmistöjen identiteettiä ja kulttuuria vaarantamatta.³²

Näiden ”jalojen” tavoitteiden takaa paistoi kuitenkin selkeästi läpi hajautetun mallin kannattajien yhä jatkunut syvä epäluulo saksalaisia ja venäläisiä kohtaan. Esimerkiksi sosiaalidemokraattien puolelta saksalaisia syytettiin huijareiksi, jotka vain näyttelivät demokraatteja. Samalla leimattiin osa venäläisistäkin bolševikeiksi tai suurvenäläisiksi monarkisteiksi, joille ei odotettavien väärinkäytösten takia voitu antaa autonomisia oikeuksia.³³ Lienee selvää, että tältä suunnalta löytyivät myös painavimmat todelliset syyt esittää autonomian hajauttamista. Sirpaloimalla autonomiset laitokset paikallishallinnosta riippuvaisiksi ja vailla keskitettyä johtoa oleviksi pienyksiköiksi haluttiin varmistaa,

³² Yleisvaliokunnan pöytäkirjat 8.5.1924, ERA 80, 2, 411, 54.

³³ II Riigikogu protokollid 1923, 937–943, lisad 37–38.

että autonomioista ei muodostuisi valtion kontrollista irrottautuvia separatistisia minivaltioita.

Saksalaisten edustajat kuitenkin onnistuivat muuttamaan Kansanpuolueen kannan allekirjoittamalla julkisen sopimuksen, jonka mukaan autonomia rajattiin ehdottomasti koskemaan vain kulttuurisia asioita eikä sitä saanut käyttää poliittisten tarkoituksien välineenä. Lisäksi hajautetun ja keskitetyn mallin välille luotiin kompromissi, jossa päätösvaltaa jonkin verran siirrettiin paikallistasolle muun muassa koulujen organisoinnissa.³⁴ Mainitut linjaukset olivat useimpien virolaisten puolueiden hyväksyttävissä, ja kesäkuussa 1924 esitetty, päivitetty lakiluonnos noudatteli pitkälle DPE:n ja Kansanpuolueen välistä sopimusta.

Viron parlamentti hyväksyi hallituksen ja valiokunnan mallin mukaisen lakiluonnoksen ensimmäisessä luennassa 6.6.1924, mikä tarkoitti, että lain käsittelyprosessia voitiin jatkaa.³⁵ Muodollisesti prosessissa oli siten saavutettu maaliskuun 1923 tilanne. Ironista kyllä, myös prosessin seuraavat vaiheet olivat identtiset kevään 1923 kanssa. Riigikogun enemmistö oli jälleen haluton toimimaan nopeasti prosessin eteenpäin viemisessä. Luonnoksen käsittely pudotettiin useaan kertaan pois kevätistuntokauden viimeisistä kokouksista tai sijoitettiin esityslistalla viimeiseksi – vähemmistöpuolueiden protesteista huolimatta – jolloin sitä ei ehditty käsitellä ja seuraukset olivat samat kuin runsasta vuotta aiemmin: lain jatkokäsittely lykkäytyi saman vuoden syksyyn. Se väistämättä merkitsi mahdollisen autonomian siirtymistä taas yhdellä kalenterivuodella. Nyt aikaisin mahdollinen aloitusajankohta autonomialle oli vuoden 1926 alussa, jos laki lopulta hyväksyttäisiin. Ei ollut erityisen yllättävää, että vuoden 1923 tapaan lykkäyspäätös sai välittömästi kyliäisekseen DPE:n julkilausuman, jossa saksalaisten parlamenttiryhmä ilmaisi syvän pettymyksensä lain etenemisen toistuvaan pysähtymiseen.³⁶

Prosessin neljäs vaihe loka-joulukuussa 1924 merkitsi vielä viimeistä koettelemusta niille, jotka toivoivat lain nopeaa hyväksymistä tai hyväksymistä ylipäätään. Lakiluonnoksen toisen luennan yhteydessä

³⁴ “Auf dem Wege zur Kulturautonomie”, *Revaler Bote* 22.3.1924.

³⁵ II Riigikogu protokollid 1923, 225–229.

³⁶ II Riigikogu protokollid 1923, 261–262.

17.10.1924 kiistan eri osapuolet vielä kertaalleen toistivat aikaisemmin esiin tuodut näkökantansa.³⁷ Kesän ja syksyn lehdistökeskustelu noudatteli samoin entisiä linjauksia. Puolueiden pää-äänenkannattajat julkaisivat useita kirjoituksia, joissa oman puolueen kantaa perusteltiin suurelle yleisölle, ja myös sitoutumaton lehdistö toi näkökohdat esille uutisosastoillaan.³⁸ Olennaisia näkökohtamuutoksia ei ollut havaittavissa, ja väittelyiden sävyäkin voidaan luonnehtia entiseen tapaan kireähköksi. Useista puheenvuoroista oli aistittavissa tuskastumista loputtomaksi koettuun detalleista saivarteluun. Pääongelmaksi tässä vaiheessa vastustajat nostivat lain väitetyn epämääräisyyden. Käsitteilyn lopputulos oli takaisku valiokunnalle ja lain puoltajille. Esitystä ei hyväksytty toisessa luennassa, vaan se palautettiin yleisvaliokuntaan. Evästyksenä oli lisäksi ohje konsultoida maan hallitusta, mikä oli aivan poikkeuksellinen epäluottamuksenosoitus valiokunnalle. Samanlaista opastusta riigikogu ei ollut koskaan aikaisemmin antanut millekään valiokunnalle.³⁹

Riigikogun päätöksessä oli valiokunnalle osoitetun epäluottamuksen lisäksi aistittavissa tuskastumista koko prosessiin. Laista ei näyttänyt vuosien pohjustustyönkään jälkeen tulevan sellaista, että se kokonaisuutena kelpaisi virolaisten päättäjien enemmistölle. Saksalaisten julkilausumissa ilmaistiin jälleen kerran epäilyksiä, olivatko virolaiset todellisuudessa lainkaan halukkaita hyväksymään vähemmistöjen autonomialakia. Venäläiset kansanedustajat olivat tähän asti olleet paljon vähemmän äänessä parlamentissa, mutta nyt heidänkin mittansa alkoi tulla täyteen. Viron uuden hallituksen ja Viron valtiojohdon ylipäätään syytettiin osoittavan autonomiakysymyksessä ”täydellistä antipatiaa vähemmistöjen kulttuurisia tarpeita kohtaan”.⁴⁰

Lain käsittelyn loppuvaihetta vauhditti kuitenkin merkittävältä osin kommunistien vallankaappausyritys Virossa joulukuun alussa

³⁷ II Riigikogu protokollid 1923, 1042–1074.

³⁸ Esim. Päewaleht 7.6.1924; “Wähemusrahwuste hoolekande küsimus”, Waba Maa 18.6.1924; “Gedenken zur Autonomiefrage”, Revaler Bote 7.7.1924; “Wähemusrahwuste kultuurautonoomia seaduseelnõu arutamise eel”, Postimees 17.9.1924; “Sat superque!”, Dorpater Nachrichten 21.10.1924; “Missugused on Eestis vähemusrahwused?”, Kaja 15.12.1924.

³⁹ Yleisvaliokunnan pöytäkirjat 27.10.1924, ERA 80, 2, 411, 155; II Riigikogu protokollid, 1078–1079.

⁴⁰ II Riigikogu protokollid, 2507–2508.

1924. Kaappausyritys kukistettiin nopeasti, mutta vaikuttaa siltä, että tapahtumat järkyttivät virolaisia päättäjiä ja saivat heidät arvioimaan ajankohtaisia poliittisia kysymyksiä hieman uudessa valossa.⁴¹ Tavoitteeksi tuli yhteiskunnallisten erimielisyyksien ylittäminen ja kaikkien demokraattista järjestelmää kannattavien ryhmien yhteistyön lisääminen. Virolaisesta näkökulmasta yksi tällainen turvallisuutta lisääväksi koettu toimi oli vähemmistöjen positiivinen integraatio muuhun yhteiskuntaan. Vähemmistöt toimivat valtiovallalle täysin lojaalisti kaappausyrityksen aikana, eikä itsenäisyyden alkuvuosilta ollut muutenkaan osoittaa mitään konkreettista, minkä perusteella vähemmistöjä olisi pitänyt epäillä vakavasti vihamielisiksi tai separatistisiksi. Pienellä palkitsemisella – vähemmistöjen toiveita vastaan tuleminen autonomialain muodossa – vähemmistöt voitaisiin nyt tehdä tyytyväisiksi ja sitoa heidät entistä paremmin vallitsevan järjestelmän kannattajiksi.

Aikalaislähteistä ei löydy täysin kiistatonta, suoraa todistusaineistoa edellä hahmotellun tulkinnan puolesta, mutta aihetodisteet ovat kohdalaisen painavia. Viron saksalaisten pää-äänenkannattajassa, *Revaler Botessa*, ilmestyi tammikuussa 1925 laaja pääkirjoitus, jossa kerrottiin saksalaisten edustajien neuvotteluista Viron valtion korkeimpien viranomaisten kanssa. Lehden mukaan virolaiset päättäjät ”olivat myöntäneet autonomialain pikaisen hyväksymisen olevan valtion yleisten etujen mukaista”. Samoin kerrottiin virolaisten päättäjien myöntäneen, että ”saksalaiset olivat osoittautuneet lojaaleiksi” ja että autonomia oli tarpeen erityisesti ”veljellisessä puolustuksessa sisäisiä ja ulkoisia vihollisia vastaan”.⁴² Saksalaisten edun mukaista oli toki esittääkin asiat juuri tällaisessa valossa, ja muotoilut olivat kyseisen lehden toimituksen; virolaiset päättäjät eivät perustelleet toimintaansa julkisuudessa tai ei-julkisissa dokumenteissa, joita olisi säilynyt. Tosiasia joka tapauksessa oli, että valiokunnan päivitetty ehdotus hyväksyttiin parlamentin toisessa luennassa tammikuun lopulla ja lopullisesti kolmannessa luennassa 5.2.1925 hyvin lyhyen keskustelun jälkeen. Autonomian perustaminen sitä toivoville kansallisille vähemmistöille oli niin muodoin mahdollista vuoden 1926 alusta.⁴³

⁴¹ Niitemaa & Hovi 1991, 377–379; Ruusmann 1998, 236, 246–247, 460.

⁴² ”Zur Frage der Annahme des Autonomie-Gesetzes”, *Revaler Bote* 17.1.1925.

⁴³ II Riigikogu protokollid 1923, 548–549.

Virolaisen eliitin suhtautumisesta lakiin ja laajemmin kansallisiin vähemmistöihin on syytä nostaa esiin täydentävänä näkökohtana vielä yksi lain loppuhiontaan liittyvä seikka. Vaikka virolaisten päättäjien enemmistö lopulta taipui kannattamaan autonomialakia, lain hyväksyminen enemmistön äänin ei merkinnyt vastarinnan päättymistä eikä lakiin kohdistuneiden epäluulojen hälvenemistä kuin tietyiltä osin. Epäilijät ajoivat prosessiin loppuun asti muutoksia, jotka olisivat rajanneet autonomisten laitosten toimivaltaa tai muuten vaikeuttaneet vähemmistöjen mahdollisuuksia hyödyntää autonomialakia omien intressiensä edistämässä.

Periaatteellisen vastarinnan jatkumisesta ja suuresta kannatuksesta virolaisten päättäjien keskuudessa kertoi ennen muuta se, että autonomisten laitosten toimivaltaa supistettiin prosessin viime hetkillä. Siksi vähemmistöjen autonomialaista tuli lopullisessa muodossaan vähemmistöjen kulttuuriautonomialaki. Tärkeä askel siihen suuntaan oli astuttu jo keväällä 1924, kun saksalaisten etujärjestöjen ja Viron Kansanpuolueen välillä oli sovittu, että kaikki politiikkaan vivahtava karstittaisiin pois autonomisten instituuttien toiminnasta. Mainittu periaate vahvistettiin lopullisessa laissa. Toinen vastaava rajausta toteutettiin sekkin Kansanpuolueen esityksestä viime vaiheessa, kun sosiaalihuolto rajattiin pois autonomialaitosten kompetenssialueesta.⁴⁴ Oli selvää, että oli vaikea löytää sosiaalihuollon toteuttamiselle mallia, joka olisi tyydyttänyt kaikkia virolaisia puolueita. Voidaan jälleen esittää erilaisia tulkintoja siitä, oliko määrittelyn vaikeus kuitenkin keskeisin peruste jättää koko elämänala pois autonomialaitosten toiminnasta vai heijastuiko siinä johdonmukainen tavoite rajata autonomialaitosten todellisen valta mahdollisimman pieneksi.

Johtopäätökset

Kansallisten vähemmistöjen autonomialain tuominen Viron parlamenttiin herätti vaihtelevia reaktioita eri puolueissa ja eturyhmissä. Virolainen puoluekenttä oli alusta pitäen jaettavissa melko pysyvällä tavalla lain kannattajiin, vastustajiin ja suhtautumisensa puolesta epävarmoihin. Kansallisten vähemmistöjen lisäksi lain periaatteellisia kan-

⁴⁴ Yleisvaliokunnan pöytäkirjat 10.12.1924, ERA 80, 2, 411, 66–67, 220.

nattajia löytyi lähinnä konservatiivisten oikeistopuolueiden jäsenistä, joille kansallis-kulttuuristen näkökohtien huomiointi yhteiskunnassa oli tärkeää ja jotka halusivat noudattaa ajan kansainvälisiä ihanteita vähemmistöjen oikeuksien huomioimisesta. Kaikki muut virolaiset puolueet olivat vähintäänkin epäileviä, oliko autonomian myöntäminen vähemmistöille ylipäättään tarpeellista. Keskusta ja maltillinen vasemmisto lopulta taipuivat hyväksymään autonomian, kun laki pitkän ja monivaiheisen prosessin kautta sai mainittuja tahoja tyydyttäneen epäpoliittisen ja taloudellisesti rajatun muodon. Hyväksyntään vaikutti myös se, että vuoden 1924 kommunistikapina säikähdytti virolaisia puolueita ja ohjasi etsimään myös kansallisten vähemmistöjen suunnalta tukea demokraattiselle yhteiskuntajärjestykselle mahdollisimman laajan konsensuksen hengessä.

On selkeästi nähtävissä, että lakia kohtaan tunnetut epäilykset ja suoranainen vastustus saivat käsittelyprosessin aikana muotoja, jotka voidaan tulkita hiljaiseen vastarintaan kuuluviksi. Toki osa kritiikistä esitettiin avoimesti parlamentin istunnoissa ja muualla julkisuudessa, mutta osa vastustuksesta tapahtui kiertoteitse tai verhotusti. Etniset virolaiset, joiden väestöosuus oli itsenäistyneessä Virossa lähes 90 %, olisivat voineet vahvan enemmistöasemansa turvin periaatteessa käyttää valtaa suoraviivaisesti ja ilman suurta retorista kainostelua. Argumentoinnissa ja käytännön toiminnassa kuitenkin valittiin mieluummin tie, jossa hiljaisella vastarinnalla oli merkittävä rooli. Viimeksi mainittuun viittasi ensinnäkin autonomialain käsittely valiokunnissa ja parlamentin varsinaisissa istunnoissa. Prosessia vietiin eteenpäin alusta alkaen silmin nähden hitaasti, ja ajoittain suuntaa käännettiin kohti alkupistettä, kun luonnoksia palautettiin toistuvasti takaisin käsittelyyn ja kun viime kädessä hylättiin pitkäänkin paranneltuja ehdotuksia kokonaan. Voidaan sanoa, että käsittelyssä oli hidastuslakon⁴⁵ piirteitä tai että se vähintään muistutti sitä.

Laajemmasta näkökulmasta katsottuna voidaan puhua ”parlamentaarista jarrutuksesta”, joka levisi ilmiönä maailmalla, erityisesti Euroopassa 1800-luvun lopulla ja vuosisadan vaihteessa. Sillä tarkoitetaan juuri erilaisia keinoja, joilla puolueet pyrkivät hidastamaan parlamentin toimintaa saavuttaakseen haluamiaan päämääriä. Yleisimpiä keino-

⁴⁵ Morgan 1998, 165.

ja olivat puheenvuorojen tiheä varaaminen ja pitkittäminen, yksityiskohtiin takertuminen ja niistä äänestytttäminen kerta toisensa jälkeen, asioiden siirtely valiokunnista parlamentin yleisistuntoihin ja takaisin sekä kokousten häirintä metelöimällä. Viimeksi mainittua lukuun otamatta jarruttajat hyödynsivät pääosin parlamentin olemassa olleita toimintasääntöjä, eli heidän toimintansa oli lähtökohtaisesti juridisesti moitteetonta.⁴⁶

Tässä artikkelissa esitelty Viron tapaus oli varsin selkeästi yksi esimerkki parlamentaarisesta jarrutuksesta. Virossa puolueet esittivät runsaan määrän erilaisia perusteluja omille kannanotoilleen ja toiminnalleen siltä osin kuin ne suhtautuivat autonomialakiluonnoksiin kriittisesti. Hiljaisen vastarinnan ja samalla jarrutuksen keinoja tässä olivat huomion suuntaaminen epäolennaisiin seikkoihin ja yksityiskohtiin, mistä esimerkkinä käy mahdollisten vapaaehtoisten lisäverojen esittäminen kansalaisten tasa-arvon kannalta ongelmana. Ajoittain keskustelua vietiin sivuraiteille esimerkiksi käyttämällä runsaasti parlamentin puheaikaa kaukaisen historian ”vääryyksien” tai muiden asioiden muis-telemiseen, jolloin sidos 1920-luvun ajankohtaisiin kysymyksiin jäi varsin löyhäksi. Satunnaisesti oli osoitettavissa epäloogisia kannanottojen vaihtamisia kesken prosessin, mikä ilmeni esimerkiksi kritisoimalla laista asiaa, jota oli alun perin itse ehdotettu siihen.

Samaan kategoriaan kuuluivat epärealististen tai vähintäänkin liioiteltujen uhkakuvien maalailu siitä, miten autonomialaitoksista tulisi Viron valtion kontrollin ulkopuolella olevia ”valtioita valtiossa”, vaikka lakiluonnokset eivät antaneet tälle todellista pohjaa. Käyttäytymistä täydensi uhkakuvien esittäjien kieltäytyminen ajoittain kuuntelemasta vasta-argumentteja, vaikka heille konkreettisesti ja yksityiskohtaisesti perustellen osoitettiin uhkakuvien olevan epärelevantteja. Tästä selkein osoitus oli August Spindlerin laatiman vähemmistöjen autonomian teoreettisia ja soveltamiseen liittyviä perusteita analysoivan täsmäteoksen sivuuttaminen parlamentissa.

Verrattaessa Viron tilannetta muissa maissa tavanomaisiin parlamentaarisen jarrutuksen tilanteisiin on havaittavissa, että Viro oli epätyypillinen tapaus parlamentin valtasuhteiden näkökulmasta. Muualla ehdottomasti tavanomaisin tilanne oli, että jarrutusta hyödynsivät

⁴⁶ te Velde 2013, 125–147.

parlamentin vähemmistöryhmät. Koska oppositiolla ei ole edustajien lukumäärään pohjautuvia keinoja päättää asioista, sille on luontevaa yrittää saada edistettyä tavoitteitaan vaihtoehtoisin keinoin. Jarruttamisella estetään parlamentin enemmistöä käyttämästä sitä valtaa, joka sille enemmistödemokratian mukaisesti kuuluisi. Virossa jarruttajana toimivat kuitenkin maan suurimmat puolueet. Juuri se tukee tässä artikkelissa esitettyä ajatusta, että kyse oli samalla hiljaisesta vastarinnasta. Viron parlamentin enemmistö olisi voinut demokraattisesti suoraan torjua vähemmistöjen kulttuuriautonomialain, mutta avoimen torjunnan sijasta se suosi huomaamattomamman hiljaisen vastarinnan taktiikkaa, jolla lakia viivytettiin puolenkymmentä vuotta.

Vähemmistöjen kulttuuriautonomiaan liittynyttä lakiprosessia käsiteltiin parlamentin lisäksi laajasti virolaisessa mediassa, ja siellä esitetyt kannanotot noudattivat tarkasti eri puolueiden julkisia näkemyksiä. On huomattava, että myös poliittisesti sitoutumattomassa sanomalehdistössä myötäiltiin suurimpien puolueiden näkökantoja. Sen yhteydessä on nähtävissä, että hiljaisuus voi toimia sananmukaisesti hiljaisena vastarintana. Kansallisia vähemmistöjä kohtaan esitettiin parlamentissa ja erityisesti vasemmistolehdistössä usein ja toistuvasti jyrkkiä sanallisia hyökkäyksiä. Kyse saattoi olla osin välinpitämättömyydestä, osin tarkoituksellisesta vaikenemisesta, mutta lopputulos joka tapauksessa oli, että vironkielisessä painetussa sanassa ei juurikaan noustu puolustamaan sanallisten hyökkäysten kohteita.

Voidaan sanoa, että vähemmistöjen kulttuuriautonomialaki hyväksyttiin niin sanotusti ”pitkin hampain”. Jatkotutkimusten varaan toistaiseksi jää, oliko mikään kuitenkaan olennaisesti muuttunut enemmistöväestön ja sen etujärjestöjen näkökulmasta, kun ne punnitsivat suhtautumistaan kansallisiin vähemmistöihin. Tässä artikkelissa kuvattujen asioiden taustalla oli erilaisia Viron historiaan ja ajan kansainvälisiin poliittisiin ja aatteellisiin trendeihin liittyneitä tekijöitä, joista osa pysyi ytimeltään muuttumattomana ja osa muuttui 1920-luvun kuluessa. Tämä tapaustutkimus joka tapauksessa osaltaan osoittaa, että vahvakin määrällinen ja vallankäytöllinen enemmistö voi käyttää runsaasti erilaisia hiljaisen vastarinnan keinoja, vaikka se ei olisi siihen suoraan pakotettu. Tavoitteena on silloin luultavimmin oman ryhmän maineen varjelu, esimerkiksi oman maan julkisuuskuvan suojele-

kansainvälisen yleisön kritiikiltä. Henkilökohtaisten ja oman ryhmän motiivien esittäminen jalompina, tasapuolisempina ja oikeudenmukaisempina kuin ne ovatkaan lienee muutenkin yksi psykologian ja viestinnän perustendensseistä ajasta, paikasta, kulttuurista ja vastaavista toimintaympäristön lähtökohdista riippumatta.

Lähteet

- Asutawa Kogu protokollid* (1920). Tallinn: Asutaw Kogu.
- Dorpaten Nachrichten* 5.5.1921.
- Dorpaten Nachrichten* 21.10.1924.
- Eesti Riigiarhiiv* (ERA). Arkistoyksikkö 80 (Riigikogu).
- Graf, Mati (1993) *Eesti rahvusriik. Ideed ja lahendused: ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Gullberg, Tom (2000) *State, Territory and Identity. The Principle of National Self-Determination, the Question of Territorial Sovereignty in Carinthia and other Post Habsburg Territories after the First World War*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Kaja* 23.2.1922.
- Kaja* 15.12.1924.
- Karjahärm, Toomas (1997) Ühiskondliku mõtte voolud ja doktriinid. Teoksessa Väino Sirk & Toomas Karjahärm *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 207–297.
- Laurits, Kaido (2008) *Saksa kultuuriomavalitsus Eesti Vabariigis 1925–1940*. Tallinn: Rahvusarhiiv.
- Maanõukogu protokollid* (1935). Tallinn: R. Tohver.
- Matsulevitš, Anni (toim.) (1993) *Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918–1940. Dokumente ja materjale*. Tallinn: Olion.
- Morgan, Gareth (1998) *Images of Organization*. Thousand Oaks: Sage.
- Niitemaa, Vilho & Hovi, Kalervo (1991) *Baltian historia*. Helsinki: Tammi.
- Postimees* 17.9.1924.
- Päewaleht* 27.5.1922.
- Päewaleht* 7.6.1924.
- Revaler Bote* 7.12.1922.
- Revaler Bote* 22.3.1924.
- Revaler Bote* 17.9.1924.
- Revaler Bote* 17.1.1925.
- Riigikogu protokollid* (1923). Tallinn: Riigikogu.
- Rohtmets, Helen (2010) Kättemaks põlisele vaenlasele? Baltisakslaste kodakondsusküsimus vastloodud Eesti Vabariigis. *Ajalooline Ajakiri* 1:131, 37–57.
- Ruusmann, Ants (1998) Eesti Vabariik (1920–1940). Teoksessa Õie Elango, Ants Ruusmann & Karl Siilivask (toim.) *Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani*. Tallinn: Olion, 202–318.
- Ruutsoo, Rein (1993) Rahvusvähemused Eesti Vabariigis. Teoksessa Anni Matsulevitš (toim.) (1993) *Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis 1918–1940. Dokumente ja materjale*. Tallinn: Olion, 5–24.
- Spindler, August (1922) *Vähemusrahvuste kultuuriline autonoomia. Herradele Riigikogu liikmetele pühendatud*. Tallinn: Eestimaa trükikoda.

- Vasara, Vesa (1991) *Viron kansalliset vähemmistöt ja niiden oikeudellinen asema 1918–1925*. Yleisen historian tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto
- te Velde, Henk (2013) Parliamentary Obstruction and the “Crisis” of European Parliamentary Politics Around 1900. *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory*, Volume 16, Number 1, 125–147.
- Waba Maa* 20.4.1922.
- Waba Maa* 18.6.1924.

Kirjoittajat

FT, dosentti Kari Alenius toimii historian professorina Oulun yliopistossa. Hänen tutkimusaiheitaan ovat etnisten suhteiden historia sekä mielikuvat ja niiden merkitys ihmisyhteisöjen identiteetinrakennuksessa ja ryhmien välisissä suhteissa.

YTT Päivi Armila työskentelee sosiologian yliopistonlehtorina Itä-Suomen yliopistossa ja dosenttina Tampereen yliopistossa. Hän on tutkimuksissaan ollut kiinnostunut erilaisissa sosiaalisissa, kulttuurisissa, alakulttuurisissa ja alueellisissa marginaaleissa elävien nuorten ihmisten elämismaailmoista.

FT Outi Autti työskentelee tutkijatohtorina Oulun yliopistossa. Hänen tutkimusaiheitaan ovat ympäristömuutosten kulttuuriset ja sosiaaliset vaikutukset sekä syrjäisyyden teemat. Lisäksi hän tutkii sodanaikaisia evakuoiteja Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimushankkeessa.

Dosentti Veronika Honkasalo toimii tutkijatohtorina Nuorisotutkimusverkostossa. Hän on tutkinut esimerkiksi monikulttuurisuuteen, nuorisotyöhön ja seksuaalikasvatukseen liittyviä kysymyksiä. Hänen tuorein tutkimushankkeensa käsittelee yksin alaikäisinä ilman huoltajaa tulleita turvapaikanhakijoita.

KTT Eeva Houtbeckers toimii tutkijatohtorina Aalto-yliopiston Muotoilun laitoksella, jossa hän tekee aistietnografiaa kasvutalouden jälkeisestä työstä Suomessa Koneen säätiön ja Nesslingin säätiön rahoituksella. Hän tutkii yhteiskunnallista yrittäjyyttä, arjen siirtymiä kohti kestävyyttä sekä työn ja talouskulttuurin muutosta.

YTM Kaisa Kärki työskentelee tohtorikoulutettavana Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksella. Hän on erikoistunut toimijuuden filosofiaan ja on työssään kiinnostunut erityisesti filosofian ja yhteiskuntatieteiden yhtymäkohdista.

KM Marjo Laitala valmistelee väitöskirjaa Oulun yliopiston Kasvatuksen arvot, aatteet ja yhteiskunnalliset kontekstit -tutkimusyksikössä Koneen Säätiön rahoituksella. Hän tutkii lastensuojelun, erityisesti koulukotien lähihistoriaa.

FT, dosentti Kirsi Laurén työskentelee yliopistotutkijana Karjalan tutkimuslaitoksella Itä-Suomen yliopistossa. Hänen erityisalaansa ovat kulttuurinen ympäristötutkimus, rajaseutujen tutkimus sekä kertomusten ja kerronnan tutkimus.

FT, dosentti Veli-Pekka Lehtola on saamelaisen kulttuurin professori Oulun yliopiston Giellagas-instituutissa. Hän on tutkinut saamelaisien historiaa erityisesti Suomessa samoin kuin saamelaisten etnopolitiitista toimintaa ja saamelaistaiteita.

FM Veli Liikanen työskentelee tutkijana nuorisotalouden tutkimus- ja kehittämiskeskus Juveniassa, Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulussa. Hän on tutkinut nuorisokulttuurista liikuntaa, nuorten vaikuttamista sekä etsivää nuorisotyötä. Hän harjoittaa myös äänestä vaikuttamista puoluepolitiikan kentillä.

VTT Johanna Nurmi on sosiologian tutkijatohtori Turun yliopistosta. Hän tutkii rokotekriittisyyttä poliittisena ja elämäntapaan kiinnittyvänä ilmiönä. Hän tarkastelee myös kriittisten ryhmien suhdetta lää-

ketieteeseen ja terveydenhuoltoon sekä lääketieteen kritiikkiin liittyviä terveydenhuollon sisäisiä neuvotteluita.

VTT, dosentti Elina Pekkarinen toimii Turun yliopistossa sosiaalisen terveydenhuollon ma. professorina. Hän on tutkinut erityisesti lastensuojelun, nuorisorikollisuuden ja syrjäytymisen kysymyksiä sekä nuorisotutkimuksen viitekehyksissä.

YTT Anni Rannikko työskentelee tutkijana Itä-Suomen yliopistossa. Hänen tutkimusteemojaan ovat liikunnan yhdenvertaisuuskysymykset, nuorisokulttuurinen liikunta sekä nuorten alakulttuurien sisäänkäymykset ja hierarkiat.

VTM Anni Reuter on sosiologi ja apurahatutkija Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa. Hän valmistee väitöskirjaa Helsingin yliopistoon inkerinsuomalaisten karkotuksista ja hajaannuksesta Neuvostoliitossa Stalinin aikana. Aiemmin hän on tutkinut muun muassa venäläisten, virolaisten ja inkeriläistaustaisten maahanmuuttajien integroitumista ja stigmakokemuksia Suomessa.

Suvi Salmenniemi on sosiologian professori Turun yliopistossa. Hänen asiantuntija-alojaan ovat kulttuurintutkimus, poliittinen sosiologia ja feministinen tutkimus. Hänen viimeaikainen tutkimuksensa on käsitellyt terapeuttista kulttuuria, hyvinvointia ja terveyttä. Hän johtaa Suomen Akatemian rahoittamaa ”Tracking the therapeutic: Ethnographies of Wellbeing, Politics and Inequality” –tutkimushanketta.

YTM Pasi Torvinen on työskennellyt projektitutkijana Itä-Suomen yliopiston ja Mikkelin ammattikorkeakoulun vaihtoehtoliikuntaa ja vammaisliikuntaa käsitelleissä tutkimushankkeissa.

Ihmisten hallinta ja kontrollointi voivat avoimen vastarinnan lisäksi synnyttää myös hiljaista, passiivista tai näkymätöntä vastarintaa. Hiljaiseen vastarintaan voi turvautua tilanteissa, joissa julkinen vastakkainasettelu ei ole mahdollista. Se voi näyttäytyä esimerkiksi vaikenemisena ja jurnuttamisena, ulkopuolelle jättäytymisenä, asioiden välttämisenä ja vaikeuttamisena tai huomion siirtämisenä epäolennaiseen.

Kirjan artikkeleissa hiljaisen vastarinnan muotoja, mekanismeja ja motiiveja käsitellään sekä historiallisten että nykypäivään sijoittuvien tapahtumien kautta. Kokoelman artikkeleissa tulevat esiin sosiologian, kulttuuriantropologian, kulttuurintutkimuksen, nuorisotutkimuksen ja historiantutkimuksen näkökulmat. Tämä korostaa hiljaisen vastarinnan laajaa kirjoa, sen äänekkyyttä ja monialaisuutta.